



PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The version of the following full text has not yet been defined or was untraceable and may differ from the publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/107601>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

WILLEM VAN SWAANENBURG

achttiende-eeuwer en tijdgenoot

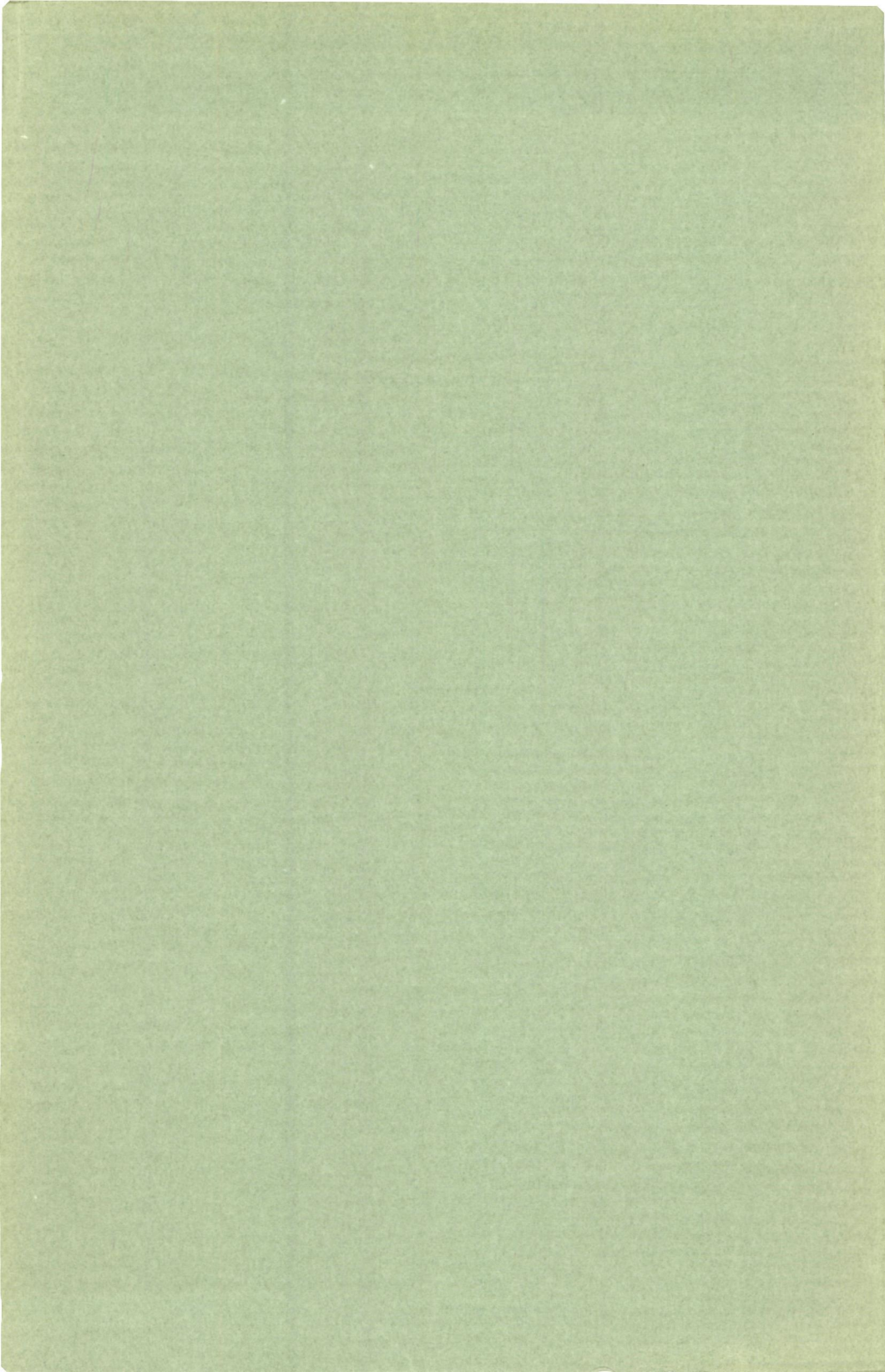
PROEFSCHRIFT

*ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren aan de
Katholieke Universiteit te Nijmegen, op gezag van de rector
magnificus dr. S. J. Geerts, hoogleraar in de faculteiten der
geneeskunde en der wiskunde en natuurwetenschappen, volgens
het besluit van de senaat in het openbaar te verdedigen op
8 juli 1966 des namiddags te 2 uur door*

Jacobus Petrus Antonius van Alphen

geboren te Breda

NV Drukkerij Hooiberg Epe



WILLEM VAN SWAANENBURG

Promotor :

Prof. Dr. W. J. M. A. Asselbergs

WILLEM VAN SWAANENBURG

achttiende-eeuwer en tijdgenoot

PROEFSCHRIFT

*ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren aan de
Katholieke Universiteit te Nijmegen, op gezag van de rector
magnificus dr. S. J. Geerts, hoogleraar in de faculteiten der
geneeskunde en der wiskunde en natuurwetenschappen, volgens
het besluit van de senaat in het openbaar te verdedigen op
8 juli 1966 des namiddags te 2 uur door*

Jacobus Petrus Antonius van Alphen

geboren te Breda

NV Drukkerij Hooiberg Epe

*Opgedragen ook namens mijn vrouw aan de slachtoffers van het
misverstand dat het werk aan een proefschrift een aardige vorm
van vrijetijdbesteding is.*

Ziet, ik biegt regt op, want je vraagt me naar geen loogens Mannen; en daarom zeg ik je meêr als ik zelfver geloof, om u in het uwe te versterken, en dat is, dat Swaanenburg nooit verstaat, het geen hy schryft, als hy het ongeluk heeft van niet begreepen te worden, en dat geschied hem meêr als te veel, om dat 'er onder de meenigte der menschen, zo weinig menschen te vinden zyn. ô Heilige Diogenes! bid voor ons! of we doen het zelfs.

Parnas Voorreden, p. 2

INHOUD

1
INLEIDING
7

2
FEITEN EN ACHTERGRONDEN
12

3
DE CARRIÈRE VAN EEN DICHTER
45

4
HET VERLOREN PARADIJS
124

5
HET POËTISCH PERSPECTIEF
181

6
BLOEMLEZING
257

1 INLEIDING

Het werk van Willem van Swaanenburg 'moge voor het nageslacht geen lieve herinnering zijn, voor den litteratuur-historicus en den stijl- en kultuurpsycholoog lijkt ons zijn werk een studie-object van grote waarde.'¹ In deze uitspraak van Ed. A. Serrarens, door Knuvelder 'de ontdekker van Van Swaanenburg's wezenlijke betekenis' genoemd,² vindt een studie als deze haar uitgangspunt en rechtvaardiging.

Reeds bij vluchtige kennismaking blijkt de achttiende-eeuwer Willem van Swaanenburg een auteur die in staat is bij de lezer een reactie van geïnteresseerde bevreemding te wekken en wie grondiger kennis neemt van zijn werk zal dit gevoel voorlopig niet verliezen. Het is misschien daaraan te danken, dat hij zijn plaats in de literaire geschiedschrijving door de eeuwen heen wist te behouden: Serrarens komt in zijn overzicht van de Swaanenburg-waardering tot een indrukwekkende lijst van beoordelingen. Dat zijn werk kon blijven boeien, blijkt dan echter minder het gevolg van kwaliteiten die door de eeuwen heen waardering vonden, dan wel van zijn curieuze karakter. Dat curieus hier tevens zoveel wil zeggen als problematisch is nergens beter aan te demonstreren dan juist aan zo'n overzicht van de Swaanenburg-kritiek. Uit een dergelijk overzicht, gelegd naast dat van 'de waardering van Poot bij tijdgenoten en nageslacht',³ blijkt al direct dat de verscheidenheid der beoordelingen niet zonder meer te herleiden is tot de verscheidenheid van de in de loop der tijd gehanteerde en wisselende maatstaven. In tegenstelling tot het werk van Poot, dat altijd als eenheid gewaardeerd schijnt te worden, al mag het oordeel dan verschillend uitvallen, blijkt dat van Van Swaanenburg in meer dan één aspect voorwerp van kritiek te zijn. Op het eerste gezicht doet het daarin denken aan het werk van zijn vroege tijdgenoot Jan Luyken; ook Luyken ver-

toont zich onder twee schijnbaar aan elkaar tegengestelde gestalten, die van de 'wereldling' en die van de geestelijk naar binnen gekeerde. Maar anders dan bij Van Swaanenburg zijn beide te herleiden tot twee duidelijk onderscheidbare perioden in zijn leven. Dit neemt echter niet weg dat wat Karel Meeuwesse, die Luykens tegengestelde verschijningsvormen tot elkaar bracht in de continuïteit van één doorlopende ontwikkeling, opmerkt bij een overzicht van de waardering van de Duytse Lier door de eeuwen heen, wellicht ook kan gelden voor een dergelijk overzicht van de Swaanenburg-waardering: 'Zulk een overzicht versterkt ook de overtuiging, dat misschien niemand zo congeniaal over deze poezie vermag te schrijven als juist de moderne onderzoeker'.⁴

Van Swaanenburgs tijdgenoten weten zijn werk nog integraal te beoordelen. Het heet in een grafschrift van autoriteit Feitama, die hem ook betrok in zijn hekeldicht naar Boileau, het werk van 'een Phenix in het brommen, Aartspauker Swaanenburgh'.⁵ Al tijdens zijn leven ondervond hij scherpe kritiek, met name van de kant van David van Hoogstraten, redacteur van de Boekzaal, een zeer gezaghebbende literair-kritisch maandblad, al bleef ook hij niet van de gebruikelijke lofdichten verstoken. Na zijn dood echter hoeft niemand meer een blad voor de mond te nemen. Een grafschrift van Tysens vangt aldus aan: 'Hier rot Apollo's zoon, die niemand kon verstaan',⁶ Campo Weyerman noemt hem 'den halfmalle schribbelaar van de Herbooren Oudtheit'⁷ en Langendijk heeft het mede op hem gemunt in zijn gedicht 'Blaaskakeriana'.⁸ Van Effen spreekt over zijn 'bulderdicht',⁹ Pieter Nieuwland bespot 'Held SWANENBURG, dat grootsch verstand',¹⁰ Betje Wolff 'het groot, en windrig nageslacht van Swanenburg'.¹¹ Staring spreekt hem aan in een parodierend vers: 'K heb ook, o SWANENBURG der wolken baan gemeten'.¹² De grote 18e-eeuwse Van Alphen somt mogelijkheden op voor een gebrekkige poetische verbeelding, noemt 'Het verhevene, verkeerd geplaatst', vervolgens bombast of 'gezwollenheid, die ons nog met eenige verbeeldingen vervuld. Wanneer men egter het voorgestelde in het geheel niet zinnelyk denken kan, heet het Nonsens' en hij voegt eraan toe: 'En het laatste is *dubbel*, volgens BOILEAU, als men reden heeft om te denken, gelyk dikwils van onzen ZWANENBURG, en anderen, dat de Schryver of Digter zich zelve niet verstaan heeft'.¹³

Met een dergelijke meer genuanceerde beoordeling, die tevens verklaring bedoelt te zijn vanuit de subjectiviteit van de dichter, opent zich de literaire kritiek voor toepassing van een nieuwe wetenschap: de zielkunde.

Kinker, die in 1788 een Zwanenburger-eiland op zijn kaart van de Helikon tekent,¹⁴ ziet in Van Swaanenburg 'voor de pragmatische zielkunde een zeer belangrijk voorbeeld' van een 'door gebrek aan alle zelfsbeheer, geheel mislukte dichterlijke natuurdrijf'.¹⁵ Weliswaar sluiten Witsen Geysbeek¹⁶ en Jeronimo de Vries¹⁷ zich weer aan bij Weyermans diagnose van de halfmalle, tegen het eind van de negentiende eeuw verklaart echter De Jager zijn buitensporige dichttrant en zonderlinge denkbeelden als verdediging tegen en reactie op het laag-bij-de-grondse geknutsel der dichtgenootschappers.¹⁸ Meyer ontdekt in hem zowel het opgewonden warhoofd als de ironicus die zich door zijn spot in evenwicht houdt tussen zijn onmacht in poeticis en zijn bewustzijn van poëtisch vuur, hij geeft de lezer 'staaltjes van razende en verstandige poëzie'.¹⁹

Naast Kalf, die in hem 'een letterkundige curiositeit' ziet, van belang 'om zijn verzet tegen het verstandswerk, dat men toendertijd voor poëzie uitgaf',²⁰ en naast Te Winkel die spreekt van 'een merkwaardig pathologisch geval',²¹ weet Kloos in zijn eenvoudige rechtvaardigheid enkele eerste-rangsverzen in zijn werk en 'wezenlijk een vonk genie' in zijn persoon aan te wijzen.²² Deze laatste drie, totaal verschillende oordelen nu vinden we terug bij Serrarens, die in het werk van Van Swaanenburg 'alle symptomen, die het romantisch complex constitueren' aanwezig acht, waarbij de 'groteske tegenstrijdigheid' zoals die tussen zijn treffende levenswijsheden en zijn scabreuze platheden, door hem wordt teruggevoerd op 'het karakter van den verbijsterden psychopaath Willem van Swaanenburg'.²³ In deze karakteristiek van Van Swaanenburg schijnen dan alle tot nu toe tegenstrijdige karakteristieken in één totaalbeeld samengebracht en 'opgelost'. De vraag is echter gerechtvaardigd of Serrarens zijn diagnose van pathologische gespletenheid niet achteraf hanteerde, daarmee ook die eigenschappen in Van Swaanenburgs persoonlijkheid situerend, die uiteindelijk niet of moeilijk bleken te passen in het beeld van een romantische persoonlijkheid – Serrarens' constatering is in zijn artikelen inderdaad een constatering achteraf.²⁴ In vergelijking met de meeste voorafgaande beoordelingen lijkt niette-

min die interpretatie nog de best bruikbare waarin de samenhang van die verschillende aspecten wordt vooropgesteld.

Het mag dan methodisch gerechtvaardigd zijn om het werk van een gespleten persoonlijkheid als een gespleten werk te benaderen in afzonderlijk te bestuderen aspecten, bij de theoretische rechtvaardiging van deze methode wordt dan echter de psychische gespletenheid van de auteur, waartoe Serrarens achteraf leek te concluderen, als een apriorisme gehanteerd. Het is inderdaad niet onmogelijk om in Van Swaanenburg de (pre-)romanticus aan te wijzen die zijn tijd in zijn literaire theorie en filosofie ver vooruit zou zijn, naast de onverstaaenbare, op hol geslagen schrijver van dronkemanspoëzie en brallende scabreuze kroegtaal. Dan is er nog het derde aspect, onmisbaar in dit beeld: dat van de dichter die naar het gevoel van sommigen enkele sobere en fraaie poëtische regels op zijn naam heeft staan, die naar inhoud en vorm romantisch noch pathologisch, op hol geslagen of dronken te noemen zijn. In de meest totale benadering echter van zijn werk in zo mogelijk al deze aspecten, blijven zij gescheiden en ook Serrarens ontkwam er niet aan het telkens in slechts één van die aspecten te belichten. Er valt niet aan te ontkomen, dat een dergelijke belichting, van welke kant dan ook uit, een vertekening van het beeld tot gevolg zal hebben: de andere aspecten, onverenigbaar met die van waaruit belicht wordt, blijven daarbij immers steeds in het duister van de psychische gespletenheid van de auteur. De conclusie dringt zich op dat de literaire kritiek die zich bij voorbaat reeds afmaakt van de tegenstellingen in een te beoordelen werk door ze te verwijzen naar het domein van de persoonlijke psyche van de schrijver, zichzelf althans principieel de bevoegdheid ontnemt om het werk in één van zijn afzonderlijke aspecten geldig te beoordelen.

Een integrale behandeling van het werk van Van Swaanenburg vraagt een ander methodisch uitgangspunt dan dat waarbij de problematiek van dit werk al bij voorbaat wordt gesitueerd in de Swaanenburgse psyche: de problematiek van het werk wordt een problematiek van de methode. Met een beschrijving van de opzet van deze studie bedoel ik allerminst bij voorbaat al een oplossing te geven.

Het problematisch karakter van Van Swaanenburgs werk, is in deze studie uitgangspunt.

Zijn poëzie, waarvan ik het ontoegankelijke karakter vooropstel, is

daarbij de geheimzinnige kern, waaromheen ik voorlopig zal blijven cirkelen, en die ik door die cirkelvormige beweging voortdurend kleiner te maken hoop te kunnen benaderen. Aanvankelijk buiten deze poezie om, steeds meer die poezie naderend zal ik haar reele geloofwaardigheid en geldigheid proberen aannemelijk te maken, mij daarbij verzekerend van een zo groot mogelijke ontvankelijkheid van de lezer op het moment dat de kring gesloten wordt met de behandeling van die poezie.

Deze methode wil geen gunstige vooroordelen wekken ten aanzien van die poezie: haar geloofwaardigheid en geldigheid zal zij zelf moeten bewijzen, zij bedoelt alleen de weerstanden die die poezie op kan roepen en die de toegang ertoe kunnen belemmeren, zo veel mogelijk weg te nemen. Zij bedoelt een onbevooroordeelde lezer te laten kennismaken met Van Swaanenburgs dichterschap. Het materiaal dat mij voor deze behandeling gegevens zal verschaffen is het werk van Van Swaanenburg zelf.

FEITEN EN ACHTERGRONDEN

*Wie het noodlot wil ontrennen, is een beul van zyn zelve**De Vervrolykende Momus, p. 93*

'Ik zat dan, of ik stond, want op een *Interrogatorium Poëticum*, komt het op een comma, en op een punt aan, gelyk me onderrigt is van eenige Pothuis Poëten, ten huize van H. Bosch, als een *Adeptus stultitiae*, (geeft me de hand mannen) die op het vinden van een Drukker zyner werken, meent de heele *Lapis Philosophorum* in zyn klauwen te knellen, (hoe vervoeren ons de verbeeldingen, en hoe ver vervallen we in een afgrond van armoede, als of wy de schatten van Craesus daar meenen te vinden) doe my gezegd wierd: daar is tegenwoordig één der eerste Poëten onzer stad den Bruidegom, die over vyf dagen staat te trouwen, en de heele Amsterdamsche Pindus is byna in de weer om Zege-zangen, en Myrt-festonnen te vlegten; daar moest je me een Vaersje op maken, en zenden het dien Heer toe; want ik weet, je zoud hem daardoor vermaken; dog NB. het moet morgen gedaan zyn, dewyl het anders te laat zou komen, om gedrukt te kunnen worden, daar het nu niet over hoeft te klagen, want het word nog alle dagen gedrukt. Ik die een sterke *Sympathie* van kindsbeen altoos heb gehad met de onredelykheit, word *Miraculus* zo redelyk, dat ik een onredelyk Vaers, ja een *Quintessens* van alle onredelyke Gedigten, zo de Kenners getuigen, *Ex tempore* uit de pen lapte, zonder het naar behoren te likken, (og! dat likken weet wat) te hullen, te zwagtelen, het agterste te potssen, of op de juiste manier te havenen met commaas, en punten aan malkander te spelden, te dodyn, in slaap te zussen, en van alle die donderende stuipen, hoosen, en orkanen te bevryen; zo zond ik het als een offergave, die in steê van als een Hercules, in drie nagten gefokt te worden, even in zo veel uren opdaagde (meenigen Mosterthaalder van Apollo, zou je zo een Bruilofts-boodschapje in drie minuten kla-

ren) aan den beschaafden Rymtempel van den Heere Georgio Wetstein, dewelke juist by geval, naar my gezeyt is, door eenige Priesteren, en Levieten van het Sanhedrin der Poeten wierd be- waakt, dewelke aanstonts, als met éénen geest voor het regt der hedendaagsche Rymkunst ingenomen zynde, zig over al gingen wenden, om zelfs de Poeten van een span, een halve span, ja van een half zestiende deel groot, (daar zyn 'er nog al kleinder) in de Wapenen van Midas te steeken, om den Gans te plukken, dat hy naar geen beest met eere zou gelyken: 't is riepen ze, een Wange- drogt, dat een dolle beweeging tot een Vader, en een malle kuur tot een Moeder hebbende gehad, aanstonts diende geslagt te wor- den'.¹

Hiermee is de literaire carrière van Willem van Swaanenburg be- gonnen. Zijn gedicht bij gelegenheid van de bruiloft van George Wetstein, boekverkoper, uitgever en toneeldichter in Amsterdam, schijnt onder de titel 'Parnasdreun' samen met andere 'Huwelyx- zangen' in 1723 in Amsterdam te zijn uitgegeven.² In het daarop volgend jaar verscheen de Parnasdreun opnieuw, nu opgenomen door Willem van Swaanenburg in zijn dichtbundel 'Parnas, of de Zang- Godinnen van een Schilder' (Amsterdam, Hendrik Bosch 1724), waarvan zoals boven bleek de uitgave al geregeld was met Hendrik Bosch in de tijd van Wetsteins huwelijk. Het inmiddels blijkbaar berucht geworden bruiloftsgedicht wordt in deze bundel begeleid door 'Een eenvoudige, Dog duidelyke Verklaring'³: een allerm minst verhelderend commentaar bij telkens vier regels van het gedicht, na een Voorreden waarin de dichter zijn positie bepaalt tegenover zijn critici en de dichtkunst van zijn tijd. Min of meer dezelfde toon: een mengeling van bescheidenheid en agressiviteit, kan men aan- treffen in de 'Opdragt Aan den Heere Simon Schynvoet', bekend en bejaard tuinbouwkundige, verzamelaar van kunstschaten en zeld- zaamheden en dichter,⁴ alsmede in de Voorreden, waarin 'myne lieve Zotjes' terstond worden verwezen naar 'de kantteekening, over myne zogenaamde onverstaanbaare Parnasdreun'. Naast een Uitlegging van de Tytel Print door G. Tysens, tevens corrector van de bundel, de gebruikelijke lofdichten (van J. L. S., S. Schynvoet en Hubert van Vryhoff), en een inleidend gedicht van Van Swaanen- burg, bestaat de eigenlijke inhoud van de bundel, onderverdeeld naar de genres, achtereenvolgens uit de volgende afdelingen: filoso-

fische en religieuze gedichten, gelegenheidsgedichten, lyrische gedichten, hekel- en puntgedichten.

Inmiddels was Van Swaanenburg begonnen met het schrijven van 'Weekelykse Journaalen', waarvan de eerste aflevering onder de titel 'De Herboore Oudheid, of Europa in 't Nieuw' nog ongedateerd, vermoedelijk op 3 februari 1724 het licht zag: merendeels betogend proza, veelal in de vorm van een dialoog tussen personen uit historie of mythologie, in iedere wekelijkse aflevering ingeleid door een gedicht. De Herboore Oudheid, waarvan de laatste aflevering dateert van 24 januari 1725, lijkt onder de zinspreuk Virgilius Zonder Mecaenas een anoniem weekblad – men heeft ook Campo Weyerman voor de auteur gehouden – maar toen de schrijver zich ging mengen in de pennestrijd met name rond en na de uitgave van de Parnas in juni 1724 moet het onder de tijdgenoten al gauw een publiek geheim zijn geweest dat Willem van Swaanenburg de auteur was. Duidelijk was dat in ieder geval in zijn in hetzelfde jaar 1725 onder zijn eigen naam en zinspreuk beide verschenen lofdicht op Amsterdam en zijn burgervaderen: 'Maro's Goude Heldentoon, op 's Ygods zilvere snaaren gezet', bij Adam Lobé die ook De Herboore Oudheid drukte.

De Herboore Oudheid intussen vond haar opvolger in 'Arlequin Distelateur, of de Overgehaalde Nouvelles' door een 'Pelgrom van Zutphen' onder de bekende zinspreuk, nu, bij de Wed. A. van Aaltwyk uitgegeven. De wekelijkse afleveringen omvatten weer een gehele jaargang en lopen van 1 februari 1725 tot 24 januari 1726. De stof wordt in het algemeen 'gedisteleerd' uit de couranten of nouvelles en opgediend in de vorm van beschouwingen in proza, veelvuldig afgewisseld door poëzie. Dient wellicht ook nog een 'Huwelykskrans', in 1725 te Delft uitgegeven, onder Van Swaanenburgs werken genoemd te worden,⁵ het daaropvolgende jaar betekent een onderbreking in zijn literaire productie. Tegen het einde van dit jaar, op 16 december 1726, verschijnt dan echter weer bij Adam Lobé de eerste aflevering van een nieuw weekblad: 'De Vervrolykende Momus, of Koddige Berisper', inluidende een reeks alleenspraken, als 'Leerzame Tijdkortingen' geadverteerd, waarvan echter de uitgave werd gestaakt in september 1727 door ziekte van Van Swaanenburg. De wonderdokter Ludeman, aan wie de gebundelde uitgave van Momus was opgedragen, was tevoren nog onderwerp geweest voor

een boekje: 'Hans Christoffel Ludeman, afgerost Door zyn eigen Harderstaf', in 1727 te Amsterdam uitgegeven, in welk jaar tenslotte nog als pamflet verscheen het 'Gedenkteken ter eeuwigere Gedagtenisse van de algemeene Vreugd der Amstelaren, over de verheffing van [...] Mr. Ferdinand van Collen [...] Tot het Burgermeesterschap', bij Hendrik Bosch.

Tot zover de zakelijke gegevens die de literaire carrière markeren van een man die in staat blijkt binnen vijf jaar een begrip te worden voor tijdgenoot en nageslacht, beurtelings een voorwerp van spot en bewondering, bevreemding opwekkend tot op heden. Wie is deze Willem van Swaanenburg?

De titel van een van de meest bekende en mooiste gedichten in de bundel Parnas luidt: Blyk van Liefde en kinderpligt, Opgesteld ter Verjaringe van myne lieve en waarde Moeder Margareta Voster, Weduwe van Cornelius van Swaanenburg.⁶ Op een andere plaats noemt hij zich niet zonder trots 'De Zoon van den gewezen *Ter*

Goezen Rector Cornelius van Swaanenburg, immers zo zeer gerenomeert, door zyn ongeveinsde godvrugtigheit, als doorploegde geleertheit, en taalkunde', een man die 'plagt te Ciceronen: *de eer die ik over al ontvlie, die loopt my aan alle kanten na*'.⁷ Wanneer hij dan in januari 1726 schrijft: 'ik heb in de tyd van ontrent agtenteenveertig jaaren, die ik oud ben, nog geen verstandige daad gedaan, als deze eenige alleen, en daar valt nog weinig op te roemen, ik zeg het eenige dat in my zweemt naar menschelyke kennis, [...] is dit, dat ik my erken voor de malste Goliath van alle de onbesnedene Philistynen van het Nederlandsen Dolhuis',⁸ dan valt daaruit bij benadering zyn geboortedatum af te leiden. Wat er dan nu van hem ook geworden is, hij betoont zich 'groothartig [...] op zyne illustre afkomst, [...] want myne Ouders verdienen een eeuwig lof, om dat ze de stigters zyn geweest van een Zoon, die naar alles gelykt, buiten na een man, die groots en pedant is, op ingebeelde ongerymtheden, en een snorkende verwaantheit, het eigendom alleen der zulken, die hun zelve niet kennen. Laat my toe, aanhoorders, dat ik u een schets op den mouw mag spellen van myn geloof, nopens myn begindzel, en de eerste aanporring myner ontfangene volatietelheden [vluchtige eigenschappen van de ziel], waar op ik nog als een Zeewse krab agter uit draaf. Myn Papa heeft meê [mij] buiten contradictie, zekerlyk gemaakt, toen hy

mat van in den *Thesaurus Antiquitatum Graevii*, (onder welke Professor hy agt jaaren gestudeert had) te blokken was, want de afgetapte hui van zyn Parnas melk, en room druipt zelfs heden, en oogenblikkelyk langs myn kin, en wat myn Moeder betreft, die moet veel gehad hebben van die mistike verstrooiing der gedachten, waar van de quietisten steeds reutelen, toen ze meê ontfont, want alle myne affairens hangen aan den ander, als een los geborste zak met loopende kwik, en schoon Aristeus door oneindige banden van hartseer en verdriet myn Protheus meent te binden, 't is met hem voor, en naar wildzang' [Proteus is de veelvuldig van gedaante verwisselende zeegod, Aristeus bindt hem om van hem de reden te vernemen van zijn ongeluk].⁹ Wanneer hij op een andere plaats zegt niet anders te kunnen 'als toestemmende blyven aan de eerste beginzelen myner opvoedinge', dan blijkt de inkeer tot zichzelf een van die beginselen te zijn, want in plaats van onverdraagzaamheid en geweld, zegt hij,

voldoet het meêr, wanneer men wordt misdaan,
Of van een aâr getreen, zig nergens in te weeren,
Wyl met een stillen geest, naar de oorzaak toe te gaan,
Het kortste middel is van 't kruis te triompheeren.¹⁰

Van Swaanenburg is allermintst geneigd overigens de lezer met zijn persoonlyke verleden te confronteren; op de enige nog resterende plaats waar hij zijn ouders noemt, blijkt hij te begrijpen hoezeer zijn moeder in hem is teleurgesteld: nooit had ze kunnen denken dat hy, als *Arlequin* zouw snakken,

Die zy voor *Swaanenburg* eerst uit het nest op nam.
ô Neen, zy bad 'er van te zien een wicchel jonker,
Een Castor, met een kap, of Pollux van verstand;
Maar laas! haar witte Meeuw is, als een Raaf zo donker,
En bast, gelyk een reu, op teefjes van het land.¹¹

Cornelius Swanenburch werd in 1668 ingeschreven als student aan de Utrechtse Universiteit,¹² waar Johannes Georgius Graevius sinds 1661 een leerstoel bekleedde in de welsprekendheid en de geschiedenis.¹³ Nemen we op gezag van zijn zoon aan dat zijn studie daar acht jaren duurde, dan moet hij ook onmiddellyk na zijn studie getrouwd zijn, want in het huwelijksintekenregister van de Domkerk te Utrecht staan op 'Den 10 Sept. 1676' aangetekend: 'Cornelius van Swanenburgh j.m. / Margarita Voster j.d. beyde woon: alhier',

in de marge nog de notitie: 'Den 28 Sept. 1676 in de Jacobikerk getrouwt'. Onder de getuigen wordt genoemd: 'voor hem Claes Vonk als Swager / medebrengende een Attest. van Margarita van Laere [?] / de moeder'. Deze Claes Vonk is eerder in hetzelfde register te vinden als 'Niklaas Vonk J M van 's Gravenhaag' samen met Ida van Swanenburg, met wie hij 31 maart 1668 trouwde – de Haagse familie Vonk en de Utrechtse Van Swaanenburg moeten verbonden zijn geweest in een drukke uitwisseling van huwelijkskandidaten want getuigen bij dit huwelijk zijn 'Paulus Vonk syn Broeder / Ida van Swanenburg haar Nigt', die eerder in 1659 waren getrouwd. Andere gegevens rond Ida van Swanenburg, de zus van Cornelis, geven nog enige verdere informatie over de familie. Zij werd op 29 september 1644 'in Jacobikerk' te Utrecht gedoopt als dochter van 'Willem van Swanenborch ende Margrita van Laeren', bij haar huwelijk met Niklaas Vonk werd nog een notariële akte opgemaakt¹⁴ waarin haar vader wordt aangeduid als 'commis van ed. mogen[de] Staten' en het is ongetwijfeld deze Willem van Swanenborch naar wie zijn kleinkind, onze dichter-schulder is vernoemd. Alleen grootmoeder Swanenburg heeft nog enige jaren van de kleine Willem kunnen genieten: zij stierf in 1681; uit de vermelding van haar overlijden in het 'Register van den aenbreng der personen overleden in de Stadt ende Vryheyt van Utrecht': 'Margarita van Laeren [hier en elders ook te lezen als Loeven of Loenen] wed^e van Willem van Swanenborg laet nae mondige kinderen by t'hironimus School 12-12-0', valt op te maken dat zij niet onbemiddeld was: bij een begrafenis een gift voor de armen van 12 gulden, 12 stuivers en 0 centen is niet gering; maar misschien moet de grootte van dit bedrag worden verklaard uit de functie die haar zoon Cornelis toen al vervulde aan de Hieronymusschool.

Op 18 mei 1677 wordt in het Memorie- en Resolutieboek van Zutphen (Inv. 21) melding gemaakt van een uitnodiging 'op deser stadtskosten' aan 'Cornelis Swanenburch, woonende tot Utrecht ende het conrectoraat alhier ambierende'. Men beschikte over 'goede getuijgenissen ende rapporten wegens desselfs bequaemheit daer toe voor ende nae ingekomen' en twee dagen later wordt hij benoemd. In september 1677 laten zich 'Cornelius Swanenburg ende Margretha Voster uxor' in Zutphen inschrijven op attestatie uit Utrecht blijkens het Lidmatenboek der Gereformeerde Gemeente.¹⁵ Het

doopboek van diezelfde gemeente¹⁶ maakt in hetzelfde jaar melding van de doop van hun eerste kind: Geertruyt op 13 juli. Twee jaar later wordt Willem geboren en gedoopt op 16 mei 1679 als 'Wilhelmus, zoon van Cornelius van Swanenburg en Margareta Voster.'¹⁷ Kort daarop verzoekt Cornelius ontslag omdat hij 'becomen hadde een acte van beroep tot Rector binnen de stadt Woerden.'¹⁸ Het besluit van 'Burgemeesteren ende Vroedschappen der Stede Woerden' dateert van een vergadering op 30 mei 1679; het steunt op 'de goede getuygenisse, die den Hooggeleerde Heer Georgius Grevius professor in de universiteit tot Utrecht heeft gelieven te geven, rakende de bequaamheden mitsgaders kennisse in de Griekse en Latynse talen van Cornelis Swanenburg ConRector tot Zutphen' en het is gericht op de 'Restauratie van de vervallene schole'; op 5 juni wordt de 'Acte van beroepinge' officieel 'geapprobeert'. Op 2 juli neemt de conrector afscheid van het stadsbestuur in Zutphen en gaat met eervol ontslag en een kerkelijke attestatie, op dezelfde datum gedagtekend, met zijn gezin naar Woerden om daar zijn nieuwe functie uit te oefenen.

Hij blijft er echter niet lang: het verslag van een vroedschapsvergadering op 12 december 1679 maakt duidelijk dat men toen al uitkeek naar een nieuwe rector: 'naer de maal den gewezen Rector Cornelis Swanenburg is vertrokken naar Utrecht'. Hoewel hij meent aanspraak te mogen maken op 'nog eenig restant', 'is by de Agtb: vroedschap verstaan dat in deze niet en kan werden getreden, vermits het geheele transport van de voorsz. Swanenburg met zijn familie van Zutphen herwaarts bij de stede van Woerden is betaald, en den gemelde Swanenburg naauylk alhier een half jaar dienst heeft gedaan.'¹⁹ Al op 3 november 1679 had de vroedschapsvergadering van Utrecht besloten hem te benoemen 'tot Praeceptor Ilae classis'.²⁰ Van 11 december dateert de attestatie uit Woerden waarop de familie, nu uitgebreid met 'Hester Bogerts hun dienstmaegt', zich op 6 januari 1680 laat inschrijven in de Hervormde Gemeente; ze wonen dan blijkbaar 'agter de Petruskerke' en dat kan hetzelfde betekenen als 'by t' hieronimus School'. In januari 1681 wordt hij benoemd 'tot praeceptor [leraar] quartae classis'²¹ en in hetzelfde jaar wordt weer een zoon geboren: Cornelis, 'gedoopt in den Dom in Augustus 1681'.²² Wanneer dan twee jaar later weer een dochter Maria wordt geboren in juni,²³ dan wordt het tijd om

weer eens naar een andere standplaats uit te zien: maandag 1 november 1683 besluiten 'Borgemrs. en Schepenen' van Goes, 'haar nu eenigen tyd lang geïnformeert hebbende naer een bequaem persoon tot het vacante Rectorsampt voor de Latynse school binnen dese stad', hem te benoemen tot rector en wel 'op soodanigen tractement ende emolumenten als nu laest by voorgaende Rectores is genoten, te weten de vrije woninge, vrydom vande stadsbierakcys ende een tractement van vyf honderd gld. jaarlijks, met het aanpart in het minervael [schoolgeld].'²⁴ Hij volgde er Johannes de Bisschop op, die zijn ontslag waarschijnlijk te danken heeft aan bezwaren door de kerkeraad tegen hem bij het stadsbestuur ingebracht: hij heeft nl. 't synen huyse doen comen seecker persoon noch professie doende van de paepsche religie door welcken hy eenige synen discipelen in zyn school particulierlyck in de Latynsche tael laet institueren'²⁵; zeker wanneer hen dan ook nog ter ore is gekomen dat 'de Discipelen in de Latynsche School d'een of de andere historie, historische ende 't samen spreekender wyse in de Latynsche tale sullen reciteeren' en dat misschien wel 'in vreemde klederen ende habytten,'²⁶ dan is dat voldoende reden om aan te dringen op zijn verwijdering.

Op 7 juli 1686 wordt het vijfde kind gedoopt: Johannes, misschien genoemd naar een broer van Margareta Voster want als getuige bij deze doop treedt op een Johannes Voster.²⁷ Kort daarop, in augustus van hetzelfde jaar sterft Cornelius.²⁸ Willem is dan zeven jaar.

Wat sindsdien met de familie is gebeurd is niet duidelijk. Het ontbreken van enige aanwijzing in het archief van de Weeskamer, die belast was met de zorg voor de belangen van alle nagelaten onmondige kinderen, is misschien minder verwonderlijk wanneer we aan mogen nemen dat het gezin spoedig na de dood van de vader verhuisde. In dat geval is Zutphen de meest waarschijnlijke bestemming: in 1709 vermeldt daar het huwelijksintekenregister de ondertrouw van Maria van Swanenburg en Petrus Quiryn; van de laatste is het bekend dat hij in Zutphense Mennistenkringen verkeerde, van de eerste is het niet bekend of zij de zuster van Willem was. In 1712 wordt het huwelijk aangetekend van Margarita Voster, weduwe, met Bart Derksen van Meinerswijk en het is allerm minst uitgesloten dat het hier de moeder van Willem betreft, die dan als ingezetene van Zutphen na haar ondertrouw hier met haar tweede

man, die zeker geen Zutphenaar was, verhuist zoals blijkt uit de vermelding van een attestatie die naar elders wordt gezonden; in de Zutphense lidmatenregisters komt ze echter niet voor. In ieder geval zijn de onaangename verhoudingen tussen Willem van Swanenburg en zijn familie, hoe cryptisch ook ter sprake gebracht, steeds van dien aard dat ze deze veronderstelling kunnen wettigen.

In de Arlequin Distelateur komt een aflevering voor die, schijnbaar bedoeld als een satyre op de R.K. kerk, door die verhulling heen duidelijk genoeg een privé-aangelegenheid aan de orde stelt.²⁹ De bedoeling van deze aflevering wordt duidelijk in het inleidende gedicht:

De ingebeeelde erfgenaam, en voogd word hier ontvoogt,
Het sterfhuis uitgeboend, en van zyne eis verstooten,
Wyl 't oude Testament, door 't nieuw aan stuk gebrooken,
Hem van het stuur afstoot, waar op hy heeft geöogt,
Toen hy den Paapsen bek, als Wolf, die Schaapen zoogt,
Tot fleëm, en teëm gezet, om naderhand te spooken,
Dagt met een braaven prys, in steê van nul, tot rooken,
Van Schoorsteen, en Altaar te zien vol opgehoogt:
Een daad, die niet mag zyn, waar egte Kind'ren leeven,
Die 't bloed een zeker regt, tot goed'ren heeft gegeven,
Door 't Vaderlyk besluit, bekragtigt met de dood
Van de eenige eigenaar, en meester aller zynen,
Die van geen Antechrist dien Hof wouw laten meinen,
Dewelke aan 't volk behoort, dat uit zyne ad'ren sproot.

Het is verleidelijk deze 'ingebeeelde erfgenaam, en voogd' te identificeren als Bart Derksen van Meinerswijk; het 'meinen' (in de zin van ondermijnen) uit de voorlaatste regel zou een fraaie zinspeling op zijn naam kunnen zijn, maar de voorstelling van de erfgenaam en voogd als katholiek, die ook de meer algemene toepassing van dit onderwerp op de R.K. kerk motiveert, kan wat hem betreft niet worden geverifieerd, althans niet met de gegevens waarover het archief in Zutphen beschikt. Wel wordt het duidelijk dat deze erfgenaam inderdaad de tweede man is van Van Swaanenburgs moeder:

'Onze heilige Vader begrypt wel dat hy eerst gemaakt is, en dat hy dien volgende de Kerk, zyn overspeeligen Vrouw hoort te bestieren, maar haar dunkt weêr, dat hy als eerste Zoon uit haar schoot gebooren zynde, het blyspel Arlequinagtig hoorden te

speelen van *den ingebeelden erfgenaam* en voegt, waar door zyne verkreege praerogativen, door een nader uitlegging der Concilie Testamenten van nul en geender waarde bevonden zyn.' Hoopte zijn moeder misschien dat hij bereid zou zijn zich om wille van de lieve vrede te schikken in een nieuwe vaststelling van zijn erfdeel? Het lijkt waarschijnlijk, mede door het vervolg van dit citaat: 't Is er zo niet te doen, myn lieve bolletje, met den beest in het erfhuis te speelen; geenszins, mondje toe, zei de Sathan, en hy vertrok met de staart tussen de beenen, als een hond, die op een knuppel te gast geweest was, toen hy beest verklaard zynde, uitgilde: *Vanitas vanitatum*, dat is te zeggen: *zalig zyn de bezitters.*' Dat hij inderdaad persoonlijk in deze zaak als belanghebbende is betrokken, wordt duidelijk in het daaropvolgende gedicht, waarin hij zich aldus beklaagt:

Een ieder hoort het zyn, en daarom kryg ik spot,
Dog ben veel min te vreên daar meê, dan de erfgenaamen,
Die al de nullen my slegts lieten tot een lot,
Wyl zy, als 't Kinders voegt, om al de pryzen kwaamen
en verder:

Geen noot, Messieurs, zo lang als Babel duuren zal,
Zal 't oud het oude zyn, in spyt der nieuwigheden,
En ik, gemalybaant van twee, gelyk een bal,
De *causa movens* zyn van 't erven zonder reeden.
De lezer, aan wie de dubbelzinnige bedoeling mocht zijn ontgaan, wordt daarover duidelijk in het slot ingelicht, waar sprake is van [. . .] een hand,
Die steeds met eene klap wil vangen dubb'le vliegen,
Gelyk ik in dit vaers onnozel schyn te doen,
Hoewel ik 't maar op één alleen meên toe te duijen,
Die als een Havik aasde, op t' weêrelooze hoen,
Dat thans te D[eu]m hoort, op 't *Miserere* luijen.³⁰

Is het dan nu duidelijk dat het Van Swaanenburg zelf is die bij deze ruzie om een erfenis als Sathan en als de gebeten hond beide, zijn hielen lichtte, ook op andere plaatsen blijkt hij het zwarte schaap van de familie te zijn. Hij zou wenschen evenveel te bezitten als zij: 'wat zouw ik die wormen in den snappenden laster schild vaaren! die (om datze een deel hun bast stil vol zuipen, door in een be-sloote kamer van hun huis, als veele fyntjes de gewoonte meê

[mede] hebben, te banketteeren, en dus haar kneepen zo stil uit te voeren, dat ze het zelfs pas [nauwelyks] willen weeten) geduurig grommen over het leegen myner glaasjes [...] wat zouw ik die Noorder spookten rozen! die ons met tytels agter de voddens zitten, die veel overeenkomst hebben met Bacchus, en Venus, daar ik nu zal, en moet zwygen, door alleen te denken, als een Tollenaar, ik dank u hemel, dat ik niet ben als die Phariseen, die een duid in het Diacons zakje steeken, als ze voor een Ducaton aan bloed hebben gezoogen uit den nootleidenden arbeidsman'.³¹ Zo zal het ook zijn familie zijn, bij wie 'ma Cousine van bloed, en niet van goeds weegen vermaagtschap zynde de deur voor den neus vind geslooten' en die over Arlequin opmerkt: 'Hij is van de onze niet', een familie 'die niet tot in het darde gelid, maar tot in het duizenste van niets en weet dan van schraapen en raapen' en die onderling 'door een lange linie van oud Hollandse gierigheden' is 'geparenteert'.³²

Er zijn enkele aanwijzingen die doen vermoeden dat Willem van Swaanenburg een gedeelte van zijn jeugd in Hoorn heeft doorgebracht en wel in het gezin van de schilder Jan Claesz. Rietschoof. Hij zal er dan zijn heen gegaan na de dood van zijn vader in 1686, gezien zijn leeftijd hoogstwaarschijnlijk niet onmiddellijk, maar enige jaren daarna, mogelijk vanuit Zutphen. In ieder geval betreft hij de namen Zutphen en Hoorn in de beschrijving van een ontmoeting met Hendrik Rietschoof, de zoon van Jan Claesz. Van deze ontmoeting, die in Wormerveer plaatsvond, en van de hele reis naar Noord-Holland die Van Swaanenburg met zijn drukker ondernam, brengt hij verslag uit in de 40e aflevering van zijn Vervrolykende Momus (15 september 1727). Hij toont zich daar zeer voldaan

'toen ik na twintig jaaren zwervens van myn *Horenze* Pilades, hem als een *Zutphenze* Orestes ontmoette op de barre wyken van het Wormerveerze Taurus'.³³ Orestes nu werd na de moord op zijn vader Agamemnon als kind ondergebracht in het gezin van een oom, waar hij opgroeide met zijn neef Pylades; later wreken ze samen de moord op Agamemnon en vinden Orestes' zuster Ifigeneia terug als priesteres in Taurie. Hendrik Rietschoof blijkt een jaar ouder te zijn dan Van Swaanenburg en in 1705, precies 22 jaar voor het beschreven weerzien, met zijn vrouw te zijn vertrokken naar Wormerveer.³⁴ Wanneer Van Swaanenburg in een andere passage,

drijvend op zijn associaties, terechtkomt bij Ifigeneia, dan lijkt het hele complex van familieverhoudingen plotseling weer een bittere realiteit voor hem te worden in de figuur van Aigisthos, die Agamemnon tijdens diens afwezigheid wist te verdringen bij diens echtgenote Klytaimnestra en hem bij zijn terugkomst vermoordde: Ifigeneia wordt beschreven als een meisje dat 'de offersnoeren der vreemdelingen ontbind, om met myn Pylades onder de schoone lakens te probeeren, waarom of Agamemnon uit krollen liep, toen moeder Clytemnestra haar liet in slaap dodeinen van Egisthus, die een Edelman was van zyn moeders kant, en daarom naar de Vaderlyke kwartieren zocht en de dood van myn Papa zalig. maar ik zal . . . ik zal hem . . .'³⁵ Al is dan in Hoorn geen spoor te vinden van Van Swaanenburgs aanwezigheid daar, hij zal er zeker voor korter of langer tijd geweest zijn getuige ook dit begin van een aflevering van zijn *Arlequin Distelateur*: 'In dien tyd, toen myne harsenen nog niet gebonden, de natuur van Protheüs [zeegod die allerlei gedaanten kon aannemen] bezaaten, die nooit oraculen wil, voor dat de noot aan den man komt, dat is, voor Aristeus [die Proteus vastbond om hem te dwingen een uitspraak te doen] hem met hart dringende zeelen [banden] verplicht uit een str[ont] honing te zuigen, of, om het gevoeggelyker te noemen, de manier leeraart, om *ex ungue leonem*, dat is uit de pens van een Os die horsels te verwekken, die magtig zyn door hun weekelyks gesnor al de wereld te verveelen, ik zeg, toen ik nog zo naar gestelt was, dat ik al zeer veel moeite heb gehad, om nog bedroefder te worden, door zo te zyn, als ik nu ben, toen deed ik eens een morgenofferhande aan een Bohmist, die zig binnen Hoorn had neêrgezet'.³⁶

Wanneer Van Swaanenburg over Hendrik Rietschoof schrijft, dat hij 'na twintig jaaren zwervens van myn *Horenze* Pilades, hem als een *Zutphenze* Orestes ontmoette', dan is het volgens de minst voor de hand liggende interpretatie hijzelf die in al die jaren van zijn oude vriend is afgezworven. In hoeverre het leven van Hendrik Rietschoof aanleiding is dit 'twintig jaaren zwervens' op hem toe te passen, weet ik niet, zeker is echter wel dat Van Swaanenburg een zeer wisselvallig leven moet hebben geleid.

In een Insinuatie van Jacob van Rijndorp, directeur der Leidse en Haagse Schouwburgen, aan zijn toneelspelers komt onder de namen

ook die voor van Willem van Swanenburgh, door Kossmann 'vermoedelijk de schrijver en schilder, 1678?-1728?' geacht.³⁷ Het bedoelde stuk dateert uit 1714, in welke tijd dus Van Swaanenburg deel zou hebben uitgemaakt van de troupe van Van Rijndorp. Dat hij zich in zijn werk bekend toont met de wereld van het toneel, dat hij terloops een aantal stukken noemt die tot het repertoire van dit gezelschap behoord moeten hebben,³⁸ dat hij al even terloops een aantal zinspreuken weet te noemen van toneeldichtende schrijvers en dichtgenootschappen,³⁹ betekent in dit verband nog niet veel; minder in ieder geval dan de inside-information waarover hij zo nu en dan blijkt te beschikken: hij weet hoe achter de schermen beslist wordt over een aangeboden toneelstuk⁴⁰ en hij weet hoe achter de schermen geleefd wordt: na een dubbelzinnig liefdesgedicht merkt Arlequin op: 'daar de liefde zo ernst is, gelyk ik in het even aangehaalde vaarsje heb gekwylt, gelt het *nulla quies*, dat is: Haagse en Leidse Comedianten worden by naar dood gemartelt, door node-loos probeeren, want men rust niet voor men zelfs den bek 'er by inschiet, om het beminde huuwelykslam te contenteeeren. In zulk een geval maakt men niet veel pretensien om eerst of laast den bal te tekenen, in den kaatsbaan der liefde, maar beide de partyen doen hun best elk om het seerst, om malkanderen niet alleen te verduuren, maar een eerste kansje af te zien'.⁴¹ Er zijn echter twee plaatsen in zijn werk die in combinatie met elkaar er geen twijfel meer over laten bestaan wie Willem van Swanenburgh uit de Insinuatie van Van Rijndorp is. De eerste komt voor in De Herboore Oudheid, in een samenspraak tussen Charamoeche en Arlequin,⁴² in het algemeen een type waarmee Van Swaanenburg zich gemakkelijk identificeert. Deze Arlequin wordt door Charamoeche aangesproken over 'zommige der Haagse Tooneellisten', die 'verstandige kenners, door een vrolyken rol op te zaagen, tot schreijen verpligten.' En dan, met een onverwachte toepassing op Arlequin zelf: "'t Is al *Jan Pottasie* [kluchtigheid] wat ze verzelt, tot de ernst in 't kluis, want de geest van *Moliere* bezielt uw [NB] *Tartuffisen* smoel' (*Tartuffe* of schijnheilige bedrieger is de titel van een bewerking naar Molière door J. van Rijndorp)⁴³ Wordt hier dan nog Arlequin onder de Haagse acteurs gerekend, op de laatste bladzijde van de Momus is het duidelijk Van Swaanenburg zelf die zich identificeert met 'een verloope Comediant' waarover hij zojuist zijn vijand Lu-

deman heeft laten spreken; deze Ludeman werd door Van Swaanenburg bespot om zijn mislukte poging in Harderwijk een doctorsgraad te behalen: 't Spyt my niet zo zeer, dat ik afgewezen ben, als ik wel vloek om het affront, dat my tavond of morgen zal aangedaan worden van een verloope Comediant, die ik binnenkort zo meen te brandmerken, dat hy geen raat zal weeten om sig tegens onze geweldenaryen te beschutten', uitdagend vervolgt de schrijver dan: 'Met dit voornemen zwom de Ezel na huis, latende in het uiterste verlangen des werelds den geene, die [correctie op: hie] met één pintje Luikze Aganippe [aan de muzen gewijde bron, Luikze Aganippe is Luiks bier] te drinken, gemakkelyk de heele hel van een weeromgestuurde weetniet kan uitpissen'.⁴⁴ Het feit dat kan worden vastgesteld dat in de gegeven samenhang Arlequin is Haagse Tooneellist is Willem van Swaanenburg, is niet zonder belang voor de interpretatie van de rest van deze aflevering, terwijl nu ook een gesprek dat Arlequin op een andere plaats voert met een wonderdokter, in wie Ludeman te herkennen is, aanmerkelijk dichtert de werkelijkheid gaat benaderen: 'Wat is dan uw hantering? sprak myn Ridder van de groene kruiden, ik ben antwoorde ik een Charlathan; en ben je getrouwt? hy weêr. Ik antwoorde: zo veel als de manier is onder de vrienden van de blaauwe tent, en de Comedianten van het Gros in een dozyn. Ha, ha, bist toe ein Comediant/oder nar? wel ja genadige Heer, riep ik, kon je dat niet zien of hooren?'⁴⁵ Hij mag dan inderdaad toneelspeler zijn geweest, van enige voorkeur voor dit beroep blijkt in zijn werk niets meer: nauwelijks te verdragen voor een gezond oordeel is het 'twaalf uren voor stommetje te moeten spelen, onder een deel Acteuren, die zo rolvast zyn aan het comiek, dat ze geen eenen ernstigen, of antiken regel kunnen opsneiden: want de minste, die er by is, schynt bezwangert te weezen met de geest van van Malsum [een beroemd toneelspeler in Amsterdam, die eerst bij Van Rijn-dorp had gespeeld], en dat was een gek in folio, want hy joeg de verstandigen uit den Schouwburg, en lokten er de Simpelen in'⁴⁶ en over theaterdirecteuren: dat zijn mensen 'die doorgaants Bacchus en Venus uit een zak gogeltassen, tot bederf van hun eigene ziel en die der ongelukkige, die in hunne voetangels verstrikt raaken'.⁴⁷

Dat hij lange tijd achtereen acteur zou zijn geweest, is trouwens niet

te verwachten bij iemand die zichzelf noemt: 'die Swaanenburg, die door de Pythagorise verwisselingen van het eene concept in het ander, en van een eerste kostwinninge al in een tiende is overgegaan'.⁴⁸ Zo is het waarschijnlijk dat hij enige tijd als militair gediend heeft. Ook hier weer niet alleen door zijn opmerkelijke kennis van legertermen zoals die terloops in zijn werk blijkt, maar vooral door passages over het krijgsbedrijf waarin hij zich als belanghebbende lijkt uit te spreken. In een van zijn Momus-alleenspraken in De Herboore Oudheid wordt gesuggereerd dat Momus mank is in een twee-regelig versje dat voorafgegaan wordt door een uitval tegen adel en Duitse dienstbaarheid, en waarop dan, hoogstwaarschijnlijk associerend, wordt ingehaakt op een wijze die zoal niet expliciet dan toch impliciet een verband schijnt te leggen tussen die mankheid en oorlogsgeweld. Die passage luidt als volgt: 'Dat myn eigen kop de myne niet en was, dan wist ik raat, ik zouw die van een lof opzetten, en dienen voor Lakey, maar wie duivel kan al de fratszen verdragen van een Don, die beter een Heer nodig heeft als een Dienaar om zyn Excellentie te bestuuren.

Sta vast, o voet in 't gat! gy lykt aan Momus niet,

Die op één linkzen slag doorgaans twee regten biet.

De Soldatery bevalt myn tuimelgeest niet kwalijk, want daar steigert het lighaam zomtyts zo gemakkelyk door de eene bom of de aër meê in een onzienelyke gestalte, gelyk de ziel perpendiculair [loodrecht] tuimelt in de armen van Proserpynas bedtgenoot [Hades, de god van de onderwereld]' en in hetzelfde verband enige regels verder:

By Caesars Krygsgebruik is 't wonder vreemt gestelt:

Een blodaart [lafwaard] is Kaptein, de snaphaan [het geweer] voert een Helt:

De laatste eêt eenmaal s'weeks, dog de ander heele daagen,

Nog zal een Officier meêr als 't Soldaatje klaagen.⁴⁹

Is Willem van Swaanenburg in een oorlog gewond geraakt en min of meer invalide geworden? Aan duidelijke aanwijzingen zoals met betrekking tot zijn bindingen aan het toneel, ontbreekt het hier. Dat geldt voor een mogelijke militaire loopbaan, dat geldt ook voor de hier gesuggereerde mankheid. Geen van de nogal talrijke plaatsen in zijn werk waar het begrip kreupelheid of mankheid wordt omgespeeld, dunkt mij in dit opzicht bewijskrachtig. Toch zal de be-

schrijving van Van Swaanenburg door Sanche Panche in diens samspraak met Don Quichot niet alleen zijn ingegeven door de afbeelding van de dichter op de titelprent van de Parnas, die ze als 'prentmanifest' voor een 'Boekverkopers deur' samen staan te bekijken; hij merkt daarbij op 'dat die Ridder [de Ridder van de Swaanen d.w.z. Van Swaanenburg] [. . .] beter naar de Ridder van de Ojevaaren gelykt, want hy heeft nog erbarmelyker figuur als uw genade zelf'.⁵⁰ Een grafschrift van G. Tysens waarin een dichter wordt beschreven 'Die als een sater sprong op krukken' is alleen maar indirect op Van Swaanenburg van toepassing te brengen en ook dan nog geen bewijs voor fysieke kreupelheid.

Veelbetekend is ook de passage waarin Momus aan Eris, de godin van de twist, die in goeden doen is geraakt naar aanleiding van de uitgave van de Parnas, de volgende dubbelzinnige vragen stelt naar haar veronderstelde echtgenoot en dichter: 'hoe is den naam van de bezitter uwer domeinen! met welke tytels pronkt de Luitenant Generaal der dappere helden, die uwe legertenten bewaaken? is 't een man, die een gevecht durft hazardeeren? weët hy van loopgraven te openen? halve maanen, rondeelen, waterkatten, buiten en binnewerken te bestormen? kan hy een fortres maintineeren? staat hy pal op zyn post? of is hy maar Commissaris der Aprochjes [naderingen?] titulair? kruipt hy agter de gordynen, ook in tyd van noot? mag hy geen vuur zien? of schreeuwt hy? als een ander de batalje windt: deze duim, deze doek heeft wonderen verrigt, dewyl ze onberoerelyk bleef, op het schudden en dreunen van pluimen, en veëren, ja het barsten van bommen en cartouwen [kanonnen] aankeek, als een ruïn [gecastreerd paard] die van geen merrien weët, daar zyn de zegentekens myner lauwren; die Zoonen en Dogteren heb ik veroverd op het bloed van een Frans regiment, deze rykdommen gegaart uit een Engelsse blokkade van één nacht, terwyl ik myne eigene troupen minaseerende, door hulpbenden der nagebuuren, myne Hofsteden en Erven heb uitgebreit'.⁵¹ Bij een poging om deze kluwen te ontwarren komt men tot de conclusie dat in de hier gestelde vragen de dichter van de Parnas wordt voorgesteld niet alleen als een man wie het aan moed ontbroken heeft in de oorlog, maar ook als een echtgenoot die het aan anderen overlaat voor nakomelingen te zorgen; 'de zegentekens myner lauwren', 'die Zoonen en Dogteren' en 'deze rykdommen'

zijn dan tegelijkertijd de vruchten van zijn oneigenlijke militaire loopbaan en de vruchten van zijn onechte vaderschap. Er is echter nog een derde mogelijkheid: Van Swaanenburg spreekt meer dan eens over zijn gedichten als zijn kinderen, zijn zonen en dochters, en dat is, zeker waar het hier gaat over de Parnas, een reden om te veronderstellen dat hij in deze meerzinnige samenhang tevens iets meedeelt over zijn poezie: 'die Zoonen en Dogteren heb ik veroverd op het bloed van een Frans regement'. Tussen de onechte militaire 'zegentekens myner lauwwren' enerzijds en de vruchten van het onechte vaderschap anderzijds wordt deze zin in deze interpretatie werkelijk functioneel, terwijl hij anders overbodig zou zijn geweest. In een dialoog tussen Mamuth, met wie Willem van Swaanenburg zich terloops maar duidelijk vereenzelvigt (zie pag. 155), en Mahummed, de belichaming van het filosofische ideaal dat Van Swaanenburg nastreeft, spreekt Mahummed aldus over Mamuth: 'Mamuth heb ik getorst; dien geest, die my aanklampte in Vrankryk, hier geborgen, en dikmaals schipbreuk geleden, in myn zugten, om hem te zien ankeren op myn ziel'⁵²: regels die volstrekt willekeurig zouden zijn, wanneer ze niet duidden op een feitelijk verblijf van Van Swaanenburg in Frankrijk, waar hij voor het eerst zich zou hebben overgegeven aan de troost van deze filosofie. Het verband nu tussen deze filosofie en zijn poezie is, zoals ik later hoop aan te tonen, onmiskenbaar, dus toch weer een verwonding opgelopen in een oorlog in Frankrijk, van welke verwonding Van Swaanenburgs dichterschap dan de vrucht zou zijn?

Het oudst gedateerde gedicht in de Parnas is een 'Zegen-zang, Opgeheft ter eere van den hoog Welgebooren Heer, Mynheer Adriaan Willem, Baron van Keppel, by het intreden van het Jaar 1717.'⁵³ Dat dit nieuwjaarsvers tevens tot de oudste gedichten van Van Swaanenburg behoort, kan afgeleid worden uit 'een kleine schets van de oorzaak dezer Werken' in de Voorreden, die niet vóór 1723 geschreven kan zijn omdat de geschiedenis rond de Parnasdreun erin ter sprake wordt gebracht. 'Het is omtrent zes, of zeven jaaren geleeden, dat ik buiten eenig voorneemen, schielyk een stuip van digten kreeg, die my in myn wederwaardigheden, een soort van vergenoeginge schafte'.⁵⁴ Deze Van Keppel nu diende in het Regiment van Welderen, later Oranje-Gelderland, waarbij hij in 1710 kapitein, later majoor en luitenant-kolonel werd. Dit regiment

heeft een rol gespeeld in de Spaanse Successieoorlog waarbij de Republiek en Engeland de Fransen in hun eigen land bevochten; het nam deel aan de slag bij Malplaquet in 1709 en aan het beleg van Aire in 1710.⁵⁶ Daar de Republiek sinds de Vrede van Utrecht in 1713 niet meer bij oorlogshandelingen is betrokken geweest, zou het deze oorlog moeten zijn waarop Van Swaanenburg doelde. Van enig verband tussen de genoemde 'wederwaardigheden', die te dateren zijn in de jaren 1716/17 en de rol van dit regiment in Frankrijk, kan natuurlijk geen sprake zijn, maar daarmee is het nog allerm minst uitgesloten dat Van Swaanenburg inderdaad aan deze strijd heeft deelgenomen. Wel moeten we dan aannemen dat hij na zijn militaire loopbaan toneelspeler bij Van Rijndorp werd om dan later het gezelschap van baronnen weer op te gaan zoeken. In zijn nieuwjaarsgedicht aan Van Keppel distancieert Van Swaanenburg zich al duidelijk van het krijgsbedrijf en zegt hij de voorkeur te geven aan een 'keur van zagter Oorlogs-wetten', die hij in de liefde vindt, maar beter dan met dit gedicht is hij met een andere uitspraak in staat op afdoende wijze deze uitweiding over het soldatendom te besluiten: 'Bruid malkander maar dood, ô Helden! de huuwelyksnarren scheppen weêr nieuwe. Sterven er tien duizend in een beleg, wy maaken 'er honderd duizend tegen, en dus is 'er nooit gebrek van gekken'.⁵⁶

Het geslacht Van Keppel viel onder de ridderschap van Zutphen, waartoe ook behoorde baron Hendrik van Laer, door zijn huwelijk in 1705 met de Van Keppels gelieerd, daarmee blijkbaar een traditie voortzettend, want zijn vrouw Johanna Henrietta was weer een dochter van een Van Keppel, majoor der infanterie, en een Van Laer. De bundel Parnas nu bevat een verjaardicht voor Hendrik van Laer, geschreven 'Ter betuiging van Onderdanigsten pligt' door 'de Bestierder uwer adelyke Zoonen'.⁵⁷ In 1717 had deze baron drie zonen: een van twaalf, een van tien en een van twee jaar;⁵⁸ het moet inderdaad in deze tijd zijn geweest dat Van Swaanenburg zich aan hun opvoeding wijdde, want in 1718 vertoont hij zich al in Antwerpen blijkens een door hem aangehaalde opmerking, opgevangen uit de mond van 'een Katholyke Snyder' tijdens de brand van de Jezuïetenkerk in dat jaar: 'daar brand niets vlugger, nog beter, dan het vet van Weduwen, en Wesen'.⁵⁹ Met nog een verjaardicht op graaf Oswald van Hohensollern⁶⁰ – in 's-Heerenberg hadden de

Hohenzollerns een kasteel dat in 1712 toeviel aan de twaalfjarige Frans Wilhelm, wiens oom en voogd Oswald was – en misschien nog een gedicht op hvw,⁶¹ horen deze verzen tot de eerste vruchten van zijn dichterschap: alle ontstaan in de kringen van de Zutphense ridderschap, temidden waarvan Van Swaanenburg zijn dichtstuip kreeg.

Dat Van Swaanenburg, die als gouverneur over de kinderen van baron Van Laer wel met de familie op het huis Lichtenberg bij Silvolde gewoond zal hebben, zijn betuigingen van onderdanigheid tegenover de adel gauw verleerd moet zijn, toont hij nog in de Parnas zelf in een aantal hekeldichten. Hier blijkt ook zijn bekendheid met en afkeer van de Duitse adel, waartoe graaf Oswald ongetwijfeld behoorde, in een gedicht 'Op een Mof van Fatzoen', ergens 'in 't grof Westphaalen'.⁶²

Met een in 1718 gedateerd gedicht 'Caesar Vereeuwigt, of Keizer Karels Helden bloet uitgetrompet [...] op het vrolyk gerugt van zijn nieuwgebooren Prins'⁶³ verlaten we de baronnen, graven en jonkers en begeven ons met Van Swaanenburg naar zijn nieuwe woonplaats, waar hij zich, kunstschilder nu in Antwerpen, gaat bewegen onder kunstschilders en paters. In de jaren 1720 en '21 ingeschreven als meester bij het St.-Lucasgilde,⁶⁴ bezingt hij er in 1719 de in april van dat jaar overleden kunsthandelaar Jacobus de Man⁶⁵ en krijgt daardoor 'steekelige vaerzen' te beantwoorden die hem zijn 'toegebeeten [...] door [zijn] byzonderen goeden Vriend, de Heer Johannes Claudius de Kok, By uitnemenheit kunstig Beeldhouwer, binnen Antwerpen'.⁶⁶ Deze De Kok, die door Weyerman wordt afgeschilderd als een onverdraagzame geuzenvreter,⁶⁷ krijgt bij die gelegenheid te horen dat het Van Swaanenburg onbegrijpelijk voorkomt dat hij

my, die niemand deêr, zo bits te steeken gaat,
Om dat ik danssen kan, terwyl gy loopt op krukken.
Uw edelmoedigheid is groot by my te schatten,
Ik vind u waart te zyn, gelyk Poet geeert,
Ja, min u als myn vriend; dog een zaak, die my deert,
Is dat gy zyt te klein, om al het groot te vatten

In een voor de Amsterdamse lezers van de Parnas zeker verklarende noot wordt dan nog meegedeeld: 'Deze onze groote Kunstenaar is, hoewel van de Natuur begaafd, van een meêr als gemeene korte

leest'. Of het veel geholpen heeft, is moeilijk te zeggen, zeker is dat zij het jaar daarop beiden een lofdicht schrijven op en in 'De Schilderkonst in Nederduitsch rym beschreven, door den Eerwaarden Heer Kaspar François de Rees, Priester. Naar het Latyn (De Arte Graphica) van Karel Alphons Dufresnoy gevolgd van De Beeldhouwkunst, in Nederduitsch rym beschreven, door Johannes Claudius de Cock',⁶⁸ aldus de titel van een eerst in 1865 naar een uit 1720 daterend handschrift uitgegeven boekje.⁶⁹ Het is van belang op te merken dat deze De Rees, 'Priester van het Oratorium tot Megchelen' en vriend blijkbaar van Van Swaanenburg, zich later openlijk bekeerde tot het Jansenisme van Quesnel, uit zijn orde werd gestoten en de wijk nam naar Holland.⁷⁰

Hij kende er voorts de dichteres Barbe Ogier, dochter van Willem Ogier en weduwe van de in 1719 overleden beeldhouwer Guillaume (Willem) Kerricx (Kerks), bij wier overlijden in 1720 hij een grafdicht maakte⁷¹ en hij treurt in een Herders-Klagt 'om 't missen van zyn vriend' J. F. M.,⁷² die hem blijkbaar niet meer wilde kennen sinds zijn huwelijk, maar die hem hoogstwaarschijnlijk als de schilder J. F. Meskens. Antwerpiae nog een nagekomen lofdicht toestuurde bij de uitgave van de Parnas in Amsterdam.⁷³ Hij ging er verder om met het gezin van de bekende Hollandse kunstschilder Herman van der Myn, wiens zieke vrouw hij een bijbels verjaardicht opdroeg⁷⁴ en wiens jongere zuster, de bloemschilderes, hij op haar achttiende verjaardag bezong in een lief pastoraal gedicht, waarin hij schijnt te zinspelen op een mislukte verovering: 'Agaat is wonder schoon, maar valt vaak hard van hart'.⁷⁵ In aanraking gekomen hier met het katholicisme, bezingt hij zijn 'Verwoede Aandoeninge' bij het zien van een schilderij van Rubens,⁷⁶ vermoedelijk in de Minderbroederskerk, waarvoor ook bestemd een door Van Swaanenburg bezongen schilderij van Maria.⁷⁷ Hij is aanwezig 'Bij de eerste onbloedige Offerhande van den Eerwaardigen Vader Jacobus Benedictus Janssens',⁷⁸ bezingt 'De Voortreffelykheit van het Afgescheide Leeven' bij de professie van een non⁷⁹ en richt bij gelegenheid van de verkiezing van Petrus Ammans tot praefect van een broederschap van Maria een Zegezuil op 'ter eere van de Allerheiligste Maagd Maria'.⁸⁰ 'Schoon ik tot offerdienst aan u onwaardig ben', zingt hij de lof van Maria in dit gedicht op een manier die hij niet thuis geleerd zal hebben:

Schenk zelfs u eigen zelf, ô brave Christenheit!
 Aan Maagd Maria op, die booven voor u pleit [...]
 De Moeder van uw God, eerst bruid des Heiligen Geest [later gecorrigeerd tot: van glans en geest],
 Is oorzaak neffens hem van uw behoud geweest.
 De Kerk leunt nog by God op haar genegenheden,
 Wat heeftze meenigmaal, voor ons, in nood gebeden!
 Petrus Ammans noemt hij.
 Een Ammans, die beproeft in trouw nooit tyt verliest,
 Om 't Maagdelyke regt der wyde heerschappyen,
 Altoos van 't slaafsche juk der Ketters te bevryen.

Ondanks zijn kennelijke aanpassing aan katholieke leerstellingheid in dergelijke regels, zou het voorbarig zijn hierin meer te willen zien dan een uiting van welwillend begrip.

Behalve nog een lofdicht bij een treurspel 'Marcus en Marcellianus',⁸¹ horen de overige gedichten rond het katholicisme thuis onder de hekeldichten en zijn dan ook correct door Van Swaanenburg samen met zijn spotdichten op de adel als vierde afdeling aan de bundel toegevoegd. Immers wanneer hij later nog eens over deze verzen spreekt, blijken het te zijn: 'hekeldigtjes, die agter myn werk gevoegt zyn, en ik in Braband heb geschreven, door het zien van het verval der leer, en zeeden'.⁸² Later zegt hij: 'Ik heb voor niet in Braband niet geweest'⁸³ en hij heeft er duidelijk veel goed kunnen doen: 'Al zag Momus [d.w.z. Van Swaanenburg] een Lievevrouwen Broër, in de bouten van een snol, gelyk geschied is, buiten Antwerpen, nog was zwygen zyn post. Al droeg hy een dronke Parochiepaap onder den arm na huis, egter moest hy de nugterheid van Heerroom trompetten. Al danste hy buiten Mechelen met beschonke Bagynen een vrolyken deun, nog stond de kuisheid te pryk. Wat zou ik hier niet konnen zeggen, was het zwygen niet nutter dan het spreken'.⁸⁴ Serrarens' opmerking: 'Sedert zijn afval is Rome van Swaanenburg's nachtmerrie'⁸⁵ dunkt mij alleen maar voor het laatste gedeelte juist. In ieder geval bekent hij in zijn Arlequin Distelateur 'den brui' te hebben 'om Rooms Katholyk te worden, een gevoelen egter zo voordeelich voor een liefhebber van het nat, dat 'er een ton Leuvens Bier opgezet is binnen het Hoogerhuis tot Antwerpen, door de bekeerders der Geusen, die daar al agter Arlequin met het disputeermes hebben gezeten',⁸⁶ al

zal hij dan ook 'de Vaders van den roozenkrans' gebrek aan ijver althans zeker niet kunnen verwijten: 'valt 'er een Jood, een Geus, of een vetten Ketter aan het spit te steeken, ze bedruipen de kapoen met kroezen, en bekers, tot ze van vermoeidheit geen ja, of neen meêr weeten te zeggen'.⁸⁷ Het is niet verwonderlijk dat Van Swaenenburg bevriend kon raken met een tot het Jansenisme getrokken man als pater De Rees: als hij al zou moeten kiezen, zou hij aan zijn richting de voorkeur geven: 'Een Man, die het meer te doen is, om de eer van zyn maker, dan om zyn eigen profyt zal gemakkelyk kunnen merken, dat de Leerpunten van *Pater Quenel* meer overeenkomst hebben met de verlogening der eige kragte, en de glorie des Scheppers, dan al de eigendadige begrippen van Zint Peters Successeurs',⁸⁸ zoals hij ook een grote sympathie met de bisschop van Montpellier, 'bekent voor een man, van een onbesproken wandel, dog gedoopt met de naam van een Jansenist, door de Lojolase practisyns',⁸⁹ kan verbinden aan een levensgrote afkeer van ketterjagerij en machtsvertoon:

Bewaar ons, hemel! voor 't gebit van Paapen tanden!

Voor klaauwen van Lojool, en galgen van Xaveer!

Om alle misverstand overigens te voorkomen: 'De onpartydige Lezer ziet wel, dat wy ons geheel niet bemoeijen, om een openbaare religie, die in zoveel landen heerst, en hier vry wort gevolgt en toegelaaten[,] in haar natuur aan te tasten, door haar hoofdzake-lyke keerpunten te teisteren, dewyl wy alleen doelen de franjes uit de war te kammen, die het Autaar paviljoen veresiren [foutief voor: versieren] van den geestelyken stoel'.⁹⁰ Helemaal op zijn gemak overigens heeft hij zich niet gevoeld onder de Antwerpse schilders:

Ik zal geen boter aan de galg onnut versmeeren,

Tot troost in uwen druk, *Antwerpse Schilderbeeren*,

Om niet, van beuls doorkerft, te hooren dat men zeit:

Zo vaart die *Geuze Pest*, die voor de vryheid pleit.⁹¹

Over zijn werk als schilder valt weinig te zeggen. Dat hij schilderen gemaakt heeft, laat zich afleiden uit zijn inschrijving in het Antwerpse St.-Lucasgilde, uit twee in de Parnas opgenomen 'Vaarsjes, Geschreven achter twee kleine Lantschapjes, door my Geschildert, ten dienste, en vermeerdering van het Kunst-Kabinet Van den Heer Fraula, etc. tot Brussel'⁹² en uit de prijzende

woorden van zijn vrienden H. G. van Vryhoff⁹³ en Jan van Hoogstraten,⁹⁴ maar waar die schilderijen gebleven zijn is niet bekend. Eenmaal in Amsterdam maakt hij overigens de indruk uit zijn Antwerpse tijd minder het gebruik van verf dan wel dat van drank te hebben overgehouden. Wel is hij hier nog altijd zo gevoelig voor kritiek op zijn werk als schilder dat Don Quichot in zijn eerder aangehaalde samenspraak met Sanche Panche kan zeggen, wijzend op de titelprent van de Parnas. 'Ziet Sanche de Ridder van de Swaanen

voert plet [palet], en verwen, en om een haverstro maakt hy het wit, zo zwart als de nagt. Daar agter hem staat een Landschapje op den Ezel, ten blyk van waarheit, dat hy heeft gemaalt, maar een vuilaardige Spin heeft het met spinrag getoetst. *De adem van een stinkriol is 'er over gepasseert, en een Knaap, die nog wel een jaar vyf, of zes diende Oly uit een morsbak te slurpen, heeft 'er zyn onverstand aan gewaagt, om het te beschimpen'*; maar tegelijkertijd doet deze passage vermoeden dat er in het algemeen niet veel meer van schilderen komt, zoals ook wordt gesuggereerd in een andere verklaring van de spinneweb door Sanche Panche: 'hy is lui, want de spinrag over dat

bortje wyst wel uit, dat hy in lang zyn Schilderpoeten niet heeft gebruikt'.⁹⁵ Toch is ook Van Swaanenburg aanwezig bij een gastmaal aan een aantal schilders aangeboden door de kunsthandelaar Jannes, ook wel 'het orakel van Drent en Twent' en misschien dezelfde als Jan Smees, landschapschilder en etser, die in februari 1729 te Amsterdam overleed en op een veiling in april in het bezit bleek van vier 'curieuze landschappen door W. Swanenburgh'.⁹⁶ Heeft Van Swaanenburg al geen goed woord over voor de gerechten, niet meer waardering toont hij voor de persoon van zijn gastheer, bij wie men 'uyt zyn Tronie gemakkelyk kan zien, dat hy heel na is geparenteert aan een doodelyke Onwetentheid, en daarom geeft hy voor tot een hedendaagsche Kunstkooper Gebooren te zyn'.⁹⁷

Niet vaak toont Van Swaanenburg zich in zijn werk de schilder: een enkele maal in zijn beschrijvingen van een landschap, een enkele maal in een schilderkunstige opmerking als die over Rembrandt, in wiens werk de achttiende eeuw te weinig verfijning vond:

Die slegts het hoogste ligt wil op zyn bergen hoogen,
Die toets, als Rembrand deed zyn diepzels nog met iet,
Dat bruinder [donkerder] is, dan 't git van uitgebrande beenen
[beenderen],

En kies de doode Zee, 't Asphalth, en 't ak'lig zwart,

Dat Adams ned'rig zap, en zwakke togten weenen,

Om 't goud ten top te zien, dat zelfs Apollo [als zonnegod] tart.⁹⁸
Of hij verder nog veel schilders onder zijn kennissen telde, wordt niet duidelijk; zijn ontmoeting met de schilder Hendrik Rietschoof in Wormerveer werd al vermeld, maar in hem vond hij een oude vriend uit zijn jeugd terug; verder zal hij de ontwerpers van de verschillende titelprenten in zijn werken gekend hebben: G. Hoet, die de titelprent van de Parnas ontwierp, J. C. Philips in De Herboore Oudheid en Gerrit Melder in de Arlequin Distelateur, aan wie Van Swaanenburg uitdrukkelijk zijn dankbaarheid betuigt in een gedicht en aan wie ook nog een lofdicht is gewijd op zijn Bacchusstoet. En natuurlijk kende hij de ons onbekende schilder van zijn portret, een bijzonder fraaie aquarel, in het bezit van het Teylermuseum te Haarlem, waar zich een naar afmetingen en stijl vergelijkbaar portret bevindt van G. Tysens, vermoedelijk door dezelfde schilder gemaakt. Dierbaar zijn de kunstschilders hem niet geworden, evenmin als de comedianten het waren en de dichters het zullen zijn; dit stelt Momus zich voor te doen wanneer hij plotseling rijk zou worden:

'De Poeeten zouw ik net tracteeren, als de manier is, te weeten voor gekken verslyten, en met een patakon, of een agentwintig [munteenheden] voor een Bruilofts deun te knoeijen verzenden [wegsturen], en de Kommedianten voor kanalle uitbraaken, schoon ze veeltys eerlyker zyn als hunne *auditores*, die de bak, en logien [loges] voor hunne plaaaten [geld] bezitten, dog de Schilders voor Baviaanen, om datze naaapers zyn van Aapen'.⁹⁹

Op het moment dat Van Swaanenburg verhuist naar Amsterdam, waar hij voor het eerst van zich doet spreken door zijn Parnasdreun, is dan dit alles achtergrond geworden: het verleden van een man die hier een nieuw bestaan zal trachten op te bouwen, nu als dichter en schrijver. Wat er open is gebleven in de tekening van die achtergrond, blijft ook hier open, wordt althans niet aangevuld met nieuwe gegevens uit het Amsterdamse gemeentearchief, dat voor wat de persoon van Willem van Swaanenburg betreft alleen beschikt over de vermelding van de aangifte van zijn overlijden op 22 april 1728 door Jannetje van der Straeten en de datum waarop hij werd begraven: 23 april.¹⁰⁰

In De Gedigten van H. G. van Vryhoff,¹⁰¹ een jongere vriend van

Van Swaanenburg zowel als van de Antwerpenaar J. F. Meskens,¹⁰² komt een verjaardicht voor op Sophia, dochter van Willem van Swaanenburg. De twintigjarige dichter beschrijft deze

telg eens wak'ren mans: die door zyn Poezy

Myn ziel vaak heeft vermaekt' als een 'jonge bloem' en 'puik van onze jeugt', die zich kon verheugen in de 'zuivre vriendschap' van een groot aantal Amsterdamse 'Vloetgodinnen' en hij geeft haar de raad:

Volg, volg uw' Vader naer, die eed'le wetenschappen

Getroulyk handhaeft; poogt dien schrand'ren naer te stappen;

En uwe Moeder; die godvruchtig u het spoor

Naer 't Opperwezen toont: zy gaen u beide voor.¹⁰³

De conclusie dat Van Swaanenburg getrouwd was en een dochter had wordt niet gesteund door enige vermelding in het archief van de weeskamer of in de doopregisters, noch in zijn werk zelf. Uit dit werk dringt zich veeleer de veronderstelling van het tegendeel op. Hij noemt niet alleen zijn gedichten zijn zoonen en dogteren, hij weet zich door zijn filosofie ook ver verheven boven het impotente gedoe van de mensen om hem heen: 'sint de Hemel ge-

lult [gecastreerd] wierd, door het snoeimes van den tyd' [de mythe van de ontmanning van Oeranos door Chronos] is het alleen nog maar 'een zeker spook, of verschynzel', waarvan de beschrijving overeenkomt met die van de filosoof in Swaanenburgse zin, dat met de elementaire creativiteit in verbinding staat en 'in zyn eigen begrip *magice* alleen meêr zoonen, en dogters [verwekt], dan het ondermaanse Castratendom met malkander kan teelen'.¹⁰⁴ Voortdurend duikt ook de figuur van de bedrogen

echtgenoot en vader van onechte kinderen op en dat dan veelal in een, zij het nooit rechtstreeks, verband met de persoon van de schrijver zelf, zoals in de al eerder aangehaalde passage uit de samenspraak tussen Momus en Eris over de zojuist uitgekomen Parnas.¹⁰⁵ Een enkele maal zelfs verdedigt hij het onechte vaderschap op een manier die de indruk maakt dat hij zichzelf verdedigt. Dat gebeurt in een samenspraak tussen Broer Jan en Panurge,¹⁰⁶ die beschouwd kan worden als vervolg op een dialoog tussen Charamoeche en Arlequin:¹⁰⁷ een discussie naar aanleiding van het feit dat Arlequin, die eerder geïdentificeerd kon worden als de Haagse Toonneellist Willem van Swaanenburg, 'een snol wil neemen tot zyn Vrouw';

Charamoeche had niet veel vertrouwen in deze 'huuwelyks patroon zonder munt, op het kruis': 'zeg me eens na de eerste zes weken, of je niet liever, tot je doodt, een viseetend Karthuizer zouwt willen geweest hebben, als zo een gestadigen vleeskluyver', totdat Arlequin hem onthulde dat zijn vrouw van rijke en aanzienlijke familie is. Inderdaad zes weken getrouwd is dan Panurge, die zojuist vader is geworden van een tweeling:

Die op twee ei'ren juist zes weken zat te broeijen,
Voelt zo veel takken net, uit éénen schedel groeijen,
Om dat zyn Hen, gepikt eerst door een and'ren haan,
Den Koekoek doet, als vaâr van vreemde kuikens staan

en in een zinspeling op het verhaal van Aktaion, die Diana, godin van de jacht en maangodin, naakt had bespied en daarom in een hert veranderde, blijkt hij dezelfde te zijn als Arlequin: een man bij wie een vrouw

[. . .] dubble lauwnen weet op eene kruin te zetten,
Zo haar Acteon naakt [nadert], met kruis van munt ontbloomt.

Twee hoorens zyn de vrugt meest van Diana's schoot.

Broer Jan nu toont begrip voor de nieuwe situatie van Panurge en verdedigt diens onechte vaderschap aldus: 'een voldraage vrouw heeft meêr van de kwintessens der natuur, als *David van Mecc'helen* [i.e. David van Hoogstraten, Van Swaanenburgs tegenstander in poeticis] van de vyf zinnen, de laatste mag met bergen beginnen, en slegts een muis baaren, dog die zig in de armen van een verlooren maagdom bevind, is nader aan *Jupyn*, doe hy, in de gedaante van *Taurus* [een stier], *Europa* bekreop, als wanneer hy *Leda*, met een *Zwaan* en [bek] *inluisterde*, dat alle wezens hunne begindzen aan bollen, globen, ronden, of ovalen verschuldigt blyven'. De keuze van het beeld van Leda en de zwaan voor een op filosofische bespiegelingen gebaseerde gemeenschap in duidelijke tegenstelling tot dat van Europa en de stier als beeld van mannelijke kracht verliest alle willekeurigheid, wanneer we haar gemotiveerd achten door de zinspeling Zwaan – Van Swaanenburg. In dat geval echter verdedigt Van Swaanenburg zijn huwelijk met 'een verlooren maagdom' en het onechte vaderschap dat hij daarbij op zich neemt, als volwaardiger en mannelijker boven een voor het oog van zijn lezers minder compromitterend huwelijk, dat wat hem betreft echter beperkt zou blijven tot een omgang in de geest van zijn filosofie. Bovendien is

deze interpretatie in staat het ontbreken van enige feitelijke aanwijzing met betrekking tot zijn huwelijk te verbinden met de vermelding bij Van Vryhoff van zijn dochter Sophia en om de functie van zijn voortdurende bittere ironie rond hoorndragerij en koekoekerij als zelfironie te verklaren en in aannemelijk verband te brengen met de erotische instelling waaraan zijn werk min of meer verhuuld uitdrukking geeft. In de Voorreeden bij de uitgave van zijn laatste weekblad merkt hij op niet meer in staat te zijn om 'langer te ver-

toonen, dat ik als een muilezel wel bekwaam ben, om byna van een ieders tong met een schimpspoor bereden te worden, dog geheel niet in staat schyn, om afzetsels van myn aard voort te brengen. Die van zyn Vaders kant van een paard, en van zyn Moeders zei van een ezel is te zaamen gesteld, sterft kinderloos. Ziet daar een nette beschrijving van myn familie, vrienden, en afkomst, waar mede ik my weinig bekommer, en die ik meêr schuuw, dan ik ze nader'.¹⁰⁸ Elders in dit weekblad merkt hij op: 'mensen, die, buyten een paar oogen in den kop, een Bril van doorzigt bezitten, weten wel, dat men met het Synpatethise Poeder van tikje myn, ik tik je weer, meer kan avanceeren in één uur, dan door jaaren agter een, met een onbesprooken Wandel, Weduwen en Wezen van zyn nooddruft mee te deelen. Dog het laatste is een Saak, die in deze tyd weinig voorvalt, en daarom wil ik 'er myn Pappier niet aan verbruyen. Ook is de Beschrijving dier Stof niet divertissant genoeg voor gretige Spreeuwen, die, om de kriecken [kersen] der Armen te rooven, na geen bestraffende Moliken [vogelverschrikkers] vraagen'¹⁰⁹ en in zoverre hij ook hier over zichzelf lijkt te spreken is er aanleiding tot de veronderstelling dat het een weduwe met kinderen is geweest waarvoor hij de zorg op zich heeft genomen. Dat hij inderdaad persoonlijk en als belanghebbende betrokken is bij wat hij hier schrijft, kan worden afgeleid uit het feit dat hij zich in staat weet met de 'Beschrijving dier Stof'

'gretige Spreeuwen' te bestraffen: voor hem is er een directe relatie tussen het van eigen armoe meedelen aan weduwen en wezen en de mogelijkheid tot bestraffing van hebzuchtigen die zich niet ontzien om te azen op het bezit van armen. Dat brengt weer in herinnering hoe Arlequin, die zijn voorgenomen huwelijk besprak met Charamoeche, hem tenslotte verraste met de mededeling dat hij een vrouw trouwde uit een welgestelde familie, en de veronderstelling

nu dat de familie van zijn vrouw niet meer bereid is iets bij te dragen tot haar onderhoud en dat van haar kinderen, vindt ook elders steun in het werk van Van Swaanenburg. Een hele aflevering van de *Arlequin Distelateur*¹¹⁰ is gewijd aan de uitdrukking van zijn ergernis om het gedrag van dergelijke ouders ten opzichte van hun kind en kleinkinderen en hij heeft het daarbij bijzonder begrepen op 'een nergens na vraagende schentmeer binnen Holland [. . .], die in een gemakkelijke stal blyvende, haar zelfs niet bemoeit met haar eige omdwaalende, en bynaar van gebrek vergaande Veulen te helpen, ik laat staan dan met het gebrek der vreemde te soelasjeeren [verlichten]. Dit dier [. . .] geraakte op een vette wei, waar aan verscheidene soorten van hokken te verhuuren vielen, en schoon veelderhande fraaije beesten met traanen verzogten, datze haar eigen ongelukkig afzetsel het geringste schuilvertrekje voor den regen, en kouwde geliefde te vergunnen, zo bleef dit gruwel zo ongevoelig voor mededoogen, gelyk een Dominicaan, die een Jood in Spanjen alleen laat branden, om dat hy zyn kettery bewyst, door te veel geld te bezitten'. Dit 'krenge van alle liefde ontbloomt', dat 'op den woeker meêr aasde, dan de betamelijkheit van een Moeder tegens een Dogter paste', legt hij de volgende woorden in de mond:

Weg bloed, en eigen zaat, weg Kind, met uw Kindskind'ren,
Onz' koffers moeten vol, uw darmen ledig zyn;
't Is nutter dat gy sterft, door hongersnood, en pyn,
Dan dat een alemoes, myn buidel zouw vermind'ren
en dat alles dan

Om datze van haar man niet aanstonts weg wil loopen,
Geld moet de ziel der egt, en waare liefde blyven,
Want waar het goud ontbreekt, daar lag ik met de trouw.

Er zijn er trouwens meer zoals zij, even vroom en even gierig: 'By aldien ik van zints was buiten het beryk dezer Provintie te trekken, ik zouw een verfoeijelyke weêrga in weinig uren kunnen oploopen, die ook na zyn Kind, en ongelukkige Kindskinderen niet om en ziet, zig genoeg hier in te vreedden houdende, dat hy alle zyn G[od]sdienstige voorgevingen, en het onderzoek der Religie bewaarheit, met lekker te eeten en te drinken, en een lui leeven te leiden, opgepropt vol gierigheden tot zyn evennaasten', een man die er gezonde principes op na houdt:

Die 't Kindje maaken wil, die moet het zelve voeden,
En schoon 't onmogelyk is, 't moet egter mog'lyk zyn.
'Ongelukkige jeugt', zegt Van Swaanenburg, 'die voor de kennis
van goed of kwaat, vaak al wordt gegeeszelt van kinderrakkers,
om de fouten, of ligt maar gepretendeerde, of kwalyk opgegevene
gebreeken uwer Ouderen, wat zyt gy te beklagen' en hij barst
uit:

Waar toe heeft stof en as, een monster ooit gebaart,

Dat oorzaak is, ô zon, dat wy naar 't sterven haaken!

maar dit is dan weer gericht tot die vrouw die haar dochter weigert
te helpen zolang ze haar man niet loslaat; op de voor de achttiende-
eeuwse lezer nog klemmende vraag: 'wie zouw gelooven dat 'er
figuren van menszen in de wêreld zyn, die Kinderen laten ver-
looren gaan' volgt ter verduidelijking: 'Ik spreek alleen tegens-
woordig niet van *Zutphen*, nog het *Stigt*, maar van *Holland*' en al
wijst hij haar niet nauwkeuriger aan dan in de mededeling '*dat de-
zelve een buitenwoonster dezer Stadt is*', zij is voldoende getypeerd, al
was het alleen al in de opmerking 'Zulke slag van dieren vraagt nog,
wanneer het huizen, kelders, karners, enz. wil verhuuren, van
wat voor religie of de menssen zyn'.

Wanneer Van Swaanenburg in het inleidende gedicht bij zijn eerste
aflevering van de Arlequin Distelateur de aandacht van zijn tijdge-
noten vraagt:

Want nimmer sloeg een blaas, met uitgedopte boôn,

Op Bato's [Nederlands] trommelvel een ongewooner toon,

Als ik hier dreunen ga, langs Amstels breede muuren,¹¹¹

dan hoeft dat niets bijzonders te betekenen. Wanneer hij echter tot
besluit van een aflevering waarin hij zijn verhouding tot de vrouw
ter sprake heeft gebracht, opmerkt:

Maar ach! de tyd, die van zyn vaar den man kon maaijen [zinspe-
ling op de mythe van de ontmanning van Oeranos door Chronos],

Verwiszelt, eer men 't denkt, een springhenkst, tot een ruin [ge-
castreerd paard],¹¹²

dan laat hij zijn lezers denken dat er iets aan zijn potentie hapert.
Een dergelijke gedachte moet ook Arlequin beziel hebben toen hij
besloot zich te wenden tot die wonderdokter in wie men met even-
veel recht Ludeman kan herkennen, als Van Swaanenburg in de
Comediant oder Nar die Arlequin blijkt te zyn. In een schertsende

samenspraak tussen Colombine en de zojuist thuisgekomen Arlequin motiveert hij zijn langdurige afwezigheid aldus: 'Wat doet een braaf man niet al voor zyn huisgezin, mannen, als hem de min bezielt! [. . .] U is bekend, myn Colombine, hoe ik door myn devotie aan Bacchus, naauwlyks een droppel olie over had voor de schreeuwende lamp van Venus, die door jonger Cupido's, als ik was, moest gaande worden gehouwd, en hoe ik, om die reeden my wende naar den nieuw overgekomen Switsers Esculapius, om de verschrompelde Buizen te doen kalefateren, die dienen moeten, om de *causa prima*, door de *ultima* in de kanalen der wisselvormingen [gedaanteverwisselingen in het proces der reïncarnatie] te dringen. Goden! wat stont onze baas verbaast! toen hy uit my hoorde, dat ik door ontfangst en uitgave geruïneert was!' ¹¹³ Ook tegenover de wonderdokter wijst hij deze reden aan voor zijn consult: 'onze Doctorale snaaken wantrouwende, om myn verzuimde kragten te kunnen herstellen, met hun doodende extracten, wende ik my naar zyn genade, als vaststellende, terwyl hy zulke vervaarelyke, of liever te zeggen, ongeloofelyke manifesten liet uitgaan, dat hy op de manier der Arabise geneesheeren my door een *tinctura solis* zouw hebben weeten te cureren' en die beveelt hem dan het gebruik aan van een door hem langs alchemistische weg bereid geneesmiddel, waarvan hij het succes voorspelt: 'hoe zal myn naam ryzen, als Arlequin, thans ledig, met een vollen ballast zal daalen in de haven van Cyprus' (het eiland Cyprus was bekend door de daar gevestigde eredienst van Afrodite [Venus]). Arlequin vertelt dan hoe hij 'onze domme Doctorale Mof' verbaasde door zijn kennis van diens geheimleer en hoe hij hem, bij gebrek aan geld om een behandeling te betalen, zijn diensten aanbod; 'Ich wil mit den hern broederschap zauffen' is het antwoord en 'Om met één woort alles te zeggen: ik nam dienst onder den kap'. Hij blijft enige tijd bij hem wonen, zoals in het vervolg van deze samenspraak blijkt uit een reactie van Colombine op zijn verhaal van 'wat 'er gepasseert is, zint gy al lang by uw baas hebt gewoont'. ¹¹⁴ Arlequin hoorde er tot de assistenten van de geneesheer en vertelt verder in deze aflevering: 'Ik heb daar nog een klein knobbeltje zitten, dat ik als een gek heb overgewonnen, door den allergrootsten gek ten dienst te staan, die 'er ooit is geweest, ik spreek van myn Doctor, die *super magister* der dodelyke faculteit mag genoemd

worden'.¹¹⁵ Juist dit nadrukkelijk stelling nemen van Arlequin tegen zijn Doctor doet vermoeden dat deze meer is dan een denkbeeldige figuur in een gefantaseerde geschiedenis en samenvalt met die 'Doctor, zonder Promotie' die sinds deze afleveringen in De Herboore Oudheid steeds veelvuldiger en steeds minder verhuuld begint op te duiken in Van Swaanenburgs werk: de uit Duitsland afkomstige alchimist en wonderdokter Hans Christoffel Ludeman, aan wie De Vervrolykende Momus is opgedragen en met wie Van Swaanenburg bovendien nog afrekent in een bijzonder hatelijk boekje.¹¹⁶ Weliswaar wordt Ludeman niet met name genoemd in het verhaal van Arlequin, maar Colombine spreekt van 'Meester Hans'¹¹⁷ en zo'n aanduiding gevoegd bij de totale indruk die deze Duitsspreekende wonderdokter maakt, kan voor de tijdgenoot voldoende geweest zijn. Dat er in het verhaal van Arlequin naast aanduidingen als mof ook eenmaal, in het begin van zijn relaas, sprake is van 'den nieuw overgekomen Switserses Esculapius' lijkt, juist omdat dit niet meer wordt herhaald, te verklaren als een bewuste poging van de schrijver tot mystificatie: Van Swaanenburg blijkt te weten dat zijn alchimist uit Duitsland afkomstig was, en hij zal zoals iedere Amsterdammer zeker ook geweten hebben dat Ludeman, niet eind 1724 'nieuw overgekomen', hier al opereerde sinds 1721 toen hij waarschijnlijk in Amsterdam, zijn eerste boekje uitgaf¹¹⁸ en voor de eerste, maar niet de laatste keer meemaakte dat er voor zijn huis een tegen hem gericht oproer ontstond.¹¹⁹ Van Swaanenburg is echter voorzichtig met Ludeman en diens assistente, de Zweedse Britta Beier; pas in 1727 valt hij ze openlijk aan en bekent dan al eerder geneigd te zijn geweest op een tractaatje van Britta Beier uit 1723¹²⁰ te reageren ter verdediging van door haar belasterde 'goeddoenders, welkers party ik al in het jaar drie en twintig zou hebben opgevat, had ik niet liever willen smoooren, het geen nu moet openbaar worden':¹²¹ wanneer eind 1724, begin 1725 Arlequin en Colombine hun samenspraken houden in De Herboore Oudheid, is Van Swaanenburg blijkbaar al met Ludeman en zijn assistente gebrouilleerd. De reden van die voorzichtigheid schijnt hij aan te wijzen in een gedichtje dat schuilgaat in de Arlequin Distelateur van 15 maart 1725 en dat erom vraagt uit de samenhang van die aflevering gelicht te worden:

Als een Theater maf den *Doctor* te weêrstaan,

En daar hy huilt om zyne *Arcana* [geheimen] te verkoopen,
 Te lagghen, trots [als] een zon, die slegts de *Eclips* der maan
 Van zynen baas reets ziet te post als aangelooopen;
 Wyl dat bedriegery niet stadig duuren kan,
 Komt altyd niet te pas, want malle Orviëtaanen [kwakzalvers]
 Slaan vaak hun gekken eerst, trots Paussen, in den ban,
 Als zy hun door 't gesnap een weg tot zwygen baanen.¹²²

Als Van Swaanenburg zichzelf hier waarschuwt voor een al te openlijke bespotting van 'den Doctor', dan is het niet meer mogelijk, zoals nog in het relaas van Arlequin, in deze wonderdokter het product te zien van zijn verbeelding; maar dan is deze ook inderdaad 'zynen

baas' geweest en dan vreest hij hem nu om de laster die hem van zijn kant zou kunnen treffen. En als hij Ludeman en Britta Beier dan beiden openlijk aanvalt in 1727, dan waarschuwt hij hen met gelijke munt te zullen betalen wanneer ze niet genoeg mochten hebben aan zijn pamflet: 'Daar is noch één *itempje* [kleinigheidje] in 't vat, dat zo lange als het 'er in blyft, niet zal suuren. Raakt dat 'er uit, dan moeten *Hans*, en *Britje* het land uit. Ik waarschouw, als een redelyk man, uwe onredelykheden, tot uw eigen profyt. Ontziet my, noch een ander niet, maar ontziet u zelve, want ik ben, wat my betreft, proefhoudent tegens alle laster. De Vrient kan tot myn nadeel niet meer zeggen als de bekende waarheit, en als hy die zal gezeit hebben, zal 'er noch veel aan de onbekende haperen'.¹²³

Wanneer Van Swaanenburg een tijdlang werd beheerst door angst voor lasterpraatjes over zijn persoon door Ludeman, die zich daarbij zou kunnen beroepen op het feit dat Van Swaanenburg zijn assistent was geweest, dan betekent dat niet alleen dat een nieuwe functie kan worden toegevoegd aan de lijst van door hem uitgeoefende beroepen, maar tevens dat voor de anders nogal ongeloofwaardige felheid waarmee hij in 1727 tegen Ludeman losbarst, een motief is aan te wijzen. Wanneer dan dit alles zo in elkaar blijkt te kunnen passen, dan is hier ook plaats voor de veronderstelling van het begin: Van Swaanenburg wendde zich tot Ludeman voor een behandeling van zijn 'verzuimde kragten'. Aparte bewijsplaatsen voor die veronderstelling zijn niet te vinden en ook niet te verwachten bij een schrijver die toch al gewend is zijn lezers hoogstens verhuld en tussen de regels door over zijn persoon te informeren. Des te opmerke-

lijker is dan wel een van de vroegste zinspelingen op Ludeman in de Parnas waarin hij wel degelijk blijkt zich met gevaarlijke operaties te hebben beziggehouden: Van Swaanenburg spreekt hier in de Voorreden bij zijn Parnasdreunverklaring als terloops over de nagels van 'onze Heldenzangers, en Clio's [muze der geschiedenis] Lyfstaffieren', 'die alzo krom staan om een regte zaak te behandelen, als die van een Advocaat, abuis, ik wil zeggen van een Mysticen reparateur, die voor het Demontieren van eenige wisjewasjes van Venus gezwollen, (die worden uit brakke [zoute] vogten gebooren, om dat de Zee aan de liefde gewyt is van de oude Historie Schryvers) met zyn sleutel des Afgronds de beurzen der onnozele beulingen hebbende geopent, die in zyn Tas dout, om ze voor het misbruik der Wereldlingen te bewaren, [en] in een Sweedsche Yzerkist, of Britze beyert van Middernagts kroonen te verzege-len'¹²⁴ – een passage waarin niet alleen de naam van Ludemans assistente maar ook de titel van een door haar geschreven tractaat en van een door hem geschreven boekje verwerkt zijn.¹²⁵

Wat het verblijf van Van Swaanenburg bij Ludeman en een mogelijke behandeling door hem heeft uitgericht of aangericht, is moeilijk te zeggen. De liefde maakt hem niet vrolijk, dat is zeker: 'Ik zeg, ik zal gaan huilen, als Heracliet [hier het type van de treurende wijsgeer], om de verliefde snotjongens alleen te diverteeren [verstrooien] met myn traanen, en dus een blaadje *de arte amandi*, dat is, de kunst om gek te worden, de jeugt te verschaffen'.¹²⁶

Maar 'schoon wy zo opgehoopt niet zyn van tegenstrydigheden, als de uitterste frontieren der man- en vrouwelyke kontryen',¹²⁷ de erotiek speelt in zijn werk een niet te onderschatten rol, zoals ik later hoop aan te tonen. Voorlopig moet de lezer het echter doen met een uitspraak van Van Swaanenburg zelf, die op een overtuigende manier het belang aan al de gissingen van zijn lezer ontnemt:

'Het zy hoe het zy, ik zeg met de Hoogduidse Smouszen: ik dank u Heer, dat gy my een man gemaakt hebt, en geen vrouw, en dien volgende van een zo koele aard, dat ik een lelyke kan aanzien zonder begeerte tot zonden. *Wat zegde gay, goê lién, van zo een mirokel, boven mirokel?*'¹²⁸

3 DE CARRIERE VAN EEN DICHTER

't Is verstandig zomtyts zot te schynen

De Herboore Oudheid, p. 340

Na alle omzwervingen, en eindelijk aangeland in die periode van zijn leven die ons het meest interesseert: die van zijn schrijverschap, vestigt Willem van Swaanenburg zich in Amsterdam, waar het gemakkelijker zal blijken hem te volgen in zijn loopbaan als dichter dan in alles wat daaraan voorafging.

De aankomende dichter vertoont zich hier voor het eerst in 1723; hij is dan vierenveertig jaar oud. Na in Hendrik Bosch de uitgever van zijn gedichten gevonden te hebben, beijvert hij zich niet alleen de lof te zingen van het werk van Thomas Arents en Lambert Bidloo,¹ waarvan de uitgave in diezelfde tijd door Hendrik Bosch verzorgd werd, hij gaat ook in op een uitnodiging om een bruiloftsgedicht te schrijven bij het huwelijk van Wetstein. Daar de werken van Arents en Bidloo evenals Van Swaanenburgs bundel Parnas, eerst in 1724 zullen verschijnen, betekent dit bruiloftsvers, de z.g. Parnasdreun, zijn eerste officiële presentatie, tegenover Wetstein en zijn dichtervrienden niet alleen – al zullen er dat niet weinig geweest zijn: Van Swaanenburg spreekt over 'de geheele Amsterdamsche Pindus [. . .] byna' – maar bij de vermoedelijke uitgave van de 'Huwelyxzangen' in 1723 ook tegenover het Amsterdamse publiek. Deze entree nu is, zoals al spoedig blijken zal bij de uitgave van zijn Parnas, mede bepalend geweest voor zijn verhouding tot, en zijn plaats in het literaire milieu van zijn dagen. Tot het bepalen van deze verhouding en deze plaats zal ik mij in dit hoofdstuk beperken.

Wie eenmaal weet dat de Parnasdreun en de daardoor uitgelokte reactie voorafging aan de uitgave van de Parnas, bemerkt al bij de eerste bladzijden hoe deze voorgeschiedenis tevens achtergrond is geworden in de wijze waarop Van Swaanenburg zijn bundel presenteert. In de 'Uitlegging van de Tytel Print' spreekt G. Tysens hem al bemoedigend toe:

Laat vry de Afgunstigheid naar uwen glorie staan,
Ja laat de boze spin uw kunststaff'reel ontsieren,
ô Wakk're Swaanenburg! zy zullen haast vergaan,
Als ieder de waardy zal van uw werken vieren.

De eerste zinnen van de Opdragt aan Simon Schynvoet schijnen al enige onzekerheid te verraden met betrekking tot de waarde van deze poezie: 'Ik stel het my zelve tot een eer, UE met deze te verzekeren, dat ik voor myne genegenheit geen voorwerp heb weeten te vinden, dat ik meerder waardig heb gekeurt, om deze eerste-lingen myner geesten aan op te offeren; die, hoewel in hun zelve van weinig zwier, schikking, en vereiste regelen der Digtkunst zynde, egter voor verstandiger oordeelen, als die van het meeste gros onzer Nederduitsche Dozyn-werkers [,] instaat zyn, om onbetwistbaar te doen zien, dat al waar geen Mecaenas te zoeken is, geen Maro word gevonden'. Onmiddellyk daarop poneert Van Swaanenburg dan zijn opvatting van het dichterschap: 'Ik ben een Man, die weet, dat hy [diegene] niets en weet, die zig inbeeld dat een vlotte Rym, Spel, en Taalkunde, de ziel zyn van den Parnas [aan de muzen gewijde berg], en dat niemant den naam van Poeet toekomt, die groots is op klanken, die, zo ze goed gevonden worden, niet door nagelbyten zyn verzonnen, maar alleen uit de Castalische bron [bron op de Parnas, die dichterlyke inspiratie geeft] worden opgeborreld, die door hem, als door een uitgeholde schors slegts stroomt'. Een werkellyk dichter zal zich dan ook niet op zijn werk beroemen, want de wezenlyke oorzaak van zijn poezie is er een 'die boven het peil en bereik der stervelingen blyft; al wat 'er van het onze bykomt, zyn doorgaans niet anders, als die vezelen, drabbigheden, en dat taaije slym, het geen veroorzaakt word door de geduurige Schuuringe' van deze stroom, met de 'aderen der natuur, die ook zomtyts zelfs zo grof gevonden worden, dat ze den waaren loop verstoppen, en stank, verrottingen, ja wormen baaren.' En hij vervolgt zijn uiteenzetting: 'Om die reden, my zoekende vry te houden van de hedendaagsche pedanteryen, ben ik zulk een vyand van de slaafsche ketenen der schoolgeleertheit geworden, dat ik liever myn geheele leeven lang wil zitten aan de voeten der waare wysheit, als dat ik één oogeblik onder het bestier der zulken zou moeten wezen, die langs een A, B, ladder zoeken te klimmen, tot het opperste der natuur.

Ik kan my niet gewennen tot manieren, die tegens de wetten van Apollo [de god van de dichtkunst] stryden, en wil liever met den naam van een zot pronken, onder de verstandige baazen van het Poetische vaandel van Midas [personificatie van de domheid], als dat ik naar Marsias [satyr die een wedstrijd in het fluitspel tegen Apollo verloor] pypen danssende, zou toestemmen, dat een met rym vol gekladde riem papiers, zonder geest ons uit kan beelden, door zuiver Nederduits, en voeggelyke toonen, wat de verhevenheit der zulken is, die meêr lydelyk als werkelyk bevonden worden, in de uitbaaringe hunner gedagten'. Kern in deze opvatting van het dichterschap is de lijdelykheid, de passiviteit van de dichter ten opzichte van zijn inspiratie, dit in tegenstelling tot de bewerking van het taalmateriaal als activiteit.

Deze theorie van het lijdelyke dichterschap nu schijnt hem een basis te bieden vanwaaruit hij zijn positie verder bepaalt. Zij ontlast hem van eigenlijke verantwoordelijkheid voor zijn poezie: 'Al wat 'er in my is, dat naar een Poet zou mogen genoemd worden te zweemen, is dat ik my duizentmaal bedroef, als ik myn eigene schriften bezie over myne zwakke vederen' en maakt hem tegelijkertijd onkwetsbaar voor de kritiek: 'De heele wereld betwist my, hetgeen ik my zelve betwist'. Anderzijds biedt een zo opgevat dichterschap zo weinig houvast, zo weinig artistieke zekerheid, dat hij als dichter alleen hierin zijn 'alldroevigste troost' kan vinden: 'dat ik geloof, om dat ik, en al de werelt myne toerusting verdoemen, dat 'er om die reden ligt iets in schuilt, dat goed is'. En nu hij zich heeft teruggedrongen in een positie van zo minimale persoonlijke, dichterlijke pretentie, volgt de kern van de Opdracht – inderdaad ook het feitelijke midden –, waarin hij zich zelfs voor deze laatste vorm van artistieke zelfrechtvaardiging excuseert: 'Deze alderkinderagtigste beuzeling, die belletjes, en rinkels van onbekende wysbegeerte, die uit noot verzonnene houvasten, om een bouwvallig huis, en Poetischen Digt-tabernakel te onderschragen, zyn het die my in myn zwakheit ondersteunende, my een stoutheit inboezemen, om U te verzoeken dat gy dit Parnasje, als een nieuw monster, en een nooit gezien spook, gelieft onder de veelte uwer insecten, lugt- en aard-wormen, een klein plaatsje te vergunnen. Mag het niet rusten om zyne wanhebbelykheit, by de schoonste wonderen der natuur, die uw Cabinet verheerlyken,

stelt het tusschen uwe schorpioenen, padden, spinnekoppen, en dito soort, het zal zig gelukkiger agten onder die schepzelen te schulen, als van lettervlegels en rymtirannen verscheurt te worden'. Als een bescheiden beginnening neemt hij voor zijn Parnas genoeg met een klein plaatsje in het rariteitenkabinet van Schynvoet, bescheiden ook erkent hij de verdiensten van de in zijn tijd gewaardeerde dichters, wanneer hij opmerkt over zijn 'Zanggodinnen'

[muzen]: 'zyn ze te wreet, te hart, niet gelikt, niet vloeiende, te hortig en bars, te woest op hun snaaren, brombekken ze te veel, ze zullen zwygen, ze zullen schrikken, als ze de zonnelingen van Pindus [aan de muzen gewijde berg] beschouwen, en als Hooft en Vondel, Westerbaan, Vos, Anthonides, Huigens en Cats, Moonen, Rotgans, Vollenhooven, Bogaart, Bidlo, en duizent anderen het hoofd zullen schudden, over hunne buitenspoorigheden, versmelten. Hoe oneerelyk dat ze zyn, ze erkennen hen zelve liever voor basters, als datze zouden dingen naar een lof die honderden, nog levendigen in dit land, toekomt. Daar zyn nog konstgenootschappen, daar zyn nog Mannen van naam, daar is nog een Wellekens, nog een Vlaming, daar bloeit nog een Hoogstraaten, daar leeven nog een Huidekoper, een Poot, een Vander Hoeven, Wetstein, Kempfert, en nog oneindige starren, welkers straaen uwe posten bewaaken; duik myn Parnas in uw schulp; wat begint gy?' Dat die bescheidenheid niet vrij is van pretentie blijkt echter in de onmiddellyk volgende uitval van de schryver tegen de hem kritiserende tijdgenoten, waarbij hij meteen voor zijn bundel de onsterfelykheid opeist niet om de literaire kwaliteiten van zijn buitensporige poezie, maar om de aanslag die zij is op de literaire opvattingen van zijn tijd, een eigenschap waarom zijn werk inderdaad bekend zou blijven: 'het zal zyn zelve redden tegens het zwadder der eeuw, het uitbraakzel van Pindus, en de krukken en stompers van Mydas heir; want gelyk het eeuwige den lof zoekt te trompetten van Faebus lyf-staffieren [de muzen als gezelschap van Apollo], uit een verwrongen peinhoorn van bruiszende driften, zo wentelt het zig in yzer en staal, om de gewaande Ridders, die erbarmenis waardige Argonauten [heldhaftige zoekers naar het gulden vlies] van wind, en lorren, in den schild te vaaren, dat 'er de A, B, borden van dreunende, verstuiven.' Zeer zelfverzekerd besluit de Opdragt aan Schynvoet: 'en vind gy een oogenblik lust,

om uit het paradys uwes Cabinets te daalen, in een Beijart van schielyke invallen, bloemen van tegenspoet, vrugten van een zugtende Ziel, en palmen des nagts, zo zie dit werk met genadige oogen zomtyts eens door, als een kind, dat zyn dageraat, en vroege openbaarwordinge, in spyt der bitsse gal, meest aan uw bevordering ter Drukparsse verschuldigt blyft, en oorzaak zal strekken, dat de Nakomeling u zal kroonen met deze Olyven: dit was de Man, die altyt iets raars [zeldzaams] zoekende, ons heeft naargelaten een stuk werks, het geen zo ongemeen was in zyn tyt, dat het de tyt zou verslonden hebben, had zyn oordeel het niet waardig gekeurt voor de schimmel te veiligen, en de latere eeuwen te schenken.

Om deze en oneidig andere uwer verdiensten, verblyve ik met behoorelyk respect' etc.

De factoren die in deze Opdragt Van Swaanenburgs positie blyken te bepalen, blyven dat doen, ook waar hij, zoals in de hierop volgende Voorreden, in sommige opzichten die positie uitvoeriger ter sprake brengt. Wat hier in kort bestek is gegeven, vertoont al een mogelijke samenhang, zodra men er de geschiedenis van de Parnasdreun als katalyserende factor aan toevoegt. In de eerste plaats poneerde hier Van Swaanenburg zyn theorie van het lydelijke dichterschap, waarmee hij zich bewust is in te gaan tegen de literaire opvattingen van zyn tyd. Dan is er de opmerkelijke pretentieloosheid van zyn eigen dichterschap, dat daarmee bij voorbaat aan alle kritiek schijnt te ontsnappen: pretentieloosheid en onkwetsbaarheid voor kritiek lijken inherent aan de beoefening van een lydelijk dichterschap. Door het blijkens de reacties van anderen buitensporige en omstreden karakter van zyn poezie, is hij zich dan bewust geworden niet van de artistieke, maar van de polemische waarde van zyn poezie en zyn dichterschap. De cirkel lijkt gesloten wanneer nu de theorie van het lydelijke dichterschap doorzichtig wordt gesteld als de tot literaire theorie verheven feitelijke aard van Van Swaanenburgs dichterschap: het is dan niet meer zyn poezie, die zich in deze opvatting van dichterschap aan alle kritiek onttrekt, maar deze opvatting zelf die voortaan onderwerp van discussie zal zijn. De voor Van Swaanenburg ongetwijfeld pijnlijk-verrassende reacties op de Parnasdreun kunnen de katalysator geweest zijn tot dit proces, dat dan gezien kan worden als een bewuste of onbewuste poging om

een discussie over zijn poëzie, waartoe hij niet bereid was, te verschuiven naar het literair-theoretische vlak.

In zijn Voorreden – ‘Aan al, die maar leezen of hooren kunnen, die hunne vyf zinnen, of geene hebben, die oordeel en reden verstaan, of die tusschen mal en vroed wandelen, met één woord, aan alle de onnozele Poeten onzer eeuw, zo wel als aan de deftige onzer tyden. Salut’ – richt de dichter zich al direct vanuit deze strategische positie tot de critici van zijn Parnasdreun: ‘Ag! myn lieve Zotjes, die u zelve met lyf en ziele hebt geconsacreert aan de verkeerde meeningen, en malle gewoontens van dit ons gelukkig Vaderland, mogt ik, volgens behoorelyk respect voor u zeever, en kwyllab u uitboezemen, de agting die de Schryver dezer Werken voor u over heeft, gy zout hem nog meêr haaten, als ooit de Paapen en Munniken Erasmus gedaan hebben’ Hij verwijst hen terstond naar het enige dat in dit hele boek voor hen bestemd is. de achterin opgenomen ‘kant-teekening’ ter parodiërende verklaring van zijn Parnasdreun en hij permitteert zich deze passage aldus te besluiten: ‘met één woord, myn gezuikerde Sulletjes, en gekandalizeerde Weet-nieten, wy Poeten zyn doorgaans gaauwer, als we zelve weeten, en als we ons zelve niet verstaan, dan klaagen we over de onnozelheit der tyden en eeuwen. Ziet, ik biegt regt op, want je vraagt me naar geen loogens Mannen; en daarom zeg ik je meêr als ik zelve geloof, om u in het uwe te versterken, en dat is, dat *Swaanenburg* nooit verstaat, het geen hy schryft, als hy het ongeluk heeft van niet begreepen te worden, en dat geschied hem meêr als te veel, om dat ‘er onder de meenigte der menschen, zo weinig menschen te vinden zyn. ô Heilige Diogenes’ bid voor ons’ of we doen het zelfs. Doch al genoeg van de schaduwen gesproken’. Zijn eigen dichterschap wordt in het licht gezet en het blijkt nu inderdaad zeer lijdelyk te zyn. ‘niemand heeft my gevoert, als een star die my dreef, een onverzetbaare wind spoorde my vaak Hemelwaarts, en als ik daalde in de dieptens der Natuur, zo vond ik my een worm, in tegenstelling van den Vader der dingen, hy taffareelde op myne harssenvliezen vaak duizent beelden, en als ik wilde uitbrommen het geen me had bezwangert, zo schooten meêr gedaantens toe, als myn schagt kon schilderen’. De lijdelykheid van dit dichterschap wordt dan nog onderstreept in de geschiedenis van zijn ontstaan: het verhaal van de dichtstuijp die

hem in zijn 'wederwaardigheden, een soort van vergenoeging schafte' en waardoor hij werd overvallen 'zonder wetten te kennen, zonder de natuur der hedendaagsche spraak te verstaan, zonder de behoorelyke smelting te kennen der vokaalen, zonder de woorden-vittery van *robyn* op *klein*, van *zyt* op *heit*, waar te nemen, zonder begrepen te hebben, dat men geen *brande* op *stranden* mag rymen; met één woord, zonder te weten van de *lana caprina* [onbenulligheden] der Poeeten'. Wie zijn poezie daarop wil aanvallen, krijgt de verzekering 'dat geen schepzel bekwaam is om te oordeelen over de Digtkunst, ten zy het alvorens zyn Bul doet zien, waar het is gegradeert, om voor Poeet te ageeren'. In dit verband valt ook de bekend geworden uitspraak: 'Men maakt wel een Doctor op de hooge School, maar geen Dichter met de Grammatica'.

Bij een presentatie als deze hoort blijkbaar ook een uiteenzetting van de levensbeschouwing van de dichter. 'De zuiverheit van het Opperwezen, de wortel der dingen, het onstoffelyke Idè van alle zielen, die Carbonkel van verwondering, is de gloed waar in myn denking vervliet; Hy was eêr alle dingen waaren, en wy blyven door zyn zyn, en door ons zelve te derven, zo genieten we Hemelen: dat is de Zuil waar op dat Staat en Tempels geheit zyn, en hy is geen voet lands waart, die onder den lommer van die twee niet zoekt te stygen tot de volmaaktheit van het Opperste, waar toe het gemoet raakt, door in zyn zelve te daalen'. Hier, 'by de gewaardinge [gewaarwording] van Gods inligting, zo ziet men, dat de meeningen en leerzettingen alleen gedient hebben om ons vry te maaken van het praaten, door het volbrengen der geboden, die hier aan kennelyk zyn goed te wezen, zo ze door de liefde des naasten toonen, datze den Schepper der dingen beminnen'. Zelfinkeer en christendom worden hier verbonden op een wijze die de lezer blijkbaar moet overtuigen van de onverdachte orthodoxie van de dichter: 'Wy willen alle dingen wel onderzoeken, alle dingen peilen, oneindige dingen gissen, de natuur beschouwen, als Wysgeer begrypen, als Poeetje digten, dog nimmer als Christen gelooven, zo het stryd tegens de Vaderlyke willekeuren: dat ik op dat fondament levee! dat ik op die grondvesten sterve! dat ik op dat geloof, en in die hoope mag in liefde verslonden worden, en vereeuwigt blyven met de oorzaak der dingen! is alles

wat *Swaanenburg* wenscht! Men zal, zo men keurlyk agt geeft, in alle deze volgende bladeren bespeuren, dat zulks den zin van den Schryver is; want waar het Theologie, of Bybel-stof raakt, heeft hy het op de deugt gemunt, en knabbelt nimmer met Heidensche tanden aan Christelyke Verborgentheden; ô neen! ik schat die te hoog voor myne Ikareesche pennen [*Icarus* stortte neer toen hy trachtte met wassen vleugels de zon tegemoet te vliegen]’.

Eerst nu kan de dichter vrijuit spreken over wat hem inspireert en onmiddellijk blijkt ook dat zijn omzichtigheid tegenover de christelijke lezer verre van overbodig was. ‘Dit weinige moest ik zeggen, om de meeninge dezer volgende bladeren te verklaaren, aan de domme Kalveren, die dit Boek ligt al meê zullen bebulken, schoon het geen gras is voor pas geworpe Stieren. Kon het *Pindusche* graauw geen *PARNASDREUN* beklimmen, doe het met Ezels-ooren de allarm trompette, hoe veel te minder zal het weeten van de beginzelen der Natuur, en Wysgeerte, van *Pythagoras* Philosophie, van *Tresmegistus* hervormingen, en van de zamenhoringen der eerste vezelen, de stremming der begrippen, de baarmoeders der Idëen, en de wording der dingen. Van hier onzinnig gepeupel, laat ons het Theater vry, kom niet in den Schouwburg der Goden, daar de starten hen verzwageren met de elementen, en daar de gedaantens verwiszelen’. In de dan volgende uiteenzetting toont hy de lezer hoe deze filosofie hem de inkeer tot zichzelf tot een reele mogelijkheid maakt en wel door een opvatting van de ziel als een min of meer materiele substantie: ‘wy hebben een eeuwige gedaante van den ongezien, een honger naar het Volmaakte, een Bron om in te verdrinken, een Bruid om ons meê te paaren, en eeuwig te verjongen, een Ziel die alleen God, en niet ons toekomt, te bestieren: deze is vry van stof, van verandering, en eeuwig blyvende, die is geen wiszelbeurt onderworpen; maar, helaas! door onze zwakke hoedanigheden, aan een zekere natuurelyke vlugtigheid verbonden, ze heeft een kragt om haar zelf te kennen, zo ze in haar wortel te rugge deinst, dog zo ze naar buiten springt, ontmoet ze kwik en bloet; de vlugge hoedanigheden van haar gestel, waar in ze anderen kent [waarin ook andere te vinden zijn], naar mate dat haar diersche eigenschap zuiver is: want naar proportie van de minder aardagtige complexien, of vlugtigheden der animale geesten, is ze zuiver in haar begrip, doordringende in haar

oordeel, en vatbaar tot de beweeginge der bovenste werelden, en starren'. Deze ziel als een natuurlijk biologisch gegeven heeft zo weinig uitstaande met het christelyke zielsbegrip, dat Van Swaenburg bereid is twee zielen te onderscheiden: 'Van deze diersche Ziel word hier dikmaals gesproken, als ik van de andere schyn te gewaagen, en van haar verbeteringe, keer, en wéderkeer zing. Dit was de Hermetische spiegel, waar in de Egiptenaaren alle gedaantens zagen: dit was het gordyn, het geen de Oude Digtters wegschooven, als ze van de wording der dingen, en herscheppinge begonnen. Dit is een stof die buiten onze Theologie mag begluurt worden'.

'Ziet dit is Natuurkunde, Poetische beulingen [lett. worsten], die je uit het A, B, bord niet zult viszen'. Hoewel hij even later weer opnieuw terugkomt op de problematiek rond deze 'diersche' of 'aardsche' ziel tegenover de 'Hemelsche', is hier het vermoeden al wel gerechtvaardigd dat Van Swaenburg in deze natuurfilosofie voor zijn poezie een belangrijke bron van inspiratie zal hebben gevonden. Wat hij de lezer verder in zijn Voorreden biedt, is vooral de al eerder gesignaleerde combinatie van pretentie op literair-theoretisch terrein en pretentieloosheid met betrekking tot zijn eigen dichterschap: als je al eenmaal een ezel bent, zo troost hij zijn lezers, zul je het wel blijven ook, 'dies weest vernoegt met uw lot, met uw twee ooren, en den knuppel dien ik uwe lendenen heb gewyt, en denkt, dat ik je opregt de waarheit zeg, dat ik my zelve in geen en deelen voor Poeet erken, als hier in alleen, dat ik kan zien dat ik het niet en ben; dog egter nog veel liever wil blijven by myn onhebbelyken styl, als by die doodsche toonen, dewelke onze Rymjongens de Boeren verkopen, als wonderen van Apol. Ziet daar Vrinden, het Alsem-wyntje dat ik u schaf, om den Poeetischen slokdarm te prepareeren tot het consumeeren van eenige dozynen Orkanen, Pythons, Wangedrogtten, en Poeetische stuipen; zyn ze wat hard en schobbigh, ik heb ten respecte der onnozele, daar agter wat Olioose voddten by gedaan, om ze te beter te doen slokken. Het Heillig Bitter van Esculapius, vermengt dat met myn laffe Minne-zangen, en zyt verzekert, dat, zo ik resolveer om nog iets anders uit te geeven, dat 'er dan geene van zulke prullen zullen onder loopen, dewyl we dan niets als Mostert, Mieriks-wortel, en Duivel-zaussen zullen schaffen'; de

laatste opmerking betreft een aantal pastorale minnedichten en een dertigtal puntgedichten in de trant van deze tijd, waartoe hij blijkbaar bewust afstand wenst te nemen.

Na invoeging nog van een citaat over de ware poezie, waaraan een zekere mate van bovenmenselijkheid als eis gesteld mag worden ('uit den Heer Professor *Balthazar Schuppius* Redenvoering, over de Speelpop van de geheele Wêreld,² daar hy van de Digtters gewaagt, pag. 40. en My, die geen Boeken en heb, gevallen is in de hand gekomen, door de schikking der fortuin, by het schryven dezer Voorreden'), na excuses voor spel- en drukfouten en de dankbare vermelding van het correctiewerk door Tysens, dezelfde die de Uitlegging van de Tytelprint heeft gedicht, wordt de Voorreden aldus besloten: 'maar waar toe myn kop gebroken, met een werk, dat ieder de kop zal breeken? waar toe myn hof gemaakt by onverstandige Lezers? waar toe Wysaarts onderrigt? waar toe Braaven verdedigt? waar toe myn zelve verdoemt? waar toe iets anders gezeld, als *Swaanenburg* is dol.

Zie zo myn getrouwe veder, dat lykt 'er byget naar: dat is de grootste waarheit van myn geheele Boek, en zal ontwyffelbaar ondersteunt worden van alle gekken onzer eeuw, in wiens bescherminge ik myn recommandeer, om dat alle Wyzen hunne handen van myn trekken, volgens de statuten des tyds'.

Wat de Voorreden intussen heeft kunnen toevoegen aan de positiebepaling van Van Swaanenburg in de Opdragt, is in deze drie punten samen te vatten: de lijdelykheid van zijn eigen dichterschap, die al wel verondersteld, maar nog niet bevestigd was, de voor zijn poezie vermoedelyk belangrijke betekenis als inspiratiebron van een Hermetische natuurfilosofie, die het door zelfinkeer mogelijk maakt ergens achter de evolutie der natuur te komen, en tenslotte voor de praktijk van zijn dichterschap: de afwijzing van overigens door hem beheerste, althans toegepaste achttiende-eeuwse dichtvormen, hetgeen een doelbewust aanwenden van andere dichtvormen doet veronderstellen. Afgezien van zijn filosofie, waarvan de betekenis eerst later ter sprake zal worden gebracht, zijn ook deze nieuwe gegevens inpasbaar in de hypothetische samenhang die de gegevens uit de Opdragt kon verbinden; de lijdelykheid van Van Swaanenburgs dichterschap kan dan worden verbonden met zijn vermoedelyke aanwending van andere dan de in de achttiende eeuw gangbare dicht-

vormen: we kunnen dan spreken van een toegepaste lijdelijkheid, wat daar dan ook onder verstaan moet worden. Van Swaanenburg wordt dan de dichter van lijdelijke poezie, die zodra hij op deze poezie i.c. zijn Parnasdreun wordt aangevallen en zodra hij zich van haar polemische waarde bewust wordt, niet zozeer die poezie zelf, als wel zijn dichtwijze gaat verdedigen met zijn theorie van het lijdelijke dichterschap.

De 'Eenvoudige, Dog duidelyke Verklaring Over de zo genaamde onverklaarbare Parnasdreun' is de laatste plaats in de Parnas waarin hij zijn positie uiteenzet, nu vooral tegen de 'Onbedreve Poeten en Dozynwerkers', zijn 'lieve Zotjes' die hij in de Voorreden al naar deze plaats in de Parnas verwezen had. Door verwijzingen als die naar 'de beuzelsmit der weekelyksche Herbooren Oudheit', het weekblad dat Van Swaanenburg sinds februari 1724 publiceerde,³ naar de kritiek op Arents in het letterkundig tijdschrift de Boekzaal van maart 1724: 'een Arend, die in een Boekzaal verstrikt, een Orkaan zwelgt van uitgemergelde Extracten'⁴ en naar 'David van Mecchelen [David van Hoogstraten, door Van Swaanenburg Van Mecchelen genoemd, wellicht omdat het hem niet onbekend zal zijn geweest dat de graaf Van Hoogstraten als gouverneur van Mechelen daar zijn residentie had], die zyne ongemeene gaven heeft getoont, door een langwylig beuzelwerk over Grollen aan my op te dragen',⁵ waarop hij in De Herboore Oudheid reageert in de aflevering van 13 april 1724, kan deze Verklaring, en daarmee ook de Voorreden bij de Parnas waarin naar dit stuk verwezen wordt, worden gedateerd omtrent maart/april 1724. Zoals te verwachten zet Van Swaanenburg zich juist in deze Verklaring fel af tegen de hele schare van dichters die hun handen van hem hebben afgetrokken na de Parnasdreun. Dat hij daarbij gemakkelijk zijn eigen dichterlijk onvermogen toegeeft en hierbij deze Verklaring zelf als bewijs gebruikt: 'By aldien ik den naam waardig was van een Digter, [. . .] zo zou ik nooit durven onderneemen, om over myne eigen schriften glossen te stellen',⁶ wijst weer op die dubbelzinnigheid die overigens in de samenhang van de boven opgestelde hypothese verklaarbaar bleek. Wanneer hij nu echter door het oproepen van een volstreekte tegenstelling tussen de ware dichter en de door hem verfoeide modedichters, niet alleen de aandacht van zijn eigen poezie afleidt, maar tussen de regels suggereert

dat zijn eigen poezie buitenissig maar daarom niet minderwaardig is, gaat het erop lijken dat hij de dubbelzinnigheid van zijn situatie uitbuit. Na een tirade over de noodlottige toename van een minderwaardig soort dichters, dat een zowel artistieke als maatschappelijke bedreiging gaat vormen, en een uitval naar David van Hoogstraten, volgt dan deze bekentenis met betrekking tot zijn eigen dichterschap: 'Ik heb lust genoeg, om van my zelve ontslagen, in een ruimer lugt adem te haalen; dog, dewyl het heele geluk des schepzels, bestaat in onverschillig te blyven, in alle staaten die het verzellen; zo buk ik myn nek voor de sporen van Jupyn [Jupiter, de oppergod], om als een door den tyt gesnoeide Wyngaatsrank, in een andere eeuw, Hermetiche, uit het begindzel van myn oorzaak, rypere Druiven te baaren. Ik wil, en mag den naam van Digter niet voeren, nog zal 'er van keurelyke kenners alzo min voor aangenomen worden, als van een heel schot met zotten, die, hoe dwaas ze zyn, egter nog wel konnen bemerken, dat ik het Dolhuis niet kan ontwasschen, daar zy zelve nodig schynen om ingekluistert te zitten. Hij ziet zichzelf als 'een Pontische balling [een als Ovidius verbannen dichter], [die] by gebrek van goud en Mecaenaten, het eeuwige Capitoel van Pythius [Apollo] nimmer zal met Wierooks-dampen beademen: ô neen! ik sta maar van verre, en tuur slegts op de uitterste kimmen, om met Aurora's [de morgenstond] blanketzel, myn donkere pluimen te Saffarannen. De gulden zoomen van het wykende Azuur laggen my wel toe, dog Prometheus leid aan den Caucasus geklonken, om slegts altoos geleverpikt, den straf te gevoelen, die Vuurdieven der Goden verzelt [Prometheus, die Zeus het vuur ontstal, werd aan een rots geklonken, waar een adelaar dagelijks zijn lever kwam wegvreten]?'.

Het lijkt voor een dichter een weinig respectabele manier van doen, wanneer hij een diepere of hogere waarde van zijn kunstenaarschap verdonkeremaant en voor de toekomst reserveert: noodlottig verlamd als hij is door zichzelf en door de tijd, is hij zich bewust iets van een elementaire poetische waarde te vertegenwoordigen, die zijn poezie uitheft boven welke gerechtvaardigde kritiek dan ook van zijn tijdgenoten. Het is zijn noodlot dat hem belet toe te komen aan de verwerkelijking van die waarde in zijn poezie en 'Dit is de reden dat ik, al wat van myne hand voortgevlooten is, aan alle kanten

bezwaddert vind met valsche toonen'. Al is het dan niet meer duidelijk wat hij artistiek te verdedigen heeft, Van Swaanenburg blijft pal staan: liever dan zich aan te passen aan de poetische opvattingen van zijn tijd, laat hij zich door het publiek beschimpen. Hij deelt in dit opzicht het lot van Roeland van Leuven, die dan om zijn ijskoude onaandoenlijkheid belachelijk mag zijn,⁸ maar volgens het publiek 'accordeeren deze Snaaken zo geestig, dat men zelden van den een begint, zonder met den anderen te eindigen'.

'Veulen van den Helikon [aan Apollo en de muzen gewijde berg]' noemt Van Swaanenburg hem en hij wenst niets met hem te maken te hebben: 'De Veldheer Roeland, heeft zig in postuur gestelt, om zyne Wallen, als een regt Patriot der onnozelheit toekomt, trots Hercules knots, met een dommekragt te diffendeeren'; hijzelf daarentegen zal zijn 'Poetische Molshoop zo op zyn Turks met halve Maanen dekken, dat de minste Zonneling [kind van Apollo, dichter] wel zal merken, dat ik van gedagten ben, om op een gekke onderneeming, niet als zottiezen te laten volgen. Dog evenwel, dewyl veele Kooplieden, hier en elders, door ondervinding wel weten, dat tusschen mal en vroed het meeste goed schuilt, of gewonnen word, zo zal ik dit myn bestek zo verhandelen, dat men uit het zelve mede zal gewaar worden, dat tusschen myn jok en ernst, altyt iets zal verborgen blyven, dat niemant zal verstaan', dan alleen diegene die weet hoe zeldzaam de ware dichter is. Het is weer de raadselachtige diepe zin van zijn dichterschap, op grond waarvan hij zich nu ontslagen acht van de taak zijn Parnasdreun ernstig te becommentarieren en op grond waarvan hij zich zelfs permitteert niet alleen zijn Verklaring, maar ook, zij het dan achteraf, zijn Parnasdreun zelf te ironiseren. Het zou overdreven zijn hier nog te spreken van verregaande bescheidenheid; dat de hele geschiedenis met de Parnasdreun niet meer zou zijn geweest dan een enigszins buiten zijn proporties gegroeide grap, zou echter ook een wat al te gemakkelijke conclusie zijn, ook al meent Te Winkel dat Van Swaanenburg met zijn Parnasdreun blijkbaar alle bruijloftsrjmelarij heeft willen bespotten: 'want zo gek als dit gedicht is er geen ander van hem'.⁹

Na uitvoerige voorbereiding komt dan eindelijk het verhaal van ontstaan en ontvangst van de Parnasdreun, dat voor een gedeelte hierboven al is aangehaald.¹⁰ Zo afstandelijk en half-lachend als het ver-

teld mag worden, dient het toch ook duidelijk als excuus voor en verdediging van dit bruiloftsgedicht, dat onder de dwang der omstandigheden in minder dan geen tijd op papier moest worden gezet 'zonder het naar behooren te likken, (og! dat likken weet wat) te hullen, te zwagtelen, het agterste te potssen, of op de juiste manier te havenen met commaas, en punten aan malkander te spel-den, te dodynen, in slaap te zussen' en een buitensporig felle reactie uitlokte bij de Amsterdamse dichters, die het stellig aan stukken gesneden zouden hebben, 'hadden ze op het wel bezien van het zondige schepzel, den moed niet verlooren om het aan te tasten; want niemand wou de eerste zyn om een gepinden Egel te grypen'. Hoe hoog Van Swaenenburg de zaak in werkelijkheid moet hebben opgenomen, blijkt wel uit wat volgt: 'Heel anders, moet ik beken-nen, droeg zig in dit geval, de Heer G. W. [Wetstein] die, hoe onwaardig myn Gedigt ook in zyn zelve gevonden wierd, het uit bescheidenheit waardig keurde, onder de Wonderen te plaatzen, die hem Faebus [Apollo's] kinderen tot lof hadden geschonken, als diamanten der onsterffelykheit'. Wanneer hij zich dan bereid toont over zyn Parnasdreun te spreken als 'Myn kleine horseltent van schimmen, en harssen-spooken, dat Mierenest van ver-warringen, die Beukelaar van wind en damp' om daarna zyn tegenstanders te verbieden hun dichterlyke zelfrespect te voeden aan zyn werk: 'neen Broeders, verdient geene Lauweren van myn onnozelheit, maar denk, dat ik van een ander gemaakt, niet anders kan zyn, als ik ben', dan moet dat wel ongeveer het laatste zijn dat hem overschiet in zyn pogingen tot toenadering en eerher-stel. Van verdediging van zyn gedicht is dan al geen sprake meer, noch zelfs van zyn dichtwijze: 'Bezien we ons zelve, voor my, ik vergeef een ander zyn Poetische stuipen, uit schaamte over myn eigen, en beken geern van een dubbele portie derzelve verzien te wezen, mits dat we onze geheele kraam onder een werpende, daar uit een Chaos formeeren, daar geen Delius [Apollo] zelve hoeft, of staart aan zal kunnen vinden'.¹¹ 'Zeker Vrinden, we zyn om de waarheit te zeggen, altermaal maar Beulingen, Hansworsten, Philipytes, en Pieres op de Stellagie': de kampioen van het lijdelyk dichterschap lijkt het op een minderwaardig accoordje te gaan gooien met zyn collega's. 'Komt Oversten, komt Vaders, steekt uw gryze handen uit, en vat myne onnozele pootjes aan met uw deugdzaa-

me vingeren; sluiten we een eeuwige alliantie, een band van broederschap, als tusschen Ronsinand en Graauwtje, om onze werken te versterken tegens alle gal, nyt, en boosheit der tyden; ieder doe wat hy kan: weest gylieden Generaals, Collonels, Capitains, ja Corporalen, Schryvers, en Adelborsten, Soldaten, en alzo je 't goed vind; maar laat my toe met een trommelstokje, alarm te beuken op de Brombekkens van Parnas, tot ze schudden als Overtoomsche Bevers [Quakers]': als Van Swaanenburg zich dan al bereid toonde al zijn artistieke pretentie en zelfrespect op te offeren om ten minste als gelijke onder de dichters behandeld te worden, dan eist hij toch weer in hun midden de bijzondere plaats voor zich op van de oproerkraaijer op de Parnas. Daar kan hij dan weer gewoon zichzelf zijn: 'Dit alleen schiet my nog over om eerst te zeggen, dat, hoe zeer onze Stad byna met ééne Ziel is bezeten geweest, om deze myne Parnas-dreun te beschimpjen, en ze voor een gruwel uit te kryten, ja slimmer als de Rouwtoon van Visvliet af te taffareelen [Jakob Visvliets 'Traanen op 't Overlyden van Maria Stuart' (Amersfoort 1695) is tot in deze tijd een berucht voorbeeld van kreupele lamrijmerij¹²], ze egter de eer heeft genooten van niet onaangenaam te schynen geweest te zyn in de oogen van den Heer G. Wetstein, en dat is my genoeg, dewyl het expres tot plaaisier van zyn Wel-Ed. is gedaan'.

De opmerking 'dat ik al de wereld verzeker, dat ik nooit iets weet gemaakt te hebben in Poezy, om de waardy van één duit te trekken, [. . .] neen Vrienden, wy digten *Pro Deo*', is nu wel allerminst overbodig geworden: met deze 'voorreden' tot zijn commentaar bij de Parnasdreun heeft hij de bepaling van zijn positie in Opdragt en Voorreden wel zo ondergraven én door van zijn hele literaire verschijning een onvangbare abstracte waarde te maken én door al marchanderend zich een plaats te verzekeren binnen het gezelschap van dichters tegenover hem, dat zelfs de welwillende lezer gaat vermoeden dat het opportunisme van de brooddichter aan deze draaijerij niet vreemd zal zijn. Op zijn minst is de betrouwbaarheid van zijn oorspronkelijke positiebepaling twijfelachtig geworden en lijkt de vraag gerechtvaardigd of de maatschappelijke noodzaak tot reactie niet slechts de aanleiding was tot het opstellen van zijn dichtelijk credo maar ook de inhoud ervan bepaalde: wat is gemakkelijker te verdedigen dan een lijdelijk dichterschap?

Het is van hieruit niet meer te bepalen wat dit dichterschap voor hem betekende. Dat het iets voor hem betekende, dat het hem werkelijk iets waard was, laat zich niettemin vermoeden uit het feit dat hij nergens de gemakkelijkste weg voor zichzelf kiest: zich te conformeren aan de geldende poetische beginselen en praktijken. De prijs die hij daarvoor moet betalen is niet gering: hij blijft de notoire zot die in zijn isolement alle anderen voor gek kan verklaren, maar daarin niet op bijval hoeft te rekenen; voor hemzelf is het blijkbaar voldoende in deze narrenrol dan altijd nog de zonderlinge profeet te kunnen blijven wiens taak het is 'met een trommelstokje, allarm te beuken op de Brombekkens van Parnas'.

Na deze inleiding is het eigenlijke commentaar dat dan volgt bij telkens vier regels van de Parnasdreun, niet in staat tot enige verheldering bij te dragen; alleen ter ontmoedigende illustratie volgen hier enkele voorbeelden. Het eerste couplet:

Zo leid Apollo's Zwaan nu op het nest te ronken!
En droomt een Ilias van bommen, en cartouw [kanon(nen)]!
Daar thans de gulde spits van 't diamant gebouw,
Zig op zyn schenkels rekt, om Venus toe te lonken!

wordt aldus verklaard: 'Dus zit die lompe hond nu op zyn gemak te nagelbyten, om een zwerm drollige vizevazen in het licht te brengen, terwijl de braafste Zoon van Faebus [Apollo] zig in postuur stelt, om een liefdens-battalje te hazardeeren [wagen]'. Op het vijftiende couplet (de verdeling in 29 vier-regelige coupletten dunkt mij alleen aangebracht omwille van het commentaar):

Dat ik een Paradys kon torsschen, op myn pennen,
Ik boude een prieel van paarden, en krystal,
En cederde uwen hof tot een oranje wal,
Waarin Zephyrus [westenwind] zouw zyn Flora's waagen mennem.

volgen de berucht geworden regels:

Ik stak al 't ys in brand, en deed den Zoomer danssen,
Op klompen van robyn, langs vagt van elpenbeen [ivoor],
Ik deed den Aganip [aan de muzen gewijde bron] van zand, en wellen treên,
Om u, met haar gekus, voor ieders oog te kranssen

Aldus becommentarieerd: 'Die van de kunst is, beschaam zyn Meester niet: Hokus, pokus, pas. . . ik stak al 't ys in brand; ik deed de Dood met een jonge Meid trouwen, en liet den Zoomer

(’t is schande dat men ’t zeld) zig wentelen in Lelyen en Roozen; ja, maar die klompen van Robyn, waar daar meê gebleeven? ik zal ze leggen neffens de schaal van Jupyn [Jupiter], die ons *Vondel* verhaalt, dat uit een enkelen diamant is gedraait. Een Poezy zonder loogen, is geen duit waard, en een Dichter zonder stuipen, verdient geen plaats in David van Mecchelens [David van Hoogstratens] Beterhuis, en daar meê, laat loopen de Geuten, al zou de Castalische Wel [bron op de Parnas] van boven neêr bruyen, om u met haar Paerdevogt [Pegasus deed door zijn hoefgetrappel een dergelijke bron ontstaan] te verstrikken’. En tenslotte het niet minder opmerkelijke couplet:

Bom Goden om malkaâr, doet star, op starren horten,
Gooi d’Aardkloot, om de Zon, scheur wateren van een,
Tap keijen van het Noord, en melk Parnassus speen.
O *Wetstein*, om myn pen, door uw gestorm te korten;
‘Wel, hoe zal de Man dat klaaren? zullen de Platters al weêr vra-
gen. Hoort toe. neemt al het ouwerwets gepeupel, de Poppen van
de blaauwe Tent, dien zwerm van uitgediende Hemel-reuzen, en
Reuzinnen by malkaâr, en gooit ’er de wereld meê naar de kop,
of kaatst om een zilvere Lepel, of een paar Gespen, gelyk ’er in de
Carthuizers-baan, tot Amsterdam word gedaan, in steê van met
haar gevulde ballen, met den aardbol, en zwiert die om de zon,
dat de starren staan te kyken, als Piet Snot; haalt op een Krui-
wagen de Ysduinen van het Noord, en tapt Keiwater uit de Uijer
van den Helikon, dat ik van dat rinkinken bedwelmt, uitschei
met lollen, op het hooren van uw heilig allarm, en stormloopen
der Natuur.’¹³

Blijkens aanwijzingen in *De Herboore Oudheid* zag de Parnas in juni 1724 het licht. De eerste afleveringen van dit weekblad dateren nu uit de maand februari van hetzelfde jaar. Daar in *De Herboore Oudheid*, in tegenstelling tot de Parnas, de schrijver anoniem blijft en in de eerste afleveringen zelfs zijn zinspreuk niet voorkomt, lijkt het de moeite waard na te gaan in hoeverre er iets van zijn hierboven besproken houding terug te vinden is in dit weekblad en vooral in de afleveringen die aan de uitgave van de Parnas voorafgaan.

Gaan we voorbij aan de Opdragt en de Voorreden, die immers later zijn geschreven voor de gebundelde uitgave van de gehele jaargang,

dan treft in de eerste, inleidende aflevering al de geheel andere toon.¹⁴ Wanneer Van Swaanenburg zich ook hier bij voorbaat wapent tegen eventuele aanvallers, dan toch minder agressief en bescheidener: 'want hem, die niets bezind als het algemeene nut zyner tydgenooten, verscheeld het niet [kan het niet schelen], om als een martelaar, opgeoffert te worden aan de enkele goedkeuring van verwoede pennen, die, te dartel in bespiegelingen, vaak stappen buiten de grenspaalen der betaamelykheit; nog zal het aan eene, die de aarde der benedenste klei vertreet, nooit verveelen, om van het onzinnig graauw der gemuilbande Boekwormen overdwars te schynen, met glimpen van overgeleverde haarklooveryen en woorden zonder zout'. De schrijver hoopt slechts, zinspelend op de titel, dat hij 'het geluk mag genieten van den smaak zyner landsluiden te treffen, in het weekelyks opdissen van een ruim verschiet van schotelen, opgepropt met oudheden, en gedagten der voorgaande eeuwen, op later tyden gepast'. Beleefd vraagt hij: 'Laat my toe, gunstige Lezer, dat ik by 't openen onzer gordynen, u voor af inboezem den toestand myner ziel, in 't bespiegelen van Staat en Kerk'; welnu hij doet niet anders dan zich verblijden 'van onder hun genadigen lommer een vryheid te beleeven, waar in nooit waarheid, in het openbaar geuit, verboden word, als ze niet strydig is met de keuren der billykheid, en de zegels die 'er van hooger hand toe verleent zyn'. Na deze verklaring, die later meer dan eens herhaald zal worden, en niet ten onrechte, zet hij zijn bedoelingen verder uiteen: 'Het jok en de ernst te mengen, zal het doelwit zyn myner penne [. . .] Het Jufferdom zal lagchen, dat haar de oogen overloopen, terwyl de waanwysheid der Geletterden, en de Grootseid der domgelukkige Koopluiden zullen meesmuilen, als een dog, die uit goedhartigheid zyn tanden laat zien'.

Toch blijft het de schrijver van de Parnasdreun die hier aan het woord is; bedekt, maar duidelijk genoeg voor wie hem kent als Willem van Swaanenburg, zinspeelt hij erop waar hij spreekt over hem 'die nimmer door Hermes zwaard zyn kop scheen te willen verliezen, maar die, op honderd oogen blind, vrouw Juno's [echtgenote van Jupiter] wrok gulhartig gade sloeg, [en] in een oogenblik aan Themis [godin van recht en orde] toegewyd [was], om als een Zeeorkaan naderhand de dreunen van Parnas te beschimpen met

zyn lastige veêr.' De man die de Parnasdreun beschimpde is te identificeren met Hermanus van den Burg, schrijver van het weekblad *De Amsterdamsche Argus* [een monster met honderd ogen], sinds 1724 vervolgd in *De Bataafsche Proteus* [een zeegod] en hij wordt hier nu uitgespeeld tegenover Campo Weyerman, Hermes genoemd naar zijn weekblad *Den Amsterdamschen Hermes*, dat ook bij Hendrik Bosch werd uitgegeven. Van Swaanenburg leidt nu de aandacht van zichzelf af en bedoelt zich vermoedelijk van de steun van Weyerman te verzekeren. Hij prijst hem uitbundig: 'Gy zyt onze Zon, wy tuuren op uw Lauw'ren, gelyk een Aardkloot op Apol [hier zonnegod]' en schaart zich aan zijn zijde: 'Nog maar weinig tyd is het geleeden, dat de kopere Drukparssen galmde van de aannaderende benden uwes tegenstrevers. Hoe was ik ontzet! ik riep, allarm'. Hij waardeert hem om zijn werk in de kosmos als 'een heiligh, die de borsten lurkt van eeuwig Tyras, en in de omarminge van Parnas, de wereld werelden schept, dien lagcher op zyn beurt, die om de hoogte des hemels te peilen, slegts starren stapelt, en om de vlugste zonten te doorzoeken oogenblikkelyk nederwaarts daalt, om den oorsprong der snelste bewegingen, uit de verdikking der onderste te begluuren. [. . .] Met den aardkloot, den droessem der bovenste bollen, handelt hy, gelyk een Wysgeer met zyn zelve: dat is, hy agtze niet, en in 't midden van zyn allergenoegelykste tydkortingen, geeft hem de droefheid geen andere tussenpoos, als met een lacchenden mond adem te haalen over de vergankelykheid der stof'. Van het werk van Van Swaanenburg zelf blijft natuurlijk niet veel meer over, maar 'Schoon ik onmogelyk de voetstappen van 's mans betoverende en zielroerende gedagten kan nastreeven, en dat myne zwarte inkt zelve verbleekt van schaamte, om haar zwakke uitdrukzelen, als ik de vlammen zie lonken van zulk een Phoenixpen, als wy in rei van voorgaande jaaren niet ontmoet hebben, en ook niet ligt weêr zullen gewaar worden, egter dryf ik myn wiek, als een Dedalus [die door middel van zelfgemaakte vleugels van was in staat was te vliegen] naar de Nederlandsche zon [bedoeld wordt Weyerman], om op het was van myn vleugelen de benedenste oevers der aarde te betuuren'.

In de aan de filosofie gewijde afleveringen die dan volgen, is in dit verband vooral een uitspraak van Corinna opmerkelijk, die tegen het eind van een samenspraak met haar man Ovidius de dichtkunst

prijst om haar 'verrukkende kragt, en zo die bestiert wort van een deftige pen, gelyk, die van myn Nazo [Ovidius], dewelke vry is van de A,B,C. lessen der schooltyrannen, zo maakt ze eindeloze slaaven der liefde'.¹⁵ In de vijfde aflevering van 2 maart¹⁶ wordt dan voor het eerst uitvoerig het 'A.B vaandel' geheven, voor Van Swaanenburg het symbool van lettervitterij. De kritiek van zekere I.A.S. in de Boekzaal op de al eerder vermelde Roeland van Leuven, waartegen deze zich op een nogal zwakke, brave manier in een pamflet had pogen te verweren,¹⁷ is hier aanleiding tot een gedicht dat 'tot hun beider roem, hoewel strydig met myn opzet, en heldemaaten' werd geschreven 'om hun heerlyken styl, hoewel onnavolglyk, eenigszins te evenaren met agterstraats toonen' en waarvan de bedoeling duidelijk wordt in de laatste regel: 'Dog hy, die 't spel verstaat, slaat met één' klap twee vliegen'. Ovidius, hier in gesprek met Maro, merkt dan op dat hij op zijn wandelingen op onbekende wegen 'om de duistere woonspelonken der kaboutermannen, en pas volwasze dwergen eens van naar by te betuuren', 'een lacchende Satyr' heeft getroffen, 'die nog naauwelyks ryp, in zyn oordeel, al reets de Liefde heeft gemetzelt, als een proefstuk van 't geene te verwagten zouw zyn', wanneer tenminste 'zyne overige digtwerken' gered worden 'uit de klaauwen van zeker flikflooiend Pochamaker, die er ongetwyfelt reets nooten uit Frans Baltensz. [berucht 17e-eeuws dichter van stichtelijke nonsens op rym] op stempelt'; het is blykbaar Van Swaanenburg die zijn nog niet uitgekomen Parnas bedreigd ziet: 'want *Meliora Latent* die Hoefsmid van Pegazus [het gevleugelde paard als symbool van dichtерlyke inspiratie], die de scherszen, en aardigheden by de kin neêdrui-pen, hoeft geen sporen in zyn keiwinkel, met de hamer van zyn doorzigtkunde te kneejen, om 'er den Zanglievenden Schilder meê naar het Lazarushuis te dryven: de ankst voor zulke schrikdieren, als 'er thans met rym de wereld bemorssen is alleen magtig, om een waarnemer van het verhevene de afgelegenste hooien te doen verkiezen'. Op Maro's vraag om nadere uitleg antwoordt Ovidius: 'De tyt, en plaats vereisschen uitstel, dog 't zal u behoorelyk ontvout worden, met een zedige toepassing op de verstokte gemoederen der rymende zondaaren, in een toekomende Parnas, die reeds gestigt word, terwyl ik om de langheit te vermeiden, u slegts tot een staaltje, dit geringe vaers, hier op paszende, voordis,

om onzen vrolyken spotbaas een weinig te zuiveren van zyn overtollige winden, en prikkelende buitensporigheden'. Zonder dat de naam Van Swaanenburg valt, is het in het nu volgende gedicht toch onmiskenbaar de geschiedenis van de ontvangst van de Parnasdreun die verteld wordt:

Een dreun, of schorre stuip, eens uit Parnas geborsten,
Gelyk een blixemslag, in 't midden van de vreugt
Der helden, die den roem van Amstels zoonen torsten,
Sloeg al de glazen in van Pindus [aan de muzen gewijde berg]
braafste jeugt.

Het gedicht besluit met de aankondiging van een massale actie tegen het werk dat bij Hendrik Bosch op stapel staat, bij monde van een op nieuwe slachtoffers beluste criticus die zijn opmerking over Roeland van Leuven inslikt:

Dat hensktje [henkstje] van Parnas [Roeland van Leuven werd ook Veulen van Parnas genoemd] dat laat zig zo niet steeken,
Maar 't gansje, daar ik nu op bik, is jong en mals.
Bloed, Boschje! houw u fris, en val maar aan het drukken
Van letteren vol zwier, zo vliegen wy te zaam,
Met gaffels in de vuist, als kinkels, op hun krukken
Om 't pas gepluimde dier te rooven van zyn naam.

De indruk dat Van Swaanenburg zich bij voorbaat zou verzetten tegen iedere vorm van kritiek, wordt echter in het volgende onmiddellijk weggenomen: 'Deze laatste regelen [...] hebben geen opzigt op mannen, die onpartydig, als bekwaame Hoveniers, de ruspen, zwarte vliegen, en schadelyke wormen uit de beste tuinen dryvende, geen planten, en struiken verstikken, voor datze de eigenschap, aart, en vrugten der zelve met bescheidenheit hebben onderzocht'. Wel verdedigt hij zich bij monde van Ovidius bij voorbaat tegen onoordeelkundige kritiek: 'Het is niet genoeg een perzoon, of zyn werk voor dol uit te kreiten, om dat men, op laage zoolen tredende, niet kan zien wat agter de verbloemde woorden voor een meening verborgen zit'. De dichterlijke vrijheid om te spreken in verbloemde woorden wordt verdedigd met een beroep op 'de ouden' en Ovidius beklaagt zich over het heden 'daar men immers op de Bruiloftsfeesten, zelfs van voornaame Poeeten, niet mag reppen van zaaken, die men ten wenigsten hoorden te verstaan, zo men met den naam eenes dichters wenste te pronken.

Was myn hervorming niet geschreeven, ze bleef in de pen, want de verborgentheid is een last voor de ongeletterde, gelyk heele velle rympapier, zonder geest of oordeel, schrandere lezers verveelen'. Deze nu al geschreven 'hervorming' is waarschijnlijk Van Swaanenburgs 'Eenvoudige dog duidelyke Verklaaring' bij de Parnasdreun, die hij zo onwillig presenteert aan zijn lezers van de Parnas. Onder alle bedekte formuleringen en toespelingen is de schrijver van De Herboore Oudheid hier toch duidelijk genoeg om te kunnen constateren dat er op dit moment nog geen sprake is van een dubbelzinnig mystificerende, marchanderende of gekscherende positiebepaling als in de Parnas. Inzoverre Van Swaanenburg hier anoniem stelling neemt tegen de critici van zijn Parnasdreun en de toekomstige critici van zijn Parnas, verdedigt hij zijn poezie als een poezie van verborgenheid en verbloemde woorden, die men eerst zal moeten zien te begrijpen voor men haar kan veroordelen: het heeft er alle schijn van dat hij hier, gedekt door zijn anonimiteit, zijn positie redelijker bepaalt dan in de Parnas zelf.

Filosofische vertogen, kritiek op maatschappelijke toestanden en literaire kritiek wisselen elkaar af in de volgende afleveringen, tot de schrijver zich in de negende weer schaart aan de zijde van Campo Weyerman, die intussen een weekblad 'Den Ontleeder der Gebreeken' bij Hendrik Bosch uitgeeft, om hem te verdedigen tegen de praatjes van Van den Burg in diens Proteus, 'die nog onlangs den schranderen Ontleeder zo goddeloos, en onmensselyk heeft ontleet, dat zelfs de *Contramineurs* van Hermes gefortificeerde wallen, die wyze verdoemen'. Deze edelmoedigheid wordt enigszins verklaard in wat volgt: 'Is er dan geen vuur meêr, in uw tabaksconfoor, ô Goden! om dit waterspook te treffen, en de twee ridders van de droevige figuur, gelyk hy ze noemt, te bevryden van het langer afschilderen zyner ezelagtige vlekken?'¹⁸ Anderhalf jaar later spreekt Arlequin Distelateur nog eens over Hermes, die Argus om het leven bracht,¹⁹ een meer dan alleen mythologische waarheid zoals blijkt uit enkele spotdichten uit die tijd, waarin het verbod aan Hermanus van den Berg opgelegd, wordt betreurd.²⁰ De aflevering die een grote verscheidenheid aan scheldnamen bevat voor Van den Burg en zijn Proteus – o.m. 'Elixer van Ezelsooren, een geaprobeert geneesmiddel van jongens, en oude wyven, ja een souverein zweetmiddel, om u, op een gemakkelijke wyze zo zot te ma-

ken, als hy zelve is, mits (NB.) alle week een twee Stuivers *Dosis* innemende', besluit met een stukje Swaanenburgse maatschappijkritiek waarin de grondslagen van de samenleving in drie principien worden aangewezen: 'Daar heb je 't: ZOTHEIT, MEISJES, en GELD maken te zaamen het EENIGSTE EEN uit, 't geen de weerelt regeert, en schoon wy wysgeeren, en deugtzaame mannen van iets beters, met billyke reeden gewaagen, nog blyft SOL [de zon, ook het goud] de bol, waar om de anderen woelen. DIXI'. De naam van de al eerder vermelde Roeland van Leuven komt voor het eerst voluit voor in de elfde aflevering, die geheel gewijd is aan de kritiek op deze dichtende makelaar door David van Hoogstraten.²¹ Bij de aanval van I.A.S. in de Boekzaal, die ter sprake werd gebracht in de vijfde aflevering, had Van Swaanenburg zich al niet onbetuigd gelaten, maar het is opmerkelijk om hem nu zijn instemming te zien betuigen met deze nieuwe kritiek door hem die al in verband met de Parnasdreun zijn belangrijkste antagonist bleek. 'Hy die aan de wereld heeft doen zien, dat den naam van een Hooge School [Leuven] te voeren geen Academicus uitmaakt, dewyl hy, blinder als Polyphem [de eenogige cycloop aan wie Odysseus of Ulysses wist te ontsnappen] in het vatten naar Ulysses, zomtyts een Bok voor een Schaap nam, en door het ophelderen van zyne duistere schryfpaneelen [in het pamflet waarin hij zich tegen de kritiek verdedigde] dezelve in een floers wist te wikkelen, die, door alle de keurbenden van Faebus nimmer konnen overdwars worden, moet als een donkere Erebus [duisternis, onderwereld], en Vader van het Chaos lyden dat de heldere vonken, aan het woelen, agter de gordynen zoeken te raaken die de baarmoeder, en onzienelyke vormen bedekken, waar uit die nooit gehoorde wonderen vloeijen'. Van Swaanenburg die hier bij monde van *Martialis* althans schijnt te erkennen dat de officiële kritiek helderheid en verheldering beoogt, acht ten aanzien van het werk van Van Leuven alle inspanning te vergeefs: 'Help ons Roeland! roepen de Digtters, en als hun nagels verbeeten geen sluitwoorden weten op te krabben, dan vatten ze u getyboeken aan, en worden verrukt door de klanken die hen verzellen. Op zo een man, ô Goden! valt de hooftpatroon der gekken aan'. En met een zinspeling op een in Roeland van Leuens *Mengelwerken*²² opgenomen treurspel: 'Wat oogmerk beweegt dan onzen Heer Gouverneur, om de twee

voorwerken van Mevrouw *Eudochia* te bombardeeren? [...] Ik beken, hy treft wel de eigentlyke konst, en handgreepen des Auteurs, daar ze te vatten zyn', maar waar Van Leuven zich terugtrekt in zyn duisterheid, daar loopt Van Hoogstraten, die overigens niet voor één gat te vangen is, gevaar met zyn kritiek te stranden: 'Met één onderaardsse mein van den *dollen Roeland* vliegt *David van Mecchelen* van de Maan naar de Zon, zo hy vol rakende *eclypseert*, en dat kan om een haverstroo geschieden, zo hy *Eudochias* agterbouten zoekt te ontzetten, want de voorpost leit reets jammerlyk vertreedten'. *Martialis* wordt echter gerustgesteld door *Perseus*: '*Vader David* heeft zo veel *Philisteinen* den broek opgevetert, dat hy voor zyn lankheit [Van Leuven moet opvallend lang zyn geweest] niet eens en schrikt' en eerst nu wordt als terloops de persoon van Willem van Swaanenburg in deze zaak betrokken: 'En of dit niet genoeg was, om den roem te verkondigen van *Parnas Spreeuw*, ik meen onzen *DAVID*, die dit smeurig officie wel staat, zo gelykt hy in een naauwe of, en *defensive alliantie* met *APOLLOS ZWAAN* te weezen, die *zelver een geheele Ilias* van donderklooten dreunt, als hy nog maar half vol gezopen van het *Castalise* vogt [*Castalia*: bron bij de *Parnassus*], lyt op zyn nest te ronken [zinspeling op eerste regel van de *Parnasdreun*] dat het alle de *Bruisloftsgasten* niet alleen verveelt, maar de *beurs* overgalmt, tot zo ver, dat de *agterstraaten* op de *Eccho* toeschietende, met *verbaastheit* vraagen, hoe 'er in zo een rank maakzel zek een *SPIRITUS STULTITIAE* [geest der zotheid] kan zitten? by aldien hy eens regt in de *henxtepis* van *Pegasus* [het gevleugelde paard] kwam te zwemmen, zou men nog wel andere dingen hooren, de jongens kreeg hy niet alleen agter zyn hielen met kreupele rym, en zang, maar de oude, gebaarde, ja kaalkoppige Poeten zouden zelfs voor den dag springen, om hun afgeleefde rimpels tot *Satyrisse* sprongen te noopen. Die knevel, die allarm, en brandklok van *Delius* [*Apollo*, god van de dichtkunst] heeft vize parten in zyn kleepel, en kan al het onverstaanbare van den *Heer van Leuven* gemakkelyk, met één blad van zyn harzenkraam, overgaapen, gelyk ge zult zien, als zyn *Lasarus* werk, 't geen onder de *pars* is, uitkomt. Hemel! hoe zitten de *Midaszen* al op hun *Poetise regtbank*, om dit gansje te villen! dat tegenswoordig al half ontpluimt, het laatste vonnis der *inquisiteuren* verwagt, trouwens hy vraagt 'er weinig, of niet naar, en is, naar ze meest al te maal van hem ge-

tuigen dan het best te vreedē, als hy slegts, als een brommer, mag opzaagen, want dan staan de andere hieremans als snottige jongens te kyken, die met het A,B,bortje hunne meestereszen [muzen] aan de ooren lellen. Hy voert zelve onder zyne Crystal-
len, en Saffieren meêr duisterheit, als de dichtkundige Makelaar uit zyn inktkoker te grabbel gooit, om een stuiver te verdienen, en een eeuwigen naam te verwerven'. Duidelyker dan tevoren is de schryver van De Herboore Oudheid hier bezig om zich spottend boven zyn angst voor de kritiek op de komende Parnas uit te werken en in het vervolg blijft het niet bij aanduidingen als 'den Zanglie-
venden Schilder' of 'Apollos Zwaan', zonder omwegen wordt verder de naam Willem van Zwaanenburg genoemd.

Nog steeds is het echter niet duidelyk waarom de weekbladschryver zich zo uit zyn tent liet lokken, en hy schijnt zich te willen excuse-
ren voor de wyze waarop hy zich afzet tegen Roeland van Leuven, bedenkend dat hy niet beter lijkt dan Proteus 'die elk aanrand, en zyn zelve vergeet. Maar zagt Zwaanenburg is nog grooter kwaat-
spreeker van de geheele weerelt, als hy; want als hy niets van zyn evennaasten tot schimp weet te zeggen, zo neemt hy zyn eigen zelve by den kop, en dat zo aardig, dat zelfs de wyze luiden zo veel om zyn gekheit laggen als ze om de wysheit van den andere huilen'. En ter onmiddellyke demonstratie van Van Swaanen-
burgs zelfironie vervolgt Perseus: 'Spreekje van Civet, van Amber, Muscus, en Reukwerken? dan stinkt hy alleen meêr uit één regel, als al de Zusters van den Helicon [muzen] met malkander. Hy levertje al de schatten van 't groot al, uit de beste doos, tot klom-
pen van Robyn in 't kluis, en alhoewel hy geen duit in de mars voert, is hy door zyn wysgerige begindzelen, anders de waare, en korste weg tot de bedelkonst, zo naar aan de ryke wortels der na-
tuur, dat hy van het goud maaken, en verbeteren der metallēn zwetst, met zo veel zekerheit, en dat is veel in deze blinde eeuw, als de oude wyven van het spinrok der fatale gezusters [de Moir-
ren of schikgodinnen]'. Alles wat blykbaar al opgevallen is in de Parnasdreun en op kan vallen in de Parnas: de beeldspraak en de al-
chemistische natuurfilosofie, wordt hier ironiserend en vooral on-
schuldigh te berde gebracht, zelfs de persoon van 'onzen nieuwen Parnas stapeler' blijft niet onbesproken: zyn daden moeten 'schrik-
kelyk gek [. . .] wezen, om dat 'er de Kastelein van het betenhuis

[David van Hoogstraten] zo op verliefte schynt, dat hy 'er zyn vyfde weezen, extract, of kwinteszens van waare, zuivere, en ongeblankette dwaasheit aan opoffert'. En hiermee is het hoge woord er dan uit: David van Hoogstraten heeft zyn kritiek op Roeland van Leuven opgedragen aan Willem van Swaanenburg. Pas nadat hij er zich anoniem en spottend boven heeft verheven, kan hij openbaar maken in wat voor compromitterende positie hij al vóór de uitgave van zyn bundel is geraakt. Alleen door zich er spottenderwijs mee te verzoenen, kan hij zich tegen deze opdracht verdedigen: alle drie zijn ze even gek, met een variant op Bohmes leer der drie principien: 'Wie zag ooit de *drie principien* zo net by een? o zoonen van *Hermes*, als daar zyn *R van Leuven*, *D van Mecchelen*, en *W. v. Zwaanenburg*, om een volmaakt dolhuis te vertoonen, waar in de een den anderen fopt, als hier te vinden is?'

De positie van Van Swaanenburg is bepaald, de rol die hij te spelen krijgt ligt vast en het is dezelfde dubbelzinnige narrenrol die hij in zyn commentaar bij Parnas en Parnasdreun speelt: die van de onbetekenende dichter van buitensporige poezie, van de dwaze profeet onder zotten. Van nu af heeft zyn anonimiteit in *De Herboore Oudheid* nauwelijks nog enige beschermende betekenis, zij is een formaliteit geworden; Perseus zegt dan ook: 'Ik ben waaragtig al zulken liefhebber van de gekheit, of ik Zwaanenburg zelve was' en als *Martialis* het nodig acht 'dat w.v.z. protesteert tegens den Opdragt, aan hem gedaan van een ontleding, die zonder flattery merkelyk, en essentieel het pit, en kern aanwyst van den Heer van Leuens onverstaanbare gedagten', antwoordt hij namens hem: 'de verkoore beschermmer is in 't geheel wonderlyk vergenoegt over den Opdragt van dit blaauw boekje, dat hem zonder de minste voorgaande bekendmakinge, om hem kwansuis door liefde te verraszen, tot een glorie avanceert, die hy nooit zou hebben durven hoopen: want op zulke Heroice wyze wereldkundig gemaakt te worden, door geplaatst te zyn, als een wysaart voor het uittrekzel van een zot boek is iets dat zyn denkbeelden verrukt'.

Dat Van Swaanenburg zyn beschermende anonimiteit min of meer doorbreekt, dat hij zich althans in zyn weekblad opwerpt als verdediger van Van Swaanenburgs poezie, dat hij zich daarbij al voor de uitgave van de *Parnas* op zyn nieuwe rol gaat vastleggen, betekent wel dat hem bijzonder veel gelegen is aan de erkenning van

zijn dichterschap: zodra dit niet zozeer in zijn producten bekritiseerd, maar als verschijnsel zonder meer belachelijk wordt gemaakt, stelt hij zich op achter de façade van deze rol. Het wordt waarschijnlijk dat de verwarrende dubbelzinnigheid van zijn positiebepaling in de Parnas als gevolg van de daar door hem gespeelde rol, te herleiden is tot zijn behoefte, zijn poezie op een of andere manier uit de handen van haar bespotters te redden.

Nog één keer voor het uitkomen van de Parnas²³ wordt door de weekbladschrijver Van Swaanenburgs dichterschap betrokken nu in een felle reactie op een artikel in de Boekzaal,²⁴ waarin een onbekende de zojuist bij Hendrik Bosch verschenen Mengel Poezy van Thomas Arents recenseerde. De nuchtere, zelfverzekerde, maar niet onredelijke toon van de kritiek wekt bij Van Swaanenburg blijkbaar een agressieve verontwaardiging, waaraan hij zich met genoeg overgeeft blijkens de laatste regels van het inleidende gedicht:

My dunkt, dat ik al reets, gelyk een Faenix groei,

Nu dat myn barre vuist Vorst Midas zit te roszen.

'Is het een *Ezel in Folio*? of een *Langoor in Duodecimo*? of is het een Kunstgenootschap?', vraagt Scaron zich af, want 'Het is by na onmogelyk, dat een ENKELE RONSINAND zoveel henxtevogt kan pizen, dat 'er een AREND in verzuipt, en evenwel zien we, dat de *Pegazeesen brui* zo sterk is, dat het niet alleen *Pluimer*, en *Bidlo*, *Pels* en *Meyer*, en *veele der geene, die met hen geploegt hebben*, om de wanstallen der konstzoekende te weeren, als overstroomt, maar JAN VOS [...] moet 'er aan gelooven, om dat hy *onzen Don Quichot*, die zyn *Latynssen hoed* wel mag afneemen voor dezen *Nederlandssen Ambagtsgezel*, naar den aart der geletterden, niet heeft voorgegaan *in de juiste spelling, en sluiting der syllaben*, waar op men tans zo groots is, dat men wel een slag van de moolen geleikende gekreegen te hebben, het essentieel, en ziel der Poezy mis loopt'.

De enige overeenkomst tussen deze slachtoffers van de Boekzaalkritiek is het feit dat zij toneeldichters zijn; de literaire idealen van Jan Vos en de oprichters van Nil Volentibus Arduum lopen echter zo uiteen, dat van Swaanenburg wel de kritiek op hen kan afwijzen als lettervitterij, maar niet een positief ideaal tegenover dat van de criticus kan stellen. Het gaat hem hier dan ook niet om de verdediging van een dergelijk ideaal, het is er hem veeleer om te doen 'staande [te] houden, dat *veele dier Heeren*, die dit werk daar we over

bezig zyn te redentwisten, hebben gelieven te vereeren, met hunne voorgedigten veel beter in staat zyn, om van zulk een keurlyken stof te kunnen oordeelen, als de *plompe Antagonist van het geheele Konstgenootschap Nil Volentibus Arduum*, dat niemant te na gesproken zo veel heeft gecontribueert tot uitbreidinge, en verheerelykinge van het *Nederduitsse Tooneel*, als tot nog toe door iemant is gedaan, want *zy hebben de brug geleit, waar langs de andere zyn geklommen*'. En nog eens tegen het einde van de aflevering: 'Zo een *Doctoraal Mixtuur* is niet alleen gecomponeert, om de beroemde toonen van den al van over lang gerenommeerden Arents den hals te breeken, en den Drukker te deeren, maar doet alle die Heeren, die zig over zyne straaen verheugende de voormaet hebben gezongen, by de uitgaave der *Mengelpoezy*, voor onnozele vinken, en wilde tierelierders te boek staan, die als aapen, op een glimhoud blazende, niet wisten, wat tot een wezentlyk ligt behoorde'. Willem van Swaanenburg zelf hoort tot diegenen die met een 'voorgedigt' in de uitgave van Arents Mengel Poezy aanwezig zijn; hij valt de kritiek van zijn tijd aan en verwijt haar dan uiteraard lettervitterij, maar hij doet het zonder daarbij iets anders te verdedigen dan zijn eigen naam als dichter. Weliswaar is het nu niet David van Hoogstraten die zich vergrepen heeft aan het werk van de gestorven dichter en zo kan Boileau tegenover Scaron dan ook opmerken: 'Dan is onze *Mecchelaar* nog een andere vent [...]

Onze Beterhuis patroon knikkert met de jongens, en zyn geheele spel valt op een dikken neus, en een paar blaauwe oogen uit', maar het is de vraag nog of de kritiek van Van Hoogstraten zo verschillend zou zijn geweest van die van 'de *Chymist* van Arends overgebleeve sappen', die 'wonderen, zo hy meent, heeft uitgereg, als hy de doodzonde toont van *grimmigheid*, op bevryt te rymen'. En alsof de criticus in de Boekzaal op grond van dergelijke zaken een volstrekte afwijzing zou hebben gebaseerd: 'Men hoorde alle die digters wiskonstig te *Bartholemeiseren*, al haddenze de heerelykste gedagten van 't Heel-Al, die hoorde, op woorden, en hitte, op zitten voegen. Foer, Vos roepen de taalkundige Heeren, als ze van Jan Vos spreken, om dat ze zyne heerelykste versierzelen hebbende gestoolen, geen deel wil [len] hebben aan eenige *spelfouten* des mans, die zy zo weeten te myen in hunne schriften, dat 'er vaak schoonder letterklanken, en vloeiender syllaben in gevonden worden, als die wezentlyke kennis van zaaken, die Vondel, tot een Vader Vondel doet zyn'

– een omkering waardoor het bezwaar van de criticus tegen Arents bewondering voor de pathetiek van Jan Vos (niet voor zijn spelling) tegelijkertijd een gebrek aan waardering voor Vondel zou verraden!

‘Ik vind een party oude Nederduitsse Digtters, die nu, voor larmymers zouden te boek gestelt worden, zo ze nog leefden, by onze klankverbeterende helden, die meêr kragt van gedagten in *één blad* wisten te prenten, als men tans altemets *in een heel boek van gezuiverde spelling* gewaar wort’; Apollo zelf is niet meer in staat zijn muzen tegen hen te beschermen: hij ‘durft zyn hoofd niet meêr buiten deur, of vensters steeken, of de *Rector Magnificus der Oszen, en Ezels* is met een heele *troep Schooltyrannen*, en een *geproviandeert Magazyn van rudimentale bewyzen*, in de weer, om zyne Majesteit op te wagten, door het *A,B bulken zyner Kalveren*, daar hy, als een eere-lyk patriot der vrye staaten zyner geunieerde domeinen, banger voor schynt als voor een heel dozyn *Pythons*’. Maar dan is het tijd geworden om de verhoudingen weer enigszins recht te trekken:

‘Ik wil hier geenzins ontkennen, dat een juiste zwier van spelling, waarneming van lydelyke, en werkelyke woorden, zuiver op den ander slaande klanken, enz. niet goed zouden zyn. Neen: een fraaije lyst verheerlykt een slegte Schildery, hoe veel te meêr een schoone’, alleen: ‘Daar moet een ingewrochte geest wezen die den steen slingert, of de domheit onzer eeuw wort nimmer den kop geklooft’. En al is de aandacht voor de vorm dan misschien niet verdacht bij voorbaat, zij kan al gauw te ver voeren: ‘Ik heb vaak een stuk, dat teder was gepenzeelt, voortreffelyk getekent, en wonderlyk gehouden, wel zien jammerlyk overschreeuwen, door den al ten grooten omslag van goud, en sieraaden. Wy kennen nog wel Singjoors, die in leeven zyn, dewelke *hunne jonge beertjes* zo likken, met *Anthonides tong*, dat Apollo aan de maakzels twyffelt, als hy ze ontmoet, of ze wel voor egte kinderen hunnes Vaders mogen passeeren’.

Als de criticus van Arents niet in de volgende aflevering van de Boekzaal terugkomt op zijn kritiek, zegt Boileau tenslotte, dan ‘zal hem geen *David van Mecchlen of een Pantagruel aller gekken*, op den half groenen, en half geelen tabbert zitten, maar slegts DE ALLERGERINGSTE zyner onderdaanen, die na ik gehoord heb zo op, de dwaasheit dezer eeuw bekoort is, dat het hem niet verscheelt of hem de geheele weereld voor een Stultus [zot] erkent of niet’.

Wanneer dan inderdaad een nieuwe gunstiger recensie wordt gegeven van Arents' werk,²⁵ dan is dat voor Van Swaanenburg behalve een reden tot waardering: 'Hy stelt hem in zyn waarde, en vertoont zyn zaaken zo ze zyn', ook een aanleiding om te smalen op de betrouwbaarheid der critici: 'Ondertuszen, zo waaren de meeste der mensen verlegen, dewylze door contrarie advizen geturbeert, niet wisten wat ze doen zouden, want om dat de grootste hoop der Boeksnuffelaars meest oordeelen naar het sentiment van hun voorzwetssers, en zig gewinnen door andermans brillen te zien, om datze hunne oogen niet durven gebruiken, uit vreze van ze te verslyten, zo zaatenze, als Hoeren, die in de vasten het *peccavi* neuren, en dorsten hun eigen begrippen niet voldoen, dewylze by twee Biegtvaders heul zoekende *pro* en *contra* geleit wierden, en op het tijpe stonden om door desperatie hun gat, met verlof, aan alle beide te veegen, en van alle lezen, en onderzoek der uittrekzelen te verwildern'.²⁶

Het lofdicht van Willem van Swaanenburg bij de bundel van Arents staat geheel in het teken van de ophanden zijnde uitgave van zijn eigen bundel *Parnas*, waarin het ook is opgenomen.²⁷ De titel luidt: 'STUIVENDE SWAANE VEDEREN Door ARENDS Spoor en verwekt, OF THOMAS ARENDS Steigerende toonen, by HENDRIK BOS gedrukt, door nederige klanken gestur'. Hij beschrijft daarin hoe hij in zijn opgang naar de zon in de klauwen van Jupiters vogel, de arend, belandde, waartegenover hij zich verontschuldigt voor zijn poetische ambities. Hij bidt de Arend, die duikt 'Om met een zwakken Zwaan, voor ieders oog te worst'len' om genade en denkt er zelfs over van zijn voorgenomen uitgave af te zien:

Ik had een weg gereet, en dagt my op te schikken,

By *Bosch* was 't reets te maak; maar ach! Ik schei 'er uit.

Dat is overigens maar even, want zo overtuigd als hij is van de kwaliteiten van Arents' poezie:

Men zei, gy waard een lamp, een Delphos [orakel] van uw tyt,

Ik steunde 't half en half, maar nu regt uit gezeit;

Gy gaat, al wat ik dagt, in schoonheit ver te booven

zo overtuigd is hij ook van zijn eigen poezie die van een andere kant uit bij die van Arents kan aansluiten:

Al ziet een Swaan om laag, een Arend naar de Starren,

Al eet de laatste vuur, en d'ander 't kille nat:

't Is schoon, als vlam in ys, de Zon in 't water spat,
Om dat Natuur, door war het beste kan ontwarren.

Intussen is het dan wachten

Tot ik, in vlam gekleet, den held'ren dag ontmoet,
Met eenen Swaanzang van ongewooner gloed,
Als ooit, van zyne Burgt, plagt naar de zon te klimmen.
Nu leg ik my voor eerst, in 't nest van Arends dreeven,
Dog werp eerlang een jong in 't Bos, by 't Wezenhuis [Hendrik
Bosch woonde 'over het Weeshuys, by de Blom-markt'²⁸].

Maar de gedachte aan de komende kritiek is ook hier niet afwezig
als hij zich afvraagt:

Wat zal 't niet zyn, als hy den Arend, langs zyn trap
Naar streeft, om starren van het blaauw azuur te leezen?
Dan knotst hy Stier, en Bul, als zifters maar van woorden,
In 't hol, daar Midas huist, en denkt nu zit het Rot,
Als Ezels by malkaâr, in Pallas [Pallas Athene: godin der wijs-
heid; de uil is haar heilig dier] Uilen kot,
Om datze een blanken Swaan, met Ravens schagten spoorden.

In het algemeen blijft nu de situatie gelijk tot aan de aankondiging
van het verschijnen van de Parnas: Van Swaenenburg schijnt er
nauwelijks behoefte aan te hebben zijn positie te verduidelijken,
wanneer hij daartoe niet door anderen wordt gedwongen. Het is hem
bij de behandeling van welk onderwerp dan ook mogelijk om aan-
vallen in te lassen op David van Hoogstraten en Roeland van Leu-
ven,²⁹ zonder daarmee iets nieuws toe te voegen aan zijn positiebe-
paling. Een enkele keer krijgt een gecursiveerde opmerking over het
dichterschap een nadruk waardoor die uit het verband schijnt te
springen, zoals een enkele zin in de 18e aflevering:³⁰ 'Het A,B

plankje wort versmeeten, de Spelkonst verworpen, de trap der
jeugt verschopt, enz. zo dra men hemelsse influentien kan vatten'.
Deze uitspraak is te vinden in een aflevering die geheel aan de filoso-
fie is gewijd en het is blijkbaar de beoefening van deze filosofie die de
vrijheid verschaft ten aanzien van de heersende literaire voorschrif-
ten, die door Van Swaenenburg kennelijk als beperkend worden
aangevoeld voor zijn dichterschap. Was tot nu toe alleen maar spra-
ke van een positiebepaling die hem door de buitenwereld werd in-
gegeven, in een uitspraak als deze blijkt iets van een persoonlijke
motivering van zijn dichterschap in zoverre hij in deze filosofie de

bron aanwijst van dit dichterschap, niet alleen naar de inhoud – zoals waarschijnlijk werd in de Voorreden bij de Parnas – maar nu ook naar zijn vormgeving.

Als de volgende aflevering een aantal voorbeelden geeft van het zelfbedrog van mensen, wordt de reeks aldus besloten: 'Nog zyn 'er duizenden, die maar by hun neus langs zien, en zo lang leven, gelyk ze kunnen, zonder dat ze immer redeneeren over hun doen of laten. Ze slagten [lijken op] de Heeren Poeten, ze zyn vol vanden geest der onnozelheit, dog minder hoveerdig, en daarom dutten ze wel tienmaal gemakkelyker, *als een Zwaan, die Iliassen droomt van bommen, en cartouw*'.³¹ Deze aflevering van donderdag 8 juni 1724 wordt besloten met een POETISCH MANIFEST, waarin wordt bekendgemaakt dat 'Willem van Zwaanenburghs Parnas zyne monstreuzen pooten heeft geslagen, om den vrindelyken hals van den Schryver der Herboore Oudheit', die 'als gevader' (!) het verzoek kreeg hem 'door geduurig heekelen, en roskammen van zyn aangeboore natuur, en zo genaamde Poetise wanstallen te zuiveren, en in een zwarm van Schoolvitteryen, en slaafse pedanterien te verstrikken'. Daar echter de 'Autheur dezer weekkelykse grollen, het super fyn van het A,B bort niet verstaat, zo verzoekt hy demoedig aan de geheele Societeit onzer inlandse Beeren, of ze tegens aanstaanden Donderdag, als wanneer hy, zonder fout meent in het publiek te verschynen de goetheit te hebben van elk hoofd voor hoofd, te compareren, om hem met likken, en herlikken te schoeijen, op den leest van Vader David van Mecchelen'. Hij vergenoegt zich al in de 'Chaos van verwarringen, daar ze zekerlyk in zullen blyven hangen [...] by aldien ze niet voor af bedenken, dat het een gevaarelyk avontuur is om gekken, met wysheit te beoreloogen'. Exemplaren van de bundel tenslotte zijn te krijgen bij 'Hendrik Bosch, aan het Meisjes Burger Weeshuis, en by Adam Lobé, in de Sint Jans-straat', de drukker van De Herboore Oudheid, 'en worden aan alle, die kunnen bewyzen, dat ze volmaakte Digters zyn voor niet geschonken'.

Een week later, donderdag 15 juni,³² is De Herboore Oudheid helemaal gewijd aan de uitgave van Van Swaanenburgs dichtbundel op dezelfde dag. Na een inleidend gedicht over Zwaanenburg, waarvan de laatste regel luidt: 'De grootste gek wil meêr, als al de gekken weeten', volgt een samenspraak tussen de spotter Momus en Eris,

de godin van de twist. Momus, die Eris bewondert in haar 'pakje van crediet', wenst haar geluk en vraagt aan wie ze het te danken heeft dat ze nu 'van een meid, in een malle Princes hervormt' is; Eris antwoordt met een bladzijdenlange beschrijving van Van Swaanenburgs Parnas en de mogelijke reacties daarop, tegelijkertijd propaganda en bittere ironie. Een aantal karakteristieke kenmerken van en reacties op de nieuwe uitgave: het is een 'brouwers ketel der elementen', 'de Ideën, die speelen gatje bil, en die een man is die wil perfors [met geweld] leidelyk zyn, al zouw hy zyn poppegoed [speelgoed, hier: genitalien] toegeven', 'Pythagoras speelt voor Paus, onder de Kardinalen, carbonkels, of robynen, en Hermes Tresmegistus is de eerste stelder dezer order, die langs het Chaos der inbeeldingen het vuur doet heigen, op het water', 't Is puur of je in een Italiaansse Opera zyt, want de grootste onmogelykheden zyn der het meest te vinden', 'zommige zyn al heël dol, andere half, en de meeste zullen het nog worden' en 'je zult zweeren dat deze vrugten van Sodom, langs de doode Zee gegroeit zynde, u in het doorbyten meêr vunze stof verschaffen, als een Spaanse neut, die met de bedervinge sympathiseert'. De dichter zelf. 'die weêt je te vertellen van zaaken, die 'er nooit geweest zyn, of zullen koomen, hy kent niet alleen de schimmen, en spookten, maar zelfs de baarmoeders der zelve. Hy is zo wys, dat hy de oorzaak der zothet begrypt, en als hy alles doorzoekt, zo verstaat hy zyn zelve het aller minste'. En misschien is zelden ergens de dubbelzinnige belangstelling voor het zonderlinge beter gekarakteriseerd dan in deze regels van Momus: 'Wat komt 'er een meenigte van het Oost, en Westen toeschieten, om hun eigene dwaasheit, in zyn beelt te bespiegelen! wat zyn de Digtters veruk, nu ze in één alleen zo veel malligheit zien, als ze met mal-kander torssen, en nodig hebben!'

De Parnas is aangekondigd, de eerste slagen zijn al bij voorbaat opgevangen, de identiteit van de weekbladschrijver is geen geheim meer. De volgende aflevering³³ is te zien als een poging van Van Swaanenburg om in de nieuwe situatie zijn plaats te bepalen tussen Parnas en Atlas, tussen het ware dichterschap en de publieke smaak. Parnas vangt die zeldzame dichters op die door de publieke smaak zijn uitgestoten, het poetisch ideaal dat Atlas vertegenwoordigt wordt hiertegenover aldus toegelicht: 'Ligt dat gy denkt, dat een

enke woede, een dolle drift, en een ongemeene inblazing den Poet alleen uitmaakt, neên, neên, de kunst heeft haar order, en vaste treden, en wat daar buiten is blyft verdoemmelyk voor regte kendrs. [. . .] Wy hebben nooit deugden en wysheit verbannen, maar al te ongemeene gedagten verworpen, als schadelyk voor den staat. Homerus, Pindarus museus Anacreon Virgilius en andere zyn op onze bodems geworpen, dog verzonden buiten onze paalen': 'daar is geen onnutter volk voor een Ryk als Poeten, inzonderheit zo ze meêr weten, en zeggen, als de Princen begeeren.'

Dan volgen 'om u te toonen dat wy een voedsterheer zyn zelfs van buitengewoone klanken, en ze niet verjaagen' de namen van een aantal ongevaarlyke zonderlingen waaronder Visvliet, Deutel, Meyster, Nyenberg, Hilarides, Anneke Hoogwant, Leo Bartha van Os en in dit verband valt dan de naam Van Swaanenburg: '*Ik heb 'er nog een, dien ik zeker zouw aan u schenken, by aldien hy my niet nodig was voor Hofnar en Tafelgek te dienen, en dat is eenen SWAANENBURG, die een klein Parnasje met Zanggodinnen heeft verzonnen, dat zo schilderagtig zot is, dat 'er na de ontwarring van het eerste Chaos geen drolliger ding is verzonnen.* De geneesheeren hoopen der veel nut mede in de Steeden en ten platten Lande te verrigten, om de al te overvloedige gedagten van eenige menssen, die de dwaasheit van de Doctorale kraam, en winkel verstaan, meê te temperen. Het allergrootste oordeel kan 'er door getroebeleert worden, zo men maar een twee drie paginaas doorloopt. [. . .] *Hy slagt alle de gekken van zyn soort, en is mooi, als je hem zo een twee drie stukken hoort opsnyden, maar verveelt by continuatie. Had hy het by één Bruilofts vaers gelaten gehad, hy had een wonder nu, en namaals geweest. en nevens Visvliets rouwtranen een eeuwigen naam verkreegen, dog nu komt 'er zo veel in het ligt, dat de oogen myner kinderen, en onderdaanen al Eclypseeren*'. Parnas' antwoord

is echter afwijzend: 'Ik agt hem te onryp voor Parnas. [. . .] Ik erken hem voor uw inboorling, en uw onderdaan, dog geenzints voor den mynen, ten zy hy geheel tegens de mening des tyds dwarsboomende de eeuwige golven dronk van de Pegazese bron, die wel op de wereld genoemd, dog byna nimmer wort gekent. Als ik Swaanenburg zie, zo heb ik zugt voor hem over, dog wees verzekert dat ik hem nimmer zal lokken in myne poorten, zo lange hy met aapen twist over het regt der mensheit, en nimmer voor Digter begroeten, ten zy hy in alles stryde, met de zo ge-

naamde Poeeten van zyn tydt. *Hoe hy minder overeenstemt met hun Grammaticale Constructie, hoe hy nader aan de Syntaxis der Goden geraakt*'. Dan valt de beslissing van Atlas: 'Eêr ik dit zal toestaan, zo oordeel ik dat het beter is, dat 'er een Digter verlooren ga, als het geheele Poeetise volk. Dat men Swaanenburgs vaerzen, en zyne werken doem'. En Parnas besluit de samenspraak met een bede aan Apollo: *'ô Koning Faebus! erbarm u over een banneling van Atlas! die by geen digters van zyn eeuw heul vindende, voor ons wallen dobbert om genade, en de allergeeringste plaats van uw Helicon!'*

Omdat door Parnas, als vertegenwoordiger van het geïnspireerde dichterschap, van Van Swaanenburg wordt geeist dat hij zich geheel keert tegen de literaire opvattingen van zijn tijd, wordt hij door Atlas, die die opvattingen vertegenwoordigt, al bij voorbaat uitgestoten vóór dat vaststaat dat hij ook inderdaad bezield is door het grote dichterschap dat in zijn milieu niet gewenst is. Niet Van Swaanenburg zelf doet de keuze, zij wordt hem opgedrongen door de publieke smaak en hijzelf kan alleen maar hopen sterk genoeg te zijn om zich in te zetten voor een dichterschap dat overigens toch ook alleen maar in isolement kan gediën. En hiermee is Willem van Swaanenburg als dichter dan aangeland in een dubbelzinnige positie, geheel identiek aan die waarin wij hem eerder in de Parnas aantreffen, maar tevens is die positie hier duidelijker geworden. Hem rest ook hier niets anders dan de rol van de dwaze dichter en zonderlinge profeet die althans nog tot taak heeft anderen de ogen te openen voor hun eigen dwaasheid. Deze rol, waarin hij alleen tussen jok en ernst iets verborgen kan houden dat niemand verstaat, speelt hij tegenover zijn omgeving, die hem die rol ook heeft opgedrongen. Tegelijkertijd echter voert zij hem af van zijn eigenlijke bestemming, hij is er zich van bewust dat hij om daar te geraken eigenlijk alle bindingen met het literaire milieu zou moeten verbreken: zijn isolement is in de eerste plaats gevolg van, maar dan ook voorwaarde voor zijn dichterschap. Zo is dit isolement ook een steun, een pijnlijke bevestiging van zijn dichterlijke opdracht, een bevestiging bijna van zijn dichterschap.

Hoezeer hij in dit dichterschap wordt aangevallen, blijkt indirect nog in dezelfde aflevering, waarin na de samenspraak tussen Parnas en Atlas nog een NOTIFICATIE en een AANHANGSEL zijn opgenomen. In de notificatie wijst de schrijver van De Herboore Oudheid

erop dat Hendrik Bosch 'door veele moeite, en buitengewoone kosten' enkele positieve reacties, lofdichten waarschijnlijk op de Parnas heeft verzameld en uitgegeven 'tot verligtinge der zulken, die van gevoelen zyn, dat tussen *Visvliets* en *Swaanenburgs* gedachten, en toonen geen verschil is, als dat de eerste den laatsten overtreft, in vindingen, en onnavolgelyke aanmerkingen, gelyk de *Herboore Oudheit Schryver toestemt* [...] om met de zotheit des werelds ten minsten in dit ééne punt te sympathiseeren'. De vergelijking was al gemaakt door Atlas, die Van Swaanenburg, 'Had hy het by één Bruilofts vaers gelaten gehad', alleen al op grond van zijn Parnasdreun 'een eeuwigen naam' had toegedacht 'nevens *Visvliets* rouwtranen'. Dat Van Swaanenburg de vergelijking van zijn werk met dat van *Visvliet* niet op prijs stelde, is geen wonder. Maar tevens lijkt deze notificatie een bewijs van zijn onvermogen ten aanzien van de eisen die hij hierboven in naam van zijn dichterschap aan zichzelf stelde: zou hij immers tot het dichtermilieu en de opvattingen van zijn tijd die volstreckte afstand nemen, die Parnas van hem eist, dan zou hij zich ook niet meer met welke smalende kritiek dan ook uit die hoek hoeven inlaten, hij zou er immuun voor zijn. Liever dan dit volstreckte isolement accepteert hij echter de pijnlijke noodzaak om zich tweemaal te stellen tegen een kritiek die hem buiten spel tracht te zetten. Geen wonder: de gedachte aan dat ideale literaire isolement is tenslotte alleen maar geboren als consequentie van het feit dat hij met zijn dichterschap in de verdrukking is geraakt: mijn dichterschap wordt niet als geldig erkend, dan zou ik me omwille van dat dichterschap volledig moeten terugtrekken. Het is een gedachte die in deze consequentie duidelijk maakt hoe fundamenteel Van Swaanenburg nu voor zichzelf overtuigd moet zijn geraakt van het anders-zijn van zijn opvatting van het dichterschap. Zou hij echter dit isolement maatschappelijk doorvoeren en zich feitelijk terugtrekken uit de Amsterdamse literaire wereld en dat wil zeggen ophouden met publiceren, dan zouden daarmee zijn dichterschap en zijn poetische idealen weinig gediend zijn. Het is dan ook niet het volstreckte isolement, maar in feite het relatieve isolement waarin hij terechtgekomen is, dat hij accepteert en daarom kan omkeren tot die morele steun, die bevestiging van zijn dichtelijke roeping en van zijn dichterschap, waarvan hierboven sprake was.

In de dubbelzinnigheid van deze situatie, in de spanning tussen vol-

ledig isolement en slaafse onderhorigheid aan het dichtermilieu, is de positie van Van Swaanenburg blijkbaar voor hem zelf bepaald en verzekerd: alleen in betrokkenheid op dat milieu enerzijds en in het op zich nemen van zijn isolement anderzijds is zijn positie tegelijkertijd onmogelijk én omkeerbaar tot die van een stralende, veelbetekenende exclusiviteit. In die zin antwoordt hij ook op een onge-zouten vraag van een lezer die in het Aanhangsel aan de orde wordt gesteld:

Heer Schryver der Herboore Oudheit,
Een die zig zelven schent en andren wil bespotten
Is die niet hoeft en heer van 't groote vat der zotten?
Indinge, ô Oudheit, dit toestaat in uw papier,
Zo past geen SWAANENBURG een kroone van lauwrier:
Maar wel een kap en kraag van rinkelende bellen [als attributen
van de zotheid],

Om Heer van Leu[ven] in het Dolhuis te verzellen.

Het gedicht dat is gedateerd 'Amsterdam den 16 Juni 1724' is wellicht geschreven onder de verse indruk van De Herboore Oudheit van 15 juni: de samenspraak tussen Momus en Eris naar aanleiding van de uitgave van de Parnas. Maar de weekbladschrijver, die zijn onmogelijke positie kent, accepteert en omkeert, staat sterk:

Heer Onderzoeker der waarheit,
Een, die de wereld zeid, 't geen andren van hem zeggen,
Spot met zig zelven niet, maar met de bottigheit
Van zulke maats als gy, die 't al verkeert uitleggen,
Het geen met Mydas oor, en slinkse kennis strydt,
Dies wagt geen lauwerier van rinkelende bellen,

Voor die zig zelven laakt, maar wel voor wel voor uwen kop.

De dubbelzinnige positie waarin Van Swaanenburg met zijn dichterschap verkeert, mag dan overigens omkeerbaar zijn, anderzijds beperkt die dubbelzinnigheid zijn mogelijkheden naar alle kanten: op werkelijke waardering voor zijn dichterschap zal hij al evenmin hoeven rekenen als op de gelegenheid voor hemzelf om zich ongestoord aan dit dichterschap te wijden. Het is de vraag of de andere kant van deze positie: de exclusiviteit tegen die beperkingen op kan wegen en het blijft merkwaardig Van Swaanenburg zich te zien vastleggen op een positie waarin zowel het een als het ander buiten zijn bereik ligt.

Het is zeker niet zijn vooropgezette bedoeling geweest hier, in deze positie te belanden. Aanvankelijk zal hij niets anders gemeend hebben dan dat hij als dichter geaccepteerd zou worden en in de Parnas bleek dat hij zijn bruiloftsgedicht aan Wetstein moet hebben opgedragen in alle dichterlijke onschuld en niets kwaads vermoedend. Ook in die afleveringen van *De Herboore Oudheid* die anoniem voorafgingen aan de uitgave van de Parnas, bleek hij geen behoefte te hebben aan uiteenzettingen dan alleen wanneer men hem rechtstreeks op zijn Parnasdreun aanviel. En daar waar hij reageert op een indirecte aantasting van zijn dichterschap, zoals in de kritiek op Arents die hem als lofdichter trof, blijkt dat hij in de eerste plaats zijn eigen positie binnen de kring van dichters zoekt te beschermen en rechtvaardigen. Alleen waar hij direct of indirect in zijn dichterschap wordt aangevallen, bijt hij fel van zich af, maar overigens ontbreekt het hem aan de behoefte om zich op enigerlei wijze van andere dichters te onderscheiden. Zelfs waar hij anderen veroordeelt richt hij zich nog naar de smaak van zijn tijd, zoals wanneer hij Roeland van Leuven bespot of anderen die in de ogen van het publiek niets of niet veel betekenen. Ook omgekeerd sluit hij zich, zoals in de *Opdragt van de Parnas*, aan bij de algemene waardering voor de bekende zeventiende-eeuwers, zowel als voor tijdgenoten als Moonen, Rotgans, Vollenhoven, Bogaert, Bidloo, Wellekens, Vlaming, Hoogstraten, Huydecoper, Poot, Van der Hoeven, Wetstein, Kempfert en hij acht dat blijkbaar niet in tegenspraak met de felheid waarmee hij zich in de Voorreden en de Verklaring bij de Parnasdreun richt tegen de literaire opvattingen van zijn tijd, tevens de opvattingen van hen die hij zojuist in zijn *Opdragt* met respect en waardering vermeldde. Onder de laatsten noemt hij zelfs Hoogstraten, met wie niemand anders bedoeld zal zijn gezien de achtbaarheid van zijn omgeving dan David van Hoogstraten, al sinds de Parnasdreun zijn belangrijkste tegenstander die dan ook elders in de Parnas onder de naam David van Mecchelen fel en persoonlijk wordt gehemeld, zij het dan misschien minder om zijn werk dan om zijn opvattingen en pretenties. In zoverre het zijn waardering van literatuur betreft, schijnt er in ieder geval weinig sprake te zijn van persoonlijke selectieve kritiek, zoals ook al eerder bleek waar hij zonder aarzelen mét de leden van *Nil Volentibus Arduum* ook Jan Vos in bescherming nam tegen de kritiek in de Boekzaal. Het is dan ook al-

lerminst aannemelijk dat Van Swaanenburg zich een persoonlijke uitzonderingspositie zou hebben gezocht; integendeel. het enige dat hij schijnt te willen, is zich een plaats te verzekeren of zijn plaats te beschermen binnen de kring van dichters en schrijvers, en dat niet alleen bij zijn eerste publicatie, de Parnasdreun, hij wil dat ook daarna als anoniem schrijver van De Herboore Oudheid, wanneer hij zich achter Campo Weyerman tracht te verschuilen bij zijn verweer tegen Van den Burg, en hij wil dat ook nog als de schrijver en dichter Willem van Swaanenburg bij de uitgave van de Parnas, wanneer hij al onontkoombaar in het defensief is gedrongen.

Daarmee is het dan ook zeer onwaarschijnlijk dat het in eerste instantie om de glans van de exclusiviteit is dat Van Swaanenburg zich in zijn dubbelzinnige positie verschanst. Zelfs daar waar hij in de zojuist besproken aflevering van zijn weekblad zichzelf overtuigend en definitief als dichter in een uitzonderingspositie heeft gelaveerd, wijst hij even later met instemming op de pogingen van zijn drukker om zijn poezie van de smet van belachelijkheid en onbenuligheid te zuiveren, om te voorkomen dat men er zich vanaf zou maken. Wanneer men zijn poezie, zijn dichterschap dreigt te ontzenuwen, zoekt hij bescherming in zijn narrenrol en hoezeer de kritiek hem ook van het literaire toneel tracht weg te dringen, wegkritiseren laat hij zich niet: hij wil blijkbaar mee blijven doen.

Als dit de conclusie is uit een overzicht van de wijze waarop de verhouding tussen Van Swaanenburg en het literaire milieu zich ontwikkelde, als tegen het eind van die ontwikkeling Van Swaanenburg als dichter feitelijk van dit milieu vervreemd is geraakt en desondanks mee wil blijven doen, dan is het ook niet meer verwonderlijk dat hij, eenmaal op dit punt aangeland, zichzelf bewust die positie bepaalt die hierboven werd getekend. De keuze van deze dubbelzinnige positie, inhangend tussen de onbereikbare bestemming van zijn dichterschap en de onbereikbare publieke waardering ervan, maar ook veelbetekenend, exclusief, excentriek, is de enige mogelijkheid geworden voor Van Swaanenburg om ook maar enige positie te kunnen behouden binnen dit milieu. Omdat hij nergens blijk gaf de ontwikkeling opzettelijk in deze richting te willen sturen, omdat er geen ander motief denkbaar is waarom hij deze positie zou kiezen dan omdat het de enige is die hij nog kan innemen, is die keuze moeilijk anders te motiveren dan uit een behoefte om zijn positie als

publicerend dichter en schrijver op welke wijze dan ook te behouden. Dat hij met deze plaats genoeg neemt en zich niet afsluit en ophoudt met publiceren, dat hij doorgaat op deze wijze te dichten en zich niet aanpast aan de literaire maatstaven die zijn milieu hanteert, doet vermoeden dat dit dichterschap wel bijzonder veel voor hem betekende. Als het hem ging om de mogelijkheid af en toe eens een versje te publiceren, had hij het zich niet zo moeilijk gemaakt. Zijn dichterschap en de erkenning daarvan moet voor Van Swaanenburg een groot persoonlijk belang zijn geweest, in die zin dat de ontzenuwing van zijn poezie hem in zijn zelfgevoel kon aantasten en omgekeerd dit dichterschap hem de gelegenheid bood tot een zelfbevestiging, zelfobjectivering die hij blijkbaar nodig had. Er is weinig reden om aan te nemen dat hij zelf met deze dwangpositie erg gelukkig was, in de Voorreden van zijn Parnas klaagt hij dan ook:

‘ô onsterffelyke Goden! waarom my dus geplaagt met een wyze van denken, die uit geen Amsterdamze koffer spruit? waarom mag ik niet rusten? niet droomen op een spreij van A,B? my in de spel- en lettervittery begraven? onder de dekens van David van Mecchlen kruipende, wormen fokken, die het eeuwige gras van den Helikon verslinden? nee, ik ben gebooren om in de Digtkunst Kinderloos te sterven?’

Wanneer dan hiermee de positiebepaling van Van Swaanenburg in haar ontwikkeling verklaarbaar is geworden, is het zinvol nu terug te keren naar de vragen die bij de behandeling van zijn positiebepaling in de Parnas onbeslist bleven. wat was hem eigenlijk zijn dichterschap waard, is de noodzaak tot reactie na de afwijzing van zijn Parnasdreun behalve aanleiding tot het opstellen van zijn dichterlijk credo in de theorie van het lijdelijk dichterschap, niet tevens bepalend geweest bij de inhoud ervan en is die theorie van het lijdelijk dichterschap dan niet de gemakkelijkste manier voor hem om zijn eigen dichterschap onkwetsbaar te maken en zelf houvast te vinden in het omstreden karakter van zijn poezie? Is Van Swaanenburg, de zijn eigen poezie mystificerende en met zijn collega's marchandeerende naar eenvoudig een opportunist? Als Van Swaanenburg, zodra zijn dichterschap miskend en de door hem opgeroepen poetische werkelijkheid ontzenuwd dreigt te worden, zijn toevlucht neemt tot het spelen van een verwarrend dubbelzinnige rol omdat dit voor hem de laatste mogelijkheid is het goede recht te handhaven van dit

dichterschap als een persoonlijk belang, dan is hiermee zijn positiebepaling niet alleen verklaard maar ook gewettigd, hoe of wat hij verder ook mag verdonkeremanen of marchanderen. Als hem in het noodgedwongen accepteren van zijn dubbelzinnige, exclusieve maar vooral ook pijnlijke narrenrol opportunisme kan worden verweten, dan is het geen artistiek (of onartistiek) opportunisme: het is immers omwille van zijn dichterschap dat hij dit doet en compromissen in dit opzicht kent hij niet, hij blijft doorgaan met dichten op zijn Swaanenburgse, weerstand-oproepende wijze.

Het gaat hem om de erkenning van zijn goed recht om poezie te maken, zoals hij dat doet: hij is 'best te vreed en, als hy slegt, als een brommer, mag op zaagen' en hij wil niets anders dan een bescheiden schuilhoekje aan de rand van de literaire wereld vanwaaruit hij mag toezien hoe onzeker, verward en geschrokken men op de door hem opgeroepen poetische werkelijkheid reageert. Het gaat hem echter niet om erkenning van de kwaliteiten van zijn dichterschap of zijn poezie blijkens zijn herhaalde verklaringen dat hij als dichter niets betekent, dat hij oneindig veel meer zou wensen waar te maken op dit terrein. De werkelijkheid die hij in zijn poezie tracht op te roepen en waarvoor hij erkenning eist is blijkbaar autonoom, het is een objectieve werkelijkheid die haar bestaan en haar waarde aan zichzelf ontleent en niet aan de kwaliteiten van zijn dichterschap, waarin zij alleen maar zo goed en zo kwaad als dat Van Swaanenburg mogelijk is, wordt opgeroepen. Doeltreffendheid van de gebruikte taalmiddelen is artistiek gezien zijn ideaal en hij weet in dit opzicht voortdurend te kort te schieten, maar de werkelijkheidswaarde van de door hem op te roepen realiteit is niet afhankelijk van zijn artistieke bekwaamheid. Wanneer nu die werkelijkheid in haar bestaan en haar waarde onafhankelijk is van zijn dichterlijke bekwaamheden, en dus een filosofische realiteit is, en wanneer hij er nu persoonlijk belang bij heeft deze werkelijkheid in zijn poezie op te roepen en geldend te maken, dan heeft het oproepen van die werkelijkheid voor hem behalve de betekenis van een psychologische zelfbevestiging, ook die van een filosofische zelfbevestiging: zijn filosofisch wereldbeeld zal dan in zijn poezie moeten verschijnen als poetische werkelijkheid, het zal zich daarin moeten verdichten tot poetische ervaring en zich daarin bevestigen.

In de Opdragt en Voorreden van de Parnas, waarin Van Swaanen-

burg over zijn poezie spreekt, bleek al een Hermetische natuurfilosofie zijn vermoedelijk belangrijkste inspiratiebron te zijn, in een hoofdstuk gewijd aan deze filosofie zal opnieuw de relatie tussen deze filosofie en zijn poezie aan het licht komen en tenslotte zal deze hypothese getoetst worden in een behandeling van zijn poezie zelf. Hier is al duidelijk bovendien dat zijn theorie van het lijdelijke dichterschap en de vermoedelijke toepassing daarvan in zijn eigen poeziepraktijk, waartoe hierboven werd geconcludeerd, aansluiten bij het tegenover zijn poezie autonome karakter van zijn filosofisch wereldbeeld: hoe passiever de dichter zich voor deze werkelijkheid openstelt, hoe overweldigender zij zich in poetische vorm kenbaar zal maken. Wanneer dan later nog blijkt dat die lijdelijkheid niet alleen een poetisch principe is maar kern van zijn filosofie, dan is voorlopig de relatie tussen zijn poezie en zijn filosofie duidelijk genoeg gesteld. Tegelijkertijd is het dan nu ook duidelijk dat er geen reden meer is om Van Swaanenburg in zijn dichterschap zelf noch in zijn theoretische uiteenzettingen over het dichterschap of in wat hij zegt over zijn praktische toepassing daarvan, te wantrouwen. Op het moment dat hij de uitnodiging tot het schrijven van een bruiloftsvers, zijn Parnasdreun, accepteerde, was zijn werk al ter perse; hoewel nu de motivering van zijn poezie veel later aan de bundel is toegevoegd en hoewel hij daarin reageert op de slechte ontvangst van zijn bruiloftsvers, hoeft niet langer meer aan de geloofwaardigheid van die motivering en de waarachtigheid van zijn poetische principes te worden getwijfeld.

Van Swaanenburg blijkt intussen de enkeling te zijn die niet alleen zijn recht verdedigt in poëticis anders te zijn dan de meerderheid om tegelijkertijd die meerderheid in haar vooroordelen te steunen, maar die aanspraak maakt op erkenning van de geldigheid van zijn poetische werkelijkheid, en dat om geen enkel ander motief eigenlijk dan omdat hij die beleeft. Dat is veel gevraagd en het is gemakkelijker deze werkelijkheid die bovendien een verwarde uitgave lijkt van de algemeen bekende en aanvaarde, af te wijzen dan om haar onder de bekende te leggen en die erdoor te laten doorlichten. Terecht eist Van Swaanenburg echter dat de criticus van een poezie van 'verborgenheid' en 'verbloemde woorden', zoals de zijne, zich eerst toegang verschaft tot de werkelijkheid die zij wil oproepen, dat hij eerst die poezie in zijn bedoeling begrijpt, vóór hij aan kritiek kan begin-

nen: 'Het is niet genoeg een perzoon, of zyn werk voor dol uit te kreiten, om dat men, op laage zoolen tredende, niet kan zien wat agter de verbloemde woorden voor een meening verborgen zit'. Het geldt voor de achttiende-eeuwer zo goed als voor de twintigste-eeuwer, het geldt voor Van Swaanenburgs poezie niet alleen, maar voor welk werk uit welke tijd dan ook: kunstkritiek veronderstelt dat men het werkstuk van de kunstenaar tracht te volgen in zijn bedoeling kunstwerk te zijn. Want Van Swaanenburg hier voor zijn poezie eist is zakelijke kritiek, de kritiek waartegen hij zich te verweren heeft: wat een gekke gedichten maakt die man, is onzakelijk en het is hem moeilijk kwalijk te nemen dat hij op een dergelijke quasi-literaire kritiek niet zakelijk reageert. Aangenomen mag worden dat de achttiende-eeuwse literaire smaak in het algemeen niet in staat was enige, zelfs maar potentiële poetische werking te onderkennen in zijn dichtelijk procédé, maar dat betekent weer niet dat wat Van Swaanenburg zich in de botsing met de smaak en het waarderingsvermogen van zijn tijd allemaal laat ontvallen, werkelijk van belang zou zijn voor wie iets wil weten van de inhoud van het literaire ideaal van die tijd en de poetische werkelijkheid waarvoor men dan toen wel openstond. Het is trouwens ook zijn bedoeling niet de lezer daarover te informeren. Voor de kennis van Van Swaanenburgs poezie is de bewering van zijn tijdgenoten dat hij een warhoofd en een zot is, van even weinig belang als de bewering van Van Swaanenburg dat de dichters van zijn tijd ziellose prutsers zijn voor de kennis van hun poezie. Zijn gelijk, als hij met een beroep op de autonomie van de inspiratie de modedichters van zijn tijd belachelijk maakt, heeft geen literair-historische pretentie, het is het soort gelijk dat hij uitsluitend aan zijn situatie kan ontleenen: het besef dat zijn poezie ten onrechte geen kans maakt bij hen.

Of Van Swaanenburg nu al met uitvallen of met draaierijen de kloof tussen zijn poezie en de poetische smaak van zijn tijd tracht te overbruggen: pogingen om zijn positie als dichter te verzekeren leveren, zoals te verwachten, weinig resultaat op. In plaats van tot erkenning en objectivering van zijn dichterschap, kon de uitgave van zijn poezie alleen maar tot een steeds grotere isolering leiden en hem steeds meer vastleggen op zijn rol van de nar-tegen-wil-en-dank. Wanneer het dan echter niet blijft bij de lachende miskenning van wat voor hem poetische werkelijkheid is, wanneer men hem bijna met even-

zoveel woorden zijn recht tot publiceren tracht te ontnemen, zal hij feller reageren dan ooit. In het Aanhangsel bij de eerder besproken aflevering, waarin hij een dichterlijke briefschrijver, die hem aanviel omdat hij 'zig zelven schent en andren wil bespotten', in dezelfde dichterlijke vorm van repliek diende, merkte hij nog op 'De knoejer van de Herboore Oudheit mag van *Swaanenburg* wel een beetje kwaat spreken, dat hy ligt van een ander niet zouw verdraagen, om reden, die onze nieuwsgierige baas zo wel weet als hy, en met een boetelje uit de vergetelbeek diende doorgespoelt te worden, adieu', nu wordt ook nog deze alleen maar formele anonimiteit als spel doorbroken, wanneer hij een grappig, goedverteld en veelbelovend verhaal in een samenspraak van Don Quichot en Sanche Panche moet onderbreken voor een 'alleenspraak' onder de naam Willem van Swaanenburg, die de hele aflevering van 6 juli 1724 in beslag neemt. In de eerste samenspraak van Don Quichot en zijn schildknaap,³⁴ die de Ridder van de Swaanen, hier ook 'de digtkundige Schilder' genoemd, geketend zien op een 'prentmanifes' voor een 'Boekverkopersdeur', kennelijk de titelprent uit de *Parnas*, en nu vastbesloten zijn hem uit zijn benarde positie te bevrijden, wordt er al even op gezinspeeld, in een 'Ernstig, nodig, en duidelyk Naberigt' bij deze aflevering wordt het nader verklaard: er is inmiddels een 'vuil en afschouwelyk Pasquil, zonder naam uitgegeven, onder den titul van *de treurende Digtkunst, op 't uitkoomen der onverstaanbare werken van W. v. Swaanenburg, gedrukt by Jan Mol, in de Kalverstraat by de Osjessluis*, en reets na alle apparentie opgesteld geweest, eêr die zelve veroordeelde werken het dagligt waaren onderhevig geworden'. Zo kwaadaardig als in dit pamflet heeft men hem nog niet aangevallen: 'Waar heeft men ooit vuilaardiger een man ten toon gestelt, als daar men zeid, dat hy aan geen Opperhoofd van het heel-Al gelooft'! 'Ik heb verstaan', zegt hij over zichzelf, 'dat hy alle spotterny over zyn werk met plaasier verwagt, mits dat het blyve by de paalen der burgerlyke bescheidenheit, die ons leeren, niet den persoon, maar zyn papieren te doorzoeken, en die niet te bezwadden met gift, en kwaataardigheit, daar ze het niet verdienen. De van zyn eêr ontpluimde Swaan zal zyn blanken hals waszen, in de zilvre beeken des gedulds': hij lijkt te reageren met de gelijkmoedigheid van iemand die voorlopig lamgeslagen is, maar hij zal het bij zo'n reactie niet kunnen laten.

Een week later wordt De Herboore Oudheid 'Door een alleenspraak verhandelt VAN WILLEM VAN SWAANENBURG'⁹⁵ en al excuseert de schrijver zich nog tegen het eind van de aflevering tegenover zijn lezers: 'Ik kon den martelaar dit niet weigeren, wyl hy het my verzogt', dat doet dan niets meer af aan het feit dat hier voor het eerst de weekbladschrijver aan het woord is als de dichter Willem van Swaanenburg. In één zin wordt de ongerijmdheid van de hele aanval aan de kaak gesteld: 'Uit onverstaanbare werken trekt men goddeloze gevolgen, en om dit te bewyzen haalt men een Gedigt te voorschyn, waar agter met verfoejelyke schendtaal wort verzogt om uitlegging van het geschreevene'. Waarom Jan Mol dit moest uitgeven? 'niet anders Lezers, naar zyn eigen zeggen, als om zyn vriend te believen. Voorwaar een schoone oorzaak om een ander te kwellen. Ik druk een hekelschrift, mannen, om een Parnas krekkel te doen zingen, en als ik al de weerelt vertel, dat ik in staat ben, om uit de werken van Swaanenburg die onverstaanbaar zyn, zyne ongodistery te bewyzen, zo zeg ik tegens hem zelve in presentie van drie getuigen, dat ik het contrarie met eeden wil verklaren. *Ik heb het niet gezeit, vrinden, maar ik heb het gedrukt, en wenste wel om vyf ducaten, dat het niet geschiet en was, maar nu het zo is, passientie.* Men moet geen schelmstuk ten halve laten steeken, maar liever een heel boek verdraagen, want het eens gesproken woort mag nimmer weêr te rug, hy is aan 't lot belooft, 't is billyk dat hy sneuvelt'. Mol, 'want ik hou u voor den maker, dewyl gy geen ander kont, nog wilt noemen', had als hij eerlijk was te werk gegaan 'op meêr als twee drie hondert plaatzen [in de Parnas] een bekentenis van een Opper Wezen' kunnen aantreffen: 'Lees, Ezel, lees' en dan volgen de titels van een aantal door het katholicisme geïnspireerde verzen uit Van Swaanenburgs Antwerpse tijd, 'en schoon het naar uw zeggen naar het Pausdom zweemt, zo is dit, schoon het zo was, geen blyk van Atheistery; of de grootste hoop der Christenen zouw met dien naam pronken. [. . .] Zelfs die hekeldigtjes, die agter myn werk gevoegt zyn, en ik in Braband heb geschreeven, door het zien van het verval der leer, en zeeden zyn over al doorzaait met toetssen van deugt, en waarheit, *daar ik zeg de Kerk is uit de Kerken, daar ik zeg dat men geen wind, maar waarheit moet preeken, daar ik zeg dat uiterlyke schyn geen Christendom is, daar stem ik over een met alle braave Leeraars aller gezinsheden, ja zelfs met Lodestein*

hoogloffelyker gedagtenis'. En tenslotte: *'waarom myn Voorreden niet doorbladert, daar staat myn belydenis in'* en daar had hij ook een uiteenzetting kunnen vinden over *'de wysgeerte, en de Hermetise bespiegelingen als een bywerk onzer oefeninge, om uw een sleutel te schaffen, om door den natuur den bovennatuurlyken, te kennen'*; opnieuw verklaart Van Swaanenburg nadrukkelijk, zoals hij dat in de Voorreden deed, dat de beoefening van de Hermetische wijsbegeerte zijn orthodoxie niet aantast. *'ik wys immers de ziel aan, ik stel ze onstoffelyk, geschaapen om hun oorzaak te kennen, en doe ze nederdaalen in de animaale geesten van ons bloed, waar op ze werkt, om de uitterlyke gedaantens te doorsnuffelen'*. Trouwens: *'Schoon ik een volkoomen Pythagorist was, het geen ik egter niet en ben, zo was ik dog geen Atheist, gelyk gy zegt, maar slegts een zulke, die de natuur gade sloeg, om door de veelheit van vormen, naar den Vormelozen te klimmen'*, maar ook daarvan is in de Parnas geen sprake: *'want al waar ik natuurkundig spreek, laat ik de wortel vry van stof'*. Jan Mol, wiens *'boosheit zo hoog is gesteegen geweest, dat hy zyn gruwelschrift met een tweede heeft willen beweezen'* mag intussen weten dat Van Swaanenburg alleen uit bescheidenheid en welwillendheid ervan af heeft gezien zich bij de magistratuur te beklagen en hij verzoekt hem, voor het geval *'eenige pothuis Poeeten koomen, die myn boek niet verstaan, en vraagen, gelyk de gekken overal doen, wat of dat voor schrijven is, en wien ik heb nagevolgt in steil en manieren, dat gy hun antwoord in myn naam, gelyk de groote Rotterdammer, ik meen Erasmus, zyne vragers deed, dat hy niemand als Erasmus had nagevolgt'*.

Er is geen enkele reden om te twifelen aan de oprechtheid waarmee Van Swaanenburg hier en eerder in de Voorreden zijn Hermetische wijsbegeerte tracht te verbinden met de christelijke orthodoxie. Dat echter deze combinatie de christelijke lezer verdacht moest voorkomen, niet in het minst ook dooi de omzichtige manier waarop de schrijver zelf een en ander daar aan de orde stelt, was al bij de Voorreden te voorspellen en de inhoud van de dichtbundel die dan volgt is bepaald niet in staat om een dergelijke, eenmaal gewekte indruk weg te nemen, kan haar veeleer versterken, zoals blijkbaar ook is gebeurd. Mag deze beschuldiging dan al niet meer zo verbazingwekkend zijn, een pijnlijker aanval op zijn dichterschap moet voor Van Swaanenburg nauwelijks denkbaar zijn geweest. Niet alleen immers

is een dergelijke beschuldiging in die dagen een regelrechte aantasting van iemands recht tot publiceren, maar juist ook wanneer zijn dichterschap in deze wijsbegeerte geïnspireerd en gemotiveerd is, is deze beschuldiging, die de god in de diepste gedachten van de dichter twijfelachtig maakt, in staat om aan dit dichterschap en aan de pogingen het te objectiveren iedere grond te ontnemen: met de beschuldiging van atheïsme moet dan Van Swaanenburg in de meest kwetsbare en vitale kern van zijn wijsbegeerte en dichterschap zijn getroffen.

Hoe hoog een dergelijke zaak in het Amsterdam van toen werd opgenomen, kan blijken uit het feit dat van de Parnas nu exemplaren worden uitgegeven waaraan zijn toegevoegd: 'GEDIGTEN OP W. V.

SWANENBURGS PARNAS, Die by het WERK hooren, dog van buiten 's Lands te laat gekomen zyn; nevens een Verzameling van GEDIGTEN Voor en tegen het genoemde WERK, ten dienste der Liefhebbers by een gebragt, om by het Boek gevoegt te kunnen worden'. Na een tweetal lofdichten, mogelijk die waarvan de uitgave eerder door Van Swaanenburg in zijn weekblad was aangekondigd, omvat de laatste groep achtereenvolgens de tekst van Jan Mols pamflet, ondertekend Po.Pa., waarin men Pro Patria leest, een reactie daarop van de hand van Van Swaanenburg zelf en een van zijn jonge vriend Hubert van Vryhoff, dan het berijmde commentaar bij een door de pamfletschrijver uit de Parnas overgenomen gedicht ten bewijze van de juistheid van zijn beschuldiging, op dezelfde wijze ondertekend, en tenslotte nog een reactie op die aanval door een onbekende die schuilgaat onder de zinspreuk 'Voor de Waarheid'. 'DE TREURENDE DIGTKUNST' blijkt niet in het minst door zijn geraffineerde gedragen toon een vies gedicht te zijn: de dichtkunst is in tranen

Om dat zy haare eer ziet door een aterling [onmens] rooven,
Die God, en Godsdienst heeft uit zynen zin verschooven
Zij roept God en de Hemel om bescherming voor de arme dichters
die door Van Swaanenburg zo ruw zijn behandeld:

Maar mag zyn booze pen myn wakk're Letterhelden,
Die op een eed'le trant, een ieder doen verstaan,
Wat dat haar meening is, voor slegte bidders schelden,
Zoo is het met de kunst, zo is 't met my gedaan
Ook Vondel wordt erbij gehaald. hij had het eens moeten weten!

De poezie van Van Swaanenburg wordt dan ook nog om haar beeldvorming aangevallen:

Wat Voesterling van my heeft ooit die bastaard taalen,
Als blixems van Lauw'rier, en tepelen der Zon,³⁶
Ja duizend andere, die 'k nu niet op wil haalen,
Gezongen.

Bijna besluit de Digtkunst te vluchten uit Amsterdam, maar dan denkt ze weer aan haar 'braave Letterkloeken':

Gy zyt alleen myn kroost, maar niet dien wreede Ontaarde,
Die een barbaarse taal, met d'ondeugd zaamen paarde'.

Tenslotte weet ze de lezer dan nog te verrassen met een agressief-directe laatste regel:

'k Zal op dien Wreede haast myn wraake zien volvoeren,
Wanneer dat ik de worm van zyn geweeten, eens
Zien knaagen zal zyn Hert, en zynen geest ontroeren,
Dan zal hy jammerlyk vol droefheid en geweens,
Nog treuren om dien dag, dat hy myn Eer ontroofden,
En aan geen Opperhoofd van het Heel-Al geloofden.

Het gedicht uit de Parnas dat als bewijs werd aangehaald van Van Swaanenburgs atheïsme, krijgt een commentaar met regels als de volgende:

O Ysselyke taal! hoe klinkt gy in myn Ooren,
Door u verwoede drift? hoe sidderen myn leen —
Maar zytge wel gemoed, zoo gaat het eens verklaren
Wat dat de meening is, van dit verschrikk'lyk dicht': 'Namentlyk, tegen wien gy daar spreekt', aldus de verklarende noot; ver-

der krijgt ook Vryhoff nog een veeg uit de pan op een wijze die tekenend is voor de indruk die Van Swaanenburgs poezie maakte: Vryhoff, 'Een jongen die zyn school nog naauw ontloopen is', is de gene 'die u klatergoud versierd met vuil vernis'. Wat precies het gewraakte gedicht is, is de geïnteresseerde lezer intussen al meege-deeld: hij kan het vinden op bladzijde 25 van de Parnas. Het draagt als titel: 'Een schielyke overrompling der MUZEN, Of een buiten oogmerk uit de PENVLOEIJENDE DIGT-ZWIER'; het beschrijft welke mogelijkheden zich openen aan de dichter door inkeer in zichzelf, hoe hij daarbij terugschrikt voor de laatste consequenties en het besluit met een waarschuwing aan God:

Sluit my uw tempels toe, of ik ontwei 't gordein,

Waar agter gy uw Groot verschuilt in 't kleinste klein,
En gil den aardbol door: ik heb de goôn bestreeden'.

In zijn Alleenspraak in De Herboore Oudheid zegt Van Swaanenburg 'dat dat uitgetrokken vaars Pro Patria al een van de beste van het geheele boek is, en niets minder als Ongodistery behelst'. De motivering die dan volgt is te beschouwen als een inleiding, de enige ernstige inleiding door Van Swaanenburg zelf op een gedicht dat voor anderen een van zijn meest omstreden, voor hem een van zijn beste voortbrengselen is; dit gedicht, dat ook in het laatste hoofdstuk ter sprake wordt gebracht, is opgenomen in de bloemlezing, waarnaar ik hier verwijs.

Wanneer Van Swaanenburg in de volgende aflevering van zijn weekblad³⁷ weer de draad opneemt van zijn samenspraak tussen Don Quichotte en Sanche Panche, dan volgt hij het motto uit het inleidende gedicht:

Hoe men al gekker schryft, hoe men meêr Lezers vint:

Waar toe dan losze pen, niet steeds iets zots bezint?

Wyl dat een weg verstrekt, om ieder te bekooren.

Bij alle pogingen om de Ridder van de Swaanen te bevrijden en koning Midas onschadelijk te maken, bij allerlei opmerkingen over het prentmanifest dat hier duidelijk de titelprent uit de Parnas blijkt te zijn, is er nog genoeg ruimte voor schampere opmerkingen over Roeland van Leuven, Jan van Gysen, weekbladschrijver ook en burlesk dichter, maar vooral en herhaaldelijk over Jan Mol, die – in het kromme taaltje van Sanche Panche – 'na ze zeggen *Comunis Genus* is, dewyl hy geen baart hebbende een *Harmendriet* lykt'. Op deze wijze zal hij hem nog jaren achtervolgen met zijn wraak en dat betekent weinig anders dan dat Van Swaanenburg zelf zich achtervolgd weet door de eenmaal geuite beschuldiging. Trouwen's nog in deze aflevering zelf blijken er meer af te komen op de lucht van een slachtoffer: een 'ADVERTENTIE. Aan het baardelooze prulgenootschap der domste Pasquillen makers onzer eeuw, binnen Amsterdam' begint aldus: 'Alzo W. v. Swaanenburg heeft vernoomen, dat zeker boevejagt, *Pro Patria*, kwanssuis in de weêr is om een Schempschrift of blaauw boekje op te stellen, tot nadeel van zyn perzoon, en werken, zo verzoekt hy mits dezen ('t valt hart, als een eerlyk man een schelm iets moet afbidden) dat de Nagtuilen, en Vledermuizen onder hun scheld- en lastergrollen hun naamen gelie-

ven te zetten, om ze met zo veel te minder moeite aan hun Ed: Agtbaaren te kunnen ontdekken'. Men wil zijn wereldbeschouwing nu blijkbaar langs een andere weg verdacht maken: 'een schoolMol, een letterrot, een boekworm durft de bron der aloude wyshheit nadere, en den naam en de gedagten van dien Griek met beuzelaryen genaken, die uit Hermes Tresmegistus de verborghtheden der natuur heeft gezoogen. Hy durft dien Philosophisen geest, die niet verstaan wort, en welkers edelste bevattinge door de eeuw en tyden zyn versleeten, door wanhebbelykheden voeren tot in Swaanenburg', wie dan weinig anders overschiet dan dit: 'ontziet u niet uw zothed ten toon te stellen *bastertzoonen van Euripides*, door hem [Van Swaanenburg] te verklaaren voor een Pythagorist' en de waarschuwing: 'IEDER WAGT ZIG VOOR SCHADE'. Behalve in zijn onverstaanbaar geachte poezie, die vooral op haar beeldvorming wordt aangevallen, en in zijn religieuze gezindheid, blijkt het werk van Van Swaanenburg bovendien een voorwerp van weerstand te zijn in een derde aspect, dat een week later in een alleenspraak van Momus (god van de spot) aan de orde wordt gesteld en dat hier omwille van de volledigheid niet onvermeld mag blijven. Momus vertelt hoe hij uit het gezelschap der goden naar de aarde werd verbannen als straf voor zijn spotlust, maar hij heeft een afkeer van opgelegde, tot niets verplichtende vriendelijkheid: 'Dat verdoemt vrindelyk zien is oorzaak van myn bederf, en dat ik op Juno's [de gemalin van Jupiter, godin van het huwelijk] paauwestaart een klein pasquilletje in passant, met een comique agtbaarheid, pronuncieerde heeft geen kleintje gecontribueert tot myn bannissement naar onderen. Zo lange ik Saturnus [ook Chronos, de tijd] een haer uit zyn baert trok, zo lang ik den kreuplen Goden Smit [Vulcanus, god van het vuur] kakhien aanvreef, zo lange als ik Mars [god van de oorlog] op een Oorlogstrom zyn minnespel naarbootste, zo lange was het nog wat met den armen Momus, ja Granpeer zelve [Oeranos, de hemel], hoe kwaat of hy om myn averechts blixemen ook scheen, zouw nog te bedaren zyn geweest: Maar aan de vrouwelyke hoorenwerken te raken, haar zilvre borstweeren te bestormen, haar halve manen te bespringen, die ze op de kruinen der mannen planten, haar ingebeeelde onwinbaarheden, met fontenellen [opzettelijke verwonding om medische reden], met weekelykse klisteringen, koppen,

en latingen te bombardeeren is een werk slimmer als dat van Typhon [de vernietigende stormkracht], waarom de hemel in gevaar stont zyn darmen uit te spouwen, zo zulks niet gestraft wiert'.³⁸ Zoals er een relatie bestaat tussen Van Swaanenburgs poezie en zijn filosofie, zo is ook zijn verhouding tot de vrouw niet los te denken van zijn wijsbegeerte, hetgeen ik bij de behandeling van die filosofie in een volgend hoofdstuk hoop duidelijk te maken. Het heeft weinig zin meer Van Swaanenburg nog lang in de ontwikkeling van zijn verhouding tot de kring van dichters en schrijvers te volgen. Wanneer het juist is dat aan zijn positiebepaling de behoefte ten grondslag ligt aan erkenning van de principiële geldigheid van zijn poetisch ideaal, aan objectivering tegenover zichzelf en anderen van zijn dichterschap, dan kan een voortgezet onderzoek in dezen materiaal ter illustratie opleveren, maar geen nieuwe gezichtspunten. Voor een verdieping van het inzicht in zijn dichterschap kan een andere weg worden aangewezen: wanneer Van Swaanenburg juist in die objectiveringsdrang zelf geraakt blijkt door de beschuldiging van atheïsme in zijn filosofie, dan mag aangenomen worden dat die filosofie, die al eerder wezenlijk bleek samen te hangen met zijn poezie, iets zal kunnen onthullen omtrent de grondslagen van zijn dichterschap. Voor wat intussen de ontwikkeling van zijn verhouding tot het literaire milieu betreft: dat die beschuldiging van atheïsme hem inderdaad geraakt moet hebben in zijn vitale behoefte aan objectivering en dat die behoefte dan ook inderdaad zijn verhouding tot dat milieu moet hebben bepaald, wordt geïllustreerd door de wijziging in de verhoudingen na dit incident.

Wanneer de schrijver van *De Herboore Oudheid* zijn anonimiteit volledig doorbreekt, dan schept hij zich daarmee een geheel nieuwe situatie: hij valt vanaf dit moment samen met de dichter Willem van Swaanenburg en hiermee neemt hij ook de last op zich van diens isolement binnen het literaire milieu. De rol van de nar die hij tegen wil en dank had moeten accepteren, was hem door dit milieu opgedrongen en beperkte zich ook tot dit milieu. Het prijsgeven nu van zijn anonimiteit als weekbladschrijver en de aanval van Jan Mol, die hem maatschappelijk onmogelijk bedoelde te maken, brengen zowel de dreiging van een volledig isolement als de noodzaak tot een volstrekte 'vermaatschappelijking' van zijn narrenrol met zich mee. *De Herboore Oudheid* is niet langer meer een vluchtplaats; door nu ook

als weekbladschrijver de nar uit te hangen voor een in principe onbeperkt publiek is hij in staat een maatschappelijk isolement vóór te blijven en zijn gevoel van eigenwaarde te handhaven in het bewustzijn dat hij een rol speelt.

Deze verandering in zijn positie is allereerst aanwijsbaar in de manier waarop Van Swaanenburg van nu af zijn rancunes hanteert. Weliswaar worden aan de bekende motieven nauwelijks nieuwe toegevoegd; hij blijft om dezelfde redenen dezelfde mensen hekelen: David van Hoogstraten, Roeland van Leuven en vooral natuurlijk Jan Mol, die na het overlijden van David van Hoogstraten nog in 1724, diens plaats in het bekende trio geruisloos overneemt; de moderne, begin-achttiende-eeuwse literaire praktijk in Nederland verwijt hij een gebrek aan oorspronkelijkheid, maar nu hij afstand heeft gedaan van de illusie binnen dit milieu zelf een rol van betekenis te kunnen spelen, schijnen dergelijke motieven een goed deel van hun zwaarte te verliezen: 'ô Heerelyk land! wat is Momus gelukkig, dat hy juist hier [in plaats van op de Parnas] is geworpen! [. . .] Hier hoeft men niemendal te weten, als dat andere geweeten hebben. Bloed! dat 's gemakkelijk! zonder nieuwe vindingen moog je ry-men, digten, wysgeeren, al verstaan wat je moogt verstaan, zo gek weezen als je buuren, zonder boete, of ongemak daarvoor te wagen'.³⁹ Wanneer hij in de eerste twintig afleveringen van *De Herboore Oudheid* tot en met de Parnas zijn positie als dichter ter sprake bracht, deed hij dat als belanghebbende, bezig met het bepalen en verzekeren van zijn plaats in de dichterwereld; nu die plaats binnen dit milieu is bepaald en ook de rol die hij op zich heeft genomen, verder is gaan reiken dan alleen tot dit milieu, maakt de tweede helft van zijn weekblad hem een vrijere, bijna belangelozer behandeling van zijn positie als dichter mogelijk. Vooral waar hij zichzelf ten tonele voert, lijkt hij persoonlijk minder betrokken bij de verwickelingen zoals hij die b.v. tekent in een vijftal afleveringen over de tweespalt op de Helikon,⁴⁰ waarvan hier een samenvatting. Onderbroken alle door twee op elkaar aansluitende afleveringen over de wijsbegeerte en de armoede, vormen zij een doorlopend verhaal, verteld door de satyricus Trajano Bokkalini. Nadat hij in de eerste aflevering gereageerd heeft op een nieuwe, gunstiger beoordeling in de Boekzaal van Arents Mengel Poezy, laat hij in de volgende zijn fantasie de vrije loop in de geschiedenis van Van Swaanenburgs

arrestatie om zijn hardnekkig vasthouden aan de oude keuren en handvesten van Apollo, waarna de hele Amsterdamse dichtersstoet naar het hof van Apollo vertrekt 'op den reuk van den vaandeltorsenden Mol'. Apollo is voorlopig alleen maar ontsteld bij het zien van dit gezelschap, waaronder Mol met het grootste AB-bord wel de meest lachwekkende is en het wordt een enorm rumoer, waaraan ook de toespraak van een rijmende kleermaker, die niet uit zijn woorden komt, geen einde kan maken. Na ook de beklagde zelf gehoord te hebben, geeft Apollo hem de raad zich verder niet meer met deze dichters in te laten: 'vergenoeg u met u zelve, en de weinige, die professie maaken van Digtters uit de natuur te weezen' en hoewel hij van mening is 'dat de gerechtigheid hoorde stand te grypen, die zig zelfs tot over luizen en vloojen uitstrekt, die immers voor het attaqueeren van hun evennaasten worden geknipt en gedood', belooft Van Swaanenburg plechtig af te zien van verdere hekeling van zijn collega's en hun werken 'alzo hy vast stelde, datze uit een lugt gebooren moesten wezen, die met die van den Parnas niet sympathiseerde'. Hij krijgt nu als teken van verzoening een AB-bord, dat men hem beveelt te kussen, maar hij weigert: 'Sie je wel riep Mol, dat de Kaerel nieuwers in geloof'. Groot tumult wederom, waarin nu ook de Vestaalse zanggodinnen hun maagdelijkheid verliezen aan de losgebroken rijmers. De derde aflevering besluit met een ADVERTENTIE waarin de schrijver belooft: 'Wy zullen nog maar één Brief over de materie van Mol, en zyn soort pennen [. . .] om te toonen, dat het verzoek en de raat van goede vrienden altoos een wet zyn voor bescheidene ooren'. Die raad wordt overgens niet opgevolgd dan alleen in zoverre dat de eigenlijke vertelling in de vierde aflevering onderbroken wordt met een beschouwing van de stand van zaken, in een toegevoegd 'Pegasees footje voor de liefhebbers' aldus gemotiveerd: 'Het is de mode onder de Toneel-practisyns, dat de wonderen van hun gedagten in het vierde deel slaapen'. In deze aflevering, die opent met een onthutsend vuurwerk van faecalien, verbaast de verteller zich over de koppigheid van Van Swaanenburg die hem belet zich aan te passen, een ezel te worden en verstaanbaar te schrijven; hij geeft toe: 'die perfors tot een redelyk man is geschikt, kan door vryen wil, alzo min gek worden, als David van Mecchelen wys', maar Van Swaanenburg zelf is er niet veel wijzer van geworden: 'U te verhaalen, hoe hy met een

jongens manifest *Pro Patria* een konkel heeft gekreegen in zyn tronie is niet eens te pyne waard, en hoe ze by de straat geroepen hebben het regt of Justicie om een oortje [munt] over zyne onverstaanbare werken, is al de werelt zo wel bekend, gelyk reedelyke waarnemers van zaaken hebben begrepen, dat een heele rist van onkundige beurstrappers, en een groot magazyn winkelpakkers dit blindelings hebben geavojeert, want de naam van een Delinkwant of overtreder der gemeene meeningen is genoeg om het oordeel deelagtig te zyn van snaaken zonder oordeel'. Na een zinspeling op de Parnasdreun, die hier wel heel ondubbelzinnig als de bron van alle ellende wordt aangewezen: 'die Noorder sneeuwvlokken, die *Swaanenburg* wouw veranderen in *vlokken van de zon!* maar hoe is het hem vergaan? hoe is hem die Bruijloftsdans bekoomen?' is de conclusie: 'ja zo moet het alle die gaan, die Midas veragten!' Nadat in het inleidende gedicht het vuurwerk tot een apotheose is gebracht, is Van Swaanenburg in de laatste aflevering weer te vinden op de Helikon, waar hij zich moet verantwoorden voor zijn afwijzing van grammaticale en spellingvoorschriften. Een schoenmakerdichter, die de lof zingt van David van Hoogstraten onder meer om diens 'Aenmerkingen over de geslachten', richt zich aldus tot Apollo:

'Hoe wouw zyn excellentie [...] kunnen weeten, of het woort *Mol* man, of vrouwelyk moet gebezigt worden, zo 'er geen vaste regels toe gestelt waaren door de onvermoeide zorg van dien taalverbeteraar. Hier sprong *Mol* weêr naar zyn start om, dog alzo het AB bort van drie vierendeel hem in den weg was, zo kon hy niet begrypen, of hy voor een jonge of een meid scheep kwam, waarom *Swaanenburg* met een bezondere stemmigheit zei: ik geloof dat dat schepzel *dubii* of *neutrius generis* is, want zyn kin sympathiseert sterk met de baart van een castraat. Hier op vloog dat alikruikslakje ter deuren uit, zeggende, dat zal ik in myn Auteurs eens gaan naar zien, want ik zouw myn Mollevanger niet durven bezigen, voor ik eerst de proef had laten nemen van myn staat en gelegentheit.

Ik laat al de wereld oordeelen, of hier niet gelagghen wierd, te meêr, toen hy in 't uitgaan struikelende, en zyn vaandel door den wind opwaaijende, van elk bespeurt wiert dat zyn *helaas* [dit is tevens een zinspeling op De Treurende Digtkunst] zo droevig gestelt was, als of het de monsterring had gepasseert van een Katten-

lubbers vilmes. Wat is de voorzichtigheit de moeder niet van de wysheit zy een practiserend Poeet in Nieuwejaars Gedigten, de welke uit een digtkundige bescheidenheit het Kind opbeurde, zyn hemtje nederstreek, en zei loop voorzigtig mannetje naar David, en laat hy in zyn *Dictionarium* eens kyken, onder welk geslagt van beesten of je hoort, want naar me dunkt hebje uit de Salmacisse Wel [een bron die de kracht bezat mannen te verwekelijken] al tamelyk gedronken, en den man in de vrouw verlooren'. Apollo, die het relatieve nut van de 'spel-, en letterboeijen' wel erkent, beveelt nu Van Swaanenburg 'te aanvaarden zyn ABC plank, om daar naar te schikken alle zyne volgende daden, en rymwerken', maar Van Swaanenburg die met zo'n plank niet wenst te lopen, stelt dan voor te doen 'gelyk andren meêr doen, die hun schriften met een AB schaaf doen effenen van die hun werk hier van maaken'. Op de protesten daartegen kan Apollo niet meer antwoorden: Mol komt weer binnen, presenteert hem zyn AB-bord, waarachter de god van de dichtkunst spoorloos verdwijnt. Jan Mol heeft zyn zelfbewustzijn hervonden: 'nu zal ik je toonen, van wat voor geslagt of ik ben, en daar me speelde hy hokus pokus pas, dat is te zeggen, men zag klaar zelfs in den duister, dat het een zonde was, die tegens de billykheit sproot zig verder te bemoeijen met een wezen waar van Hermes Tresmegistus heeft geoordeeld, dat het zo ellendig is, dat het in geen ander kan verwiszelen, als het nu toont te zyn'. Koning Mydas wordt nu met algemene stemmen gekozen tot troonopvolger en wat Van Swaanenburg betreft: 'Wat heeft onze worstelaar gewonnen, met al zyn kampen, als dat hy kaal en berooit zomtyts een onverstaanbaar vaarsje kaauwt. [...] Verwerp uwe meeningen, ô volk, en laat uwe zielen verligten van de reeden, zo zult gy zien, dat *Swaanenburg* niet anders kan, als zyn star volgen, die uit de Oosterkimmen daagt, schoon *David van Mecchelen*, die in de Wester nevelen zoekt'.

Zijn vroegere onvrijheid schijnt Van Swaanenburg gevolgd te zijn naar een nieuw en breder terrein: dat van zyn verhouding tot de kerk en daarmee ook tot de staat. Legde hij al in de inleidende aflevering van zyn weekblad, zoals ook later in de Voorreden van de Parnas getuigenis af van zyn orthodoxie, het in verhouding snel toenemende aantal van deze verklaringen en lofliederen op de Hervormde kerk en haar predikanten, zyn veelvuldiger hekeling daarbij

van de RK-kerk, doen een versterkte behoefte tot zelfrechtvaardiging in dezen vermoeden. Openlijk wijst hij alles af wat die orthodoxie maar kan aantasten, van sectarisme in welke vorm dan ook distancieert hij zich: Collegianten, Mennonieten, 'Kwakers', Pietisten, Bohmisten, Spinozisten tot en met alchemisten krijgen om beurten zijn spot te verduren. Zijn aanhankelijkheidsbetuigingen aan de Hervormde kerk lijken allerm minst vrij van opportunisme wanneer hij daar voortdurend ook het gehele Nederlandse staatsapparaat bij betreft; een aanval op de Jezuïeten 'die zelden een steen leggen aan hun Kerk, die niet in zweet, vlees, en bloed der gemeente is gecement', wordt aldus gevolgd: 'Heel anders leeven de Evangelisten van den hervormden Godsdienst; heel anders de Apostelen van onze Kerk, en zeden; heel anders de Leeraaren van Nederland; ik zeg heel anders de Bedienaars van het N: Verbond, binnen de muur van het alom vermaarde Amsterdam' en hij bekroont zijn lof met een gedicht: 'Gelukkig Nederland, gy kooit van Jesus Schaapen' etc. Het staat echter allemaal in deze aflevering tegenover wat wel eens Van Swaenenburgs schrikbeeld kon zijn: de situatie waarin de geestelijkheid de burgerlijke overheid overheerst en al zegt hij het niet zo dat men hem van wantrouwen tegenover de dominees zou kunnen beschuldigen, de gedachte aan de affaire Jan Mol ligt niet ver, als hij het over een 'rekel' heeft die is 'geneigt tot mollen', en die men hardhandig moet behandelen omdat het moeilijk is 't gift van Paapen te weêr staan', die 'verzot op trots, en van het graauw gesteeven' zijn. 't Is meêr gebeurt' begint een gedicht in deze aflevering, dat dan het lot beschrijft dat iemand te wachten kan staan wanneer 'Paapen', 'daar geen fout en was, een glimp van lasters vonden'; hij haast zich te verklaren dat het hier 'de Historie van den Grave van Egmonds dood' betrof, maar waarom gaat dan aan het vers de waarschuwing vooraf 'dat men den lang verworpen sleutel niet weder in den vuist neemt, waar door de woorden zouden moeten betekenen, al het geen ze betekenen konnen'!⁴¹ Hetzelfde goede doel dienen ongetwijfeld ook de gelegenheidsgedichten, die sinds de beschuldiging van Mol met een zekere regelmaat in zijn weekbladen verschijnen en opgedragen zijn behalve aan vorsten⁴² en hoogleraren,⁴³ zeehelden⁴⁴ en dominees,⁴⁵ aan Amsterdams burgemeesters,⁴⁶ op wie zelfs twee lofdichten van hem afzonderlijk werden uitgegeven: Maro's goude Heldentoon in

1724 en zijn Gedenkteken in 1727. Hij gaat hier dezelfde weg als de dichters die hij vroeger beschimpte: 'Mydas gezellen, rym pedanten, en droevige klugtboedseerders [...] die de hoofden der Regeerders zo doen omloopen, door hunne dagelykze talmeryën, dat ze met 'er tydt nog wel een lyfwagt zullen nodig hebben, om haar te bevryën voor de lastige groeteniszen der allerlastigste Poëten des aardbodems'⁴⁷ en, eveneens in *De Herboore Oudheid*: 'Daar is geen deftig man jarig, geen Carot in den raat verkooren, geen boek onder den pars, geen held gestorven, geen battalje gewonnen, niets nieuws in de Stad, of onze snaaken hebben een klinkdigt, heldenzang, harderskout enz. gereet, om het de menssen nolens volens op te dringen'.⁴⁸

Tot een werkelijke verbetering van zijn positie zou dit alles echter niet leiden. Al een maand na het pamflet van Mol schrijft hij:

'Zoekt iemand een proef van het loon, dat een Digter tans te wagen heeft, die de straattaal verzaakt, om het verborgenste van de natuur te doorgronden, en op ongewoone paneelen te schetzen, die lette maar op de gevallen van *Swaanenburg*, die met zulke schimpschriften is begroet geweest, dat de na-Neeven naauwe-lyks zullen kunnen gelooven, als ze zyn boek doorbladeren, dat de haat, en wangunstigheid zo groot hebben kunnen wezen, in dien tydt, van haar zelve liever te willen gebrandmerkt zien als verfoejelyke lasteraars, dan een ander ongemoet te laten. Met regt zingt hy

Wat baat het schraale pen, of gy al deugden maalt,

En, op een Maro's toon, de Goden wilt bekooren?

Gy zyt alleen, tot spot van lasteraars gebooren

Want hoe gy hooger ryst, hoe dat gy laager daalt.⁴⁹

Bevatten deze regels een zinspeling op zijn Maro's goude Helden-toon, in de volgende onthult hij dat hij daarvan ook in materieel opzicht een verbetering van zijn positie had verwacht:

Maecenas is lang doodt, en wort nooit weêr gehaalt,

Zo lang als Mydas trotst op bei zyn Ezelsooren.

Ook zijn 'Non, nisi grandia, Canto' op Ferdinand van Collen, met een kort gedicht van J. J. H. als Gedenkteken uitgegeven, zou als gevolg van laster het gewenste effect hebben gemist: 'Myn jong gebooren kind, ik zeg, een handvol lierklanken wierd berekeld van reuen. De Vader was een *gek*, en 't werk *infaam*. Zo sprak de nyd,

gewoon op Arachnes [een door haar jaloezie in een spin veranderd meisje] getouw gal te roccelen. Wat gedaan? dagt ik: zullen wy bukken onder de last der boozen? Geenszins antwoorde myn ziel: *'t Is 't eerst niet dat wy van de Grieken onrecht lyden, myn Vader kreeg dat loon gemeenlyk voor zyn stryden.* Dat is in plomp Nederduits te zeggen, het is van vandaag, nog morgen niet, dat wy van narren zyn beledigt. Al die ons voorgegaan zyn, als Heldendigters zyn steeds van 't kanaly des Helikons gebruit geweest. 't Is de lauwer van Pindus veragt te worden'.⁵⁰

Zijn overvloedige betuigingen van onderdanigheid aan 'Raathuis en Kerk' betekenen intussen allerminst dat Van Swaanenburg nu een maatschappelyk dichter zou zijn geworden. Gericht op zelfrechtvaardiging en zelfhandhaving zijn zij veeleer de in zijn positie onvermijdelijke keerzijde van de vermaatschappelyking van zijn narrenrol, een ontwikkeling die hem dwingt tot eenzelfde opportunistische voorzichtigheid als die Arlequin tegen het eind van zijn samenspraak met Colombine zijn eerder geuite beledigingen aan het adres van de artsenstand gedeeltelyk doet terugnemen: '[Colombine:] Dat hiet met waarheit balszem op een corrosief [bijtmiddel] te leggen, Arlequin. [Arlequin:] Dat hiet de waarheit dubieus te behandelen, Colombine. [Colombine:] Dat hiet zyn vinger in den grond te steeken, en te ruiken in wat land of men is, Lezers'.⁵¹

Van dit proces vertonen zijn weekbladen trouwens in meer dan een opzicht de duidelyke sporen. De vermaatschappelyking van zijn narrenrol, die hij niet meer alleen binnen het literaire milieu maar nu ook daarbuiten moet spelen, is ook aanwysbaar in de verandering van zijn houding tegenover zijn lezers: enerzijds zijn gewillige toehoorders, anderzijds de vertegenwoordigers van een maatschappij die hem niet toestaat zichzelf te zijn. Weliswaar blijft hij zich bewust van zijn oorspronkelyke opzet:

Wy kleeden ernst in 't kleet van wufte spotterny,
 En maaken droefheit zelfs, door onze kwikken bly,
 Om onder glimp van vreugt de Lezers te bekooren,
 Tot leerzaam tydverdryf, slegts uit een mond te hooren,
 Die wel te lagghen schynt maar waarlyk zugt en treurt
 maar in deze zelfde 29e aflevering permitteert hij zich enkele regels verder uitlatingen als deze: "t Is om die reden [omdat er zoveel gekken zijn], gunstige Toehoorders, dat Momus zig zelve de eêr

geeft, om u een klein kwartiertje te diverteeren, op uwe eigene dommigheden, die zo overvloedig zijn, dat ik naauwelijks weet, of ik u lieden moet houden voor Oszen, of voor Ezels'.⁵² Wanneer hij in zijn voorlaatste aflevering Hermes Tresmegistus aan het woord heeft gelaten in 'een redenvoeringe, die niet geschoeit is op de gemeene leest der dubbeltjes nouvennen, die men nooit beter kan verkoopen, als dat men wat Arlequinse grollen opdist', merkt hij in een nawoord AAN DEN BESCHEIDEN LEZER op: 'Had ik mogen schryven naar myn eigen keur, en het plaisir van eenige deugt en wysheit zoekende lezeren, ik had alle myne pappieren met leerredenen der ouden doorzaait'.⁵³ Hij lijkt het zijn lezers kwalijk te nemen dat hij niet schryven kan zoals hij wil; in de laatste aflevering, tevens narede bij De Herboore Oudheid,⁵⁴ verklaart hij dat hij, hoewel in het begin reeds overtuigd van zijn bekwaamheid 'om een jaar lang zyn vlugge toehoorderen loome gedachten in te boezemen', nooit had kunnen denken 'dat het volk van deze contrei zo gek zouw zyn geweest van zo veel tyd te verbruïen, om dezelve te slokken' en hij gaat nog verder: 'nu ik zeg je niet meêr, als legt je vleezige vuist, niet op myn lendenen, maar op je steenen hart, en zo je dan een gek mis tast, moet je onder zekere starren gebooren wezen, die in het Almanaks firmament niet te vinden zyn'. Tegen lezers die hadden ingeschreven op het hele werk en zich nu bedrogen voelen: 'Ha! al weder wel begreepen! wel wat zyn onze snaaken gaauw, als ze van agteren zien, dat ze, met oorlof gezeit, bescheeten zyn!' Wanneer men ook hier weer constateert dat hij van de hak op de tak springt: 'Dat hangt al weêr niet aan malkander zul je zeggen, dat 's waar, dog zo veel te beeter, want de mode der Schryveren kan niet te los weezen, om uw malle harssens te binden, ô bedrooge Lezers'. Zo besluit hij deze aflevering. 'Wat ben ik een ongelukkige d[ui]vel! dat ik het niet van pas kan maaken, ik moet verkeert gevormt zyn, want de een klaagt over myn verheeven styl, en een ander walgt van myn zottiezen. Grooten en Kleinen beklaagen hunne dubbeltjes alzo veel als ik, want nu het jaar om is, heb ik er geen een van overgehouden. Gy hebt geen zegen van myn schryven, nog ik van u gelt: dat gy 'er uitscheide met lezen, en ik met schryven zouw niet kwalijk begreepen zyn, naar my dunkt. *Fiat!* hier op ons eens beslaapen, en van een mooie meid gedroomt zal veelligt het einde schaffen van het verschil. *Vale!*'

De toon waarin Van Swaanenburg De Herboore Oudheid besluit is wel een totaal andere dan die waarmee hij begon in zijn ernstige inleidende aflevering en het is ook deze toon waarin hij achteraf de hele jaargang presenteert in een OPDRAGT, Aan Mevrouw de Zotteit, Hooftpatronesse der Wereld, gedateerd Amsterdam den 29 Januari 1725 en ondertekend: *Virgilius zonder Mecaenas*, Of/Een gek, zonder poen' en een VOORREDEN, waarin hij zijn lezers aanspoort: 'laaten we de handen in malkander slaan en met één hart, en één ziele het groot Doolhof in stappen' en tenslotte verklaart: 'ik blyf, met al myn hart, een kwintessens uwer aller sottiezen'.

De inleidende aflevering van zijn volgende weekblad: ARLEQUIN DISTELATEUR, OF DE OVERGEHAALDE NOUVELLES (1 februari 1725) zet deze toon voort, alleen wat grimmiger nog misschien nu hij zich blijkbaar gedwongen ziet met losse commentaren, zo mogelijk op actuele gebeurtenissen, zijn lezers te amuseren, in plaats van hen met uitvoerige beschouwingen zoals in zijn vorige weekblad te vervelen: 'zo hatelyk als de Herboore Oudheids Schryver is geweest, door de uitgerekte aaneenkoppeling van fantastike influentien, zo beminnellyk zal zig Arlequin zoeken te maaken by de verwyfde snotneuzen zyner eeuw' en even verder 'Wat dunktje van myne drogeryen, snaaken, die ik beuzel om uwen dorren hals te verfrissen? zynze niet fletser als de gepeperde Ragoeen, en Duiv[el]s zaussen der Herboore Oudheit, die den geest heeft gegeven op het moortbed der Pars? schaffen onnozele bagatellen geen anderen geur in den schoot van Europa als de mostert der wyzen? zegje ja? zo benje van het volk dat ik zoek, want ik heb het op Gekken gemunt'.⁵⁵ De kennelijke onwilligheid waarmee hij zich zet tot het schrijven van onderhoudende lectuur – 'om op een vermaakelyke wyze te diverteeren, schoon ik honderd maal in my zelven zeg:

Ach! mogt deeze arme geest, gezweept door duizend zugten Eens van het ned'rig veld der lafste grollen vlugten'⁵⁶ – geeft de afleveringen van dit weekblad wel een authentiek karakter, maar komt hun leesbaarheid niet ten goede: is het hem niet mogelijk wat uitvoeriger op onderwerpen die hem interesseren in te gaan, dan laat hij de inhoud van zijn afleveringen voor een groot deel ook afhangen van de stroom van zijn associaties, en kan hij het toch niet nalaten hier en daar persoonlijke zaken aan de orde te stellen, dan gebeurt dat veelal achter een doorzichtige verhulling van een amu-

sant praatje, waarbij de lezer zich hoogstens voor de vorm betrokken kan voelen. Zo speelt hij zijn onderdanige rol: 'u weekelyks last-beest, veelgeeerde Sleepers der aardse rykdommen',⁵⁷ maar niet zonder protest:

En schoon ik spot en zwier, en vaak, als Satyr dartel,
Ik ben een Gansje, volk, dat meêr in traanen spartel.
Het *Arlequinse* pak geeft *Swaanenburg* de kost,
Want zouw ik spreken naar dit hart zyn zugten lost,
Gy liet my met verstand, en deugt, en wysheit dryven;
En daarom zal 'k altoos zot by u myn zotjes blyven'⁵⁸

en zelfs niet zonder afkeer van zijn eigen producten:

't Moet droevig, zonder zin, aan een geknoot van lappen
En louter lorren zyn, zal 't ieder een voldoen,
En daarom schaf ik thans een kom vol losse grappen,
Om slegts den hollen buik der Lezers dik te voên'⁵⁹

en van zijn eigen stijl: 'Wy zyn zo algemeen van steil, als een Hoer in haar brootwinning'.⁶⁰

Op de titelpagina bij de uitgave van de hele jaargang noemt de schrijver zich een 'PELGROM VAN ZUTPHEN,/Die, onder den zinspreuk/VAN:/VIRGILIUS, ZONDER MECAENAS/Langs Amsterdam, den dollen trommel roert, om Soldaaten voor/den kwynenden Parnas te werven', de OPDRAGT is deze keer gericht 'Aan haar gewaande Majesteit MINERVA van Geenenhuizen, geboore Princes tot armoede, en gebrek, althans gemalin van den alomzwervenden Pretendent, en Moeder aller zukkellende Digtters, en Wysgeeren, enz.' en aldus ondertekend: 'MEVROUW,/Uwe ongehoorzaamste Slaaf, onder het/bedelaars Vaandel:/VIRGILIUS, ZONDER MECAENAS' met de toevoeging: 'Geschreeven, uit ons Kabinet, iets erger dan Diogenes Ton, op den 28 Januari 1726'.

De zinspreuk heeft overigens niet meer de bedoeling zijn identiteit te verbergen: het gedicht ter verklaring van de titelprent (van Gerrit Melder) is voluit ondertekend: W. V. SWAANENBURG en de titelpagina van zijn laatste weekblad DE VERVROLYKENDE MOMUS, OF KODDIGE BERISPER laat al helemaal geen twijfel meer bestaan: 'DOOR/W: V: SWAANENBURG,/Bekend onder den Zinspreuk: *Virgilius, zonder Mecaenas*'. Ondanks de aankondiging van dit nieuwe weekblad in een AANHANGZEL bij de laatste aflevering van het vorige: 'de rol van *Arlequin Distelateur* is uitgespeeld, en die

van de vervrolykende Momus, of de koddige berisper leid aan de beurt',⁶¹ ondanks het feit dat hij zich blijkbaar zeker achtte van de verschijningsdatum van de eerste Momus-aflevering: 'tegens den zevenden Februari', komt de eerste aflevering bijna een jaar later pas uit op maandag 16 december 1726 en niet 'by de Wed. A. VAN AALTWYK, alwaar ook het compleete werk [de Arlequin Distelateur] te koop is: en verder, gelyk booven beloofd is zal vervolgt worden, onder een nieuweren Titul',⁶² maar 'by Adam Lobé, in de Sint Jansstraat', die ook De Herboore Oudheid had uitgegeven. Waarom hijzelf of de weduwe Van Aaltwyk terugkwam op de gemaakte afspraak, laat zich alleen maar gissen, opmerkelijk in ieder geval is de cursivering van deze regels in de tweede Momus-aflevering: '*Hoe dikwyls heeft het my, als Autheur, verdrooten, u Dienaar te seggen, tegens een Bedriegelyken Boekverkooper! wiens Woord geen Zegel, maar een geveinsde Bek representeerde*'⁶³; dat hij van zijn pen en van zijn uitgevers moet leven en hoezeer hem dat spijt maakt hij elders duidelijk: 'Wat my betreft, ik maak duizend maal meer uit Liefhebberry, dan om voordeel. Moest ik niet vreeten ik gaf u myn Papieren om niet, en ligt dat veele wel zo edelmoedig zouden zyn van het op dien koop na hun te haalen'.⁶⁴

In deze nieuwe rol van de spotter Momus, waarin hij al eerder in De Herboore Oudheid met verschillende alleenspraken was opgetreden, schijnt hij overigens meer zichzelf te kunnen zijn dan in die van Arlequin. Zijn 'Leerzaame Tydkortingen', zoals de afleveringen van Momus worden geadverteerd, bedoelen ook wel weer onderhoudende beschouwingen te geven naar aanleiding van het couranten-nieuws, ook hier is voor uitvoerige filosofische uiteenzettingen geen plaats, en de poezie is nagenoeg geheel uit dit nieuwe weekblad verdwenen en daarmee ook de gedichten die tot dan toe vrijwel iedere aflevering hadden ingeleid – in die behoefte wordt nu voorzien door enkele kernachtige, meestal gekke, in ieder geval uitnodigende zinnen zoals bijvoorbeeld aan het begin van de 39e aflevering: 'Apollo vreev nog naauwelyks den slaap uit zyne oogen of hy wou Aurora [de ochtendstond] te lyf, om dat ze los'er getakeld [opgetuigd], door den ontblooten boezem voorzei, dat 'er een overspeeligen dag te verwagten was'.⁶⁵ In het algemeen echter lijkt hij zich hier gemakkelijker boven die beperkingen te verheffen, zo hij ze al niet negeert. Hij maakt niet de indruk een blad voor de mond te nemen,

zijn stijl is korter, minder bewogen, minder pretentieus, maar ook pittiger, doeltreffender, onbeschaamder en in het algemeen goed leesbaar of hij nu meerdere onderwerpen in één aflevering behandelt, of aan één onderwerp een hele, soms zelfs meerdere, veelal verhalende afleveringen wijdt. Zijn voorzichtigheid waar het 'Raathuis of Kerk' betreft is niet verdwenen, maar hij motiveert die vanuit zijn 'nazinnig van zyn natuur, die aan de geheele waereld vermaagschap is', die hem tot een vijand maakt van alle verdeeldheid 'door Meeningen, Ketteryen, Secten, en valze Articulen' en die hem 'by niets anders [doet] zweeren als by de algemeene liefde, die als een zon goeden, en kwaaden bescheind, zonder 'er de minste hinder van te gevoelen'⁶⁶; en al is die mooie motivering misschien niet vrij van opportunisme, zijn voorzichtigheid leidt hem nergens tot conformisme, al weet hij dat hem dat meer kansen zou bieden op maatschappelijk succes: 'Omhels slegts het geen de bovendryvende party bekragtigt, al was het nog zo vals, het zal uw leidstar zyn tot rykdom, eer, en staat'.⁶⁷

Van 'rykdom, eer, en staat' is hij wel erg ver verwijderd, als hij deze woorden schrijft. Daartegenover staat dan dat hij althans in zijn directe omgeving nog wel enige waardering moet hebben gevonden, getuige alleen al de uitgave van zijn weekbladen. Tot de lofdichters van Van Swaanenburg behoren in de Parnas achtereenvolgens een zekere J. L. S., Simon Schynvoet, aan wie hij de bundel had opgedragen, en Hubert van Vryhoff. Ook G. Tysens, de uitlegger van de Tytel Print en corrector van de bundel, moet tot zijn vriendenkring behoord hebben. De bundel bevat verder in dit verband nog gedichten van Van Swaanenburg op Thomas Arents⁶⁸ en Lambert Bidloo,⁶⁹ bestemd voor de uitgave van hun werken, en tenslotte een verjaardicht op Jacobus van der Streng, een twintigjarige dichter:

Gy plant een eereboog, een Chaos van Lauw'rier [aan Apollo gewijde boom],

En dreigt de Zon [Apollo] eerlang te zweepen met uw toonen
En beschermeling blijkbaar van Van Swaanenburg:

Laat Vrouw Arachne vry uw beeld met spinrag kroonen;

Wy borstelen de Nyt, met hekelen van moed

en door hem bewonderd:

Geen Dageraat kan uit zyn kim ons schoonder schynen,

Als uw Aurora bloost, door Roos en Lelykrans.⁷⁰

Onder de lofdichters in Thomas Arents Mengel Poezy, waarvan de uitgave postuum werd verzorgd door de jurist Brouerius van Nidek in 1724 bij Hendrik Bosch en die evenals de Parnas en de uitgave van Bidloos Hymnus Prosodiacus aan Schynvoet was opgedragen, treft men behalve die van Van Swaanenburg zelf nog de volgende bekende namen uit zijn vriendenkring aan: G. Tysens, J. L. s., J. v. d. Streng, waarnaast nog o.m. die van Philip Zweerts, LVB (misschien Lambert van den Broek?) en W. v. d. Hoeven. Deze laatste namen zijn hier toegevoegd, omdat zij zoal niet tot de directe vriendenkring van Van Swaanenburg, dan toch zoals later zal blijken, tot de kring van belangstellenden behoren rond de uitgaven van Hendrik Bosch. Lambert Bidloos HYMNUS PROSODIACUS, LOF-ZANG OP HET VERHEERLYKT ZAI SOEN Der Jaaren M.D.C.C. XXII. En M.D.C.C. XXIII, in 1724 door Hendrik Bosch uitgegeven en door Van Swaanenburg in zijn Parnas bezongen, werd vooraf gegaan door een anoniem lofdicht, een kort gedicht door J. v. H. (Jan van Hoogstraten), Van Swaanenburgs uitvoerige lofdicht en een niet minder uitvoerig gedicht van G. Tysens.

In november 1724 verschijnen gedichten van 'den nog geen twintig jaarigen Dichter HUBERT GREGORIUS VAN VRYHOFF', door Van Swaanenburg op 30 november bezongen in De Herboore Oudheid: 'Wat my betreft, ik dos my in dit jeugdig vuur'.⁷¹ In De Gedichten van Hubert Gregorius van Vryhoff⁷² is het Van Swaanenburg die de rij opent met zijn lof 'Op De Digt en Jeugdige Lentebloemen': 'Hier is Narcis gestolt, uit vuur tot waterdou'. De bundel bevat behalve het verjaardicht op Sofia en Vryhoffs lofdicht op de Parnas, ook zijn reactie 'Aen den Schryver Van het kreupel Lasterdicht, Onder de name van de treurende Dichtkunst, Op het uitkomen der onverstaenbare Werken van W. V. Zwaenenburg', waarin hij duidelijk partij kiest voor Van Swaanenburg en tegen Jan Mol: 'Men noemt u, en met recht, het grootste Beest van 't landt'. Dit gedicht werd opgenomen onder de groep die aan een latere, zeldzame editie van de Parnas werd toegevoegd en die naast reacties op Jan Mols pamflet ook nog enkele te laat binnengekomen lofdichten bevat: twee verrassende betuigingen van sympathie voor Van Swaanenburg. Het eerste is een gedicht 'OP DE UITGAVE VAN HET ZWANENBURGS PARNAS' door CANIT EXEQUALIA CYGNUS, waarachter niemand minder dan Jan van Hoogstraten blijkt

schuil te gaan, de broer van David en diens tegenpartij in de Poetensrijd, wiens Mengeldichten, deel II en wiens 'Afzetsel van Venetien' kritiek in de Boekzaal hadden uitgelokt⁷³ en die zich als verdediger van Arents tegen de recensie in hetzelfde blad bij de uitgave van diens Mengel Poezy had opgeworpen in een uiterst kleine klucht 'Tys Onverstand',⁷⁴ waarmee hij dus dezelfde houding innam als Van Swaanenburg in zijn weekblad. Zijn lofdicht op de Parnas is ook te vinden onder zijn mengeldichten die als 'Parnas aan de Waal' in 1726 bij Hendrik Bosch werden uitgegeven, onder de lofdichters van deze uitgave valt onder meer de al genoemde Lambert van den Broek te noteren. De tweede verrassing is een 'EEREGALM VOOR

DEN PARNASBOUWER ONZER EEUW, OFTE APOLLO'S GULDE SWAAN' door J. F. Meskens. Antwerpiae, die wel dezelfde zal zijn als J. F. M., aan wie Van Swaanenburg in zijn Parnas een HERDERS-KLAGT opdraagt, omdat hij meent hem na diens huwelijk als vriend te hebben verloren. Het is opmerkelijk van deze zelfde Antwerpenaar een lofdicht aan te treffen in de bundel van Vryhoff, die hem op zijn beurt daarin weer toezingt om zijn schilderkunst: 'Antwerpen pronkt met zyne kunst'.⁷⁵ Jan van Hoogstraten bewondert Van Swaanenburg vooral om zijn moed bij deze uitgave, waarmee 't Stormgewelt [wordt] gezart der Lettervitterscholen': 'Dat's 't Horzelnest getergt gereed elk te bestoken', terwijl J. F. Meskens meer de inhoud van Van Swaanenburgs poezie in zijn lof betreft.

Wat Godtheid spoort uw geest zoo hoog in 't ruim begrip,
Dat gy hier de Eeuwigheid ons maalt in eene stip'
en

Roem zy myn Swanenburg! en zyne Faenix schagt!
Waar door 't verzwakte brein wordt tot dat ligt gebragt,
Het geen dat Vrouw Natuur uitspat door duizent monden,
Om 's Albewegers geest aan yder te verkonden,
Tot lof des Oppervorsts, en Schepper van 't Heel-Al.

In juni 1725 presenteert de Arlequin Distelateur zijn lezers dan weer 'P. SLOOFS *Klinkvaars* [sonnet], op de werken van W. van Swaanenburg'.⁷⁶ Deze Pieter Sloof uit Wormerveer, die een paar toneelstukjes schreef⁷⁷ en door Van Swaanenburg 'Waterlandsen Velde-ling' wordt genoemd, krijgt onmiddellijk antwoord in een 'Stokkendans van W. van Swaanenburg, op P. Sloofs *brom bekken*'; bij het rij-

kelijk met drank overspoelde plezierreisje dat Van Swaanenburg later met zijn drukker naar Noord-Holland maakte en waarvan hij in een passende stemming verslag geeft in de 40e aflevering van zijn Momus: 'zo gulzig in het pooijen [drinken] als een Micchielsheer van de Antwerpze Abdy wezende, dronk ik op het welvaaren der heiligen my zo vol, dat ik niet kon laten dit volgende in uwe ooren te loszen',⁷⁸ wordt ook Wormerveer aangedaan voor een bezoek aan deze bewonderaar: '*Pieter Sloof*, die al *sloovende* het *aurum potabile* [vloeibaar goud] des Helicons had opgescheept uyt de Zaan met zyn timmermans spykerbak, in het proviantvat zyner harszenen, ontfont ons als twee Griekze princen', hij zingt zijn gasten 'de wonderen van zyn geest te vooren', waarop Momus opmerkt: 'Ik kon niet laten te zeggen, toen ik hem als een lyster hoorde kwinkeleren; 't is waaragtig, of gy met *Swaanenburg* in den kikkersloot der zanggodinnen u hebt wezen baden, want u, en zyn melodyen zyn even eens; dog hy antwoorde my niet, als met my tot eeten en wyn drinken te nooden, en ik toonde wel ter degen, dat een perzoon, die voor één Poet zal schaffen ten minsten op zeven man diende te giszen'.⁷⁹ In augustus van hetzelfde jaar blijkt één aflevering⁸⁰ achtereenvolgens te bevatten een gedicht van Van Swaanenburg op de uitgave in 1725 bij Hendrik Bosch van François van Hoogstraten 'De Schoole der Wereld': een tweede, vermeerderde druk van een vertaling in verzen uit het Latijn, welke uitgave, opgedragen aan de dochter van Simon Schynvoet, zelfs nog andere lofdichten van Van Swaanenburg blijkt te bevatten⁸¹; vervolgens met dezelfde rijmwoorden een nieuw lofdicht op Van Swaanenburg door Jan van Hoogstraten, 'De Hollandse Juvenaal, die Lucianus in geest, die Virgilius in toon, die Naso in vindingen, die Horatius in vloeiendheit, die Martiaal in schimpdoordringentheden, met een woort, die compleete JAN',⁸² zoon van François en broer van David, weer opnieuw met dezelfde rijmwoorden door Van Swaanenburg beantwoord – en tenslotte een klinkdicht door 'Een man, die betuigt, dat hy nooit geen gemeenschap met Mevrouw *Pecunia* heeft gehad, maar wel by gelegentheit een half uurtje familiaar is met Madame Pallas [Athene]' en die zich noemt 'uwe onbekende, dog ongeveinsde vriend en arbeidsman B. B.'; in hetzelfde p.s. bij zijn gedicht verzucht hij: 'Uw onge-meene, overdeftige, en volgeestige herboore Oudheit mogt die

nog eens wederom herleeven', na in zijn gedicht zijn volle sympathie te hebben betuigd met de Arlequin Distelateur:

Uw luisterryke geest, die stelt ons in 't bezit

Van Arlequins, doorkneet vol merg, vol geest, vol pit,

Of schoon het gek geslagt daar tegens leit te balken.

In een veertien dagen later gepubliceerd vervolg op deze aflevering beantwoordt Van Swaanenburg dit gedicht in een sonnet met weer dezelfde rijmwoorden, omgeven met sympathiebetuigingen aan zijn onbekende bewonderaar: 'B.B., die van zyn neus geen anker schynt

gemaakt te hebben, door vast te blyven zitten aan de moddergrond der dagelykze meeningen' en aan wie hij verzekert: 'dat hy die een Dienaar is der Gekken ook een ongeveinsde vriend der verstandigen blyft'.⁸³ Hoezeer Van Swaanenburg zulke openlijke uitingen

van waardering gebruiken kan, maakt hij pijnlijk duidelijk als hij verklaart, doelend op de dubbele lof door Jan van Hoogstraten om zijn dichter- en schilderschap: 'ik ben voor *Utriusque Doctor publice* verklaart, weshalven ik om van geen verf verkladden te spreken, naar de wyze veler Digtters verzoek om altemets mede eens een Bruiloftscedeltje, of ander bruijerytje te moogen knoeijen, voor geld, want van *pro Deo* word ik zo doorlugtig, dat het zonde en schande is'.⁸⁴

Een verrassing nog vormen twee kwatrijnen in een van de laatste afleveringen van de Arlequin Distelateur, door een onbekende vrouw gemaakt, geïnspireerd door 'de vier nieuw vergulde kroonen van het Amsterdamse Stadhuis [sinds de invoering van het koningsschap in ons land: het paleis op de Dam]' en ter hand gesteld aan de Weduwe van Aaltwyk met het verzoek 'aan den Aarts Arlequin van ze in zyn weekelykse Extracten voor een hulpmiddel tegens de verkouthet in te laszen'. Van Swaanenburg, niet gewend aan waardering door de andere sexe, neemt de gelegenheid te baat om te vermelden hoe hij nog eens door een vrouw werd gecompimenteerd met enige samenspraken in De Herboore Oudheid, 'doe dezelve onder andere woorden my in een brief te gemoet voerde: *ik zweer op myn Vrouwelykheit, dat uw Mannelyke steil my dermaaten verrukt, dat ik, pas [nauwelijks] meesteresse myner vermogens kunnende blyven, heele daagen leg te rekhalzen naar de ondervinding uwer voorstellen. enz'*: een wel bijzonder compliment voor de schrijver, die opmerkt: 'Ik bewaar die letteren nog voor een *Reliquium*, en kan de noot zulks vereissende, dezelve ten allen tyden [. . .] toonen'.⁸⁵

Dat omgekeerd Van Swaanenburg weinig aanleiding vond in het werk van zijn tijdgenoten om zich uit te putten in uitingen van waardering, is gegeven zijn situatie in het literaire leven van die tijd wel duidelijk. Hij geeft blijk van vriendschap en dankbaarheid voor wie hem kunnen waarderen, hij verdedigt dichters als een Thomas Arents, bij de uitgave van wiens werk hij zelf betrokken was en hij tracht zich in de eerste aflevering van zijn *Herboore Oudheid* te verzekeren van de sympathie van Weyerman. Meer dan zijn eigen tijd, geeft de zeventiende eeuw hem aanleiding tot bewondering en waardering in figuren als Vondel, Hooft, Anthonides en Jan Vos, wiens 'O oude goude tyd, waar zyt gy nu gebleeven!' hij meer dan eens met instemming aanhaalt⁸⁶. In een stortvloed van zinspreuken van toneeldichters wordt terloops het werk van Bernagie (latet quoque utilitas) geprezen en dat van Feitama geridiculiseerd: 'Swaanenburg is een gek, dat hy zig met de wyzen zyner eeuw bemoeit, die *Studio foveatur ingenium* speelen, dat is wy vyzelen, met een dommen kragt den bynaar vallenden Parnas twintig regels daags om hoog'⁸⁷; als de naam Focquenbroch valt dan geldt het minder hem, dan 'de bedilallende geesten, die om zyn graftombe op zyn *S. van Rustings* vergadert zyn, want hy was en blyft nog een gerenomeert Poeet' en met name richt hij zich, in antwoord kennelijk op een beschuldiging van plagiaat, tegen de 'Prins van Steurkrab, en Garnaal/En Domheer van wat Alikruiken': de weekbladschrijver Hermanus van den Burg.⁸⁸ Geheel onverwacht en schijnbaar zonder enige aanleiding spreekt hij dan zijn grote bewondering uit voor 'den weêrgaloozen Digter H. Poot', die hij een 'onnavolgelyken Faenixdigter' noemt, 'die den Oorlogsdonder weet te kneuzen door de vlammen der liefde'; aan het ambivalente, passieve droomkarakter van de erotiek die Poot verbeeldt of verhult, werd een interessante bespreking gewijd door zijn biograaf C. M. Geerars,⁸⁹ wiens conclusies bepaald versterkt lijken te worden nu Van Swaanenburg, van wie geen waardering is te verwachten voor uitgesproken heterosexuele liefdeslyriek, Poot blijkt te waarderen juist om zijn vrijmoedige verbeelding van de liefde:

Die Musa's troonmonarch, die 't eigen is te woën,
Met roos, en leliegeur, als een Zephier der hooven,
Op bergen van yvoor, en diamante klooven,
Die, brommende van vreugt, robynen stollen doen,

Waar uit de Venus Bei de korven weet te vullen,
Met weelderige drift, die alles overbluft,
Wat ang voor boeijen is, of om de vryheit zuft.⁹⁰

Als Van Swaanenburg dan met een ongebruikelijke felheid in het geweer komt tegen 'een, die my naar het hart steekt met een bytende angel, als of hy primo Visier van een Leger luizen den Sulthan van het Bremerbier [dat moet Van Swaanenburg zijn] zouw detroneeren. Hoort hem eens piepen tussen myn nagels, want ik heb hem beet, en zal hem stranguleeren [wurgen], dat 'er de dood naar volgt, tot schrik van het Vrouwelyk Serail, waar in de dood zig verschuilt onder het blanketzel van malsse poezelheden,'⁹¹ dan is het door alle verhulling heen duidelijk dat het nu in zijn erotiek is dat men hem heeft aangevallen en zijn kwetsbaarheid op dit terrein is omgekeerd af te meten aan het radicalisme waarmee hij in deze aflevering van de Arlequin Distelateur huwelijk en heterosexueel verkeer afwijst.

In de loop van de jaargang verschijnt dan meer en meer de naam van Hans Christoffel Ludeman en die van zijn assistente Brita Beyer, vooralsnog in zinspelingen, steeds openlijker echter in de Momus, die in zijn geheel ook aan Ludeman werd opgedragen. Met het apart tegen hem gerichte boekje, dat zelfs twee drukken beleefde, lijkt Van Swaanenburgs laatste weekblad te bewijzen dat de wonderdokter-alchemist-astroloog Ludeman langzamerhand een nachtmerrie voor hem is geworden. Tot op de laatste bladzijde van de Momus is hij aanwezig, waar Van Swaanenburg hem spottend en uitdagend aan het woord laat, nadat men Ludeman een doctorstitel in de filosofie en de medicijnen had geweigerd: 't Spyt my niet zozeer, dat ik afgewezen ben, als ik wel vloek om het affront, dat my tavond of morgen zal aangedaan worden van een verloope Comediant, die ik binnen kort zo meen te brandmerken, dat hy geen raat zal weeten om sig tegens onze geweldenaryen te beschutten. Met dit voornemen zwom de Ezel na huis, latende in het uiterste verlangen des werelds den geene, hie [foutief voor: die] met één pintje Luikze Aganippe [water uit de gelijknamige, aan de muzen gewijde bron, hier: bier] te drinken, gemakkelyk de heele hel van een weeromgestuurde weetniet kan uitpissen'.⁹² En zo heeft Van Swaanenburg weinig rust gehad, al lijken dan de verhoudingen binnen de literaire wereld min of meer gestabiliseerd en kent hij zijn

dubbelzinnige positie daarin: hij weet zich een 'neef van Apol. En ben ik die niet, ik kan hem worden door Rymers te beschimpen'⁹³; hij kan eenvoudig niet anders meer: 'Als de Courant maar van Poeeten rept, dan kryg ik vliegende een kreuk in myn verstand. 't Is of 'er een zekere besmettelyke pest schuilt onder dien titel. Pas ruik ik de naam, of ik ben eilhoofdig, en daar zyn 'er meer die 'er over klaagen'.⁹⁴

Gaat het om een beoordeling van deze weekbladen dan moet men constateren dat ze eigenlijk niet beantwoorden aan de eisen die het genre stelt: Van Swaanenburg is geen courantier, geen causeur of amuseur om de eenvoudige reden dat hij het niet wil zijn. Waar hij zich, zoals nog het meest in De Herboore Oudheid, richt op de aanwezigheid van een lezerspubliek dat hij tracht te betrekken in zijn gedachtenwereld, daar is hij dan misschien het meest zichzelf, maar ook het minst de gezellige weekbladschrijver die blijft binnen de grenzen van een gemakkelijke leesbaarheid. Wanneer hij dan later tegemoetkomt aan de eisen van het genre en van zijn lezers, en wanneer hij zich dwingt tot het voeren van een ontspannen, keuvelende cursiefjesstijl, dan is er zoveel onwillegheid en verzet tegen de dwang die hij weet zich op te moeten leggen, dat die stijl veeleer een bittere parodie wordt op wat men zich bij een weekbladschrijver voorstelt, terwijl de afstand tussen de schrijver en zijn lezers, die beurtelings genegeerd en beledigd worden, eerder toe- dan afneemt: ook dan als hij de courantier speelt, is hij het niet. En als hij dan zonder voorbehoud weekbladschrijver zonder meer zal zijn, zoals in De Vervrolykende Momus met zijn opmerkelijk korte, droge, gedrongen stijl, dan is hij het ook radicaal op zijn manier; dan zijn zijn commentaren, beschouwingen en verslagen concreter en directer dan ooit, dan poneert hij zonder verdere scrupules zichzelf en confronteert hij zijn lezers op een vanzelfsprekende, bijna zakelijke manier met een persoonlijkheid die te ongegeneerd tegendraads is om populair te kunnen zijn bij hen: zelfs als Van Swaanenburg de rol van courantier niet meer als een hem vreemde rol speelt, slaagt hij niet, omdat hij dan toch weer alleen boeiend is voor wie in hem persoonlijk geïnteresseerd zijn en dat zijn er in die tijd niet veel.

Of en hoezeer hij ook zijn stijl aanpast aan het genre dat hij beoefent, hij kan niet ontkomen aan zichzelf; maar dat is het dan ook wat aan zijn weekbladen dat waarmerk van authenticiteit geeft, waardoor ze

dwars door alle eisen van het genre heen, tot een ander genre gaan behoren: dat van de bekentenisliteratuur; dat is het ook waardoor hij de moderne lezer iets te bieden heeft, dat de tijdgenoot moest ontgaan: vandaag zouden de afleveringen van die weekbladen brieven genoemd worden. Als Van Swaanenburg mislukt is als weekbladschrijver, dan is zijn mislukking een wel zeer authentieke, zij is niet het gevolg van een stilistisch onvermogen, maar van zijn onuitroeibare drang tot expressie van een persoonlijke conflictsituatie in een steeds nieuwe, verbeterde poging die situatie zelf al schrijvende te verhelderen, op te lossen, te neutraliseren. De stijl waarin dat gebeurt is virtuoos te noemen: flitsend en bizar, vol verrassende en schokkende wendingen, tegenstellingen, analogieën; soms hele stukken breed, helder, fraai gespannen, evenwichtig, dan weer gedreven doorhollend en uitputtend, schijnbaar dwangmatig doorassocierend, concretiserend tot in het scabreuze, tot ook deze inhoud zich weer aan de schrijver gewonnen geeft er hij ermee klaar is; spits en banaal tegelijkertijd, verenigt hij het verhevene met het platte: "t Za! Arlequin, val aan het darmen leegen! en maak uw rioelen schoon, om den Nectar der Goden te proeven! tuszen de tyd en de eeuwigheit is geen span wyte".⁹⁵

Wanneer dit proza een indruk maakt van ongeremde expressie, dan is dit effect niet het gevolg van een 'gebrek aan alle zelfsbeheer' (Kinker), maar het resultaat van een conscientieuze taalbehandeling, die een grote rationele afstandelijkheid tot zijn eigen werk doet vermoeden. Dankzij deze taalbehandeling kan hij zijn lezers begoochelen, misleiden, verrassen en schokken, en hen vermoeien: in vaak uitermate ingewikkelde zinsstructuren blijft een formele samenhang gehandhaafd, maar de inhoud is dermate overladen en ondoorzichtig, dat de indruk van een onsamenhangend geheel ontstaat. Dat weet hij zelf – na allerlei associaties merkt hij op: 'en meêr heb ik niet te zeggen, om myn webbe zo door den ander te weeven, dat de beste patroonmaker van Parys werk zouw hebben om 'er hooft of staart aan te vinden'⁹⁶ – de erkenning daarvan valt hem niet moeilijk, want het behoort tot de techniek van zijn labyrintisch proza. Bewust leidt Van Swaanenburg de lezer op een dwaalspoor, zelfs als hij zegt: 'en ik, ik wikkel my zelve, zo in my zelve, door myn schryven, dat men om my te verstaan zyn zelve maar moet medebrengen, want de gelykenis van het eene weezen is een openbaarmaaking

van het ander, alhoewel 'er tussen de figuur, en het omtrek van een vrouw, en een man al een taamelyke differentie schynt te moeten weezen in de uitterlyke gedaantens vormingen, om de innerlyken Oorlog der Antepathetise geesten door zyn sympathetise harmonie te soelasieeren'.⁹⁷ Wie onmiddellyk spreekt van willekeur en verwarring, is niet meer in staat op te merken dat dikwyls datgene wat hij leest, er niet staat omwille van zichzelf, maar omwille van iets anders dat niet uitgesproken wordt en dat ook niet langs formele weg te achterhalen is: het afpellen van de zin tot op wat syntactisch gezien de kern is, levert niets op; de verborgen kern van de mededeling blijkt dan meer omspeeld dan geformuleerd te zijn, zo'n kern is vaak geraffineerd verborgen in een schijnbaar onbelangrijke toevoeging, in een omkering of een analogie waarop de zin dan verder gaat en waarop zelfs het vervolg van een betoog kan inhaken. Een enkel voorbeeld: 'Nooit kan men een mening stellen zonder een tegenwerping, en het laatste maakt dikwyls het eerste waar, dewyl de nacht een openbaarmaking is van den dag, gelyk de doctorale kap een uithangbort is van schoolsche bygelovigheid en domme onderwerpinge'.⁹⁸ De eerste alinea van de voorrede bij zyn verklaring van de Parnasdreun laat zien hoe een zin die een duidelijke gedachte uitsprekt tevens een minder duidelijke, maar niet minder effectieve suggestie op de lezer overdraagt: 'By aldien ik den naam waardig was van een Dichter, om de uitgestrektheid van eenige steigerende gedagten, en de inblazingen der starren, en bovenste werelden, dewelke dezulke doorgaans verzellen, die op een Faenix-nest zyn gebroeid door de stralen der zon, zo zou ik nooit durven onderneemen, om over myne eigen schriften glossen te stellen, gelyk ik thans doe, ten blyke van myn geringen geest en vindingen, om ze hier door, waar het mogelyk, verstaanbaar te kunnen doen zyn voor de zulken, die met den naam van Parnas-zoonen, begeeren begroet te worden, schoon ze net zo veel weten, wat Poezy is, als de beuzelsmit der weekelyksche Herbooren Oudheit zig verstaat op de nieuwe modische spelding, en woordenvittery der hedendaagsche Rymers, Schoolrakkers, en A,B, Bulkers: want iets, dat in zyn zelve heillig, en verheven is, kan nimmer naar den wezentlyken zin van een vlugtige aandoening, door een Letteruil agterhaalt, of aan anderen medegedeelt worden, om dat de fakkel der Natuur onbegrypelyk blyft, hoe helder

zy in haar zelve anders aan waarnemers van wysheit en deugt, schynt voor de barre Ysbeeren van onverligte Noorder-poolen, die met likken, en herlikken, hun onaanzienlyke klompen niet hooger kunnen brengen, als hun eigen aard, een verkeerde wortel mede brengt'.⁸⁹

De inhoud van deze zin, in zoverre die af te leiden is uit haar opbouw is simpel: als ik dichter was, zou ik mijn poezie niet uitleggen, want echte poezie is niet uit te leggen. Door nu als terloops een uitweiding in te lassen waarin hij diegenen beschrijft aan wie die poezie uitgelegd zou moeten worden en door de voorstelling die hij daarin van hen geeft mee op te nemen in de motivering van zijn bewering, slaagt hij er intussen in de lezer te suggereren dat zijn poezie zich gunstig onderscheidt van die van de meeste dichters van zijn tijd; de uitweiding die dit mogelijk maakte is trouwens op zichzelf al een voorbeeld van een handige omkering: zij weten net zoveel van wat poezie is, als hij . . . we verwachten: weet wat poezie is, temeer omdat hij zojuist bleek zich geen dichter te durven noemen, maar hij draait het plotseling om tot een contrast dat alleen maar in zijn voordeel werkt: zij weten net zoveel van wat poezie is, als hij hun spelling en lettervitterij begrijpt. De winst van dergelijke suggesties wordt dan weer handig verwerkt in het vervolg van het betoog. Deze manier om verhuld iets uit te drukken is bijzonder geschikt bij de behandeling van voor hem delicate onderwerpen, al is zij daartoe niet beperkt. Soms wordt de opbouw van een hele aflevering erdoor bepaald, zoals de 16e van *De Herboore Oudheid* die het onechte vaderschap aan de orde stelt op een wijze waarop het door alle spot heen uiteindelijk gerechtvaardigd lijkt te worden. Eenmaal attent op de schijnbare dwaalwegen in dit proza, gaat men samenhangen zien en betekenissen onderkennen, waar eerder alleen maar gemis aan samenhang scheen te bestaan. Wie Van Swaanenburg leest, moet erop bedacht zijn dat dit schijnbare gemis aan samenhang juist de suggestie of de illusie van een verborgen samenhang dient. Eerst vanuit de erkenning van deze dubbele bodem is de erkenning mogelijk van betekenis en functie van Van Swaanenburgs prozastijl. Hijzelf zegt: ik ben 'in Prosa zo verwart, als Swaanenburg in rym, om te zien, of ik door dien weg kan geraken, tot den steen der wyzen', al wordt ook dit weer onmiddellijk verhuld door het vervolg waarin hij 'den steen der wyzen, die ze op de Beurs van Amsterdam beter begry-

pen, als op die van de Illustre Schoolen'¹⁰⁰ interpreteert als rijkdom en bezit, daarmee suggererend dat hij voor het geld schrijft, wat óók waar is, maar weer niet in staat om de eigenaardigheden van zijn stijl te motiveren. Over zijn toelichting bij de Parnasdreun merkt hij op 'dat tusschen myn jok en ernst, altyt iets zal verborgen blyven,

dat niemand zal verstaan'.¹⁰¹ De directe, heldere, doorzichtig geconstrueerde samenhang is hem niet genoeg, is hem meer illusie dan het perspectief van een duistere samenhang achter de verwarring; dat geldt voor zijn prozastijl, die echter daarin beantwoordt aan de totale instelling van zijn persoon: 'Vrienden zo iemant van u alle

nog eenig respect over heeft voor een welgekoppelde zamenhang van zaken, die tree uit dit myn sermoen, 't welk infallibel [onfeilbaar, onmiskenbaar] dwarsdryft, tegens de gedwonge harmonie der hedendaagse moraliseerders'.¹⁰² Van Swaanenburg schrijft voor zichzelf, op het eind van een van de Momus-alleenspraken in De Herboore Oudheid belooft hij zijn lezers 'dat Momus nog eens een rolletje zal op snyden, om te zien, of hy onder alle de onzekerheden, die hem voorkoomen, niet iets kan vinden, 't geen een radeloozen voldoet'.¹⁰³

Hij heeft er weinig succes mee gehad. Het aantal lezers dat hij bereikte werd steeds kleiner. In zijn narede bij De Herboore Oudheid noemt hij een 'getal van hondert', en voegt daaraan toe: 'zo 'er zo veel zyn'.¹⁰⁴ In de Voorreden aan den gunstigen Lezer bij de uit-

gave van zijn Momus als onvolledig gebleven jaargang, spreekt hij van de verschillende manieren waarop een schrijver zich tot zijn publiek kan richten en hoe hij dit beoordeelt: 'Zommige zyn Catholyk, en byna universeel, en dat zyn de gelukkigsten. Anderen schryven alleen voor de gekken, en die vaaren wel. Zommigen doelen op onderzoekende liefhebbers, en die raaken naauwelyks rond met hun arbeid, en kosten. Dog die voor een veertig of vyftig blokkende nazinnens hun geest tot gruis rasphuisboeven, die komen meêr dan de helft op alles te kort; en hoewel dit zo veel is, als water in een zeev te scheppen, zo is het dog nog duizentmaal voordeeliger, dan enkel, en alleen, na zyn zin, voor zyn zelve te schryven, en dat als delicatessie de waereld te willen opdringen. Of ik onder de laatsten, of op één na onder de laatsten behoer, en weet ik niet, dog dit is zeker, dat ik meêr voor de toekomstende, dan voor de tegenwoordige eeuw in de weer ben'. Deze voorrede

is geschreven 'Uit myn Ziekbedde, den 2. October 1727'; 'ik zou winsteloos, ja tot myn schade, en tydverlies dit werk nog langer hebben uitgerekte, had een ziekte, byna tot de dood toe, de loop van myn voornemen niet gestut'.

In april 1728 stierf 'Willem van Swaenburg in de oude Loyerstraat'.¹⁰⁶

Kort daarvoor, op 5 maart, was Ludeman, wiens aanspraken tot in de laatste bladzijde van de Momus door Van Swaenburg waren aangevallen, aan de universiteit van Harderwijk gepromoveerd en had er de doctorstitel verkregen die hij al in 1724 in zijn Herder-Staf voerde.¹⁰⁶

Op 10 januari 1726 had men in de Arlequin Distelateur kunnen lezen: 'met een Ilias van bommen en kartouw [de Parnasdreun] de treurende digtkunst *pro patria* [het pamflet van Jan Mol] te beweegen, datze als gezaghebster over de Amsterdamse schreeuwlikken, het rappalje in rep en roer brengt, om alarm te gieren, langs straaten en gragten is een weg, om ten minsten nog drie daagen na de dood uitgejouwt te worden'.¹⁰⁷

Sybrand Feitama, die in zijn hekeldicht naar Boileau Van Swaenburg in één adem noemt met Cats en (Jan) Vos, en die niet nalaat de 'klompen van robyn' op te nemen onder zijn voorbeelden van 'ydle praal van woorden',¹⁰⁸ opent de stoet; een jaar nadat hij Simon Schynvoet bij diens overlijden had geprezen als 'Der hulpeloozen trouwe Rader, De Minnaar aller zeldzaamheên', schrijft hij zijn 'Aanspooring ter opbouwinge van eene grafzuil, voor den overgrooten dichter W. van Swaenburg'¹⁰⁹:

Doorluchte Rymers! valt uit wanhoop aan het dichten,
Om tot de starren toe een Grafzuil op te richten;
Hakt wouden van kaneel; klooft bergen van robyn
en deelt de hele wereld mee

Dat de overwreede Dood dien Phenix in het brommen
Aartspauker Swaenburg voor eeuwig doet verstommen.

Ook G. Tysens, die in de Parnas nog tot Van Swaenburgs vriendenkring bleek te behoren en die met hem en dichters als Roeland van Leuven, Hermanus van den Burg en Willem van der Hoeven door Feitama geheld werd, blijft nu niet achter in dit genre. In zijn 'Apollo's Marsdrager' treft men een grafschrift aan op wvs: *Hier rot Apollo's zoon, die niemant kon verstaan,*

Wiens schriften vol gesteente en goud en zilver pronken,
 Die klompen van robyn heeft uit Safier geklonken,
 Die Hozen zadelde om daar meê op reis te gaan,
 Nu zwom hy door een Wolk, dan reê hy op de stromen,
 Dan rees hy eens ter neêr, of daalde weêr om hoog,
 Dan was hy in de hel, en dan aan 's hemelsboog,
 Want met orkanen wist hy overal te komen;
 Maar nu heeft een orkaan zyn Lampjen uit geblust,
 En die nooit rusten kon is eind'lyk in de rust.¹¹⁰
 Een Grabschrift voor N. N. lijkt door de herhaling van deze laatste
 karakteristiek eveneens voor Van Swaanenburg bestemd:
Hier rot hy die nooit rusten kon,
 Die Febus op den Helikon
 By 't haer van zynen troon wou rukken,
 Die als een Sater sprong op krukken,
 Die veel verwaander is geweest
 Als immer Midas was van Geest,
 Raad nu, indien gy het kunt raden,
 Deez' Letterheld en zyne daden;
 Of 'k zal 't u zeggen, Vrienden weet,
 't Was een elendig straat Poet'.¹¹¹
 Een jaar later schrijft Campo Weyerman, met Van Swaanenburg al
 evenmin een vriend van de Boekzalisten,¹¹²: 'Wie doch spotte ooit
 zo opentlyk met zyne Leezers, als den halfmalle schribbelaar van
 de Herboore Oudtheyt?' En verder over hem 'en meer andere
 Autheuren van dat zwaarmoedig waaggewicht':
 En schoon dat leelyk tuyg liep over malle rad'ren;
 Noch vond me' een boekworm die het koft;
 Een uylsgebroed die 't prees en zocht;
 Een koffyman die 't las, een nar die 't liep door blad'ren.¹¹³
 Ook hier blijkt de moeite die Van Swaanenburg zich getroost heeft
 om hem voor zich te winnen, vergeefs geweest.
 De naam Zwaanenburg komt tenslotte nog voor in een ongedateerd
 gedicht 'Blaaskakeriana' van Pieter Langendijk. Is het voor een deel
 gericht tegen Willem Hessen, dichter of vertaler van minstens één
 toneelstuk naar het Frans,¹¹⁴ Van Swaanenburg zelf wordt er aldus
 in toegesproken door Apollo:
 ô Dichter die geen weêrga zag

Aartspauker van myn zonnnewagen,
Die ook aan d'Ystroom ligt verslagen!
Gy die der Goden harten vong,
Wiens geest tot in den Hemel sprong,
Die zonnen in een pan kon stooven,
En maanen bakken in den oven,
Die diamanten, slegt en best,
Kon smelten in een aardse test.¹¹⁵

Van een autoriteit als Feitama, die met David van Hoogstraten en Balthasar Huydecoper tot de meest gezaghebbende critici van die tijd gerekend kan worden, kan men moeilijk meer dan een afstandelijke en voor die tijd objectieve beoordeling verwachten. Zo'n oordeel vindt men ook in de Latynsche en Nederduitsche Keurdichten uit 1729¹¹⁶ in een gedicht op ZWANENBURGS PARNAS met minder kwaadaardige opmerkingen als: 'Hier ryst, in Zwanenburg, Jan Vos weer uit zyn graf' en zinspelingen ondermeer op Simon Schynvoets compliment: 'Dit 's niet gerymelt, maar het komt my voor getovert'. Anders wordt dat echter bij Tysens, anders ook bij Weyerman, die ook niet onbekend zal zijn geweest met de persoon van Van Swaanenburg, temeer niet waar hij verschillende weekbladen bij Hendrik Bosch liet drukken. Dat ook Pieter Langendijk hem persoonlijk kende, is evenmin uitgesloten, al woont hij in deze twintiger jaren dan al in Haarlem, we treffen in ieder geval onder zijn kring van vrienden en bekenden ook namen uit de kring rond de Parnas en de uitgaven van Thomas Arents en Lambert Bidloo. Behalve die van Bidloo, die in 1724 was gestorven, vindt men in of voor Langendijks gedichten nog de namen van Brouerius van Nidek, die de uitgave van Arents' gedichten had verzorgd, Willem van der Hoeven en Jan van Hoogstraten, wiens zijde hij gekozen had in de Poetenstrijd tegen David en de Boekzalisten,¹¹⁷ terwijl J(acobus) van der Streng een lofdicht schreef bij de tweede editie van Langendijks 'De Afbeeldingen der Graaven van Holland'.¹¹⁸

Het is opmerkelijk dat niemand uit deze kring er behoefte toe blijkt te gevoelen na Van Swaanenburgs dood nog enige woorden aan hem te wijden. Uitgezonderd zijn vroegere vriend Tysens, doen vrienden als Jacobus van der Streng, Hubert van Vryhoff, die hem nog tegen Mol verdedigd had, en Jan van Hoogstraten, van wie nog in 1726 zijn eerder geschreven lofdicht op de Parnas in de uitgave van zijn

Mengeldichten verscheen, er nu het zwijgen toe; dit zwijgen wordt welsprekend wanneer in een uitgave van 1755 van de gedichten van Vryhoff, een jaar na zijn dood verzorgd door Philip Zweerts, de biograaf verklaart dat Vryhoff onder de druk van onoordeelkundige begunstigers al te vroeg, op twintigjarige leeftijd zijn gedichten uitgaf.¹¹⁹ Philip Zweerts nu treffen we met Feitama aan onder de erkende toneeldichters van het jaar 1738, waarin het eeuwfeest van de Schouwburg werd gevierd.¹²⁰ Behalve Langendijk vindt men ook onder hen de met Jan van Hoogstraten bevriende¹²¹ Lambert van den Broek, die bij Hendrik Bosch Bybel-stoffen liet uitgeven en poetische aantekeningen maakte bij de vertaling uit het Latijn van de twee laatste delen van Jan Jacob Scheuchzers 'Geestelyke Natuurkunde' (1735), nadat G. Tysens de eerste acht delen van bijschriften had voorzien.

De kring rond de uitgave in 1724 van Van Swaanenburgs Parnas, Arents Mengel Poezy en Bidloos Hymnus Prosodiacus is hiermee weer gesloten, terwijl tevens is aangetoond dat zij zich ook na 1724 heeft gehandhaafd; Van Swaanenburgs vroegere vrienden Jacobus van der Streng en Hubertus Gregorius van Vryhoff vinden we dan bovendien nog met Philip Zweerts, Lambert van den Broek en twee onbekenden terug in 'het eenige werkelijke kunstgenootschap, dat tusschen 1730 en 1740 in Amsterdam nog te vinden was en de kernspreuk 'Ars usu juvanda' voerde'.¹²² Het bestond 'uit derden- of vierdenrangs poeten', zegt Te Winkel, die zijn kennis put uit een schimpdicht van omstreeks 1730 'ter eere van het Nieuwopge-regte kunstgenootschap onder de zinspreuk van Frans Baltes'(!) Al zullen ze die zinspreuk dan niet zelf gekozen hebben, het zijn in ieder geval geen van allen eerste-rangsdichters, die nagenoeg allen hun werk althans in de twintiger jaren bij Hendrik Bosch uitgaven. Dat echter niemand van hen behalve Tysens, en dan op wat voor wijze! zich na 1725/1726 over Van Swaanenburg heeft uitgelaten, dat Philip Zweerts als biograaf van Vryhoff mogelijk zelfs diens omgang met en beïnvloeding door Van Swaanenburg betreurt, zegt genoeg over de ontwikkeling in de jaren tot 1728: de verhouding van Van Swaanenburg tot het literaire milieu mocht dan al gestabiliseerd schijnen, in feite zullen zelfs zijn goede bekenden uit deze kring zich steeds meer van hem gedistancieerd hebben.

Van Swaanenburg lijkt niet gelukkig te zijn geweest in de keuze van

zijn nieuwe broodwinning. Al vóór de uitgave van zijn Parnas beklagt hij zich hierover bij monde van Solon die zijn tweespraak met Cræsus over de wisselvalligheid van het ondermaanse aldus besluit:

‘Een digter, die in een riem pappier al de schatten der Natuur verbergt en meêr amber de grie [ambre gris], ja juweelen uit de pen lapt, als de Asiatise, en Africaanse Koningen bezitten, moet in het uiterste van zyn leeven vaak, als een bedelende Belysarius, [Byzantijs veldheer uit de 6e eeuw, zou in ongenade zijn gevallen en bedelaar zijn geworden] de grootsheit veragtede, om een Jenever teugje of Bremer hansje [biertje] zwerven, ten bewys, dat de uitzuipers van den Aganip [aan de muzen gewijde bron], hoe groote drinkers van inborst, en genegenheit ze anders zyn, egter weinig hartsterkende vogt uit hun vergoode klanken zuigen. Wie wort ’er nog niet verliefte op de Poezy? dat al de mystiken en navolgers van David Joris [16e-eeuwse Nederlandse Wederdoper, bekend door extatische geestdrijverij] dit wisten, ze zouden dezen weg inslaan, om tot de armoede te geraaken. Dit is de korste weg om ontbloot van tydelyke goederen te worden. Komt Molinisten, [aanhangers van de Spaanse Jezuiet Luis de Molina, hier wrsch. van de Spaanse mysticus uit 17e eeuw De Molinos] Quietisten, [aanhangers van de als ketterij veroordeelde De Molinos] Bevers, [Quakers, door de 17e eeuwse Engelsman George Fox opgerichte sekte van verlichten] en ingebeeld ras van het onnoemelyk leven, ik wysje den weg tot de ontblooting aller creatuuren, rymt maar Beulingen, rymt maar, met een ogenblik ben je buiten alle zinnen, en verstant. Basta, al genoeg van gekken.’¹²³

Wanneer hij dan dichtend en schrijvend, tegen het eind van zijn leven zijn vrienden en nagenoeg al zijn lezers verloren heeft en armer dan ooit is geworden, schrijft hij nog vanuit zijn ziekbed. ‘ik zou winsteloos, ja tot myn schade, en tydverlies dit werk nog langer hebben uitgerekt’.¹²⁴

Wat kan hem bewogen hebben om te schrijven en zo te schrijven?

4
HET VERLOREN PARADIJS

De wellust is het einde der wysbegeerte

De Herboore Oudheid, p. 392

Van Swaanenburgs positiebepaling in de literaire wereld van het achttiende-eeuwse Amsterdam, in het vorige hoofdstuk aan de orde gesteld, bleek daar niet alleen te verklaren maar ook te wettigen vanuit zijn behoefte aan erkenning van zijn poetisch ideaal. Wat hij verdedigt en omwille waarvan hij zelfs bereid is een narrenrol op zich te nemen, zijn niet zozeer de kwaliteiten van zijn poezie, als wel de geldigheid van de werkelijkheid die hij in zijn poezie tracht op te roepen. Het autonome karakter van die werkelijkheid, waarvan de geldigheid niet afhankelijk bleek van haar poetische realisatie, maakte haar tot een filosofische realiteit; op het verband hiervan met zijn theorie van het lijdelyk dichterschap werd al gewezen en zo kon, nadat al eerder de Hermetische natuurfilosofie de vermoedelijk belangrijkste inspiratiebron voor zijn poezie was genoemd, voorlopig geconcludeerd worden tot een wel zeer nauwe samenhang tussen zijn filosofie en zijn dichterschap, waarbij het laatste in het eerste zijn motivering scheen te vinden. De ongewoon felle en persoonlijke reactie bij Jan Mols aanval op deze filosofie, leek mede uit deze samenhang verklaarbaar, zo goed als zij omgekeerd deze samenhang schijnt te bevestigen. Een uiteenzetting van deze filosofie en de belevingswaarde daarvan voor Van Swaanenburg lijkt dan nu de aangewezen weg om toegang te vinden tot een poezie waarvan ik het ontoegankelijke karakter vooropstelde; is immers de belevingswaarde van deze filosofie de belevingswaarde van de werkelijkheid die Van Swaanenburg poetisch tracht te realiseren, dan zal een dergelijke uiteenzetting van zijn filosofie moeten voeren tot in het hart van zijn poezie. Van de realiteit en de geldigheid van zo'n poetisch ideaal hoop ik de lezer hier te overtuigen, alvorens in het laatste hoofdstuk na te gaan hoe en of die poezie toekomt aan de realisering ervan.

De volgorde waarin de lezer kennis maakt met Van Swaanenburgs filosofische theorie en praktijk is de volgorde waarin Van Swaanenburg zelf een en ander aan de orde stelt in zijn *Herboore Oudheid*. Het is, afgezien van de mislukking met de *Parnasdreun*, het eerste uitvoerige werk waarmee hij in de openbaarheid treedt en waarin hij zich voorlopig nog vrij kan uitspreken: aanvankelijk anoniem en onbezwaard door zijn naam als dichter, onthult de schrijver van dit weekblad pas nadat in de negentiende aflevering de uitgave van de *Parnas* is aangekondigd, zijn identiteit. In de eerste afleveringen stelt hij zijn filosofie aan de orde, hetzij in afleveringen die daar geheel aan gewijd zijn, hetzij terloops in verband met andere onderwerpen. Tegen de achttiende aflevering, tegen de tijd dat de *Parnas* verschijnt, is deze filosofie dan in vrijwel al haar aspecten op een of andere manier ter sprake gebracht. Of dat door hem is gedaan met de bedoeling de komende *Parnas* een betere ontvangst te verzekeren, is moeilijk te beoordelen, toch zal het idee van een dergelijke relatie hem voor ogen gestaan hebben toen hij bij de afsluiting van de hele jaargang *De Herboore Oudheid* deze ondertitel meegaf: 'ZYNDE/

Een opregt mengelmoes/Van waarheit, en loogen, van jok, en ernst, en een klare sleutel,/om den donkeren PARNAS van W. van SWAANENBURG/zo digt toe te sluiten, dat zelfs geen MOL kans zal zien/om 'er PRO PATRIA, door te booren'.

Hoe weinig bekendheid met zijn filosofie hij bij het merendeel van zijn lezers veronderstelt en hoe dat samenhangt met hun wanbegrip ten opzichte van zijn poezie, bleek al in het vorige hoofdstuk uit die passage in de Voorreden tot de *Parnas*, die hij, kennelijk ter verdediging van zijn christelijke orthodoxie, aan deze filosofie wijdde en die hij aldus besloot: 'Kon het Pinduusche graauw geen PARNAS-DREUN beklimmen, doe het met Ezelsooren de allarm trompetten, hoe veel te minder zal het weeten van de beginzelen der Natuur, en Wysgeerte, van *Pythagoras* Philosophie, van *Tresmegistus* hervormingen, en van de zamenhortingen der eerste vezelen, de stremming der begrippen, de baarmoeders der Idèen, en de wording der dingen'. Uit herhaaldelijk voorkomende aanduidingen als deze blijkt Van Swaanenburg zijn filosofische inspiratie te putten uit de brede stroom van het neoplatonisme, de gnosis en de leer rond Hermes Tresmegistus, ruwweg samen te vatten als een stroming in de eerste eeuwen van onze jaartelling waarin elementen

van het Griekse denken van Pythagoras, Plato en de Stoa, zowel als elementen van Egyptische oorsprong zijn verbonden. In een combinatie van natuurfilosofie, religie en magie stelde men tegenover de objectieve verlossingsleer van het christendom de mogelijkheid tot subjectieve 'verlossing' door middel van wat nu bewustzijnsverruiming wordt genoemd. Het is een leer die toen tegenover het christendom het onderspit heeft moeten delven en waar of wanneer zij zich ook later manifesteert, zoals bij de Katharen, zal zij worden aangevallen en worden teruggedrongen in een min of meer ondergronds bestaan, bijvoorbeeld in de kringen van alchemisten. Het immense veld dat zich hier opent voor een vergelijkend cultuurhistorisch onderzoek, voor een plaatsbepaling daarbinnen van het denken van Van Swaanenburg, valt buiten het onderwerp van deze studie. Het gaat er mij om de belevingswaarde voor Van Swaanenburg te bepalen van deze filosofie, en dan van deze filosofie in zijn interpretatie; intussen kan juist een belichting van die filosofie vanuit zo'n persoonlijke verwerking, overtuigen van haar realiteit en levensvatbaarheid.

Onderwerp van de tweede aflevering,¹ waarvan later wordt opgemerkt dat die 'vry wat meêr overweginge verdiende, als tien van onze andere',² is de ontoereikendheid van het kennend vermogen zelf. Heracliet beklagt zich hier in zijn samenspraak met Democriet, de spotter, zowel over het verval van de ware wijsheid in deze wereld als over zijn eigen onzekerheid: 'Helaas, hoe dobbert de reden op een altoos durende twyffel, en wat zekerheid vinden de bespiegelingen van een Wysgeer, in stoffen, die afhankelyk van anderen [van andere stoffen], door een ingeboren geest geleit worden, om het einde van hunnen maker te voltrekken. Wie kent zyn zelven, om, door dien weg, het ongenaakbare te beschouwen? de meeste zoeken by andere de gelukzaligheid, die in hun eigen boezem verzegelt leid'. Aan zelfkennis en zelfaanvaarding ontbreekt het de wereld in het algemeen: 'Hoe gemakkelyk zouw een leerling geraken tot zekere kennis van waarheid, zo de meester zyn eigene botheid openhartig beleê, en welke misslagen zouden uit het gemeenbest niet gebannen worden, zo de zedenhervormer zyn hart op de kaak stelde en het buitenste binnen keerde: maar neen, hier vind de eigenbaat geen voordeel [. . .] ô tyden, wie kan dit met drooge oogen zien?' Democriet haakt daarop in: 'Nie-

mant, als Democritus, die, door zo veel eeuwen geslingert, in zo veel vormen gegoten, in zo veel gedaantens verwisselt. Het algemeen dolhuis beziet, met zulke oogen, als de gebreken der inwoners van het zelve verdienen'. Hij is in staat te relativieren, hij staat aan een andere kant en hij licht zijn positie tegenover Heracliet toe in de terminologie van zijn filosofie: zoals het ene element het andere voortbrengt, waaruit zich dan weer het tegengestelde ontwikkelt, zo meende hij vroeger 'dat een man van een waterige [vrouwelijke] eigenschap, door verdikkinge van zyn sappen, eindelyk, met behulp van innerlyke broeing, zouw steigen tot een flikkerent vuur, en hem een deelgenoot doen worden der lacchen-de vlammen die ik bezit'. De treurende Heracliet lijkt hiertegenover het resultaat van een omgekeerde ontwikkeling: 'Zo de vrouwelyke gesteltenis de mannelyke aanneemt, en dat de hitte zig verwaaszemt in vogt, zo kon het zyn, dat gy nu zyt, het geen ik eertyts was'. In beide analyses, waarin op verschillende manier een component van vrouwelykheid schijnt verklaard te moeten worden, lijkt Van Swaenenburg twee gestalten te analyseren, waarin hij zichzelf kan herkennen: die van degene die zich in zijn spot zijn mannelijkheid bewijst en die van degene die onder een aangenomen mannelijke 'gesteltenis' vervloet in elementaire vrouwelykheid. Democritus blijft echter al relativierend zichzelf: 'de vergetelbeek is een doolhof der wysbegeerte: want wie weet met zekerheit de voorgaande gestalte der dingen, die wiszelbaar zyn, en hoe kan men aan een ander zeggen? wat men geweest is, eêr men was'. De gedaantes wisselen en die wisseling blijft ondoorgrondelyk: 'De stof wort nooit geest, nog de geest geen stof, maar de een is geerne bij den ander, en nimmer wort de eene gedaante versleten, of de ziel omhelst een ander, dewyl het een eigenschap van het denkent verstant is, altyt omtrent voorwerpen bepaalt te blyven; ten ware, dat een onmiddelyke inligtinge van een van boven invloeyende stortingh in ons vallende, en ons begrip ruggelings overschaduwende ons ontfaankkelyk stelde [voor] de buizen der eeuwigheid'. Ook Democritus, die weet hoezeer hij bepaald is bij zyn, voortdurend wisselende, gedaante en die er vrede mee heeft, erkent de mogelijkheid van ontsnapping aan de beperkingen van het lichamelijke; en hij motiveert dat vanuit een soort wijsgerige fysiologie: 'Het fynste wezen woont in het grofste, dog hoe de deelen dunner zyn,

hoe ze minder betrekking hielden tot het aardsche. Dit is de reden dat verheve mannen, die in hun lichamen geboeid zyn, dezelve agten voor gevangenhuisen, waar uit men niet kan verlost worden, als door een liefde tot het Hemelsche. Daar dat de overhand bekomt, daar vallen alle tydelyke zaken, als minderwaardig, en het gemoet rust op een onverschilligen grond, die ons het zoet der Goden deelagtig doet zyn'. Van hieruit kan men zijn lot aanvaarden: 'Een sterveling wikt de geheimen der Goden naar zyn belangens, dog de starren, die ons te zamen bonden in de kittelagtige stremming van de genegenheden onzer Ouders, gaan hunnen zekeren tret om door veelderhande verwarringen de ziel te ontdoen van de grove Souten, waar aan zy vermaagschapt is'. Deze evolutie, door de sterren bepaald, is zinvol op een doel gericht: de vrijwording van de ziel, het zou niet juist zijn haar te betreuren: 'Dat alle stof geschoeit was op eene leest, ik zag de voorttellinge ontdaan van haare mogelykheit en de heele natuur, die bewegende is, rusten. Daar gy, Heraclite, om zucht verdient, by een regt beschouwer der nederigste voorwerpen, vergenoegingh, en wat scheelt het een wysgeer wat hy is, als hy maar is. Te zyn is genoeg om den Schepper te verheerlyken, en niemand is nader aan den dienst der Goden, als die in alle voorvallen eens willens is met hem die alles veroorzaakt'. Deze houding isoleert hem van 'de wereld': 'Dat de werelt by ons verdagt is, is geen wonder, want wy zyn by haar, het geen zy by ons zyn, te weten gekken, en ik wil gaarne toestemmen, dat die ons daar voor houden niet geheel mis tasten. Alles te zien met schreiende oogen, of alles te beschimpen met spottige lasteringen is ruim zo slecht, als de dingen onverschillig te behandelen'. Het ontbreekt echter deze wereld, die 'Naar den regel, en beginzelen der zielkunde is [...] gewrogt om alles te kennen, maar niet om alles te misduiden' aan werkelijk inzicht: 'De meeste gebreken vloeijen meest, uit de geene die ze aanwyzen, want de wetenschap, hoe wel ze goddelyk is in zyn zelve, wort doorgaans anders, by de geene, die ze ontfangen, om datze bespiegelen met een zekere drift om te bezitten. Deze alleen zoekende heerschappy maakt ons verstant tot een tyran, wyl de hoogmoet zig ontdoende van den band van afhankelijkheit, de nederigheit verschopt, en ons andere doet erkennen, als minder begiftigt met de stralen van den hemelschen geest'. En omdat ook

Heracliet en Democriet niet ontkomen aan deze verleiding: 'Dit eens wel begrepen zynde zal ons aanleidinge geeven, om onze manier van leeven te erkennen voor eidelheit. Niet dat ik anders wil, als spotten, ô neen, huilt gy, Heraclite, terwyl ik lag, en denk, dat wy alzo onmogelyk konnen laten te doen het geen wy doen, gelyk de andere die voor zinnepoppen onder bedenkingen strekken'. Heraclitus antwoordt hem dan dat het niet alleen de achteruitgang van de wereld is die hij betreurt: 'De eerste wortel van myne zugten spruit uit de ontberinge der wezentlyke vereeniging van myn ziel met den oppersten Daemon'. Hij weet immers van 'een algemeenen geest, die alle zaden doorwaaszemt, en die zyn eigen Idè, naar mate van elks vatbaarheid, in de dingen inent', tegelykertyd echter moet hij constateren dat men zich meer keert naar wat onmiddellyk actueel is, 'naar het geene oogenblikkelyk wort, als naar dat geene, 't welk alle dingen daar stelt'. 'Dit schaft verscheidene verkiezingen, naar den omtrek van ieders aard', projecties, die onderling weer conflicten oproepen. 'Wat uit zulken werk vloeit is voor een oplettent gemoed bekend, die de gevolgen van een innerlyke beroerte dodelyk schat, en schoon men met alle pogingen tragt, en zyn zelve, en andere te doen bezeffen, dat deze Oorlog, door geen Oorlog kan bevredigt worden, egter wil elk, door een besondere bedenking, de vrede te weeg brengen, aan iets dat onvredig moet blyven, om telkens aan het oog der zon nieuwere of andere voorwerpen te vertoonen. Hoeveel maal ik my zelven hier van overtuigt hebbe, nog kan ik tot geen philosophische stilte geraken, om dat ik middelen zocht om stil te worden, daar het stil zyn immers een onmiddelyke daat is. Goden wat is dit een diepte daar Heraclitus voor pal staat! en hoe wort zyn hart beteutelt, als hy deze heilige spelonken van naar by bezigtigt! hy vind een eigen afgrond die hem toebehoort, en hy en derft 'er zig niet inwerpen, hy ziet zyn eigen vrouw, en helaas! hy is te zwak om ze te omarmen, een oogenblik verlustigt zig zyn flinkerende spiegel in een ontdoenende overgave, en belonkt zyn Narcis die hem zo teder toelagt, maar pas [nauwelijks] is zyn bloed gaande om die lieve gedaante in zig wezentlyk te ontfangen of hy geniet, door te grote roering, als Ixion, een wolk voor zyn Godin'. Aan de kortstondige bevrediging van wat hier wordt voorgesteld als een tot een orgasme opgevoerd, erotisch narcisme is Heraclitus nog niet in staat

een durende verzoening over te houden met wat elders genoemd wordt zijn 'ingeprinte vrouwelijkheid'. 'Bott uit, geweide Meiren [meren], want myn ziel vervloeit tot een zee van bitterheit, om datze missen moet, het geen ze begeert. En wie raakt, ô hemel boven de begeerte?' En dan volgt het opmerkelijke antwoord van Democritus: 'Die zyn zelve kend, en den wil in zyn grond vat; die de algemeene vermogens eert, en de innerlyke overeenstemmingh van schynende strydigheden begunstigt met zyn liefde. Dit zyn, ô wysaarts, uw Egyptische pronknaalden en Hermetische kelders, uw Pythagorise doolhoven, en de waaragtige buizen, waar in Jupyn zyn adem stort en zyn senuwen vastklampt. Rukt aarde-lingen vry een leger van valsche schimmen, en nevelige breinspoken te veld, en standaard uw dierschen lust op het puin van 's werelds wisselvalligheid, wy beter geharnast, en toetakelt ten kryg onder Pallas silvere vaân [Pallas Athene is de godin van de wijsheid] vinden in het onbepaald de rustplaats onzer uitgestrektheid. Dit is een onmeetbare Oceaan, beter door verrukkinge te bezeilen als door redenkavelinge te peilen'. Na een gebed van Democritus tot Apollo: 'Gy grote Apollo, die al het water lurkt door vurige lippen, en de koutste ysrompen doet loeijen van liefde, om hen zelve te vergroten door uitdovinge van vuur, ontgrendel eens den nagt van zyn yzere boeijen en stel u middag beelt op naalden der duisternis. Kweek bezielde zielen; gemoederen, die toegang vinden tot de verborgentheden van uw wezen, op datze draaijende in den cirkel, waar in ze gestelt zyn, mede deelbaar mogen wezen van hen [hun] verborge vonken, aan alle de voorwerpen', spreekt Heraclitus de verwachting uit dat eens 'de moeder aller gestalten [de aarde], Jupyn mag begroeten met de erffenis zyner Kinderen'. Hartstochtelyk stemt Democritus hiermee in en in het vooruitzicht van dit geluk weet Heraclitus zyn jammer met de lachende spot van Democritus zinvol te verbinden: 'Deze gelukzaligheid staat voor de deur, zo gy [Democritus] uw laggen parende met de droefheit myner oogen, den stormbok plant in 't aanzien der gebreken: zo gy uw oude gewoonte, uw aard van spotten, de toetssen uwer dartelende lippen doet speelen ter plaatze, daar de gebreken zig vernestelt hebbende naar geen overgave schynen te luisteren'. En zo wordt dan deze aflevering, die voor Van Swaanenburg zelf zo belangrijk was, tot een programmatische

motivering van zijn werk als weekbladschrijver: uitgaande van een filosofie, die in de verzoening der tegenstellingen aan de beperkingen van feitelijkheid en lichamelijkheid zoekt te ontsnappen om zo in de begeerteloosheid de verrukking van de 'Philosophische stilte' te vinden, zal hij klagend als Heraclitus en spottend als Democritus de wereld deze waarden en daarmee haar bestemming voorhouden. Dat deze filosofie meer is dan alleen abstracte bespiegeling, dat zij in een ontledigende overgave de realiteit van een fysieke ervaring nastreeft, werd al aangekondigd toen ik wees op de erotiek in de voorstelling van Heraclitus' filosofische sensatie. Duidelijk blijkt dit ook waar de boefening van deze wijsbegeerte binnen een huwelijk in staat is ofwel de heterosexuele erotiek om te buigen of dat huwelijk te doen mislukken.

Het huwelijk van Ovidius en Corinna is blijkens hun samenspraak in de derde aflevering³ geslaagd te noemen. Na een lofdicht op Venus, waarvan de laatste regel luidt: 'Het schoonste van 't heel-Al, is 't wezen van een maagt' schildert Ovidius hoe hij tot zijn verrukking is aangewezen op zijn Corinna. 'Geen Diana [maangodin] behaagt my by nacht, want die my by dag een leidstar verstrekt, is in den avond het dons, waar op ik de droomen leer begrypen, die de hoofdstoffen prikkelden, om uit het donkere Chaos de wereld te redden [in de zin van: losmaken], en langs jaaren te slieren'. In deze gemeenschap dringt Ovidius door tot de zin van de wording der wereld, in deze vereniging ligt zijn grootste geluk: 'Hy is geen mensch, die zulke sporen derft: die uitspanningen verdooven de doorenen van den tyt: ze schaffen oogenblikken, die men gedurig begeert.' Corinna meent hem door haar omhelzingen te nopen tot eeuwige trouw:

Maar neen, gy heeft geen slot, voor hem van zulke zeelen [banden],
Wiens hart, als 't uwe, tragt een zelve rol te spelen.

Al stiet gy my te rug, ik viel weêr naar u toe,

En hou u eeuwig waard, wort gy my maar niet moê.

Corinna die nauwelijks bestand is tegen deze liefdesverklaringen, vraagt zich af wat Ovidius nu weer wil, of beter hoe Ovidius het nu weer wil: 'Was het niet genoeg dat Iole [Iole is een door Hercules begeerde prinses; toen zijn aanzoek door haar vader was afgewezen, ging hij zich zo te buiten dat hij aan zijn straf alleen kon ontkomen door gedurende drie jaar in vrouwenkleren als spinster

werkzaam te zijn bij koningin Omphale, die zich op haar beurt uitdoste in Hercules' leeuwepelt; later vond hij de dood toen hij een vergiftigd feestkleed aantrok dat zijn vrouw, jaloers op Iole, hem had toegezonden] zig verstak in Hercules kragt? en, van de rosse huid eens leeuws omgord [Hercules droeg een leeuwepelt], haar Alcides [Hercules] genoot in de digte lommer van een holle spelonk? of moest hij ook zelf herschept, in 't maagdelijk fluweel, de zeide sluijers van zyn troetelige nimf zien plooijen langs zyn schouders, om haar tederheit door liefde te evenaaren? voorwaar ik ben de uwe, schoon gy de myne niet en waart, en al was 't dat gy van myn onnozelheden nooit wiert verwonnen, ik zouw voor uw mannelyke gestalte, en fiere hartstogten duiken als een Cythareesche [aan Venus toebehorende] duif voor den doffer, dies zweer met geen eeden, dat gy uw lusten uit myn aderen zuigt, om my te verzekeren, van 't geene ik met yver bejaag, want al haatte gy my, ik kan niet anders worden als Naso's [Ovidius'] slaaf. Als 't hart is geboeit, wie maakt het los?' Corinna heeft zich uitgeleverd aan Ovidius, die zich op zijn beurt op haar weet aangewezen en haar betreft in zijn erotische verbeelding, in zijn erotiek van de metamorfose: 'Hoe wenste ik haar in te boezemen, het geen ik waande, datze niet begreep! en welke vertellingen deed ik niet, om haar te doen bezeffen, waarom de Goden zo dikmaals veranderden van gestaltens, in het vervolgen der Woud- en Stroomnadjaden [-nimfen]. Ik dagt schiet het eerste vrysterschap maar een bot, het wort metter haast een spiegelenden tak van eidelooze gedaantens, en 't zal zoeken te peilen, hoe alle de veelvuldigheden zig vereenen, in één enkel gestel. Als het brein slegts vatbaar is, voor het oogenblik van een gelukkige stremming der zinnen, zo is het geheel eigen aan de betoverende magten der mannen'. Ovidius, die nu 'als een leerling, de wetten der liefde [ondergaat], door ze anderen in te stampen', vindt tot zijn verrassing meer begrip bij Corinna dan hij had durven hopen: 'Ik ben uw Corinna, uw eigen, en al wat 'er op myn akker wast, heeft Nazo gebout'. Ze zingen elkaar dan toe in verzen, waarin door Corinna ook de dichtkunst van haar man wordt betrokken: 'den klank van zulken keel, [...] Die 't onderst' der natuur, doet naar het bovenst' spart'len./Want zeker de digtkunst heeft verrukkende kragt, en zo die bestiert wort van een deftige pen, gelijk

die van myn Nazo, dewelke vry is van de A,B,C. lessen der school-tyrannen, zo maakt ze eindelooze slaaven der liefde.' Ovidius heeft het goed getroffen met zijn Corinna, die in staat is met haar huwelijkspartner ook zijn filosofie en daarmee zijn erotische instelling te accepteren, die – en hier wordt de samenhang van beide met de poezie onderkend – openstaat ook voor zijn dichtkunst die 'eindelooze slaaven der liefde' kan maken, maar dan in een zin die zich verder zal uitstrekken dan hun gemeenschap.

Dat zo'n 'filosofen-huwelijk' niet altijd slaagt, laat Van Swaanenburg zijn lezers zien in de onmiddellijk volgende aflevering,⁴ die in een samenspraak tussen Socrates en Xantippe het beeld oproept van een totale ontreddering.

Een wys man, door de trouw aan een zottin geklonken,
Kan stouter, als te voor, op deugt en lauw'ren pronken,
Wanneer hy leidzaam steeds haar dollen nukken dult,
En in zyn zelve keert, als 't onweêr buiten brult

Aldus de eerste regels van het inleidende gedicht dat zo besluit:

Die zig bewegen laat van 't ongeworde goed

Heeft bruids genoeg, voor zig, aan 't dart'len van 't gemoed.

Socrates beklagt zich hier niet alleen over de mislukking van zijn huwelijk, hij heeft zich al op zichzelf teruggetrokken. 'Heb ik één dag gehad, ô tuimelende lugtballen! waar in myn geest stil stond, zint ik haar zag, die ik als vrouw begroet, want myn vrykunst was een hel vol weelde; een mengeling van plaisier, en onlust; een pop, die alles beloofde, dog niets en gaf, een zothuis van myn bloet, en een doolhof aller reden. Ik zag dat schepzel, in myn verbeelding, als een Godin, getakelt [opgetuigd] in haar eerste jeugt'; dat hij haar zo kon idealiseren, dat hij zo gefascineerd kon raken door haar als belichaming van zijn ideaal, dat hij haar hoger schatte dan zijn dichterlijke verbeelding vervult hem nu met bitterheid: 'ô Goden! nog dunkt my dat het sneeuw versmelt van myn versleete kruin, nu ik op die wrange uren denk, die my de liefde schonk. Weg Eliseesche velden, riep ik uit, die zulke toppen beklimt behoeft geen parnas, die zulke bronnen tepelt lurkt starren van 't azuur, spant druiven voor de zonnekraal, en schenkt zyn appel aan de eerste Venus dezes tyts. Bedriegelyk Ide, gy schildert met onbestendige waterverf een aangename vlam, die geen andere duur bezit, als de veranderinge zelfs, en geen wezen heeft, als het

geen onwezentlijk, ons eigen wezen vernielt'. En weer in een landschappelijke verbeelding: 'Olympische toppen, en gy Arcadische bergen [...] gy weet wat stroomen langs uwe klippen biggelde naar de dieptens van myn verslagen hart om een Xantippe, om een, helaas! ach Goden! wat doet een wysgeer met een wyf!' 'Wat doet een vrouw met een zot?' is de wedervraag van Xantippe, 'wat gemeenschap heeft een maagdelyke schoot met de Philosophie, en wat vermaak geniet zy in 't huwelyk? die by een redenverzaker iets verwacht, het geen men ten minsten met de dieren hoorde gemeen te hebben?' Socrates' teleurstelling kan pijnlijk zijn, hij kan eraan ontsnappen; Xantippe echter blijft alleen met haar onvervuldheid: 'Gy Socrates, tyran van mynen wellust, verslaaft aan wysheit, aan een bovenzinnelyke prul, aan iets dat geen bloet voldoet, maar de ziel betovert met onnaturelijkheden, gy zugte na het kuszen, gy zwoegde, gelyk een bleeke kim, na het lacchen der opdagende zon, en gy liet my in onzekerheit rekhallen, naar 't gene ik zo driftig bejaagde. Ik lag verbaast, ik herhaalde myn adem: ik weet niet wat ik dagt, alleen ik wierp radeeloos myn bolle arm, myn marmere borst om uw schouders, myne lippen vol honingdauw om uw mond: ik zei, vol ankst, myn Socrates, wat kan men meêr uitten, als men waarlyk leeft; maar neen eidelheit der eidelheden riep onze heilig; hy die geen ledigheit kent, nog toestaat in de wezens aller dingen, was uitgeput.' Socrates is onverstoorbaar: 'Ach kende gy, verblinde, de diepte van u zelve, de wellen van uw eeuwige ziel, de bronnen waar in het heel-Al zig zelve baat, om door den tyt tot de altoosdurentheit te steigeren, gy verliet een aangenome beeld om ongebeeld te ontfangen het zoet dat ik deelagtig ben. Dat is een grondsteen van 't huuwelyk, een egte Hermaphrodiet: dit zyn meiren van wellust; [...] Dus wort men zwanger van liefde, [...] Dus kweeken wy hemels, dus worden wy Goden'. Geslachtelijke gemeenschap om wille van die gemeenschap zelf is hem niet mogelijk, hij verlangt wel naar een samenzijn dat anders is gemotiveerd: 'Ach dit is wat anders myn Xantippe, als de vereeniging van twee verscheidene lichamen, die telkens oploszelyk is, zo ze niet innerlyk op een toon gesnaart staat. Dit is het ware niet, maar alleen een bloote schaduw van de waarheit, een schets, ô vrouw, van 't geene gy genieten moogt, zo gy in vereeniging van geest met den mynen

uw vlees verbind tot een eeuwigdurende eenheid met het myne, dan blyft men na de dood verzegelt aan de Pythagorise stilte, geen wederkeeren [reïncarnatie] heeft plaats, voor die in het onzekere, op een ongebooren Daemon rust'. Maar hiermee begeeft hij zich op een weg waarop hij tevergeefs Xantippe uitnodigt hem te volgen. 'Een oogenblik zoet voldoet geen heigend gemoed, 't geen steigeren moet verder als natuur. Daar beklimt het zyn eigen wortel in verborge hooien, het streelt zyn moeder, het ontvadert zyn reden, en vind zig in een verkwisting van alle eigen levenskrachten voldaan. Weg werelt, slegte wellust, weg Syrenen die Ulisses wilt verlokken, gy kent hem niet, zyn ziel hoort zyn Penelope, die hy trouwde, eêr hy zwerven moest, door Zee, en kabbelende baren, om eindelyk eeuwig in haar lommer te overnagten. Daar voel ik Goden! ach! my dunkt ik worde haar reets gewaar, zy lonkt, zy traant my toe. Maar zegt waar ben, waar blyf ik!' – 'Je bent, Gek, vlak voor de deur van 't dolhuis'. Maar Socrates gaat door, beschrijft zyn huwelyk als een 'gevangenhuis': 'moet men kuszen, als men niet en wil! praten, als men wenst te zwygen! ydelheit hooren, als men tragt ontbloot van zinnen te zyn! [...] Help uw Socrates myn Apollo! want nu eert hy de spreuk: Kent u zelve, de ware bruit zit in onze eigene ziel geprelt, daar de uiterlyke maar een hoer is, die alles verzwelgt, en haar minnaar naakt ontkleet hebbende van alle rust ontbloot', tot Xantippe uitbarst: 'Gy ontaarde pligtverzaker, gy regte Jansenist onder de Grieken, waar toe my dan genomen? [...] Voor een kus schonkt gy my duizent rymregulen, een trotsse pronknaalt van heldezangen, waar op Xantippe zat, als voogdesse uwer ziel, en nu isze een Philosophische slet, een tyt verdryf van onnutte oogenblikken, een geneesmiddel om de bedorve omloop van het kokende bloed der mannen een weinig te doen bedaaren, een noodzakelyk kwaat, om zulke dieren, in de werelt te brengen, gelyk hy zelve is: maar neen stoft gy op uw brave kinders vry, ô Vader van koekoeken, dog weest verzekert, dat uw haane sporen myn pluimen niet hebben getreden. Daar zyn andere baazen, die de verdiensten der vrouwen erkennen' en in een laatste poging om hem te bereiken: 'Die my niet wil beryen, bery ik; waar is gebit en toom! waar zweep en sporen? de ezel moet gezadelt, Xantippe moet 'er dwars over heen: dus verdient myn Filosooph den

haver der lydzzaamheit, als hy moey van 't ondermaansche vrouwenhooy, in zyn studeerkamer de haaren van zyn geplukten baard, aan zyn verborge meesteres gulhartig opdraagt. Goden dat is een zoete gifte voor de wysheit! wat moet zyn Sofia [de wysheid] meesmuilen, als zy die gryze stoppels, met haar uylen oogjes [Athene werd als godin der wysheid oorspronkelijk vereerd in de gedaante van een uil] aanschouwt!' Maar het lijkt of dit alles alleen maar door haar gezegd moet worden om uit te laten komen hoe onkwetsbaar Socrates is: 'Oneindige moeder der demoed, die alle de steiltens der vergramde starren in uw schoot verdiept, laat my, uwen zoon, in de ruime kelders der verborgendheit rusten voor de openbaare gruweldaden der bezete wyven'. Na een kernachtige samenvatting van zijn leer: 'Hier toe is men geworden opdat men ontworden zouw, van zyn enkele gestalte, tot een algemeen wezen' besluit hij zijn aandeel in deze aflevering met een gedicht waarvan de eerste regels luiden:

Keer in u zelf, Narcis, met kabbelende togten,
Dat heilig lugtfluweel, 't geen minnaars elders zogten,
En vlegt uw ved'ren vast, om 't keurlykst elpenbeen [ivoor],
Dat op een paele vloer [waarschijnlijk: een spiegel] eerst voor uw oog verscheen

De slotregel:

Men vind nooit 't regt begin, Als in der dingen end
wordt weer beantwoord in een gedicht waarin Xantippe haar opvattingen over de werkelijkheid stelt tegenover die van haar man die [...]'t ondermaansch, als eigen aan gebreken,
Verstookken van het ent, laat in 't begindzel steeken,
Tot nadeel van de trouw, en 't regt van 't huwelyksbet
Dat op de proef van 't vlees den prys der geesten zet,
Die Socrates ontbeert, door wind, en dampen te eeren,
Het eind van alle stof, is in 't begin te leeren.

Na de beschrijving van het geslaagde huwelyk van Ovidius en Corinna, zijn het hier Socrates en Xantippe die tegenover elkaar worden gesteld niet alleen als de onverzoenlijke echtgenoten in een mislukt huwelyk, maar als vertegenwoordigers van twee onderling onverzoenlijke houdingen, die door Van Swaanenburg worden getekend op een wijze waarbij hij de rechtmatigheid en de geldigheid van geen van beide in twyfel schijnt te willen trekken. Beide hou-

dingen zijn gericht op een vervulde werkelijkheid; Xantippe gaat daarbij uit van de concrete realiteit en verwacht van een engagement daarmee de vervulling, Socrates onttrekt zich daaraan en zoekt in zelfinkeer en zelfontlediging ('in een verkwisting van alle eigen levenskrachten') de vervulling van zijn realiteit door haar in haar oorsprong op te lossen.

Twee wijzen van erotisch beleven worden in deze aflevering teruggebracht tot deze twee houdingen, zodat nu ook omgekeerd kan gelden: deze houdingen liggen ten grondslag aan deze vormen van erotisch beleven. Zo wordt Socrates' erotiek bepaald door zijn verlangen naar oplossing in de hermafroditische oorsprong zoals die in deze filosofie wordt geleerd: man en vrouw zoekt hij binnen zichzelf als eenheid te beleven. Dat betekent dat Socrates, met het beeld van de vrouw voortdurend voor ogen, de bevrediging niet zal vinden in de ander, maar – voorzover er sprake is van lichamelijke gemeenschap – hoogstens met de ander. Dat betekent ook dat, wanneer de gehuwde filosoof zijn vrouw niet kan winnen voor zijn filosofie, zijn levenshouding en zijn erotiek, wanneer hun relatie niet 'innerlijk op een toon gesnaart staat' zoals die tussen Ovidius en Corinna, dat hij dan alle kans heeft de rol opgedrongen te krijgen van hoorndrager en vader van onechte (koekoeks-)kinderen.

Ovidius in de ene, Socrates in de andere aflevering bevestigen ieder op hun wijze de samenhang tussen hun filosofie en hun erotiek; zij laten geen twijfel bestaan aan de belevingswaarde van die filosofie die als systeem de formulering schijnt van een levenshouding en waarvan de beoefening gericht lijkt op wat binnen die levenshouding ervaarbare realiteit moet zijn. Of de eerste verbeelding van het filosofenhuwelijk door heimwee, de tweede door verbittering is ingegeven, laat zich niet uit deze afleveringen zelf afleiden; ook wie constateert dat bij Van Swaanenburg een negatieve benadering van het huwelijk als bron van hoorndragerij en koekoekerij overheerst, kan daaruit nog niet besluiten of hij al dan niet, gelukkig of ongelukkig getrouwd was toen hij dit schreef: hij kan met zulke beschrijvingen evengoed zijn ongehuwde status tegenover zijn lezers motiveren, als zich voor een in de ogen van zijn lezers vreemde verbintenis rechtvaardigen.

Trouwens ook daar waar zijn beschrijvingen doen vermoeden dat aan de beoefening van deze filosofie in zelfinkeer en zelfontlediging

de beoefening van een eenzelve erotiek beantwoordt, laat hij zich nog niet bij mogelijke feitelijke praktijken begluren. Beter dan de feitelijke vormen waarin hij deze erotiek zou beoefenen, is haar belevingsinhoud te omschrijven. In de tweede aflevering kwam Heraclitus, op zoek naar de 'Philosophische stilte', te staan voor 'een eigen afgrond die hem toebehoort', 'hij ziet zijn eigen vrouw', zijn eigen vrouwelijke beeld. De relatie daartoe verschijnt nu in wat volgt erotisch gekleurd en de spanning schijnt zich daarbij al te snel te ontladen in een orgasme waardoor het Heraclitus onmogelijk is zich in zijn beleving te verenigen met dit vrouwelijke beeld: 'he-laas! hy is te zwak om ze te omarmen, een oogenblik verlustigt zig zyn flikkerende spiegel in een ontdoenende overgave, en belonkt zyn Narcis die hem zo teder toelagt, maar pas is zyn bloed gaande om die lieve gedaante in zig wezentlyk te ontfangen of hy geniet, door te grote roering, als Ixion, een wolk voor zyn Godin'. Het is opmerkelijk dat hier 'zyn flikkerende spiegel' als Heraclitus' spiegelbeeld personifierend wordt voorgesteld en dat er van dit, als mannelijk aangeduide spiegelbeeld een stimulerende werking schijnt uit te gaan: het 'belonkt zyn Narcis die hem zo teder toelagt'. Zo lijkt Heraclitus zich in feite eerder aan zijn eigen spiegelbeeld te verlustigen dan aan het beeld van een vrouw dat hij zichzelf uitsluitend in zijn verbeelding zou scheppen, hiertegenover blijft staan dat de feitelijke van zo'n narcistische praktijk hier alleen als literaire, verbeelde werkelijkheid bestaat. Hetzelfde geldt voor de Iole-travestie waar Corinna op zinspeelt: nadat zij zelf, als Iole, verkleed in de leeuwehuid van haar minnaar Hercules de gemeenschap met haar Ovidius had genoten, veronderstelt ze dat Ovidius nu ook zelf 'herschep't' 'in 't maagdelyk fluweel' en 'de zeide sluijers van zyn troetelige nymph' met haar wil samen zijn; in deze erotiek van de metamorfose is Ovidius dan de passieve minnaar die zich laat beminnen door een vrouw in mannelijke travestie, ofwel zelf in vrouwelijke travestie door haar benaderd wil worden, en misschien wil hij wel beide. Die passieve rol vervult ook Socrates die zelfs slachtoffer wordt van Xantippes begeerte en die zich overigens als Narcissus weet aangewezen op zichzelf en het beeld dat hem in de spiegel verschijnt. In zoverre deze erotiek samenhangt met een filosofie die in ieder geval onmiskenbaar door Van Swaanenburg wordt gepredikt, is er aanleiding tot de veronderstelling dat hij niet aange-

wezen zal zijn op een druk heterosexueel verkeer, er kan echter bezwaarlijk uit geconcludeerd worden dat zijn relaties tot vrouwen feitelijk zouden worden gekenmerkt door een wederzijdse uitwisseling van functies en kleding. Hoeven de praktijken van zijn filosofen dus niet noodzakelijk ook de praktijken van Van Swaanenburg zelf te zijn, hun erotische instelling, de inhoud van hun erotische beleving zullen deze woordvoerders van zijn filosofie niet van een vreemde hebben: Van Swaanenburgs beleving van de erotiek zal er een zijn die zich in deze vormen althans laat verbeelden.

Waar en wanneer nu Van Swaanenburg zichzelf of de figuren van zijn verbeelding in een erotische situatie plaatst, hetzij in relatie tot een ander, hetzij tot zich zelf, de inhoud van die erotiek blijft nagenoeg steeds dezelfde. Enerzijds is zij nergens uitsluitend en onvermengd heterosexueel, – waar dat al het geval lijkt te zijn, haast hij zich altijd om zijn verklaringen terug te nemen – anderzijds blijft zij nagenoeg altijd gebonden aan de spanning tussen het mannelijke en vrouwelijke. Hij kan zich in zijn rol van Arlequin Distelateur te buiten gaan aan uitspraken als deze: 'De een houwt het met de billen van een Zwyn, en de ander met een *Pater* stuk, dog ik slagt [lijk op] de gierigaards, en houw 't met alle ding, schoon ik gebooren ben, om voor Lasarus [als melaatse] met de klap [de lazarusklep] te loopen langs het Dolhuis uwer aller ooren'.⁵ Daar zijn andere uitspraken tegenover te stellen, want ook voor hem 'is 'er

niets lieffelyker, als daar *een goede Vrouw*, (vergeeft my die Romantike expressie, Messieurs) in de omarming van haaren man haar geheele ziel, met den zynen vereenigt'⁶, maar zulke vrouwen zijn voor hem al even zeldzaam als zulke passages in zijn werk en daarom is het volgende representatiever voor zijn altijd dubbelzinnige waardering van de vrouw: 'Wy spreken nu maar van de kwade Vrouwen, dewyl wy de goede niet zullen noemen, om onze conscientie niet te bezwaaren, of iets ten toneele te voeren dat 'er niet en is. Neen vrienden, verwacht van my zulke groote dwalingen niet: een klein leugentje bruit 'er me [mee] heen, maar zo grof zullen wy het nooit maaken, dat wy zullen zeggen: dat de nagt een dag is. [...] En al evenveel is een Vrouws figuur een mooi ding, ja ik weet niet, of 'er wel iets beter naar een mens gelykt, als zo een aardige spiegel, waar in Narcis zyn eerste gedaante koestert'.⁷

In alle in zijn werk voorkomende vormen is deze erotiek erop ge-

richt niet om de spanning tussen het mannelijke en vrouwelijke te verdoezelen, maar om haar binnen de beleving van het subject zelf te verzoenen. Dat wil zeggen: het subject verschijnt in zijn beleving, in de travestie van het vrouwelijke als begerenswaardig object. Narcisme en travestie bepalen deze erotiek, in welke relatie dit subject ook verschijnt: in een relatie tot zichzelf, tot zijn eigen spiegelbeeld of passief in een hetero- of homoerotische relatie tot een ander.

Narcisme en travestie zijn inderdaad ook de meest voorkomende motieven waar het in dit werk gaat om de uitdrukking van erotiek. Daarmee is de belevingsinhoud van die erotiek voorlopig omschreven, wat overigens weer geen enkele conclusie ten aanzien van Van Swaanenburgs feitelijke gedrag kan wettigen: zoals het narcistische behagen in het eigen spiegelbeeld alleen mogelijk is voor wie een ontmoeting met zijn geliefde andere ik verwacht, zo kan ook het eigen gemoed alleen al de rol van spiegel vervullen; en zoals een reele travestie altijd ook een spel van de verbeelding is, zo kan ook de travestie als component van Van Swaanenburgs erotiek evengoed alleen in zijn verbeelding beoefend worden. Het voorbehoud dat deze erotiek misschien alleen in de verbeelding beoefend wordt, doet overigens aan de reele belevingsinhoud daarvan niets af. Een dergelijk voorbehoud is nog te meer onontkoombaar, omdat we zelfs bij de meest onomwonden beschrijvingen van deze erotische praktijk nog altijd te maken hebben met literaire verbeelding; dergelijke beschrijvingen overtuigen van niet meer, maar ook van niet minder dan de belevingswaarde van deze erotiek. In een gedicht waarin de dichter zegt de 'droomerotiek'⁸ in de relatie tussen de eeuwig slapende herder Endymion en de hem benaderende maangodin Diane te verkiezen boven

[...] 't verbond,

Met eenen Woudsybil, die niemand durft ontmoeten,

Om datze veel te bits van tanden, en van mond,

Slegts voor een Scilla* bast

motiveert hij zijn afkeer van een huwelijk met zo'n boze vrouw nog aldus:

Maar neen, Ioles rok, dat zei, en dun fluweel,

Waar onder zig verschool haar Ridder van de Leeuwen,*

Neem ik voor 't zagt Sattyn, en dat genoeggelyk deel,

* *Scilla* mythologisch monster; *Ridder van de Leeuwen* Hercules.

Waar in myn zieltje slaapt, als op een bed van pluimen.
 Kus, Leda, kus u Swaan!* zyn neb* gloeit van carmyn;
 Zyn vlerken zyn yvoir, al 't bloed begint te schuimen,
 En hy wil op u schoot Apol geoffert zyn.
 ô Schepper van de lier!* gy temmer van de vonken!
 Die deeze peezen zweept, met u verborge vuur;
 Ik zit op Leucothé,* zy op myn haart te pronken,
 En wiszel beeld, om beeld, door hette der natuur.
 Ik min het Vrouwenkleed, zy Herc'les knots, en boogen,
 En vind my in het zout van Cyprus* Oceaan.
 Laat alles vry, ô zon! verdwynen voor myn oogen!
 Dewyl ik in my keer, door uit myn zelfs te gaan.⁹

Zo dubbelzinnig als zijn houding is ten opzichte van de vrouw, zo dubbelzinnig is die ook ten opzichte van haar kleding; tedere woorden kan hij eraan wijden binnen het verband van een travestieverbeelding, maar dan heeft hij er plotseling behoefte aan duidelijk te maken dat die kleren op zich hem even weinig zeggen als de vrouw die ze draagt:

Dat dun fluweel, die zei, dat taf, en 't hel sattyn,
 Waar in Iole schuilt, om Hercules te pieren*
 Is maar een kriedwiel van eindelooze mieren,
 Waar in het leeven schuilt van 't doodelykst venyn.
 Wil iemand in den tyd vernoegt te vreedten zyn?
 Die kies een Pallas uit van eeuwige lauw'rieren
 Door zig met deugden steeds, en heilighheid te zieren

In de beoefening van die wijsheid vindt hij zijn eigen Bacchus, zijn Venus, zijn 'Ceres [godin van de landbouw] der Apollen', zo schept men zich kortom zijn eigen geliefde: 'De rest is eidelheit, blanketzel van wat snollen'.¹⁰ Geen fetisjisme, maar narcisme bepaalt de beleving van deze travestieverbeelding.

Het ligt hier natuurlijk voor de hand de belevingsinhoud van deze erotiek in verband te brengen met opmerkingen in Van Swaanenburgs werk over een mogelijke impotentie, waarvoor zelfs de hulp

**Leda, kus u Swaan* Leda werd door Zeus in de gedaante van een zwaan, tevens zinspeling op Van Swaanenburg, benaderd, *Schepper van de lier* Apollo als god van de dichtkunst, *Leucothe* zeegodin, personificatie van het water als vrouwelijk element, *Cyprus* vanwege de daar gevestigde eredienst van Afrodite Venus, aan Venus toebehorend; *piëren* verstrikken, *eeuwige lauw'rieren* Dafne, de geliefde van Apollo, god van de wijsheid, veranderde in een laurierstruik

van een kwakzalver zou zijn ingeroepen. Wat oorzaak is en wat gevolg, is niet uit te maken, doet trouwens ook weinig terzake, maar het is waarschijnlijk dat Van Swaanenburgs kennelijke preoccupatie met verschijnselen als fysieke impotentie en castratie, zowel als met hoorndragerij en koekoekerij, niet vreemd zal zijn aan de inhoud van een erotiek die vrijwel steeds mede wordt gekenmerkt door een althans in heterosexueel verkeer ontoereikende potentie. Een bijna omgekeerde en misschien onbedoelde bevestiging van deze samenhang geeft Arlequin in de voorlaatste aflevering van de Arlequin Distelateur, waar hij, het afnemen van zijn seksuele mogelijkheden verklarend uit de slopende werking van de tijd, daarbij zijdelings die erotiek ter sprake brengt:

Hoe minder, dat Prins Mars, in Paphos* huispostil,*
De bladertjes doorleest, van Vrouw Natuur beschreeven,
Met toetssen van de min, die vreugde en wellust geeven,
Hoe hy al meêr verliest, 't geen Venus hebben wil.
De tijd sloopt klip, en rots, tot een neêrhangend dal,
Want helden, die pas* staan, die rollen van hun bergen,
Wanneer hun reuzen mat verwiszellen in dwergen,
En duiken van 't arduin, gelyk een waterval.

...

Al spon geen Hercules Omphales zilv're vlas,*
Nog haspelde dat af, 't geen liefde heeft gebooren,
Nog ging al evenwel de dapperheit verlooren,
Als Dedal's guitje* dook van 't Icareesse was.*
De pluimtjes vallen uit, als 't jaar ten einde loopt,
Schoon dat de Haan geen Hen heeft in dien tyd getreeden,
En een Soldaat, die nooit heeft met zyn doek gestreeden,
Wyl hy geen bres ooit zag, waar langs de Veldheer stroopt,
Raakt evenwel kapot, en daalt in Charons boot.¹¹

Heeft hij misschien zichzelf op het oog, wanneer hij als Momus spreekt over 'een zeker spook, of verschynzel' dat 'net als een Tan-

**Paphos*: stad op Cyprus, zetel van de eredienst van Venus (dus: Venerisch); *postil*: stichtelijk boek met bijbelverklaringen; *pas*: nauwelijks; *Al spon geen Hercules Omphales zilv're was*: Hercules vervulde gedurende drie jaar de rol van spinster bij koningin Omphale; *Dedal's guitje*: Icarus, zoon van Daedalus, die met wassen vleugels de zon tegemoet trachtte te vliegen en daarbij neerstortte; *dook van 't Icareesse was*: zelfs al speelde Hercules zijn travesti-rol niet, dan nog ging zijn 'dapperheit' verloren: blijkbaar is de travesti op zich al in staat die 'dapperheit' aan te tasten.

talus, de bovenste, en de onderste gelukzaligheden ziet, zonder ze te bezitten: dog te vreden, door in eene afhankelijkheid alles te wikken, blyft het volstandig door kruis, in steê van munt de voorwerpen te verduuren, en schoon het gebooren schynt tot arremoeude, en ontblooting, ja ontbéring van alle voorwerpen, om 'er in te genereeren, zo verwekt het dog in zyn eigen begrip *magice* alleen meêr zoonen, en dogters, dan het ondermaanse Castratendom met malkander kan teelen'?'¹² Met het onderscheid dat hij in het vervolg hierop aanbrengt tussen 'de groote Monarchie der Castraaten, en de kleine Republiek der Teelkundige Wysgeeren' maakt hij in ieder geval voor zichzelf de keuze gemakkelijk. Ter illustratie van de samenhang tussen erotiek en filosofie, van de zeer reele belevingsinhoud van beide voor Van Swaanenburg, nog een citaat uit de Arlequin Distelateur; in dit weekblad dat hem door een veel bewuster populaire toon en opzet minder ruimte laat voor behandeling van zyn filosofie, valt de tweentwintigste aflevering min of meer uit de toon en zich bij voorbaat verwerend komt hij dan daarin tot deze bekentenis van zyn filosofische praktijk en wat die voor hem betekent: 'Zo een letterspin mogt vraagen, hoe of het komt, dat een Molik [vogelverschrikker] als ik ben de kriecken des Paradys bewaart voor de bedervende verslinding der Spreeuwen' en waar uit of het groeit dat een Ezel waarheden oracelt' die geeven wy ten antwoord, dat even gelyk Spinnenkoppen venyn zuigen uit een bloemwarand, dat op dezelve wyze de innerlyke hooningbei van myn onaanzienelyke biezenkorf, zyn verborge voedzel plukt uit een afgescheide waarneming myner ziele van de eeuwigduurendheden, die my vaak meêr dan Philosophies verkwikken, als ik mat van myn eigen vuilligheid, en de secreeten myner buuren te ruimen stil inwaarts keer, om heimelyk een gelaten uiltje te knappen onder de lommer van den al bestierder, die bewust is, dat ik ondervindelyk weet, dat de vertroostinge der wysgeerte een warme deeken is, om zig onder te bergen voor de guure buijen der wrevelige kwaataardigheid en hagel des tyds. Op het matras van eenzaamheit in een verborgen hol gedekt leggende met den zeiden sluijer van een heilige Iole slaapt Hercules in de bouwten der liefde, en welke Faunus durft zig verstouten een platten neus te haalen! daar de deugt schildwagt houdt, wyl de bronze zinnen slaapen'.¹³

Ook hier is het weer de 'zeiden sluijer' van Iole, sinds de samenspraak tussen Ovidius en Corinna een veelgebruikte vorm voor de verbeelding van deze erotiek, waarin de erotische geladenheid kenbaar wordt van wijsgerige oefeningen die Arlequin 'vaak meêr dan

Philosophies verkwikken'. Uit de toevoeging 'wyl de bronze zinnen slaapen', in schijnbare tegenspraak hiermee, valt op te maken dat deze erotiek niet in de actieve, daadwerkelijke poging tot opheffing van de spanning, in het streven naar een begerenswaardig object wordt beoefend, maar veeleer in een passief ondergaan van die spanning, in een ontledigende overgave. Zoals nu de beoefening van deze wijsbegeerte erop gericht is door zelfovergave de filosofische stilte te bereiken, zo is zij dan tevens in die zelfovergave gericht op een

'erotische stilte': de filosofische stilte is een ook erotische ervaringswerkelijkheid. In deze ervaring zal de vereniging der tegenstellingen waar Democritus filosofisch van sprak, samenvallen met wat de kern bleek van deze erotiek: de verzoening binnen de beleving van het subject van de twee erotische tegenstellingen, het mannelijke en het vrouwelijke. Deze erotiek, waarvan het mogelijk bleek zijdelings de intensiteit aan te tonen waarmee die filosofie in de opvatting van Van Swaanenburg kan worden beleefd, blijkt nu ook direct bij de inhoud daarvan betrokken te zijn als een component van die ervaring die in deze filosofie wordt nagestreefd.

De erotische beleving mag dan nu een belangrijke component zijn in de beoefening van deze wijsbegeerte, zij is in Van Swaanenburgs wekelijkse proza op een veel minder opzichtige wijze vertegenwoordigd dan de voorafgaande uitweiding misschien zou doen veronderstellen. In het algemeen verschijnt zij min of meer verhuld, in samenhang met zijn filosofie waar hij de verrukkingen beschrijft die de filosoof ondergaat; hij weet echter dat hij het merendeel van zijn lezers met zulke stof niet amuseert en hij voelt zich genoodzaakt hiermee, zij het onwillig meer en meer rekening te houden. Bij al zijn gedwongen terughoudendheid en bij al zijn soms venijnig uitgesproken rancunes tegenover het huwelijk en de vrouw doet zich dan ook soms de paradoxale situatie voor dat hij zich verplicht acht tot enige erotische compensatie ten gerieve van zijn lezers. Hij zet er zich dan toe een aflevering te wijden aan de beschrijving van een dartele pastorale vrijage:

Zing ons nu eens myn luit, na zo veel onweêrsvlaagen,

Het ted're vreëmuziek van een verliefde ziel,

Die, als een zilv're dauw, in purp're roozen viel.

Dat is dan het begin van de 31e aflevering,¹⁴ een samenspraak van Tityr en Amaril, waarin de eerste zich al direct afvraagt: 'waar toe ben ik één oogenblik Tityr? waarom geen Amaril? waarom verlies ik niet wat ik ben? en opgepropt van u, ontledigt van my zelve? de natuur der waare min is niet anders, als anders te zyn'.

Ook in de beschrijving van zo'n liefelijk tafereeltje doet Van Swaenenburg geen concessies: als hij dan al een minnend herderspaar ten tonele voert, dan in de geest van zijn filosofie. Wanneer Amaril in deze liefde de vereniging van het mannelijke en vrouwelijke, van vuur en water beleeft: 'Staat ruim! ô Boszen, en Velden! myn wereld krygt een anderen dag! de Oceaan der liefde huppelt op het eeuwige vuur! de oneindige meiren [meren] zyn in vlam! en wy golven in een, als het onderaardse vogt, met het bovenste water der lugt. Zouw wel Hermaphrodit deze stroomen bewoonen? ben ik ook Salmacis [Hermafrodit, de zoon van Hermes en Afrodite, vergroeide met de nimf Salmacis, tevens de naam van een week makende bron, tot een man-vrouw]? moet ik vervloeijen in een beek, om zyne baaren te verzwelgen? of daalt hy in my, om my te verhemelen?', wanneer zij dan in haar uitbundigheid moet erkennen: Ik kwam te kort, tot roem van die bekoor'lykheit,

Die in het minsgenot van twee begraven leit,

Die maar één enk'le ziel in dubb'le vormen deelen

dan is het duidelijk dat we hier te maken hebben met het ideale liefdespaar voor Van Swaenenburg. Dat wordt nog duidelijker als Tityr zich door deze liefde aldus laat inspireren:

ô Goden! wat zal 't zyn, als ik niet meêr zal weezen,

Als enkel liefde vuur, en Amaril maar vlam!

Ach! kwam eens de uur weêrom, dat ons die eeuw innam [weer in zich opnam],

Waar uit deze omtrek is zo wonderlyk gereezen!

Wat zouw een enk'le geest ons beide niet ontgeesten!

Wat zouden wy te zaam een zelve welbron zyn!

De consequentie van zijn liefde is voor Tityr het verlangen terug te keren in zijn oorsprong, naar een staat van ongeborenheid:

Verrukking leert ons iets, dat beter is als minnen:

Hier staat het wiltuig stil, hier zyn wy anders niet,
als 't kleinste veezel stip, by 't ongezien verschiet,
Waar in ik sneuv'len wil, om 't leeven te beginnen.
'Wort dan uit de omhelzing van myne wangen de natuurkunde
[kennis der natuur] gebooren!' vraagt Amaril zich af, 'en is de
snoeplust der jeugt een blik van de geduurige baaringe der din-
gen! ô Goden! wat hoort Amaril van haar Tityr?' Het klinkt als
een verwijt, maar het blijkt dat niet te zijn: 'myn vryër schept van
een kus een werelt vol plaaisier, hy ziet agter de gordynen der wel-
lust de eeuwige Venus, die haar kooper, voor Apollo's goude
straalen, verruult. Wat kan ik anders, als myn zilver, door zyn
magnetise kragt te laten vergulden!' Wat Socrates zyn Xantippe
tevergeefs voorhield, wordt door Amaril begrepen: 'De liefde der
tweeheit is tydelyk, dog de ondoorgrondelyke omhelzing van één
éénige zelsheit is onwisselbaar [onveranderlijk], en standvastig.
Tityr, en Amaril zyn oplosselyk in haar aardse min, dog in haar
hemelse neiging verduuren zy de eeuwen. Hier in zyn wy geënt
op den Philosophisen stam, dit is de wysgeerte der afgescheidene
zoonen, en de verborge Digtkunst der kwelende Herderinnen'.
Na de lof te hebben gezongen van de 'Heillige eenzaamheit' en de
volkomen onzelfzuchtigheid, besluit Amaril de aflevering aldus:
'Die kennis heb ik gekreegen door de liefde, en zint ik iemant op
een eereyke wyze heb bemint, is myn hart gesteegeen boven de
tydelyke vermaaken, tot den onlighamentlyken geest, die myn
onstoffelyke ziel heeft doen begrypen, dat myne gelukzaligheid
oneindelyk zal blyven, zo Amaril haar Tityr rekent voor den
geene, die uit een ander gevloeit zynde, met haar moet verwisze-
len tot dat geene, dat de Schepper begeert dat wy zullen zyn, te
weeten: gezuiverde vonken van dat altoos levende vuur, 't geen
op zyn eigen oli brand'.
Vier weken later komt hij met een nieuwe pastorale samenspraak,¹⁵
nu geheel in poëzie:
Te schaffen naar den smaak is 't kunstje van den tijd,
Waarom dan niet myn pen den teëm steeds uitgebreit,
Die Midas [de domme koning die aan het fluitspel van Pan de
voorkeur gaf boven de muziek van Apollo en daarom ezelsoren
kreeg] oor vergast met draf van Kermis deunen
Zo luiden de laatste regels van het, deze 35e aflevering inleidende

gedicht. Het lijkt of met de grotere tegenzin van de schrijver in dit genre, ook de houding van de herder, hier Damon geheten, eigenzinniger en brutaler is geworden. Hij vraagt zich af:

Waar toe hem tot een bei van uwen korf gekipt [gevangen]?

Die met zyn angel speeld, als gy hem komt te wekken

Hij wil of het een of het ander:

Of houd uw kuszen t'huis, of laat myn veder toe,

Dat zy haar geest verkwist, gelyk als ik tans doe,

Om in een purp're schaal een zilv're beek te gieten.

Cloris is dan al niet meer in staat haar verlangen naar gemeenschap speels te ontveinzen:

Waar zal uw vuur zyn vlam op 't laatst' nog heenen gieten?

Nu dat ik schyn gekeert in waterwildernis.

Blyf van myn boezem af, ô moorder van myn zugten

Gy sterft op dezen schoot, zo gy nog langer woelt

Of denkt gy niet eens na? hoe dat het staat te dugten

Dat de Oever slyten zal, als 't zeenat stadig spoelt.

Onz' wellen zyn te breed, te eindeloos van baaren

En 't dieploods touw te kort, waar me[e] gy peilen wilt

ô Stuurman van de min, Vrouw Thetys schuim Altaaren.

[Thetis is een zeenimf, personificatie van het water hier als het vrouwelijke element, waarmee Cloris zich vereenzelvigt.]

Ook Cloris is hier weer, aangewezen als ze is op Damon, de zwakste partij:

Waar een meisje vryt, om 't dart'len van een kus,

Daar moet de vryer steeds dat oogje wakker houwen,

't Geen ik, nu 't open is, vergeefs tot slaapen zus.

Speel my een deuntje voor, een aardig kwikje, guitje

En wieg my in de rust, ô jonge treuzelaar.

't Zal lukken! Goden! ach! myn Damon krygt zyn fluitje,

En die niet spreken kan van lag, die grypt' er naar,

Myn kykers sluim'ren al, de gitjes die verdraaijen

Ik droom van zoetigheid, van stoeijen op het dons.

Damon antwoordt met een speels, bijzonder geraffineerd gedichtje dat aansluit op Cloris' verzoek haar in rust te wiegen en waarin hij verschijnt als voedster, als 'minnemoêr'-tegen-wil-en-dank van Cloris (zie bloemlezing pag. 288). Maar Cloris reageert verontwaardigd:

Heet dat een vryers deun, en mannen toon!

Een pram, een volle mem is kinder goed,
 Het geen een wigtje, dat pas leeft voldoet;
 Maar Herderinnetjes die willen ander zoet,
 Dan melk van borsten
 Zij wil uitputtend door haar man verzadigd worden:
 Zo dat ik niet meêr weet van sus, of dus,
 Maar wens te sterven.
 Damon toont zich nu bereid zichzelf te vergeten voor zijn Cloris:
 Nu dat myn liefje wil, dat ik van spoor verwiszel,
 Zo kom, myn ruispyp, kom, en wend den taaijen diszel
 Van 't kinderlyk musiek naar 't Elizé der min
 Hij denkt er nog een moment over haar vanuit zijn filosofie de betekenis uiteen te zetten van de liefde als kosmische kracht, maar bedenkt zich dan:
 ô Neen, die fiere toon is voor myn Cloris niet,
 Die na een and're naalt, voor haar compas om ziet,
 Om langs het Swaanendons te streeven naar de starren.
 Het eind is dan tot vreugd van beiden:
 Die eerst gestadig riep. ei spreek my daar niet van;
 Want 'k zal myn muur, nog wand van niemand laten schild'ren
 Die vat het kwastje zelfs (hoe kan een maagt verwild'ren!)
 En doet met éenen sprong haar nagtslot in den ban
 en Damon vindt in deze gemeenschap zijn oorsprong en de vereniging van alle tegenstellingen, van alle elementen:
 Wat is myn Cloris zagt! wat is haar boezem teder!
 Ik wert reets, die ik plagt, en vind ons beide weder
 Een strengeling van lugt, van water, aard, en vuur.
 Zoals de filosofie een weg wijst naar de oorsprong en de vereniging der tegenstellingen, een ervaring die ook erotisch begrepen kan worden, zo is die weg – voor een filosoof – ook te gaan vanuit de erotiek. Hierin ligt de verbinding tussen deze filosofie en erotiek: in de erotische ervaring neemt men deel aan die kosmische energie die als creatieve spanning tussen de tegendelen man/vrouw, water/vuur, het aanzien van de werkelijkheid bepaalt. Intensivering van die spanning voor het eigen beleven is eerder het doel, dan oplossing ervan.
 Vatten we weer de draad op in De Herboore Oudheid, dan is het na een dialoog over de dichtkunst, de zesde aflevering,¹⁸ een samen-

spraak tussen Saffo en Faon, die het boven beweerde nog eens bevestigt (Faon is de legendarische veerman die zo aantrekkelijk is dat Saffo, de Lesbische dichteres, wanhopig verliefd op hem wordt; hij redt zich door van een rots in zee te springen). Binnen de onmogelijke verhouding tussen beiden is de erotische spanning tot zulke hoogten van intensiteit opgevoerd, dat zij zich alleen maar kosmisch laat beleven en uitdrukken. 'Myn Faon is het vuur, het geen dit water kookt' zegt Saffo, die aldus de natuurfilosofische zin van deze erotiek onthult:

Triumph! ô Goôn! triumph! 't groot Al is aan het joelen;
De Hemel streeld deze aard, de Zee het hoogste vuur:
De wereld wort gezolt langs poolen der natuur,
Om 't middelpunt te zien, waar naar de starren woelen.

Dezelfde gedachte keert terug in het antwoord van Faon:

Natuur voed vuur, en vogt, uit één en zelve borst,
Om, door die twee den tydt een eeuwigheit te baanen

De liefde is voor hem de allesbeheersende kracht in het heelal: 'Zo lang 't Heel-Al zal staan, zal Paphos [hier: Venus, de godin van de liefde] het regeeren'; en verder in de aflevering vraagt hij Saffo nog: 'wilt gy in my dan 't heel-Al beminnen?' Saffo zet dan uiteen hoe haar dichtkunst een zwarte kunst is die vanuit de donkere kant van de werkelijkheid de kern daarvan zoekt te bereiken en hoe zij daarbij heeft begrepen dat de inbeelding als in een spiegel ieder wezen de gedaante voorhoudt waarin het reincarnerend zal veranderen, een gedachte die al eerder werd uitgesproken in de samenspraak tussen Democritus en Heraclitus: 'Van dien tydt af, dat ik, op de Eoolsche lier, die my de Vader der winden schonk [Aeolus is de god van de winden; dubbelzinnig hier omdat Saffo ook schreef in Aeolisch dialect], den zwarten Erebus, en den afgrondigen Tartarus [Erebus en Tartaros. beide benamingen voor de onderwereld], als zoonen van het Chaos begroette, op hunne donkere bodems, ja den nacht voor den dag plaatste, om Orpheus heldenspooren [de zanger Orpheus daalde immers in de onderwereld af] in 't begindzel der dingen te evenaaren, heb ik al geweeten, dat de inbeelding, door een oneindig begin van den oppersten Bouwheer aller dingen gewrogt, in een lymagtige spiegel zyn gedaantens fokt, die de hoofdstoffen verzellen, en de wezens hersmeden tot geduurige wiszelbeurten, die strydende gevoelens, en pogingen

lokken: maar eilaas, de kennis der bovenste kragten doet de onderste dwaalen, want als de hemelsche afstortingen, in de aarde zakken, zo word ze gaande, om in de lugt te bewegen, en te wandelen naar het geduurige begin, door haar zelfs, als gewrogt te zien eindigen'. Het gevaar van 'de kennis der bovenste kragten', dat men zich in zijn concrete geschapenheid zou dreigen op te lossen, geldt niet voor Saffo, die haar kennis van de kracht der inbeelding goed weet te gebruiken: 'Ik, die een gezuiverde speen, op Parnassus [aan de Muzen gewijde berg] heb gezogen, en met melk van Zanggodinnen ben gevoed, om de liefde altaaren te bouwen, kan altoos groenen op myn roozenstruik, en zuivere wortels, ja beminnen Adonis', ook wanneer die haar vergeet.

Een nieuw element laat zich toevoegen aan het beeld dat wij van deze wijsbegeerte trachten te vormen: door de inbeelding worden de gedaantes gevormd waarin men zal moeten verwisselen; wie meester is van deze kracht der inbeelding, is in staat zich boven zijn eigen toevallige gedaante te verheffen en zich te onttrekken aan de noodzaak tot 'wisseling', met de eerder aangehaalde woorden van Socrates: 'dan blijft men na de dood verzegelt aan de Pythagorise stilte.

Geen wederkeeren heeft plaats, voor die in het onzeker, op een ongebooren Daemon rust'. (cfr. pag. 135) Tegelijkertijd laat zich hier al de betekenis vermoeden van de poezie binnen deze filosofie.

De vijftiende aflevering,¹⁷ weer gewijd aan de praktijk van deze filosofie, laat Socrates en Apollo aan het woord. Socrates beklaagt zich erover, Apollo, de zonnegod, niet te kunnen bereiken en hij wijt dit mede aan de verdorvenheid van de tijd waarin hij leeft. De geruststellende reactie van Apollo brengt nu voor Socrates de vereniging met de godheid nabij: 'Wat donder! welke oraculen zwegen langs onze ooren! een Orcaan van vuur, een mein van Goden overdwars deze inbeelding. Ik ben nader aan Jupyn, als aan my zelve [. . .] die woede is te fel voor myne wysgeerte, hier moet Pythagoras smelten, en Hermes herbotten. Hier slyten de vormen, hier worden nieuwe gedraait. Hier is die andere weerelt te vinden, die men onder den riem der starren verliest. Niemand, die is kan worden, maar hy, die alles vergeet, begint, daar hy eindigt, die zyn zelve bemind kan geen andere liefde vatten, maar die op hooge zoolen, steigerende dampen treet is ontfankkelyk [voor] den adem der gezuiverde starren. Blaas my in, wie gy zyt!

want ik weet niet, wat ik ben. Ik ken geen dingen, om dat ik uw wezen niet begryp. Waar zal ik aanvangen? waar eindigen? waar niets wezen? waar u vinden? nu ik my zelve vergeet'. Een dergelijke zelfontlediging dwingt Apollo zich te vertonen: 'Al had ik by het eeuwige goud gezworen, dat de opperste Magis bewoonden, van my altoos te zullen verbergen, voor de onderste kringen, zo kan ik dog niet onmededeelzaam blyven, aan iets, dat ledig is. Het puikjuweel der stervelingen [bedoeld wordt hier Socrates] is te arm om niet ryk te worden. Wie hoorde ooit van een reis, waar in de Pelgrim zyn zelf verloor? dit is het naaste pad, ô zonnelingen, tot myn troon, en de man, dien ik waardig agt de inspraken van myn glans: dies opent uw deuren, gy myn eeuwige vlammen; splyt uwe vleugelen van een, en ruimt my de gangen, waar door ik oraculen blaas, want ik zal dreunen op het brombekken der Godden, op het geklater van hun onweêr, dat tot de opperste wetenschap de benedenste hoort. *Zoekt gy my te gronden? de heele weerelt te peilen? de hoofdstoffen te schyen? en de elementen te vereenen?* ZO KENT U ZFLVE'. Dit is de inhoud van de goddelijke inspiratie, waarvoor Socrates in zijn zelfontlediging ontvankelijk is, zij wordt hem gegeven door Apollo, zonnegod en god van wijsheid en dichtkunst (!) in termen waarin het doel dat deze filosofie zich stelt blijkt samen te vallen met dat der alchemie: het verenigen der elementen, het scheiden van de hoofdstoffen, het peilen van de hele wereld, het doorgronden van de godheid. Socrates' reactie is een mengeling van verrukking en verwondering: 'Droom ik, op het slaapbet van den nacht? of word ik wakker door 't licht? ben ik ook, in stee van Socrates, Apol? want ik vergeet my, dog moet my weder zien te kennen, om alles te leeren. De dag heeft meê zyne nevels, en in 't helderste azuur woont de duisternis. Ik klom dan van my af, om in my weder te keeren' ik wou Faebus [Apollo] omarmen, en vind my zelve! de wyshheit was myn bruit, en die zegt ik in een andere weerelt. *In de opperste lugt wilde Ixion Vrouw Juno verraszen* [Ixion mocht aanzitten aan de maaltijd der goden, maar belaagde toen Juno, de gemalin van Zeus], *maar neen Cephisus, en Liriope Zoon* [d.w.z. Narcissus] *kust zyn Narcis in de bron, en diepe wel van 't gemoed. Vloet weg Hermaphrodit in uw Salmacis* [over de vereniging van Hermafrodit met de waternimf Salmacis zie ook pag. 145], en gy, ô waterige Nymph keer in hem ruggewaarts, vernestel de baaren, de

eeuwige golven, waar op de geheele aardbodem wemelt. In 't hart is de woonplaats der Goden. De Tempel der Zanggodinnen is op bloed, op de tinctuur der geesten gemetzelt. [. . .] Een algemeene kragt [,] van den onzichtbaaren, en den eenigen één gevlooten, verschuilt zig voor de veelheit der streidende pogingen. In dien adem ontadem ik alle verdeeltheit, om de waare vereeniging te agterhaalen'. In de ontlediging en de inkeer tot zichzelf, de vereniging met zijn spiegelbeeld, vindt men de verzoening van alle tegenstellingen, de kennis van de godheid en de totale werkelijkheid, en ook: de bron voor de dichtsterlijke inspiratie, de tempel der muzen.

Op dit fundament motiveert Socrates ook zijn zelfaanvaarding: 'Ik ben nootzakelyk, om dat ik afhankelyk ben, en myn geheele geluk is te zyn, het geen de Schepper wil, dat ik zal wezen. Ik heb altoos getragt te worden, het geen ik niet en was, maar nu wil ik niets wezen, op dat hy, die alleen moet zyn, mag blyven, die hy is. De verkeerde wil doet ons wenssen naar verandering, dog de deugt rust in het stip van te blyven het geen de oorzaak over ons bestemt. Al kon ik anders, ik begeer niet te konnen, dog moet ik verwiszelen, dat de spil der dingen my draait naar zyne wenken! de afhankelykheit is myn rigtsnoer, en myn geheele geluk bestaat in eenswillens te wezen met hem, die alles heeft gestelt'. Dit is de toestand van begeerteloosheid die volgens Democritus in zijn antwoord aan Heraclitus alleen hij bereikt 'Die zyn zelve kend, en den wil in zyn grond vat, die de algemeene vermogens eert, en de innerlyke overeenstemmingh van schynende strydigheden begunstigt met zyn liefde'. (zie pag. 130) En dan in de terminologie der alchemisten: 'die zig stil laat houden, of beweegen van den op-
perste is een Adeptus, want de algemeene kwik bezwangert zyne vermogens, om voort te brengen, wat de Magia begeert. Ziel, Ligbaam, en Geest zyn de drie beginnzelen der stookkunde [alchemie], en een ieder heeft dezelve in zig, schoon ze elders worden opgespeurt. Ik draag vier elementen in dezen aardssen tas, en voer het zaat aller animale, minerale, en vegetabilien op myn schoft, en nog wil ik, uit andere planeeten grabbelen 't geen ik in my zelve verwaarloos. 't Is lang genoeg omgezworven, ô Socrates, en alle zaden, en wortels gewikt, wyl in u alleen de sleutel pronkt, om de slooten der natuur te openen, die in ieder te vinden zyn, zo ze door zelfs kennis beginnen. Dat kan men krygen, als men zig laat regeeren door den Vader der dingen'.

In de woorden van Apollo wordt deze bewustwording beschreven als een mystieke eenwording waarin de kosmische ruimte vervuld wordt beleefd: 'Het groote vak der ledigheid, die oneindige kelder van stilte, wort thans vol, ô Goden! van één eenige creatuur! één zant [zandkorrel], één veezel van 't Heel-Al kan den gapenden honger der onsterffelykheit den mond stoppen. Socrates rust in de armen van het niet, en dobbert in het *Vacuum* der geesten' en Apollo zelf deelt in deze eenheid: 'Ik ben niet meêr, die ik was, want nu Socrates zyn zelven kent, vergeet Apollo zyne lier. 't Is of de Zon in den aardbol verwiszelt, nu een mens in het wezen der Goden verwandelt. Ik streel lighamen, hy geesten, wy worden beide anders, dog rusten in de zalige eenheit'.

Was het eerder mogelijk het ideaal van deze filosofie vanuit de erotiek, de slaap der zinnen, te omschrijven als het in een ontledigende overgave ondergaan van de spanning tussen het mannelijke en het vrouwelijke, een beleving waarin de verbinding der tegenstellingen kosmisch vergroot verscheen en die daarmee toegang gaf tot de liefde als kernenergie der natuur – de kracht der inbeelding maakte het daarbij mogelijk de wisseling van de gedaantes voor te zijn en de tegengestelden te verbinden –, hier nu wordt hetzelfde ideaal, nu als de filosofische stilte, in al even kosmische afmetingen omschreven als een opgaan in de totale werkelijkheid als resultaat van zelfinkeer en zelfontleding. Deze toestand van het bewustzijn houdt tevens in een eenwording met de godheid die, beurtelings als aanwezigheid en als niets verschijnend, deze ruimte met zijn afwezigheid vult; en zo is de beoefening van deze filosofie gericht op meer dan een alleen psychologische of erotische realiteit: zij is gericht op een mystieke vereniging als een het subject in al zijn mogelijkheden van beleven aansprekende gebeurtenis. Door inkeer in zichzelf en een volstrekte passieve zelfovergave, door een tegelijkertijd erotisch en filosofisch te begrijpen zelfinkeer en zelfontleding is het doel te bereiken; in de vereniging met zijn eigen andere kant, zijn spiegelbeeld, wordt de verdeeldheid opgeheven en is het mogelijk 'de waare vereeniging te agterhaalen', hierin ligt de sleutel om de sloten der natuur te openen, de werkelijkheid in haar creatieve kern te benaderen en in haar volheid te omvatten. Wanneer het doel van een filosofie ligt in de constructie van een begripsmatig wereldontwerp, dan is het ontwerp dat deze filosofie aanbiedt niet alleen in staat om de werkelijk-

heid inzichtelijk te maken, maar het is tevens een code waarin zij in haar totaliteit toegankelijk wordt voor het beleven. Het is deze werkelijkheidsbeleving waarop deze filosofie als een tegelijkertijd ideale en bereikbare ervaring is gericht; in de realiteit van deze ervaring moet voor Van Swaanenburg de belevingswaarde van deze filosofie liggen; wanneer we aan mogen nemen dat het een filosofische opvatting van de werkelijkheid is die hij in zijn poezie poetisch tracht te realiseren, dan moet het deze, vanuit zijn filosofie ideale werkelijkheidsbeleving zijn die hij poetisch waar wil maken; en wie dan constateert dat dit de poetische werkelijkheid is die Van Swaanenburg tracht op te roepen, erkent ook de geldigheid van dit poetisch ideaal en het persoonlijk belang dat Van Swaanenburg moet hebben bij de handhaving daarvan. Nog andere perspectieven openen zich: vormen zelfontlediging en zelfinkeer de grondslagen voor de hier besproken filosofische praktijk, voor een poezie die het ideaal van deze filosofie tracht te verwezenlijken is lijdelijkheid, een wezenlijke factor in Van Swaanenburgs opvatting van het dichterschap, een met de zelfontlediging prachtig corresponderend poetisch principe, waarnaast dan nu al, op gezag van Saffo, de kracht van de inbeelding geplaatst kan worden als de poetische equivalent van de zelfinkeer, die immers in de wisseling van beeld en de vereniging met het eigen tegengestelde beeld de beschikking belooft over de beelding zelf.

Het is alsof Van Swaanenburg in zijn Herboore Oudheid langzaam doserend zijn lezers in de betekenis van deze filosofie inwijdt. Hoe verder hij komt, hoe kwetsbaarder hij zich schijnt te voelen: tot besluit van deze aflevering excuseert hij zich voor de filosofische inhoud met een nogal agressieve 'Waarschouwinge' aan zijn lezers:

'dat het hen in hun gekheit niet zal verhinderen, maar versterken, dewyl een Moriaan door 't schuuren nooit van kleuren verwiszelt, maar steeds dezelve blyft, gelyk ik meede denk te doen, en te bewyzen, door een gevolg van oneindige fratzes, en kuuren, die het waare middel zyn, om op zyn kwakzalvers, de luiden haar dubbeltjes te doen verbruijen voor geneesmiddelen van weinig, of geen belang'. Steeds meer gaat hij zich zo verweren, terwijl tegelijkertijd het ideaal van zijn filosofie een steeds klemmender en overtuigender werkelijkheid begint te worden.

De 18e aflevering,¹⁸ in een aankondiging al 'een meêr als ongemeen

pappier' genoemd door Van Swaanenburg, beschrijft de mystieke eenwording in een dialoog waarin 'Mamut, de Turkse Spion, en Mahummed Heremiet, in de Arabise wildernissen'¹⁹ elkaar inspireren tot een eenwording met elkaar en een samen wegzinken in zalige overgave aan een tegelijkertijd als man en vrouw, vader en moeder voorgestelde god. In het half schertsende NABERIGT bij deze aflevering wordt gezegd dat Mahummed 'zig altoos had bemoeit, om allen [waarschijnlijk foutief voor: alleen] *den geest der opperste natuur in te ademen*' en dat hij daardoor 'die betoverende kragt bezat van zyn zelve mededeelzaam te kunnen doen wezen, aan een voorwerp, al was het NB. duizent mylen ver van hem af, dat hem behaaggelyk scheen, gelyk het myne by geval van hem bevonden wiert'. Uit het feit dat dit voorwerp Mamut door Van Swaanenburg 'het myne' wordt genoemd, kan worden afgeleid dat hij zich al schrijvend identificeert met Mamut. Dit voorwerp nu wordt door Mahummed ontvoerd 'uit de zwerm der gekken, waar onder 't als Praesident een dubblen rol speelde' (!) en gebracht 'in de eenzaamste afgescheidenheit der creatuuren [. . .] om het te toonen, wat het onderhoud der Hermetise wysgeeren is, wanneer ze in het Hemelse meêr smaak, als in het aartse vinden, en hunne eigene daden verwerpen, om van een ander bewerkt te worden', aldus nog steeds het NABERIGT.

In de aflevering zelf beschrijft eerst Mamuth in termen van mystieke verrukking zijn ervaring van samensmelting met Mahummed: 'Mamuth schynt zyn zelfs te groot, en deit zig uit, schoon hy maar een vezel is van 't groot al, in *het eeuwige Element*, tot de einders der uiterste Poolen', hij weet zich 'aan de borsten der natuur' (verg. de titelprent van de Parnas'), 'De ziel is helderder, als crystal, en waar ik myne oogen wend verslinden robynen het gevoeliende [foelie is de bekleding van spiegelglas] spiegelsaffier onzer verbeelding. Kon dit brein scheppen, het dreunde oracels, en mogt ik my uitten, ik was vervlooten, maar neên, ik ben overheert; een ander speelt den baas, myn vryheit gaat in liefde geketent; ik omarm de deugden, ik streel een heilig! ik heb *Mahummed!*' Mahummed, die lange tijd al de ontwikkeling van Mamuth, 'dien geest die my aanklampie in Vrankryk' (zie ook pag.) had gevolgd, spreekt zijn vreugde uit om deze eenwording in een fraaie passage die hij aldus besluit: 'Myn ziel is lydelyk, en overgegeven;

ze zinkt met Mamuth weg, ze is dieper als ze wil, ze dobbert in glas, en wort doortintelt van 't opperste vuur'. Het gedicht dat dan volgt:

ô Heillig zalig ligt! vol van betoveringen,

Wat voelt dit eenzaam hart al teêre zoetigheid!
beschrijft de zoetheid van de lijdelijkheid en zelfverspilling als een zalige uitputtende ervaring, die in deze erotische verbeelding weer doet denken aan een orgasme:

Die hier zyn zelf verspilt, om iets het geen hem dringt,

Wort als een Phenix weêr uit de eerste kim geboren,

De Vader is het vuur, de leid'lykheit de Moeder;

Het kind is enkel ligt, 't geen zig maar leijen laat,

Naar 't raatslot van 't groot-Al, en in zyn wortel gaat,

Om vry van allen damp te schuilen by zyn hoeder.

Die melk, uit speenen tapt van eeuwige robynen,

En Paerlenmoeder zog, in alle monden spat,

Zo dra de schrale neb* dien koelen tepel var,

Waar naar dit hart van dorst, zo teder leit te kwynen.

U borst schiet toe, ô G[od]! de starren zyn aan 't vloeyen!

Myn mond die wort te klein, u uijer veel te groot!

Nu dat ik leeven draag, zo komt de veege doodt

Myn pas ontbotte pluim van haren steel te snoeyen.

Dat zich inderdaad vanuit deze filosofie Van Swaanenburgs opvatting van het lijdelyke dichterschap laat afleiden als een opvatting die zich keert tegen de nauwkeurige versbehandeling van zijn tijd, wordt nu uitgesproken door Mamuth: 'Als men zyn zelve onwast, als men hoger klimt, als de begeertens en wil kunnen raaken, door leidelyk te wezen, als men in plaats van Opperman te zyn, in steen verwiszelt, om gemetzelt te worden tot een inwendigen en waaren Tempel, krygt het Hemelchoor een Eccho van duizent tongen. *Het A,B plankje wort versmeeten, de Spelkonst verworpen, de trap der jeugt verschopt, enz. zo dra men hemelse influentien kan vatten*, want zy, die de Zon ontfangen hoeven geen wasze toorts om te zien. Het inligten, het invonken, het inademen van het allervolmaakste geschiet slegts door open te staan voor hetzelve' want 'ledig te zyn van zyn zelve is vol worden van een ander; drek, en aarde te verwerpen, om de kiel met goud geballast te krygen,

* *neb* mond, eigenlijk bek van een vogel, een zwaan?

is waare wysheit'. En zoals op het gebied van de poezie, zo bevrijdt deze hemelse inspiratie ook elders van een onderhorigheid aan regels en voorschriften en lost zij de ethische tegenstellingen op: 'ik doe geen goet, want de goetheit zelfver bestiert myn geheelen wandel, en het kwaad ken ik niet, om dat ik alles vergeet, om gekent te zyn. Dat ik mogt anders wezen, als ik ben, ik zou niet willen, ten zy de volmaakte liefde my anders begeerde te maken'.

In deze toestand waarin zij beiden opgenomen zijn en deelnemen aan elkaars verrukking, is inderdaad alles mogelijk, getuige de woorden van Mahummed: 'Myn andere ik, myn tweede zelfs, geliefde

Mamuth, die myne ziel ontfangt om dat ik de uwe gevoel, wy bouwen een nieuw Parady, de steilen des tyds zakken in, en de eeuwigheit rust op onze schouder; het heilig Element [het vijfde wezen, de oorspronkelijke verbinding van de vier elementen als de quinta essentia, de kwadratuur van de cirkel, de steen der wijzen van de alchimisten] is in onze vuist, en de sleutel der Natuur moet alle dingen openen. De robyngroeven leggen bloot voor myn oog: ik zie de Tinctuur aller geesten uit de hoofdstoffen waaszemen; de Magia is myn leven, en de wording der dingen my bekend. Willen wy zonnen fokken en het zilver van Luna [de maan] baaren. Zullen we goud scheppen, en den aartbol met diamanten borduuren, zo werp uw paerel in den Oceaan, gooi u zelven overboort en daal in de afgescheidentheit aller creatuuren. Ik plomp, ik klots u naar [na]; ik zal u weder viszen, baggeren in myn schoot, en uitdeien, tot het oneindige, want een algemeene lugt is de wortel der kunst. Onze Alchymie is hemels, en een vereeniging der man- en vrouwelyke complexien. Het kind is ligt, dat gebooren wort uit den duister, in het balneum [bad] der stilte, in een vacuum van duizent weereelts, of een onvatbaar Idè van schimmen, overstulpende gedaantes, stremmende blikken, opborrelingen van kwik, en diergelyke zeltzaamheden. Hier verstomp ik, hier bots ik op Natuur, hier verwiszel ik in alles! hier word ik vergood!

Al wat de Schepper wil zal 't maakzel tans vertoonen,

Begeert gy vogt, of vuur? of 't beiden, in een vat?'

Mamuth voert dan de vreugde om deze radicale omkering tot een climax, spreekt van een wedergeboorte: 'de Faenix [is] herbooren' en in de terminologie van de alchimisten: 'ik ben gestorven, dog het

Caput mortuum [bezinksel in het chemische proces] verryst, en ziet een leeven bloeijen. [...] Hondert duizent verwen, oneindige kleuren verzellen de veders van mynen Paradysvogel [de Phoenix], wiens neb *aurum potabile* [vloeibaar goud] tepelt uit den reiken boezem der Maan. Beurt u hooger, ô Zonnelingen, als u Vader, en omarmt u Moeder de natuur, zo krygt gy den steen der wyzen, het diamant der geesten, de carbonkel van 't heel-Al, en de wortel aller dingen, maar zagt, bedenkt u wel: ' hij besluit deze aflevering met een gedicht dat ik hier in zijn geheel overneem:

Dat diepe konstgeheim, en bronaar aller schatten,
Wort uit gelatentheit op louter vuur gestigt.
De sleutel der natuur is niet als Hemels ligt,
'T geen men steeds krygen kan, met niet daar naar te vatten.
Het wagten op den tydt, en 't uitzien met verlangen,
Naar 't vroege morgen goud gaat voor den dageraat.
Wie weet ô Zon wat elk van ons te wagten staat,
Zo men gelyk een kind blyft aan G[od]'s tepel hangen,
Een Oceaan van melk, gedrukt uit purpre roozen,
Vloeit in den teêren mond, zo 't hart slegts lurken wil,
Maar zagt ik proef te veel uit die koraale kil [waterdiepte],
Die op een marmre borst schynt eeuwig vast gevroozen.

De laatste regels van dit gedicht, die tevens de laatste zijn van deze tweespraak, vormen een wel zeer verrassende anti-climax: op het moment dat Mamuth zich weer over schijnt te geven aan de sensatie van zalige afhankelijkheid, schijnt hij zich plotseling uit zelfbehoud terug te trekken uit een relatie waarin hij een koude, onbeweeglijke en onpersoonlijke ander tegenover zich vindt. En ook dit is een kant van deze mystiek die zich beweegt tussen de alles anders makende beleving van een gloedvolle, vervulde werkelijkheid en kale illusie. Zo kan Van Swaanenburg, nooit definitief 'geborgend', zijn hermatische filosofie tegelijk aanhangen en er zich van distantieren, hij kan de uitputtende lijdelijke zelfovergave aanhangen en prediken zonder zich definitief uit te leveren, en hij kan de ervaring van het mystiek vervuld-zijn tot illusie en werkelijkheid beide maken in zijn literair werk, met name in zijn poezie. Alleen hij is 'boven de begeerte', zegt Democritus in de tweede aflevering, die o.m. 'de innerlyke overeenstemmingh van schynende strydigheden begunstigt met zyn liefde'; de begeerteloosheid is voorwaarde tot de mystieke

zelfontleding, waarop hij vooruit kan grijpen, maar die hij niet kan afdwingen; en alleen dan is hij ondubbeltzinnig zichzelf wanneer hij de dubbelzinnigheid van deze situatie op zich neemt.

Hoezeer hij in staat is de leer die hij aanhangt maar die hem mede van zijn omgeving isoleert, ook voor die buitenwereld te ironiseren, laat Van Swaanenburg in deze aflevering zelf zien in het toegevoegde NABERIGT, waarin hij zich op agressieve toon bij voorbaat schijnt te verdedigen tegen diegenen onder zijn lezers bij wie de verhouding tussen Mahummed en Mamuth op bezwaren mocht stuiten. Zo zegt hij over Mahummed, de tegenspeler van Mamuth met wie Van Swaanenburg zich in ditzelfde Naberigt vereenzelvigt, dat die 'beter naar een Magus [magier] geleek, als zeker Sophist, die door de bril en het verkeerde vergrootglas van toekomende rykdommen bedrogen zynde, de goude eieren van Koning Mydas [Midas bezat de macht alles wat hij aanraakte in goud te veranderen] hebbende vuil gebroeit, tans in een broeikas voor de guure Noorderbuien van gretige schuldeizers schuilt, om *Soliloquia* [alleenspraken] te zweeten over de *bedriegelykheit der Appelen van Sodom*, die het voorzeide Mahometaanse spook niet eens en kende, wyl het in een Arabise wildernis geworpen, zig altoos had bemoeit, om allen [alleen] den geest der opperste natuur in te ademen'. Met deze aanval op een, waarschijnlijk voor zijn lezers herkenbare 'Sophist', is Muhammed dan tevens gezuiverd van de verdenking dat hij niet onbekend was met de 'Appelen van Sodom'. In het slot van dit Naberigt maakt Van Swaanenburg dan, spelend met termen en namen uit de wereld van de Hermetische filosofie en de alchemie, duidelijk dat het zonder dergelijke, sodomitische (?) contacten mogelijk is de steen der wijzen te vinden en wel in zichzelf door een verbinding van het mannelijke (Sol) en het vrouwelijke (Luna): 'Ik beken, myn geest had nooit gedacht, dat de stookkunde [alchemie] de *Lapis Philosophorum* uit haar eigene *Mercurius* [de natuurlijke vluchtigheid van de ziel, beeldingskracht ook, waarmee en waarin het Sulphur zich verbindt en stolt tot zout] boude, door het middel van gelatenheit, had zig de eige sulphur [ontvlambare grondstof van de ziel, levensvatbaarheid] niet verlooren in Uriels hol [Uriel bij Boehme een van de aartsengelen], dog dewyl het *sal Naturae concentratum* [het resultaat van een nieuwe, mystieke vereniging van mercurius en sulphur], van Ali Pulî [Hermes' bijnaam Alipes?] in zyn

kroezen vloot, zonder een hoe, of waarom gewaar te worden, alleen door een conjunctie van Sol met Luna te amplexeren, die door het innerlyke vuur het zielen water doet fixeren, zo moest hy ['myn geest'] te vreden zyn, en geloven dat zo wel by de antipoden, als by ons menssen gevonden worden, die den Philosophisen steen zoeken te bekoomen in een, en zelve mein, en dat de waare afhankelijkheit van het schepzel omtrent zyn oorzaak de wortel der Magia zynde, onbetwistbaar moet weezen een begin, om het einde te zien der zoekende eeuwen, onder alle naties, en tongen, die met deze door een nieuwe *Fama Fraternitatis** worden uitgenodigt, op de *Chymise Bruiloft van Christiaan Rozenkruis*,* welkers persoon je voor de weerde van niemendal kunt zien in de rarekiekkas van *T. Paracelsus*,* op de Boere kermis der drie principien van *Jacob Bohme*,* die vervalt op de eerste van Slagtmaand, anders Allerheiligen. Want de vriend *Basilius Valentinus** die wyst je op het Kerkhof de weg na het leeven, en ik zeg je al gekkende zomtyts de waarheit, en als ik waar schyn te zeggen loopt' er wel wat van zint An onder, en daarom vrienden proef eêr je koopt, wil je niet bedroogen zyn' – maar dan is het al te laat, want de aflevering is hiermee besloten.

Met deze 18e aflevering, waarin de belangrijkste, eerder al aangewezen elementen van deze filosofie zijn verenigd, is haar beoefening tevens tot in de uiterste consequenties beschreven. Op de erotiek nu in die beoefening werd aanvankelijk gewezen als een aanduiding van de belevingswaarde van deze filosofie, eerst nog zijdelings, later als een component in de beleving van het in deze filosofie bereikbare ideaal, het bereiken van dit ideaal bleek zelfs een zowel erotische als filosofische vervulling; nu dan vanuit de erotiek de belevingswaarde van deze filosofie bewezen mag worden geacht, is tevens omgekeerd gebleken dat deze filosofie, die als mystiek beoefend wordt, gericht is niet op het denken, maar op het beleven als doel. Het lijkt me nu overbodig nog eens de erotische aspecten van deze mystieke filosofie te gaan verantwoorden. Dat meer dan eens de beschrijving van het mystieke hoogtepunt: de zelfovergave en eenwording, doet denken

* *Fama Fraternitatis* titel van een tractaat uit de kringen der zeventiende-eeuwse Broederschap der Rozenkruisers, *Chymise Bruiloft van Christiaan Rozenkruis* tractaat uit dezelfde kring, oorspronkelijke titel *Chymische Hochzeit des Christiani Rosenkreutz*, 1459; *Paracelsus* Zwitsers alchemist-mysticus-medicus uit de zestiende eeuw; *Jacob Bohme* Duits schoenmaker-mysticus omstreeks 1600, die o.m. *Die drei Principien gottlichen Wesens* schreef, *Basilius Valentinus* Romeins gnosticus uit de tweede eeuw.

aan die van een orgasme, en meer in het algemeen het voorkomen van mystiek in combinatie met erotiek, kan moeilijk een geldige reden zijn om nu de realiteit van de mystieke ervaring in twijfel te trekken. Het tegendeel is eerder waar: met de erotische intensiteit in de beleving van een werkelijkheid wint die werkelijkheid aan belevingswaarde, spreekt zij lichamelijker aan, wordt zij overtuigender, wordt zij overstelpende werkelijkheid. Het orgasme is in deze mystieke praktijk het punt waarop een streven naar lijdelijkheid, zelfovergave en zelfontlediging zichzelf in de zuiverste vorm bevestigt in de ervaring van de verbinding der tegenstellingen als een nieuwe werkelijkheid. Minder een autistische zelfbevrediging, is het meer een bevestiging en bekroning van het streven naar lijdelijke zelfontlediging als weg om de erotische tegenstellingen te verzoenen. Dat deze erotiek in het werk van Van Swaanenburg veelal wordt bepaald door (de verbeelding van) narcisme en travestie, dat deze erotiek de verzoening der tegengestelden op een andere wijze beoogt te realiseren dan in een zuiver heterosexuele relatie, is al evenmin een reden om de belevingsinhoud daarvan nu maar illusoir te achten. Wie dan toch de erotiek afwijst in deze mystiek, waarin de eenwording met de werkelijkheid, met de kern der werkelijkheid, God, steunt op de verbinding der tegengestelden, schiet weinig anders over dan het doel van die mystiek te laten vervluchtigen tot een abstractie, waarmee iedere mystieke relatie natuurlijk al a priori is uitgesloten. De enige uitvlucht is dan nog een onderscheid tussen een 'natuurlijke schouwing' en een 'bovennatuurlijke schouwing'. In hoeverre de ervaring in de ene en in de andere schouwing verschilt, kan ik de lezer niet uitleggen: de onderscheiding zelf is een theologische; het gaat er mij alleen om de realiteit van deze ervaringen buiten twijfel te stellen, daarmee krijgen zij een betekenis die wat mij betreft niet nog eens een theologische rechtvaardiging behoeft. – Het zou anderzijds ook onjuist zijn uit het belang van de verbinding der erotische tegengestelden in deze mystiek af te leiden, dat de werkelijkheid in de beleving gereduceerd zou worden tot sexualiteit. Beter kan men zeggen dat bij Van Swaanenburg de geslachtelijke tegenstellingen verschijnen als kosmische tegenstellingen, waartussen de spanning voor een beleven dat beide polen omvat, herkenbaar is als en toegang geeft tot de levenskracht die de kern is van de werkelijkheid. Zo spreekt deze filosofie hem aan in zijn

meest vitale ervaringen en biedt hem tegelijkertijd de mogelijkheid buiten zichzelf te treden.

De beleevingswaarde voor Van Swaanenburg van deze filosofie werd in het voorafgaande aan de orde gesteld om van hieruit de toegang mogelijk te maken tot zijn poezie: wanneer de werkelijkheid waarop zijn filosofische praktijk gericht is, de werkelijkheid is die hij in zijn poezie tracht op te roepen, dan zou een uiteenzetting van die filosofie tot in het hart van die poezie voeren. Deze filosofie die inderdaad meer op een beleefde dan op een gedachte werkelijkheid gericht is, houdt de mogelijkheid van dit veronderstelde verband tussen filosofische en poetische werkelijkheid open niet alleen, maar bevestigt haar zelfs nadrukkelijk waar in het hart van deze filosofie: de mystieke ervaring, ook de motivering van Van Swaanenburgs opvatting van het dichterschap blijkt te liggen.

De volgende aan de filosofie gewijde afleveringen in *De Herboore Oudheid* veranderen niets meer aan dit beeld; ook wie Van Swaanenburgs wijsbegeerte niet alleen van belang acht in verband met zijn poezie, krijgt de indruk dat het belangrijkste is gezegd, dat de inhoud van deze filosofie in zoverre die voor Van Swaanenburg betekenis heeft, uitputtend is uiteengezet. Wat volgt is eerder formeel dan inhoudelijk van belang als een nadere uitwerking van sommige elementen in deze filosofie, met een summier overzicht waarvan ik nu meen te mogen volstaan.

In de 26e aflevering,²⁰ onmiddellijk voorafgaand aan de pastorale samspraak tussen Tityr en Amaril: een amoureuze concessie aan zijn lezers die al eerder ter sprake kwam, behandelt Van Swaanenburg weer het huwelijk op een manier die hem misschien zich verplicht deed voelen in de volgende aflevering iets goed te maken. Epimetheus, die voorbestemd scheen zich te kunnen wijden aan zijn mystieke zelfvervulling zoals zijn broer Prometheus: 'Hy kon de adem der dingen in zyn zelve vatten, en uit een ongevormt wezen een beelt scheppen, om zyn gedaante te verjongen', betreurt zijn huwelijk met Pandora (gesloten tegen het advies in van zijn broer): 'Ik had reets een glimp van die waarheit gevat, en myne armen om myn zelfsheit gevest, en stond op het tipje om my te bezwangeren, en eindelooze vreugde te baaren, doe ik u zag, ô Kunstjuweel van mulciber [Vulcanus: bedwinger van het vuur]. Ik vergat myn innerlyke ega, myn eigen maagdebloem, dat wasze uitmelk-

stertje van myne zugten, dat deizige lugtverniss, en aangename wolk, waar in de vlugge gedaantens stollen, tot een Centrum naturae concentratum. Onsterffelyke Goden! wat ben ik nu? daar ik myn geesten moet storten in een ander?' Pandora valt hem bij, zij meent in de gemeenschap met haar man de eerder bestaande mystieke eenheid met hem te hebben verstoord: 'Doe wy onze twee eigenschappen in een slingerde, vlooden de wezens van een, die verbonden waaren, door willeloos te zyn, tot een eeuwigdurende vergenoeging, en zogten elk haar bezonder voordeel, tot nadeel der andere leeden'. Het huwelyk is hier een verbond in solidariteit en Pandora behoudt dankzij de steun van haar man haar hoop op een betere toekomst: 'Ja de volmaaktheden huizen booven de wolken, en in den Hemel, maar die hemel is in elk te vinden. Klimt geen hondert duizent meilen ver, ô volk, van u af, om de G[od]-delyke gaven te agterhaalen, uit de opperste kringen, maar klimt oneindige te rug van booven naar onderen in u zelve, daar de hoop zig in de liefde verliest. Als het hart eens willens is met den Vader der dingen, zo wort de heele natuur goed in ons, om dat wy goed zynde alles nemen ten goede, daar kwaadaarts de beste zaken verdraaijen ten ergste'. Pas vanuit een dergelyke filosofische bewustwording is zo'n huwelyk zinvol.

In twee dialogen tussen Seneca en Epictetus,²¹ waarvan de laatste een slaaf die na zijn vrijwording in Rome filosofie onderwees, ontwikkelt zich uit een beschrijving van de heerlijkheid der mystieke overgave waarin de een niet onderdoet voor de ander, de behandeling van het probleem hoe de filosoof moet staan tegenover de rijkdom.

'Niets boeit de reden meêr', zegt Seneca tegen het eind van de eerste aflevering, 'als de tydelyke dingen, dog die in het midden derzelve los kan weezen van dezelve is meester van de reden en volstrekt volmaakter, als een arm Wysgeer, die zig vaak van binnen kittelt over zyn verkreege deugt, om dat hy meent te veragten, het geen hy niet bezitten kan' en even verder:

'Die vroomer zyn, als vroom, die struik'len dikmaals 't meesten, Wyl opperheerschappy de ziel is van dien teem'.

Maar Epictetus, de slaaf, is zichzelf: 'Ja Seneca ik heers, om dat ik onderdaanig ben' en onderkent ook daarin het gevaar van de hoogmoed; Seneca, die te gemakkelijk praat over de afstand die hij heeft

tot zijn rijkdom, toont zich bereid in hem zijn meerdere te erkennen. Over deze twee afleveringen heen vormen weer twee andere, de 34e²² en de 45e,²³ een vergelijkbare eenheid door hun weer in twee delen afgeronde behandeling van hetzelfde onderwerp. Hier zijn het de meer theoretische aspecten van zijn filosofie die worden behandeld in dialogen tussen Ali Puli en Hai Ebn Jokdhan. De aankondiging van de eerste samenspraak doet vermoeden dat er voor Van Swaanenburg een feitelijke aanleiding bestond voor een theoretische uiteenzetting, tevens verantwoording van zijn filosofie: 'Wy zullen de Hermetise

Liefhebbers, toekomende week, op een schootel mercuriale raapen vergasten, die op een Zulphurvuurtje gaar gekookt zynde, wel tienmaal zouter vallen als de flaauwe kool, die de Schryver van Pythagoras leeven, en gedagten heeft gestooft'.²⁴ Het is niet onmogelijk dat hij in de dan volgende aflevering, in het inleidende gedicht waarvan hij belooft '*Pythagoras zyn wortel leer te ontleên*', reageert op een boekje van zekere A. Postelman dat in hetzelfde jaar verscheen: *Het Leeven en de Leere van den Grooten Wysgeer Pythagoras*, Amsterdam 1724; in ieder geval hebben dergelijke theoretische uiteenzettingen niet zijn voorkeur en houdt hij zich kennelijk liever bij de beschrijving van de betekenis en van de praktische beoefening van deze filosofie. Voor een begrip daarvan zijn zulke uiteenzettingen niet strikt noodzakelijk gebleken en hetzelfde geldt voor wie kennis maakt met Van Swaanenburgs poëzie. Ook zonder dat is het duidelijk dat het hier om een leer gaat die de mens zijn plaats geeft in het proces van de evolutie en die hem de noodzaak en de mogelijkheid voorhoudt vanuit het stadium van de evolutie dat hij vertegenwoordigt, zich weer toe te wenden tot een bezielde werkelijkheid en deel te krijgen aan de 'ziel' van die werkelijkheid. De Hermetische praktijk is daarbij aldus te omschrijven: langs de weg van zelfinkeer in lijdelijkheid is het de mens mogelijk om door vereniging van water, het vrouwelijke, en vuur, het mannelijke, en de opheffing daarmee van alle tweetheid, de oorspronkelijke samenhang van de vier elementen te herstellen en de quinta essentia deelachtig te worden, herboren te worden in een nieuwe vereniging van sulphur en mercurius, van vrouwelijke levensvatbaarheid en mannelijke beeltingskracht, tot het sal naturae concentratum, een nieuwe bestaansvorm waarin al het bestaande is opgenomen en waarin men het creatieve beginsel der werkelijkheid in zich ontvangt.

Op de psychologische realiteit van de hier gehanteerde begrippen werd gewezen door C. G. Jung, die een studie wijdde aan deze filosofie nadat dromen van sommige van zijn patienten daartoe aanleiding hadden gegeven.²⁵ Het is duidelijk dat deze leer van 'de wording der dingen' in een systematische uiteenzetting, welke voorbijgaat aan haar betekenis binnen de filosofische praktijk, verkeerd begrepen kan worden als niet meer dan een staaltje van primitieve wetenschapsbeoefening en dat zij zo een ogenschijnlijk gemakkelijk doelwit kan worden voor kritiek van beoefenaars der exacte wetenschappen: men moet bereid zijn in de taal der alchimisten de symboliek te beluisteren, alvorens meewarig vast te stellen dat ze dachten goud te kunnen maken. Toch meen ik niet te mogen voorbijgaan aan een meer gedetailleerde uiteenzetting van de leer die door Van Swaanenburg wordt gebruikt als grondslag van deze praktijk, vooral omdat hij zelf meer dan eens duidelijk maakt in zijn interpretatie af te wijken van die van anderen. Zoals binnen zijn werk zelf de werkelijke en meer dan theoretische betekenis van deze leer voor hem kon blijken, zo zal ik ook van dit werk, met name van de twee genoemde afleveringen uitgaan bij de samenstelling van dit overzicht. Na het inleidende gedicht bij de eerste van deze samenspraken, dat in het kort de gang schetst van de hermetische leer door de geschiedenis: van Egypte, waar Hermes wordt gesitueerd, via Griekenland naar Rome, motiveert Ali Pulî zijn ontmoeting met Hai Ebn Jokdhan door te zeggen dat 'de eigenschap van twee wezens, die in een zelve nabyheit van het eeuwige huizen, niet kan gescheiden blijven, door afgelegentheit van tyd, en plaats, veel minder door de drabbigheden der lugt, die geen vat hebben op gezuiverde zielen, dewyl hun circulerende zouten te penetrant zyn, om niet alle beeldelykheden te doorboren'; telepathie en bilocatie horen tot de mogelijkheden van hen die de toppen van deze filosofie hebben bereikt: hij spreekt over de 'natuurspraak', die 'de Hermetise wysgeeren gemeen hebben', die in ook staat zijn 'in een oogenblik te geraaken ter plaatse daar ze wensen te zyn'. Hij vertelt dan hoe hij bezig was langs 'de warme stralen der scheppende vermogens' zichzelf te zien 'in de hermaphrodietsen grond, die het algemeene zaat der dingen is' en 'begreep dat man, en vrouw en zyn in hun begin, dog dat de scheidinge dier twee door naar den ander te hongeren, en malkander te raaken, de oorzaak bleef der vermenigvuldiging van

gedaantens en vormen: ik dagt waarom is een *animalis* gestel geen *mineraal* of *vegetabele* zaak, het geen ik ben?' Vanuit dit begrip vraagt hij zich dan af: 'Waarom ben ik *Alı Puli* en geen ander! [. . .] waarom ben ik niet algemeen als de adem aller dingen? waarom wil ik gelukkig zyn door my zelven te kennen! waarom laat ik my niet begrypen van hem, die ik niet doordringen kan, om dat het eindige het oneindige niet kan omvangen'. Op dat moment raakt hij buiten zichzelf: 'Ik wiert verkragt, en ik weet niet van wien, ik omarmde een wolk, en vervloet uit myn beeld en de vattingen der Ideën, in de algemeene bron der wordingen. Ik was nog het een, nog het ander, maar wierd alle dingen teffens, om te leeren baaren de tinctuur der hemelen in aardse kroezen; een vloet, een maagdelyke dauw was meester van den man, en de steigerende wil wiert water, daar zag ik myn *Hai Ebn Johdhan* op den grond dezer wellen dobberen. [. . .] Hoe lief kreeg myn verrukking uw leidelijke gestalte!' Op zijn beurt spreekt dan ook Jokdhan, (de spelling Johdhan werd later verbeterd²⁸), van zijn mystieke ervaringen: 'Wilt gy weeten, hoe ik was gestelt, toen de eeuwigheit in my heerste. Ik zal u het onnoemelyke zien te zeggen: myn gemoet was een spiegel, en in plaats van een beeld te maalen zo ontving ik iets ongebeelds, het geen zyn zelven in my zag, om dat ik stil was van beweegen. Toen een ander in my keek, wiert het glas gewaar dat het alleen strekte om te moeten lydelyk wezen voor de werkelykheit van een soeverynen wil, en 't genoot zo veel lust in die onderwerping, dat het al het tydelyke vergat'. Meer kan hij niet uitdrukken van 'wat het is eeuwig te zyn', maar *Alı Puli* antwoordt hem al: 'Ik twyfel nu niet meêr, nu ik uwe verborge Oraculen zuig, of de eeuwige speen der geesten is in mynen mond, en de melk der starren vliet in myn ad'ren. Ik moet barsten van het goud, zo ik uwe wanden niet vergul, want myn Mercurus die vlot is, verdikt op uwe ziel, door het *Astralise zout*. Dat ik nu uitdreun! myn Adeptus, gy bezitter der mynen, de keer en weer keêr der dingen!' Zo ontwikkelt zich dan ook hier weer de eigenlijke uiteenzetting pas vanuit een beschrijving van de opperste beleving binnen de filosofische praktijk, een beschrijving die doet denken aan die van de mystieke ervaringen in de ontmoeting van Mamuth en Mahummed. Het eerste gedeelte van die uiteenzetting luidt als volgt: 'Alle wezens hebben één ziel, dog niet in dezelve volkomenheit, en al

wat bijzonder [afzonderlijk] schynt, wort door een, en zelven geest omriemt, en zouw even eens [gelijk] wezen, zo het niet meêr trachten uitwaarts te zwoegen, als naar binnen te keeren'. Het verloren gaan van de oorspronkelijke samenhang wordt hier dan verklaard uit het samenspel van sulphur en mercur, waaruit de verschillende vormen voortkwamen; vóór de uitvoerige beschrijving daarvan in deze aflevering eerst een kortere samenvatting van deze ontwikkeling in een ander citaat, waarin wordt gesproken van 'de ongeboore eeuw, die pas den tyd ontfing' toen de donkere chaos 'het Sulphur voelde schiften/Tot vlugge kwik, die zig tot zout te saamen wrong.'²⁷ In deze uitvoeriger uiteenzetting: 'Het Sulphur dat in zyn eigenschap hongerig is, en in den donker tast naar zekere kragt om 't onzichtbare te beelden, heeft naauw'lyks een *mercuriale* vlugheit ontfangen, om de algemeene hoedanigheid van 't Heel-Al te kennen, of de porring van zyn heete gestel doet het eerst ontfange kwik [mercur] gesten, en zig uitdyen tot een hongerigen lust, om alles te verslinden. De eene beweging veroorzaakt eene ander, en de eene vezel werpt den andere over boort, om weêr een nieuwer te plaatssen, waar door de dingen verbitteren, en uit hun algemeene overeenkomst verwyderen, met een ingezwolgen lust, om een ander te overkraaijen [de baas te zijn]; tot dien einde [tot dat doel] trekt elk een gedaante uit zyn gestel, om zyn naasten te overbluffen, en in een zekeren form te verduuren, die eigen is aan het soort der beweging, die hem verzelt, want na de meê, of tegendrang der hoedanigheden, die uit de wortels van het Sulphur zyn voortgekomen, is zyn eigenschap gestelt, om een bezondere gedaante te fokken, waar toe de *Mercur* de behulpzaame hand bied, door den honger, en lusten te verzadigen, met uitbeeldinge van hun wenssen, en tragten. Naauwelyks is het begeerde ontvlamt, of het stremt tot *zout*, en schaft aldus den geest zyn lighaam, waar in hy woelt, om de eeuw, en tyden te verduuren'. Sulphur als de ontvlambare grondstof, mercur als de vluchtigheid en de beeldingskracht, uit de samenwerking waarvan het zout, d.w.z. de concrete vorm, het lichaam ontstaat, zijn eigenschappen van de ziel van de individuele mens zo goed als van de al-ziel, immers 'alle wezens hebben één ziel'; de vorm dus waarin het bestaande verschijnt, wordt verklaard uit de beweging van deze ziel. (Het was deze ziel die Van Swaanenburg in de Voorreden tot zijn Parnas

‘diersche Ziel’ noemde en waarvan hij een andere, onstoffelijke, theologische ziel abstraheerde, zie pag. 53). Zelf mede het resultaat van die ontwikkeling, weet de hermetische filosoof echter dat hem meer mogelijk is dan alleen door die ontwikkeling bepaald te blijven: ‘Dog dit [deze ontwikkeling] is iets, dat wel volmaakt is, om de wereld in een blyvende beweginge, ofte een *perpetuum mobile* te onderhouden, dog geenzins dienstig om tot den *universelen geest*, of de oorzaak der mindere geesten te steigeren [op te klimmen]. ô Neen, de zinnen, en de buitenste ademingen dienen inwaarts te zakken, en uit hun steigerende hoedanigheden, en gestolde zouten te keeren in een wateragtige complectie [samenstelling; de inkeer ‘in een wateragtige complectie’ is de inkeer in (vrouwelijke) lijdelykheid], die [...] een vonk uit het eeuwige vuur trekt om den Faenix te verjongen, die van de omgekeerde natuur ontspringt’. De creatieve energie die in de natuur en in ieder mens werkzaam is, is omkeerbaar tot een streven naar de oorsprong, zoals ook blijkt in dit citaat waarin de ontwikkeling van de natuurlijke werkelijkheid beschreven en beoordeeld wordt: ‘Hy kende zig, die alle dingen kent, voor de stof en het eerste gruis der elementen, dog ruste niet, voor het Chaos, geroepen, beweegbaar wiert, om te agterhaalen de eindens, waar toe het geworden scheen. Had het groote gestel, deze onze Bajert van verwarringen zig niet vermee-nigtvuldigt door verscheidene gedaantens’, dan was het betrokken gebleven op zijn oorsprong, ‘de eeuwige toorts’, maar wat ‘vatbaar was het woort der voortteling, uit welkers kragt het vermogt betrekkelijk te blyven in zyne uitgangen, tot de inkeer van hem, die ‘t werkte’, bleef niet op zijn oorzaak betrokken ‘als een ‘t zaamengestremt element, of een bondel der hoofdstoffen’, maar keerde zich daarvan af ‘toen de sulphuragtige deelen gaande wordende, hun dampen uitspoogen, om de bron hunner wordinge, door uitbaaring te agterhaalen’.²⁸ Weliswaar besluit Alı Pulı nu zijn uiteenzetting met de opmerking: ‘Wat zouw ik hier niet aan mynen Hai Ebn Johdhan van konnen zeggen by aldien de slaaperigheit zyne oogen niet en sloot, voor myne verheeve toonen’, nu in het aangehaalde citaat is gesproken van ‘een ‘t zaamengestremt element, of een bondel der hoofdstoffen’ is dat een reden voor een klein uitweiding. Dezelfde ontwikkeling die hierboven vanuit de eigenschappen van de ziel werd beschreven, is ook te beschrijven vanuit de elementen-

leer, waarbij de elementen: vuur, water, lucht en aarde kunnen worden beschouwd als de grondvormen van de stof: licht (energie), vloeibaar, vluchtig en vast.²⁹ Dit gebeurt, afgezien van de talloze verwijzingen in Van Swaanenburgs werk naar deze opvatting, heel expliciet in een van de afleveringen van *De Vervrolykende Momus*.³⁰ Hij gaat ervan uit hier dat de wereld is bedoeld als volmaakte uitdrukking van God, maar 'Pas krygt de stof een lust tot beweegen, of zy verandert van gedaante. Doe het eerste Chaos wierd geworpen was het vry van bezonderheden, dog dewyl de veelvuldigheid meêr uitdrukt de grootheid van den Schepper, dan de veelheit, was 'er als een verborge noodzakelykheid, die den beiaart bewoog zig in verscheidentheden te deelen. De vier hoofdstoffen vereenigd, en quintessentieel [de quinta essentia, het vijfde wezen, is de oorspronkelijke vereniging der vier elementen] begonden mal-kander te wikken. De vlugste eigenschappen als vuur, en lugt wierden reizender, dan water en aarde'. Zo ontstaat er in de samenhang der elementen een beweging 'en hoe meêr die groeide, hoe meêr dat het generaale gestel afdwaalde van zyn eerste algemeene stilte. Hoe meêr het afweek van zyn enkele natuur, hoe het al meêr vermenigvuldigde, en na maate dat het eene wezen de overhand kreeg op het andere, na die maat kreeg het groote gevaarte gedaantens. [...] Hoe meêr de gestaltens weeken van haare onkennelyke oorsprong, hoe ze meêr verknogt waaren aan het tegenstrydige van haar wortel. [...] Ziet hier de stoffen in remoer. Ieder der zelve waapende zig met een eigen concept. Elk koos een gedaante om wat bezonders te blyven. De mineralen, de animalen, en de vegetabilien kwamen te voorschyn, en met die de veranderinge der vormen. Dit duurde zo lang tot een zekere rypheid de heele waereld had voorzien met eindelooze creatuuren. Ieder was meester op zyn dam; elk wezen in staat zyn gedaante te maintineeren. Ieder had een zeker regt om te vertoonen, dat zyn afdruk, na het eerst gedrukte geschaapen was, om te bewyzen de grootheid van die oorzaak, die het veroorzaakte had doen tobben, en woelen, om door veelheid van gestaltens te doen zien, dat hy die zyn eigen gelykenis alleen verstaat, eindelooze daaden kan verrigten'. Ook de mens volgt de richting van deze ontwikkeling en daaruit wordt de scheiding der geslachten verklaard: 'De mens, de ziel van 't Heel-Al, en dienvolgende het verstandigste der din-

gen, zag pas de heerelykheid der verscheidentheden, of een drift, om den boven toon te kraaijen boven het mindere begon te gesten in de bespiegeling der reden. De Hermaphroditize kragt, waar door Narcis in zyn eigen bron die eccho kon vinden, die hem kon toeroepen, vermeenigvuldigt uwe liefde in demoet, en afhankelijkheid tot uwen Maker, die spleet in twee. Hy wou buiten zig kennen, wat binnen in hem lei. Die ingeboore zucht van reizen, en daalen, die in de evenaar van zyn geestelyke manin zig had moeten verlusten, vloog, te warm door bespiegeling, den schoorsteen der togten [hartstochten] uit. De kroes, waar in de egaliteit van een man- en vrouwelyke eigenschap beslooten lei, borst in twee. Het water, en het vuur scheide zig van een. Hier door hongerde de Bruidegom na zyn Bruid. De maagdom van het vogt kwam de hette zo bekoorelyk te voor, dat het daar in wilde baden, en die kille poezelheid der Jufferlyke togten vlamde op de warmte der vryerlyke vermogens. Men wou proeven, of 'er geen verééniging te vinden was, van twee, die één geweest, na den ander lekkertanden. Tewyl men daar meê bezig was, vergat men lydelyk te zijn', men meende dat men 'door het buitenste te wikken, het innerlyke zou gronden. 't Vergat hem ontfankelyk te moeten blyven. 't Was of hy niet en wist, dat door stil te zyn, zyn bron kon genieten de gedaante des Scheppers' en 'zonder te bedenken, dat de uitbaring der kragten een vermindering is van de geest, zo verloor het leven zyn fakkel in de arm des doods'. Met de consequenties van deze ontwikkeling voor de mens persoonlijk: "t Geen in de Schepping van de waereld oorzaak is geweest van den val, dat blyft het nog te dezer tyd in den mens', is tevens een perspectief geopend naar de verlossing, waarvoor we weer terugkeren naar de dialoog tussen Ali Pulî en Hai Ebn Jokdhan.

'Is de ziel van den groote Jokdhan dan eindelyk weder ontwaakt? kan hy veelen, dat Alipulî zyn mannelyke kragt verliest, in den ruimen omtrek der maagdelyke dieptens?' zo begint Ali Pulî de tweede samenspraak en ook hier gaat aan de eigenlyke uiteenzetting een, zij het korte beschrijving vooraf van zyn mystieke ervaring als het bereiken van de quinta essentia: 'zo rolt hy plotzelings uit het bestek der elementen, in de t'zaamen stremzelen van het éénige één, in dien gordel van het viergetal, om het enkele te peilen, dat door een aanraking van begeerte de tweeheit verzadigt, door een

onoplosselyken wil van willeloos te blyven'. Met een verwijzing naar hun vorige samenspraak begint hij dan zijn uiteenzetting, die nu vooral geïnspireerd blijkt door de elementenleer: 'Alle dingen, tot de minste vezel toe, zyn t'zaamenstoltzels der hoofdstoffen [elementen], en geen zaak is 'er, hoe gering van aart, of omtrek, of heeft in zig een eigen sleutel, om verandert te worden, of zyn eigen grond te openen', maar van die mogelijkheid wordt veelal geen gebruik gemaakt: 'dewyl het eene stof zig laat beweegen, door het ander, en dat de fynste aderen door fyndere gevoet worden, die geduurig van buiten op malkander paszen, zo blyven alle de omwendinge der zaaken slegts in die gestalte, van, door oneindige vormen loopende, geduurig te verwiszellen in wisselbaare hoedaanigheden, waar door de *mineralia* vaak in *animalia*, en die weêr in *vegetabilia* verlopen. Het oude gestel baart een nieuw, en door de omwendinge van het eene weezen groeit het ander, en verschilt niets in natuur, als dat het, of meêr wateragtig, of meêr vuurig is, dat is te zeggen, iets meêr van den man, als de vrouw bezit, want NB. lugt, en aarde zyn slegts eigenschappen, die aan de twee eerste verknogt worden, door de zulke, die den waaren aart der zelve niet begrypen. Met vuur, en water uit te beelden kan ik de heele Chymie voldoen, dewyl ik uit de oploszinge der hardste kyen kan toonen, dat het water de wortel is van het vuur, gelyk het vuur de oorzaak van 't beweegen. Met die twee roszen [?] kan men een hele wereld van stookkunde afloopen, en die regt verstaande, begryp ik al wat kan verstaan worden' – het is opmerkelijk Van Swaanenburg hier in een alchemistische polemiek gewikkeld te zien verdedigen waarin hij blijkbaar afwijkt van 'de leer' zoals die door anderen wordt begrepen; dat hij daarbij water en vuur als de twee belangrijkste elementen aanwijst, essentieler dan de andere twee, kan wijzen op de essentiële betekenis van de erotiek in zijn filosofie en in ieder geval is deze opvatting in overeenstemming met het systeem dat hij in deze filosofie hanteert: door oplossing, beter verzaadiging van de tweehed is de quinta essentia, de verbinding van de vier elementen te bereiken. 'Want het volmaaktste schoon, dat wort, regt uitgezyt,/Verwekt door vogt, en vlam, in eenen kring te gaaren'.³¹

Het gaat er nu om dat men 'ontbloot van eigen keur slegts wagt op de indaging van een ander, die zig kent oneindig te zyn, door ons

als eindige te beschouwen. Zo dra de ziel haar zelve bezielt, als een gewrogt van den eeuwigen adem, zo vervalt haar eigen liefde, en ze ontvlamt op die, die niet anders kan als eigen lieven. Dat is die sleutel, daar ik zo even van sprak, die in de tydelyke dingen verzegelt leit, dog die zig niet grypen laat, ten zy de dingen los worden van hun eigen begeerelykheit'. Dit is alleen mogelijk aan mensen 'en onder die een gezuiverder mens zig weet te verliezen in die materie, die hy wil verbeterd zien. Hoe dit geschiet zal ik u zeggen: zo dra de wil van een creatuur sympathiseert met de oorzaak der dingen, zo heeft het geen eigen belang, of wenssen meêr, maar zig latende bearbeiten van de eeuwige stilte, zo wort het zo gedwee, zagt, en smeltende, zo dun, subtiel, en vlug, dat het oogenblikkelyk een materie aanraakende, dezelve van iets particuliers verwiszelt in een algemeene kragt; ik zeg het huuwelyk van zyn geest met den oppergeest, doet de mindere geesten dienstbaar zyn aan de eenswillentheit van het schepzel met den schep- per, waar door het ligt is van nagt dag, van water vuur, van aarde, goud te zien'. Ditzelfde nog in een ander citaat: 'Zig over te geven in de hand van den werkbaas is te worden, 't geen die wil, wat men zal zyn. Nu begeert die niets, als onze volmaaktheid, en die verkrygt men door lydelyk te blyven; lydelyk geworden zynde, zo kan de werker niet anders teelen, als volgens zyn aart, en die is quintessentieel, en dienvolgende universeel, waar door alle voorwerpen gebogen kunnen worden, na de aandoenende parssing, die 'er het *ide* des scheppers in stort. Pas vat de stoffelyke natuu het beeld der vaderlyke verlangens in haar moederlyke holte, door een vlietende inkeer, of geestelyke mededeeling, of de bezwangering door liefde gerypt, baart op den gestelden tyd, de verwagting van de oorzaak, en de goudmaaker zit als tweede Midas tot zyne ooren in 't goud'³² en heel summier samengevat: 'Het stremzel van eenswillentheit is de wording van het vyfde wezen'.³³

Dezelfde ontwikkeling is ook weer vanuit de Hermetische zielkunde te beschrijven en dan zijn het de mercuriale, beeldende eigenschappen van de ziel die haar mogelijk maken. Het is met een beroep op deze eigenschappen dat Van Swaanenburg in de Voorreden tot de Parnas zijn filosofie als een mercuriale filosofie verdedigt (Mercurius is Hermes!): 'Dit was de Hermetische spiegel, waar in de Egypte- naaren alle gedaantens zagen: dit was het gordyn, het geen de

Oude Digtters wegschooven, als ze van de wording der dingen, en herscheppinge begonnen. Dit is een stof die buiten onze theologie mag begluurt worden, als het waare Poetische [!] ei, waar uit de Paradys-vogel [de wedergeboren Phoenix] groeit, en het zout [sal naturae concentratum], dat de verrotting der eeuwen geenszins onderworpen blyft. In dit vlugtige kwik, herbaart zig het sulphur tot Man, en Vrouw, en in die wiszeling vermeerderen de Geslagten. De voortteelingen aller wezens, geschieden door de vassing dier beelden, die over hen overstaan, en in alle stremming van Geslagten, blyft dezelve mogelykheit verborgen, om wederom opgelost, en hervormt te worden tot andere gedaantens'.³⁴ De mercuriale, beeldende eigenschappen van de ziel zijn verantwoordelyk voor de wisseling der gedaantes in een proces van reincarnatie, maar zij maken het tevens mogelijk die wisseling vóór te zijn en door inkeer in zichzelf en verzoening met zijn spiegelbeeld alle beeldelykheid te overwinnen. Langs die weg, die tevens de verzoening van alle tweetheid inhoudt, is de wedergeboorte mogelijk in een nieuwe vereniging van sulphur en mercur en verbinden zich de elementen tot de quinta essentia. 'Als de liefde der deugd ontvlamt op een wellelooze onderwerping, dan vloeijen de influentien der natuur uit het centrum der verborgene dieptens in het balneum der lydelyke vatbaarheden, en stellen den man in staat, om uit het wezen van zyn ingeprente bruid dien algemeenen geest te fokken, die de Sophisten [schijnfilosofen] uit een heele andere mercurium willen trekken [nl. geld en bezit], als 'er vereist word om een bezitter te zyn van dat universeel, daar ik den Lezer thans meêr van gezegt heb, als ik 'er zelfs van bezit'.³⁵

Alı Pulı vervolgt dan: 'Dat is de steen der wyzen, die tinctuur der ouden, het wedergeboore zout der Arabieren, het geheimenis, dat de adepti bewaaren, en dat zo veel duizende knoeijers te vergeefs uit hun dodelyk vuur en flets water tragten te baaren'. Ook dit lijkt een uitval tegen sommige beoefenaars van de alchemie die herinnert aan een opmerking van Hai Ebn Jokdhan in de eerste samenspraak: 'De stookkunde [alchemie] der Wysgeeren is onderscheiden, want eenige booren de aderen der natuur door met hunne heete sporen, om de melk der mynen te proeven [zij zijn uit op het bezit van goud], dog andere schynen overwaaszemt met een laauwen dauw der hemelen, en dobberen in den Oceaan en oorzaak der

elementen. Die dit proeven hygen om niet anders te zyn, als de wortel wil, en uit die overgegevene gelatentheit vloeit eene in-daaging van ligt, die onze zinnen verblindende, ons met andere oogen doet zien, als die de onze zyn'. Tegenover een gedegene-reerde alchemie van die tijd handhaaft hij hier de alchemie als een psychisch, beter mystiek proces, een opvatting waarin Ali Pulı hem bijvalt: 'Daar is nog iets in de *Alchymie* dat de *Alchymie* overtreft, en nog een *Magia* die de *Magi* niet en kennen [. . .] Ach! was ik Hai Ebn Jokdhan, in steê van Ali Pulı, zo zouw ik zien, dat de ziel der wereld, daar de stookkundige Liefhebbers tans van spreken, heel ver verscheiden is van die [ziel], die de andere [ziel, die van de tegenwoordige alchemie] heeft gestelt, om ze in de onbekende [ziel] te verliezen'.³⁶ Terug weer naar de uiteenzetting van Ali Pulı: 'De eeuwige vonken zyn vuur en water, en die zyn zelve kent, om dat hy Philosophice wort van een ander gekent, heeft in eene vuist die beide elementen vereenigt, tot een onoplosselyken geest, die de stookbaazen der benedenste prullen niet en kennen. De vatinge van een eenheit, door twee verscheide geslagten, is maar een waarneming van de inligtinge der boven *astralise* straaen. Dat uur, dat oogenblik te kennen, dat de verborge wysheit pal staat voor het flikkeren van het ligt, is de bezwangering der jonkvrou-welyke aarde te proeven, en in voor-, en tegenspoet gelaaten te blijven aan de soeveryniteit van den grooten Vader der dingen, is de baaringe van het vijfde weezen, dog dit moet weder getoetst worden, of het ook oplosselyk kan gemaakt worden, door eenige ontmoetingen van tegenspoedige vlammen, de welke het verduu-rende [. . .] zig zelve doet kennen voor een ontzelft weezen. Dit is de zaalige vrugt der Chymise wysbegeerte'. Deze 'Chymise wysbegeerte' is de stookkunde of alchemie, die verder in deze af-levering ook 'godkunde' wordt genoemd.³⁷

Dat deze filosofie voorbij zou gaan aan de werkelijkheid, niet in staat zou zyn haar betekenis te onderkennen, is een gemakkelijke maar onbillijke voorstelling: 'wy sterven zo lang wy door de deugden niet vereeuwigt onze oorzaak omhelzen, door trouw, tot alle voorwer-pen, die ons genaaken', zegt Craesus al eerder in *De Herboore Oudheid*³⁸ en Ali Pulı bewijst nog in deze aflevering dat hem de we-reld vanuit zyn filosofie bezielde en vervuld van betekenis verschi-jnt: 'Die zaalige bespiegeling is myn rykdom, want nooit ben ik vol-

der, als dat ik ledig schyn: Als my dunkt, dat het minste der natuur meerder is, als ik ben, en dat ik minder, dan een worm ben voor het al ziende oog, zo voel ik iets, ach! ik kan het niet noemen! druk het voor my uit, ô Hai Ebn Jokdhan', en dan antwoordt hij: 'Als wa ik [Al was ik] een enkele stem, een eggho van duizent rotssen, en wrong den donder uit de vuist des blixemtorsers, ja stommelde op de orgelpypen van 't Groot-Al met den hemel, die de Atlas op zyn schouderen torst, een nooit gehoorde dreun, ik deed vergeefze moeite, om uit te drukken de taal der stomme wysgeeren, als ze ten einde der kennis daalen, in de genietinge der armoede, en ontblootinge der creatuuren. Die dit wil weeten, en kennen, die ga my voor in een vernietiging van zyn eigen zelve, die worden armer, als arm, die roemen in zyn zwakheit, die verwondering [verwondere] zig over den rykdom van zyn schepper, die agte de minste, die hy ziet, beter als zyn zelve, die vinde ieder goed, maar zyn zelve kwaat, die doe zelve niets, maar laten zig aan een ander, op dat hy gemaakt worde, het geen de volmaaktheit begrypt dat hy moet zyn. Ach! in dien staat, raakt een slaaf op den troon, een worm, een mier, een zielelooze mug, een vezelagtig geraamte dobbert in goud, in bloed, in het zout der natuur': het sal naturae concentratum, de nieuwe filosofische verbinding van mercur en sulphur, waarin de werkelijkheid als een gouden werkelijkheid verschynt.

Even onuitsprekelyk is de ervaring die Epicurus beschryft in zyn samenspraak met Pythagoras,³⁹ die toe moet geven: 'Ik die alles heb doorsnuffelt heb niet opgelet, dat my zelve te verliezen is te agterhalen den oorsprong aller dingen. ô Wyaarts! ô Geleerde! wat zyt gy verkeert, dat gy elders zoekt, dat in u schuilt, dog verloorren, of niet verkreegen wort, om dat gy de verre kusten doorzwerft om slegts kooper te vinden, daar uwe eigene mynen van gout overloopen'. Epicurus, die de uitzichtloosheid van deze houding uit eigen ervaring kent: 'Het heugt my nog, hoe ik een vezel ontvezelde, tot eindelooze stipjes, om de ziel der bewegingen te vinden [...] dog vond, hoe ik al meêr woelde al minder stilte' vertelt dan: 'Op zekeren tyd, die my een minuut van eeuwen scheen, snelde eens een baar van verwondering over myn verstant, en als door een duizeling overwonnen, en in een verrukking verslonden, wiert ik zo gedwee, als een stil nederstroomend water, en hoorde

in een versmelting van zinnen, een zeker woort, dat ik nimmer uitten kan, maar my zo ontstelde, dat 'er niets als een bloote waarneming over bleef in myn gemoet, het welk my deed verstaan, dat het gewordenе geen oorzaak kan peilen, als door ontwording van zyne aannemelykheit [zijn aangenomen gestalte, of van zijn mogelijkheid een gestalte aan te nemen]. Let wel op: ik weet niet wat ik gevoelde, maar het was even of 'er een waaszem van my uitging, en dat ik myn denkbeeld zag verdunnen in een rook, waar in zig openbaarde een indruk van iets, dat enkel wel lust scheen te zyn. Ik had nimmer in alle myne studie zo een diergelyke aandoening geproeft, want het scheen meêr te wezen een ontfanging, dan een geving, en meêr een verkragting van myn geest, als een daadelykheit der zinnen, met één woort, het was iets dat uit geen redenering kan voortkoomen, want by de inademingen van dat ligt verloor ik het onderscheit van myn smaak, ook de keur of de begeerte van zus of zo te zyn, dewyl de eenswilentheit van myn wezen met een ondoorgrondelyk zoet my een tederheit schonk, die alle plaisieren overtreft. Hier raakte ik buiten myn zelve, en bleef eenigen tyd aangedaan, met iets, 't geen ik niet kan melden, dog. . . ik zeg, weder tot de vattelykheden van myne redeneringen koomende, gilde ik uit: *de wellust is het einde der wysbegeerte*'.

Alleen de hele wereld zou in staat zijn de volheid van deze ervaring op te nemen en uit te drukken; het *Alle dinghe/syn mi te inghe/ic ben so wyt* van de middeleeuwse mysticus vindt zijn echo in een uitspraak van Hermes Tresmegistus in de voorlaatste aflevering van De Herboore Oudheid⁴⁰: 'ô Ja, ik ben vol van myn oorzaak, nu ik ontdaan van my zelve schyn, en lyk te barsten door den wind die my spoort. Vond ik kruiken, ledige schaaen, naakte zielen, ik schudde my uit, om ze te vullen, zag ik hongerige Baarmoeders, ik zouw ze bezwangeren met heillige orakels, de schoot der aarde zouw hemelen draagen, opendeze zig voor myn liefde', al is in deze alleenspraak van Hermes ook tegelykertyd de andere kant aanwezig, het onvermogen om zich los te laten en de bitterheid van het on vervuld blijven: 'Scheurt u van een, myn ziel, en ontfankt in een wyte van duizent meilen den zaligen stroom van uw verrukking: deit u uit, ô zantje, ô stofje van een Groot-Al, tot een geheele werelt, en laat uw melk de keelen voeden der dorstige hyen [heiden]:

maar neen, Hermes is geboeit aan zyn honger, hy eet zyn zelven op, en knaagt den schraalen bodem van een driftigen ziel'. Vol spijt spreekt deze Hermes zichzelf dan toe: 'ô Eersteling der menssen, gy Prins van de lagghende Bossen en schaterende Velden, hoe bestorven uwe wangen! toen gy u zelve zaagt, door het vergeeten van uw begin, en gy uw uitdeiden in beelden, door het verliezen van het beeldeloze. Ach had gy gedoelt [was gij er maar op uit geweest], om alles mis te loopen, door het eenige al te vinden! ik en zocht nu niet, dat ik door het zoeken verlies'. Maar zoals Hermes in deze aflevering, zo blijft Van Swaanenburg in zijn hele werk zichzelf en de lezer de mogelijkheid openhouden van een duurzame verzoening van alle tweeheid:

Zogt men maar naar geen licht, wat wist men van den duister?
 De hel, die was geen hel, maar enkel vreugt en luister,
 Zo slegts de ziel naar God bleef willeloos gestrekt,⁴¹
 '[...]ant Hel en Hemel, spruyten uyt een en den zelven wortel.
 Hy die het licht schiep is meester van de nagt'⁴² en tenslotte:
 Geheel ontbloot te zyn van 't heigen van den wil;
 De hemel, en de hel, het zoet en 't zuur te ontfangen,
 En in die beide niets te durven ooit verlangen,
 Als dat G[od]s raat geschiet is 't toppunt van het stil'.⁴³

Kan misschien de notie van een 'bezielde natuur' passen in het 'klimaat', de collectieve werkelijkheidsbeleving van de beginnende achttiende eeuw, de wijze waarop Van Swaanenburg de natuur benadert vanuit zijn filosofie vindt zijn volstrekte tegenhanger in het objectiverende 'rationalisme' van zijn tijd. Descartes is voor hem de personificatie van een denken dat op de verkeerde weg is: 'want terwyl zyne begindzelen alzo overeen komende zyn met den wortelleer van *Hermes Tresmegistus*, als de genegenheit van een jonge meit met een ouwen Susanna's boef [oude, wellustige man], zo draaft hy, de hedendaagse *Bohmisten* even zo verre voor by, gelyk zy hun patroon', al betekent zijn afwijzing van Descartes niet dat hij zich nu verwant zou willen achten met de vertegenwoordigers in zijn tijd van een hermetische of mystieke inspiratie, of het nu alchemisten, Bohmisten of pietisten zijn: '*Het tegenwoordige ras der gecanoniseerden Schoenflickers* [Bohme was schoenmaker], is alzo naar aan de waarheit, of ten weinigsten aan de gedagten hunnes patroons, als David aan de

Poezy is'.⁴⁴ In hetzelfde verband merkt hij op: 'ik wil zeggen, dat zy, die haar professie maaken, om uit een mismas van Aristoteles en Carthesius, weder iets nieuws te trekken, door dien weg niet zullen koomen agter de verborgentheit der geestelyke wereld, die de ziel der groove is' en elders motiveert hij dat aldus: 'Ik zwyg nu, om reeden, van Sociteiten, daar Carthesius de spil der Theologie is, en daar men door vatbaare betoogingen, uit een nieuwe modise poppenkraam demonstreert, hoe al het oude, als verblind door te weinig onderzoek, niet kan penetreeren, de breete van die wysheit, daar de pols [peilstok] van een zo genaamt gezond oordeel over heen springt, als of het mirakel doen, slegts bestont, in de natuur der vermoogens te verstaan, en de *tempora* [omstandigheden] te kennen, waar in de elementare hoedaanigheden gestremt, den werker in staat stellen, om volgens de begreepe zaamenhang der eerstgelyde raderen te kunnen ageren'.⁴⁵ Een wetenschap die samenhangen ontdekt en die gebruikt, die reconstrueert en verklaart maar niet begrijpt, blijft voor hem buiten de ziel van de werkelijkheid staan. Het carthesianisme is voor hem dan ook 'een wyze van denken' die niet in staat stelt 'de heele denknatuur zelfs te onderscheppen'.⁴⁶ Hij gelooft niet in de toereikendheid van de individuele rede: '*ieder heeft een byzondere wyze van denken*' en dat is de oorzaak van de verwarring der talen, 'die men door al het hedendaags modieuze spelden [spellen] en letterplooijen niet zal verbeteren, of het uitterlyk verstand, en de Carthesiaanse reden moesten dienstbaar worden gemaakt aan dien mistiken liefde geest, die de zogenaamde Pietisten naauwelyks zelve kennen'.⁴⁷ De cartesiane twijfel als een vitaal, prikkelend uitgangspunt voor het denken brengt bij Van Swaanenburg juist zijn laatste zekerheid aan het wankelen: (Agrippa tegenover Rabelais) 'door het onderzoek van my zelven ben [ik] geklommen op den uitersten top der onzekerheit, waardoor ik aan alle dingen twyffele, zelfs aan Carthesius, die de hooftpatroon aller dubien mag genoemd worden. Langs die beginzelen ben ik zulken baas geworden, dat ik myn eigen begin wantrouw, dat is te zeggen myn eigene vermogens, om wel te doen'.⁴⁸ Tegenover het *cogito, ergo sum* van Descartes staat hij in laatste instantie met deze uitspraak: 'Wy zyn ons zelven in de weeg, onze kennis is onze vyand'.⁴⁹ Het perspectief dat Van Swaanenburg in zijn filosofische uiteenzet-

tingen ontsluit en dat hij, zoals we in het laatste hoofdstuk zullen zien, in zijn poezie daadwerkelijk betreedt, is niet het perspectief dat de tijdgenoot zich zoekt en zo kan het niet anders of hij moet, het is nu al te zeggen, als auteur buiten de kring van het waardeerbare vallen. Dat Van Swaanenburg nu juist dit perspectief tegen alles en allen in voor zichzelf en voor anderen open wenst te houden, maakt hem niet alleen tot een outsider in het 'klimaat' van zijn tijd, maar doet ook omgekeerd vermoeden dat hij in dit perspectief van zijn filosofie steun en troost zocht, omdat hij niet de voor zijn tijd vanzelfsprekende, 'normale' aansluiting met de werkelijkheid kon vinden. Zo zou dan deze filosofie hem een vitale redding zijn omdat zij zijn bestaan legitiem maakt, hem in de samenhang van alles wat bestaat opneemt, de werkelijkheid aan zijn hartstocht teruggeeft. Misschien moest hij in dit perspectief zich veroveren, wat de tijdgenoot onbewust gegeven was.

Wie dan echter in staat is vanuit een afstand van 250 jaar de vanzelfsprekende relatie tot de werkelijkheid te onderkennen, zoals die kenmerkend is voor het begin-achttiende-eeuwse klimaat, die moet, als een minder bevangen tijdgenoot dan de achttiende-eeuwer zelf, in staat zijn Van Swaanenburg tegemoet te komen in zijn afzondering en hem te volgen in het perspectief dat hij betreedt. Met een citaat uit het Corpus Hermeticum besluit ik dit hoofdstuk, gewijd aan Van Swaanenburgs beoefening van een filosofie die alles mogelijk maakt voor wie alles mogelijk is.

'Vois quelle puissance, quelle vitesse tu possèdes! Et quand, toi, tu peut tout cela, Dieu ne le pourrait pas? C'est donc de cette manière que tu dois concevoir Dieu: tout ce qui est, il le contient en lui comme des pensées, le monde, lui-même, le Tout. Si donc tu ne te rends pas égal à Dieu, tu ne peut comprendre Dieu: car le semblable n'est intelligible qu'au semblable. Fais-toi grandir jusqu'à correspondre à la grandeur sans mesure, par un bond qui t'affranchisse de tout corps; élève-toi au-dessus de tout corps; élève-toi au-dessus de tout temps, deviens Αἰὼν [Aghathos Daimôn: éternité]: alors tu comprendras Dieu. Ayant mis dans ta pensée qu'il n'est pour toi rien d'impossible, estime-toi immortel et capable de tout comprendre, tout art, toute science, le caractère de tout être vivant. Monte plus haut que tout hauteur, descends plus bas que toute profondeur. Rassemble en toi-même les sensa-

tions de tout le créé, du feu et de l'eau, du sec et de l'humide, imaginant que tu es à la fois partout, sur la terre, dans la mer, au ciel, que tu n'est pas né encore, que tu es dans le ventre maternel, que tu es adolescent, vieillard, que tu es mort, que tu es par delà la mort. Si tu embrasses par la pensée toutes ces choses à la fois, temps, lieux, substances, qualités, quantités, tu peux comprendre Dieu'.⁵⁰

5
HET POETISCH PERSPECTIEF

*Mijn wortel is te diep in kolken weggedookten,
Ik ben maar enkel geest, een Orpheus onzer eeuw,
Die met een heldenknots de tyden overschreeuw,
Dat zee, en baaren zelfs, door onze blixems, rooken.
De Herboore Oudheid, p. 373*

Wat Van Swaanenburg zelf zegt over zijn poezie en over het dichterschap in het algemeen, laat zich aldus voorlopig samenvatten: zijn theorie van het lijdelijke dichterschap en daarbij aansluitend zijn bewust-lijdelijke dichtwijze die hij zegt toe te passen en waarin hij bewust lijkt af te zien van de normale achttiende-eeuwse versbehandeling, hangen samen met wat al bij voorbaat als de belangrijkste inspiratiebron voor zijn poezie was aan te wijzen: een hermetische natuurfilosofie; deze samenhang was van dien aard dat zij althans de veronderstelling leek te wettigen dat in Van Swaanenburgs poezie de werkelijkheidsopvatting van zijn filosofie zich verdicht tot poetische realiteit en zich daarin bevestigt. De realiteit en de geldigheid van zo'n poetisch ideaal zijn dan afhankelijk van wat ik de belevingswaarde van deze filosofie noemde: de mogelijkheid voor het beleven tot deelname aan de werkelijkheid zoals die in deze filosofische visie verschijnt. In het vorige hoofdstuk bleek deze filosofie nu inderdaad meer gericht op een beleefde dan op een gedachte werkelijkheid: het doel van deze filosofie is de hoogste zelfvervulling van de filosoof in het door oplossing, verzadiging van de tweehed bereiken van de oorspronkelijke eenheid als kern der werkelijkheid. De belevingswaarde van dit ideaal kon worden aangetoond vanuit de erotiek, niet alleen in de consequenties van deze filosofische praktijk, maar als component van dit ideaal zelf: de mystieke ervaring. Het bleek dan inderdaad vanuit dit ideaal, vanuit deze ervaring dat Van Swaanenburg zijn opvatting van het lijdelijke dichterschap en de toepassing daarvan in een 'lijdelijke dichtwijze' motiveerde, nadat al eerder lijdelijkheid en beeldingskracht als de mogelijke poetische equivalenten werden aangewezen van (lijdelijke) zelfontlediging en zelffinkeer als de grondslagen van deze filosofische praktijk. Meer dan ooit dringt dit alles in de richting van onze veronderstelling: het perspec-

tief dat Van Swaanenburg in zijn poezie betreedt, de werkelijkheid die hij zich daarin schept, beantwoordt aan het ideaal dat hij in zijn filosofie verkondigt. En zo kondigt zich de betekenis van dit dichterschap aan, eerst nu te omschrijven als een middel om de realiteit te doorbreken naar een andere, ruimere werkelijkheidsbeleving waarin hij zich verbonden kan weten met de grond van zijn bestaan. Over de waarde van deze hypothese kan alleen die poezie zelf beslissen. In zoverre het er mij uitsluitend om zou gaan functie en werking van Van Swaanenburgs poezie te bepalen, had ik mij tot zijn Parnas kunnen beperken en een bespreking daarvan niet vooraf hoeven doen gaan door een bespreking van zijn literaire positiebepaling, van zijn literaire en filosofische opvattingen. De persoonlijke en boeiende wijze waarop hij zich buiten zijn poezie om uitspreekt rechtvaardigt alleszins de literair-historische belangstelling voor zijn niet-poetisch werk. In zoverre niettemin alles wat voorafging erop gericht was de lezer althans van de potentiële poetische waarde van Van Swaanenburgs poezie te overtuigen, kan dit beschouwd worden als een onorthodoxe, in principe niet noodzakelijke tegemoetkoming aan een gebrek aan ontvankelijkheid waarvan die lezer zich door mij ten onrechte verdacht kan weten. Wel kan al bij voorbaat worden gezegd dat, wanneer het in het bovenstaande gegeven beeld van Van Swaanenburgs dichterschap ook maar enigszins de werkelijkheid dekt, het niet verwonderlijk is dat hij zich aangewezen weet op de poetische vorm: gaat het hem erom, door te dringen tot een andere werkelijkheidservaring, waarin hij verbonden is met de grond van zijn bestaan, waarin hij zich in zijn oorsprong verliest, dan kan hij deze ervaring in proza nauwelijks anders beschrijven dan als een ervaring achteraf of als een gewenste realiteit; de actuele ervaring, zeker wanneer dat een mystieke ervaring is van zelfverlies, verdraagt immers geen beschrijving: de beschrijvende distantie zal de ervaring terugdringen, ofwel de ervaring zal de beschrijving onmogelijk maken; poezie is daarentegen veel meer in staat een realiteit aanwezig te stellen, de woorden schijnen minder te verwijzen, meer op te roepen, de werkelijkheidsillusie van poezie is intenser dan bij proza; het is misschien niet mogelijk een van de alledaagse realiteit volledig losgemaakte, onafhankelijke werkelijkheid op te roepen, het is dan toch in ieder geval in poezie mogelijk om binnen het kleinste bestek de werkelijkheid te verschuiven of te vergroten.

Wie Van Swaanenburgs bundel Parnas of de Zanggodinnen van een schilder openslaat, vindt, onmiddellijk volgend op een drietal lofdichten op de bundel en onmiddellijk voorafgaand aan de gedichten die blijkens de paginering tot de eigenlijke bundel behoren, een gedicht dat als een uiteenzetting van Van Swaanenburgs poetisch credo bedoeld schijnt: 'DE DIGTER OP DEN NAAM EN TITEL Zyner volgende Bladeren zinspeelende'. Die zinspeling is dan te vinden in de eerste regels: 'Hier vaart een SCHILDER, op zyn plet, spyt Midas ooren,/Ten steilen PARNAS op'. Naast informatie over de positie en de waarde van zijn poezie tegenover die van 'vlotte kruideniers' en 'zwakke Zonnelingen', geeft hij in het laatste gedeelte een tekening van de dichtkunst die ik hier in zijn geheel overneem:

De edele Digtkunst stapt, gelaarst, op breede wolken:
Vat met één vuist de Zon, met d' and're kille kolken,
En schroeft die twee tot een, als assen van 't Heel-Al,
Waar in Jupyn, gekroont, den staf regeeren zal.
Bom op een Trom, Natuur, en laat de galmen gieren;
Uw Swaan zal op zyn Burgt de Zang-godinnen vieren,
En kletssen 't ak'lig zwart, langs dreeven van het wit,
Tot dat Apollo zelfs op breeder pluimen zit,
En langs den Pindus bromt: myn Kar omarmt de nagten;
Daar jonkheit steeds den tyt door eeuwen zal verkragten,
Op 't lust-dons van de kunst, en dond'ren wond'ren uit,
Wier keel, op 't glas van Zuid, en Noorder Poolen stuit;
En met een Egho keerd in held Narcissus bronnen;
De vrouw is uit den Man, het vuur uit vogt geronnen!
Omarm u zelve dan, en giet u uit, en in,
Zo vint de wiszelbeurt haar einde, door 't begin.

In deze opvatting van het dichterschap krijgt de poezie een kosmische allure en is het haar mogelijk vuur ('de Zon', het mannelijke) en water ('kille kolken', het vrouwelijke element) te (her)stellen als de assen waarom de kosmos draait, dit dan tot meerdere eer en glorie van Jupyn. *De natuur is de bron van deze poezie*, de dichter ('Uw Swaan') haar woordvoerder; hij zal zo lang het zwart, de donkere kant van die natuur, tegen het wit zetten tot Apollo, de god van de dichtkunst, zonnegod ook, 'op breeder pluimen', op een meer omvattende troon (dan alleen die van het licht) zal zetelen. Hier krijgt Apollo zelf het woord en neemt de uiteenzetting over de inhoud van

zijn (poetische) werkelijkheid over van de dichter: de nacht wordt in deze werkelijkheid geïntegreerd, de nacht waarin de 'jonkheit' de beperking van de tijd doorbreekt op het lustbed van de kunst en wonderen voortbrengt die iets verkondigen dat kosmisch terugslaat tegen het ijs van Noord- en Zuidpool en als echo weerkeert in de bron van Narcissus, waaruit het dan ook afkomstig moet zijn: een vermoedelijke aanduiding van het gedrag van de jonkheit op het lustbed van de kunst, welk vermoeden bevestigd wordt in de inhoud van deze verkondiging: man en vrouw komen voort uit elkaar, narcistische zelfontlediging is de mogelijkheid om de kringloop stil te zetten, te bevredigen, te vervullen in het begin, de oorsprong, die blijkens het begin van dit fragment als oorsprong van de kosmos de synthese van water en vuur is. Dat het de god van de dichtkunst zelf is, bij monde van wie deze werkelijkheid wordt getekend en niet de dichter die hier over zijn eigen poëzie schrijft, verleent deze werkelijkheid de hoogst mogelijke graad van (poetische) objectiviteit: in poëtici's beantwoorden de in deze poëzie opgeroepen ervaringen niet aan de fantasie of de wensdromen van de dichter, maar vertegenwoordigen zij een, zij het dan alleen in poëzie te realiseren, authentieke realiteit. Zo kan in deze poëzie datgene zich als een actueel gebeuren voltrekken wat in de oude hermetische filosofie als mogelijkheid wordt aangewezen. zich verplaatsen (terug plaatsen) in het centrum van de kosmos waar de tegenstellingen die de kringloop en ieders persoonlijke ervaring bepalen nog (of weer) in één vitaal punt verenigd zijn. Het is daarbij niet de dichter die zou behoeven te overtuigen van de werkelijkheid van wat hij poëtisch oproept, het is Apollo, de god van de dichtkunst, in wie de realiteit van deze poëzie tenslotte is verzekerd. Hierop sluit aan wat in hetzelfde gedicht eerder nog gezegd wordt over het procédé dat de dichter denkt te gebruiken:

Hy beukt met klem de Lugt, die boom, en keeten sloot
Voor zyn verhitten geest, om vreemder toon te zingen,
Als thans de Bas uitdreunt, dier zwakke Zonnelingen,
Die naalden, maar alleen in deftig Duits gespelt,
Door hunne schoft om hoog doen beuren met geweld.
De snaaren van Apol, karbonkelen hun zelve;
Men hoeft geen woorden praal, uit kloof, en mein te delven,
Tot lokken eenes Gods, die ryk van ligt, en dag,

Het water aan zyn vuur, om vlam, eerst prammen zag.
De dichter tracht door een natuurlijke weerstand heen te breken om een toon te treffen die vreemder is dan die van de nette modedichtertjes; de rest doet Apollo in hem: Apollo wiens snaren zichzelf immers karbonkelen, verheerlijken, Apollo is te groot om van de vindingrijkheid van de dichter afhankelijk te zijn, Apollo de god uit wiens vuur het water zelfs vlam kwam drukken. Dit moet het zijn wat Van Swaanenburg met lijdelyk dichterschap bedoelt: de dichter dient zich op te werken tot een staat van vervoering waarin Apollo zelf via hem het woord kan nemen.

'EEN SCHIELYKE OVERROMPELING DER MUZEN, Of een buiten oogmerk uit de PENVLOEIJENDE DIGT-ZWIER'¹ is de titel van het door Jan Mol gewraakte vers, waarop hij zijn beschuldiging van atheïsme grondde (bloemlezing, pag. 257). In antwoord op die beschuldiging geeft Van Swaanenburg een korte verklaring van dit vers, die bijzonder belangwekkend is, en omdat het 'al een van de beste van het geheele boek is', naar hijzelf opmerkt en omdat het de enige (ernstige) verklaring van een gedicht van Van Swaanenburg door hemzelf is. Hij merkt op dat het 'niets minder als Ongodistery behelst, dewyl het onder natuurkundige verborgenheden aanwyst den pligt van een steigerend gemoet, dat door onderwerping van wateragtige deelen zoekt te klimmen naar de woningen van Jupyn, ja zelve zo vinnig worstelt, om ontslaginge van alle vuur en driften, dat het den blixem afbid, en om zulks te bekoomen zyn verdoemden trots afmaalt om vernedert te worden. De allerdeugzaamste wysgeer verfoeit meest zyn hoogmoet, en door een klaar gezigt van zyn elende liet hy zig bloot voor den wortel aller dingen, om in het niet te zinken, 't geen de zo genaamde verborgene leeren, de weg tot de hoogste gelukzaligheid te weezen. In alle zielen zyn twee eigenschappen, en vuur en water zyn de vereenigde Man, en Vrouw der *Hermetise kenners*, die moeten getempert worden, zal de *Jongvrouwelyke aarde* opdaagen. Het dodelyke vuur moet in water gewaschen zyn, en hoe de ziel vaak driftiger worstelt naar volmaaktheit, hoe ze vaak eerder zinkt in stilte, en door de vermoeitheit van haar honger verzadigt wort. Dit zyn zaaken van de hoogste konst, die voor geen beginners dienen'.² En ook in de aan de Parnas toegevoegde gedichten rond deze zaak wordt het door hem nog eens duidelijk gezegd: wat ik in deze poezie doe, dat doe ik

met eerbied, maar in die hoogdravende taal die Apollo zelf in mij opwekt wanneer hij mij prikkelt om tot het uiterste die geest te volgen die leidt tot schouwing van God door de stof heen:

Dat doe ik, met ontzag, dog brommende gezangen,
Op toonen van azuur, die Foebus in my wekt,
Als hy zyn rossen doet, met vlugge zweepen prangen
Naar 't opperst' van dien geest, die ons een leidstar strekt,
Om door den stof te zien den Schepper aller dingen,
Die my geen Aterling zal uit het denkbeeld wringen.

Hij beantwoordt hier twee beschuldigingen in één: het gedicht is poetisch gezien een van de beste van het hele boek én het is wel het tegendeel van atheïstisch 'dewyl het onder natuurkundige verborgenheden aanwyst den plicht van een steigerend gemoet' etc. De wat overtrokken formulering van deze zin lijkt eerder ingegeven door Van Swaanenburgs ijver in zijn zelfverdediging dan door de overtuiging dat hij met dit gedicht een didactisch belang diende: het gedicht zelf geeft weinig aanleiding om dat te veronderstellen. We lezen dan: dit gedicht is een van de beste van het hele boek en het tegendeel van atheïstisch omdat daarin 'onder natuurkundige verborgenheden' d.w.z. in hermetische termen een 'steigerend gemoet', een gemoed dat hogerop wil, 'door onderwerping van wateragtige deelen zoekt te klimmen naar de woningen van Juppyn': door integratie van het vrouwelijke zoekt op te klimmen naar hemelse sferen. 'Omhelzing' van het ingeprente vrouwelijke beeld is, zo leert zijn filosofie, de eerste stap op de weg naar mystieke extase en we mogen nu concluderen dat gedichten door Van Swaanenburg tot zijn beste worden gerekend wanneer en omdat zij deze werkelijkheid weten op te roepen. Zijn beste poëzie is die waarin de bron van zijn inspiratie: zijn filosofisch werkelijkheidsbeeld zo uitputtend mogelijk als poetische werkelijkheidsbeleving wordt opgeroepen, zoals ook zijn beste proza in *De Herboore Oudheid* door hem wordt aangewezen in die afleveringen die deze filosofie en haar praktische toepassing bespreken en beschrijven.

Dat in dit gedicht inderdaad uitputtend deze filosofische opgang wordt uitdrukt, blijkt uit het feit dat het gemoed hier niet slechts de 'onderwerping van wateragtige deelen' nastreeft, maar daarbij 'zelver zo vinnig worstelt, om ontslaginge van alle vuur en driften, dat het den blixem afbid, en om zulks te bekoomen zyn ver-

doemden trots afmaalt om vernedert te worden'. 'Onderwerping van wateragtige deelen', integratie van het vrouwelijke houdt tevens in verzachting van het mannelijke, van het vuur en beide eigenschappen dienen verzoend te worden in deze filosofische opgang, zoals Van Swaanenburg zegt: 'In alle zielen zyn twee eigenschappen, en vuur en water zyn de vereenigde Man, en Vrouw der Hermetische kenners, die moeten getempert worden, zal de *Jongvrouwelyke aarde* [een tegelykertyd psychische en kosmisch-universele werkelijkheid] opdaagen'. In dit gedicht nu zoekt het gemoed zo driffig naar de rust van die verzoening, naar het vrij-zijn van vuur en drijven, dat het 'den blixem', het werktuig van Gods straffende toorn, oproept en wel door zijn eigen trots tot in het uiterste op te voeren en af te schilderen: 'ik heb de goôn bestreeden'. Wat hier gedaan wordt is niet zonder meer een loochening van God, zoals Jan Mol meende, maar het afdwingen van een confrontatie met de godheid, om daarin ontdaan te worden van het eigen vuur en onder te kunnen gaan als in een zee; God wordt in zijn woning opgezocht. Juist in een helder bewustzijn van de eigen hoogmoed, van zijn pretenties het universum te omspannen als het meest hachelijke, enerverende, aangrijpende avontuur, stelt men zich afhankelijk van 'den wortel aller dingen, om in het niet te zinken' als hoogste gelukzaligheid; met de woorden van Van Swaanenburg: 'De allerdeugzaamste wysgeer verfoeit meest zyn hoogmoet, en door een klaar gezigt van zyn elende leit hy zig bloot voor den wortel aller dingen, om in het niet te zinken, 't geen de zo genaamde verborgene leeren, de weg tot de hoogste gelukzaligheid te weezen'. Het is een gedicht dat inderdaad 'niets minder als Ongodistery behelst', maar aan Jan Mol die dit niet ziet, moest ook de poetische werking zelf van het gedicht ontgaan: het geeft niet zozeer uitdrukking aan de werkelijkheid van de filosofisch-mystieke opgang, het roept die niet direct en ondubbelzinnig op maar maakt haar mogelijk; het gedicht is hier middel bij uitstek om die opgang te bewerken, het heeft een bezwerend karakter. Wanneer Van Swaanenburg dit gedicht 'al een van de beste van het geheele boek' noemt, dan weten we aan welk ideaal hij zijn poezie meet, aan welk ideaal die poezie ook gemeten wil worden: zijn beste poezie is die waarin zijn filosofie tot werkelijkheidsbeleving wordt of nadert door het bezwerend karakter van het gedicht. Hoe verder hij zich buiten de grenzen van de

alledaagse werkelijkheid waagt en hoe intenser hij zijn vervoering opvoert, hoe sterker het bezwerende karakter wordt van zijn poezie, hoe volstrechter en uitputtender de overgave zal zijn. Het betreft hier een ervaringsgebied dat minder bekend misschien, realiteitsbesef niet uitsluit getuige het slot van het aangehaalde stuk: 'Het dodelyke vuur moet in water gewaschen zyn, en hoe de ziel vaak driftiger worstelt naar de volmaaktheid, hoe ze vaak eerder zinkt in stilte, en door de vermoeitheit van haar honger verzadigt wort'; dit is geen doekje voor het bloeden: deze verzadiging is ontlediging, dit verzinken is overgave en overgave is opgenomen worden 'in het niet', in het al. . . Wie nog steeds niet weet waar het over gaat, kan terecht bij de laatste zin van dit citaat: 'Dit zijn zaaken van de hoogste konst, die voor geen beginners dienen'.

Mystieke vervoering is het doel en de maat van deze poezie. Een zo groot mogelijk rendement is de eis die zich ook uit deze maat laat afleiden. In overeenstemming met wat eerder is gezegd: 'de dichter dient zich op te werken tot een staat waarin Apollo zelf via hem het woord kan nemen', dragen deze gedichten daarbij een sterk dynamisch experimenteel karakter: action poetry, een verslag van pogingen die vervoering te bereiken waarin het gedicht loskomt en de poetische inspiratie autonoom wordt. Hartsochtelijke expressie van gedrevenheid hierbij is nog geen waarborg voor het ontstaan van een overtuigende poetische werkelijkheid. De poetische werkelijkheid wordt pas overtuigend, wanneer zo'n stroom niet vervloet maar is ingebed in een afrondende structuur of compositie, die het bereik bepaalt waarbinnen zich die stroom kan ontwikkelen en binnen welks grenzen de titel zich structureel ontvouwt. De mate waarin die vervoering als werkelijkheid aanwezig of afwezig wordt gesteld, dient te corresponderen met dit in de titel gegeven en in de structuur ontvouwde bereik.

Als dit het doel en de maat van zijn poezie is, dan is het geen wonder dat Van Swaanenburg zelf dit gedicht een van zijn beste noemt: geheel in de zin van de titel ontvouwt het zich als de hachelijke poetische onderneming van het begin: 'Omperk uw troon, mijn God! met sluijers veeler wolken' tot het eind: '[ik] gil den aardbol door: ik heb de goën bestreeden', de vervoering voert hem zo ver dat hij ondanks zichzelf God tart, diens aanwezigheid afdwingt. In de meeste gedichten blijft hij dichter bij huis, er is er althans geen

waarin hij zo direct en ongeremd op zijn doel afschiet als dit. Intussen is het mogelijk geworden zijn poezie aan een bruikbare maatstaf te meten. Het eerste gedicht uit de Parnas: CHAOS, OF SWAANENBURGS OVERSTULPTE DIGTLUIM⁸ (bloemlezing, pag. 259) voert een titel die de dichter alle vrijheid toestaat en het is dan ook bij uitstek een voorbeeld van wat één kenmerk van zijn poezie werd genoemd: verslag van zijn pogingen een toestand van vervoering poëtisch te realiseren. Het is dit meer dan andere gedichten waarin deze poging zich ontwikkelt binnen een door de dichter uitgezet terrein en binnen een uitgelegde structuur - een op zich poetiserende factor, die de poging tot poezie poëtisch aanvaardbaar kan maken. In dit geval wordt de compositie echter geheel bepaald of ook wel opgeheven, door zijn ongebreidelde pogingen de vervoering te bereiken, de totaliteit van het gedicht is niet als poezie te beoordelen, maar als aanzet tot poezie; maakt het zich als zodanig waar, door zijn expressieve kracht, dan is het geslaagd te noemen. Dat zich daarbij in de stroom van alexandrijnen, waarin zich zijn 'overstulpte digtluim' uitstort, meer dan eens regels en passages losmaken waarin die inspiratie is gekristalliseerd tot autonome, objectieve poezie, doet het gedicht boven zijn eigen opzet uitstijgen.

Na een uitvoerige inleiding, waarin de dichter zijn verbeelding uitzet en opheft tot die staat waarin zich zijn inspiratie zo zelfstandig mogelijk kan realiseren, laat hij zich drijven op de liefde als een kracht die de natuur beheerst en die hij, haar verheerlijkend, ondergaat. Zo komt hij terecht in de wereld van het ongewordene, waarover hij echter niet wil spreken omdat de kennis daarvan in discredit is geraakt voor een andere waarheid. Wel wijst hij in het donkere orakel der natuur de bron aan van de dichterlijke inspiratie waarvoor zich een door liefde bezwangerde, paradijselijke wereld ontvouwt. De beschrijving daarvan loopt uit op de aankondiging van een filosofische wedergeboorte uit de vereniging van het mannelijke met het vrouwelijke, brengt die wedergeboorte nabij en de nieuwgeborene wordt in een kosmisch perspectief bezongen. Aan deze vereniging ontspringt de inspiratie, in de beschrijving van haar overweldigende en onweerstaanbare macht bezweert de dichter, tevens Apollo, de god van de dichtkunst, zijn bruid, de natuur, te ontvangen en verder te gaan tot in de diepste uithoeken der natuur, waar haar oorzaak te kennen is. Wanneer hij ook de duistere tegenhanger

van Apollo, Bacchus, aanroept hem te steunen en wanneer die zich met zijn stoet in beweging zet, breekt vrij plotseling het gedicht af.

Naast de eerder besproken 'Schielyke overrumpeling der Muzen' en deze 'Chaos' bevat de bundel geen gedichten meer waarin de dichter een dergelijke onbeperkte vrijheid voor zich opeist: de titels geven dat al aan. Toch blijven al zijn gedichten, behalve een door hemzelf uitgezonderde groep, gericht op het oproepen van vervoering, zij het dan binnen een meer beperkt kader en daarmee corresponderend. Het zijn vanzelfsprekend de religieuze gedichten die het eerst ervoor in aanmerking komen aan deze maatstaf gemeten te worden. Daartoe horen enkele gedichten waarvan de titel al doet vermoeden dat zij vanuit zijn filosofie gemotiveerd zullen zijn, en enkele door het katholicisme geïnspireerde verzen.

Tot de eerste hoort een 'ZEGENBOOG, Gerigt ter eere van den ONSTERFFELYKEN GOD'⁴ Ook hier weer de uitvoerige inleiding waarin de dichter zijn verbeelding uitzet en opheft tot het gewenste niveau, waarin hij de lezer en zichzelf van de wonderlijke mogelijkheden van zijn magische poëzie schijnt te willen overtuigen. Zijn opdracht consequent doordenkend weet hij, dat wie zoiets wil 'Moet ongeschapen zijn, of voor zijn sterven sneuv'len', en zo komt hij ook hier terecht in de sfeer die aan de zichtbare realiteit voorafgaat, in de onvoltooide werkelijkheid die dichter bij haar oorsprong staat. En hij vraagt toegang tot en doorgang door deze werkelijkheid. Alleen langs de weg van de zalige genieting, waarin hij 'op een altaar van plaisier zyn zelf verstookt' zal hem dat mogelijk zijn; op dat moment komt Apollo hem tegemoet om zijn pogingen te verlichten en hij vraagt de godheid:

Bevrugt u, met u zelf, en wil u zelven baaren,

De duistere afgrond heeft zyn eigen toon en snaaren

Wie in zichzelf inkeert, kan de wording der dingen doorgronden en 'schouwen, hoe het Eén heeft alles voortgebracht'.

Maar dan trekt hij zich terug uit dit avontuur:

keer ik my zelven om? of wende ik 't buitenst' binnen?

Is dit een Zegenboog voor de Oppermajesteit

Hij is niet in staat 'Om uit te meeten, wat God is in 't eigen wezen', zelfs niet met alle, weer beschreven, mogelijkheden van zijn poëzie. Er is maar een mogelijkheid: dichten en God zichzelf laten verheer-

lijken, de zichzelf verheerlijkende godheid wordt geïntroduceerd, liever: staat op: ('Beeft Leezers! beeft van schrik: de Godheit is aan 't razen') en zal de hel blussen, hij zal maken 'dat het vuilste zwart, het reinste wit zal zijn'. Maar de dichter verstomt uit angst voor de wraak van God:

Het eeuwig Wezen heeft wel eêr zyn zelf gewrooken,
Doe 't vliegende Idè de Godheit schild'ren wou
en trachtte 'in 't ongeworde [te] dringen'. De dichter moet zijn mislukking erkennen, en hij begrijpt de zin daarvan, n.l. 'Om, door zyn ondergang, 't onmeetbaar te vergrooten'. Het is een erkenning die poëtisch onmiddellijk resulteert in een gebed, waaruit alle opgewondenheid en spanning is verdwenen (bloemlezing, pag. 266). Met een brede beschrijving van de zichzelf verheerlijkende God ('t Is de eigenschap van u, u zelve af te maalen') eindigt dit gedicht, waarvan de laatste regels luiden:

Geen schoonder eind' is ooit aan zyn beginndzel vast,
Als daar het laatste uit 't eerste, en 't eerste uit 't laaste wast.

Ook dit gedicht drijft op de opzet om door de beperkende grenzen van de werkelijkheid heen te breken en tot een wezenlijker werkelijkheid poëtisch door te dringen, beschaamd en onmachtig tracht de dichter dan God zichzelf verheerlijkend poëtisch in te voeren, maar hij schrikt terug voor wat hij begonnen is, zyn mislukking bevestigt de grootheid van God, in de erkenning waarvan hij eerst nu toekomt aan de poëtische vervulling van zyn opdracht: hem te verheerlijken. Heel de aanloop, de hartstochtelijke drang naar vervoering, de mislukking ook, verdiepen de betekenis van het laatste gedeelte dat zo ook de titel waar kan maken.

Veel minder gespannen, veel beheerster in zyn vervoering is Van Swaanenburg in het overigens met het vorige vergelijkbare gedicht:

'JUPYN, ALS VADER ALLER GODEN, verheerelykt in PARNAS
HEILIGDOM'.⁵ Ook hier weer de uitbundige aanzet: de dichter wil één dag als Faeton de zonnekaros berijden om, 'op het vlak van 't groot en heerlijk Al' Jupijn te kunnen verheerlijken. Weliswaar vraagt hij zich af of deze god, die hij beschrijft als de grond van al het bestaande, zich zal laten benaderen door 'een Zwaaneveer met zwarten inkt', maar

Geen nood, zo daalt Apol door 't klimmen van myn nagt,
Naar 't Tegenvoeters-hof, het geen zyn intreê wagt.

In deze omkering der natuur intensiveert hij de gevoelige schemer tussen dag en nacht:

't Gaat wel, daar stapt Auroor van 't bed, in slaap-gewaaden,
De zilv're Morgendauw gaat zig in 't purper [avondrood] baaden
De Nagtegaal die neurt op Pindus dubblen top
maar al 'slaat de krop gejuig voor 't pronkalbast', al wil hij het water
'Waar uit dat Cythare [Venus] wel eêr is 't zaam'gekneet' aan-
wenden tot verheerlijking van God, het is vergeefs: zelfs Flora zou
zijn heerlijkheid niet treffen, evenmin als een wedergeboren Arabier
of een Kaffer met al de rijkdommen der aarde. Daarom:

Dring verder met uw Toon, of zwyg myn Zang-heldin!
En geef uw Lier aan een verwoede Wout-Papin,
Of norschen Wigchelaar, die heet op schorre klanken,
De Slangen in hun hol doet van verbaastheit janken
want 'Die 't hooge niet verstaat, die stappe naar beneden'. Maar
ook de andere duistere kant, de onderwereld en zijn bewoners, het
Etnavuur dat stenen kan slingeren, is niet in staat de heerlijkheid te
treffen van Jupijn, die hen allen beheerst. Tenslotte roep hij de wind
aan om de bergen ondersteboven te halen, maar hij erkent de ver-
geefsheid ook daarvan:

Neen Faeton, keer om, of duik van uwen Waagen:
Het Zonneros kan langs die steile Burgt niet jaagen.
De Schepper huist alleen in 't eeuwig Element;
In ongeworde gout, van tyden nooit gekent.

Weer is de hele mythologische kosmos aanwezig gesteld, geexplo-
reerd door de zwarte Zwaan tot in de andere, duistere kant om in de
zin van de titel de ruimte en diepte van de oppergod te peilen; het
slot erkent de mislukking van deze pretentieuze poging in een af-
ronding in de geest van Van Swaanenburgs filosofie. Een hier vooral
door zijn brede opzet geslaagd te noemen gedicht.

Het is niet de eerste keer dat Van Swaanenburg de andere, duistere,
zwarte kant in zijn poezie oproept niet alleen als de onderwereld van
Pluto en Charon maar tevens als de duistere werkelijkheid van
Wout-Papinnen, Bacchanten, Wigchelaars, tovenarij en orakels.
Hier is de inspiratie te vinden voor de geheime wetenschap der na-
tuur. Weliswaar onttrekt zich de vader aller goden in het bovenge-
noemde gedicht aan deze sfeer, maar wanneer Van Swaanenburg in
vervoering de totale werkelijkheid doorkruist op zoek naar het be-

ginsel daarvan dan zoekt hij hier zijn uitgangspunt. Als hij zoals in zijn de bundel inleidende gedicht zegt dat 'De snaaren van Apol, karbonkelen hun zelve', dan betreft dat een poezie die vanuit deze bron is geïnspireerd. Hij zoekt dan ook niet deze duistere kant te verruilen voor het licht, hij zoekt de duistere kant aan het licht te brengen, te laten bevestigen door Apollo: in hetzelfde gedicht

Bom op een Trom, Natuur, en laat de galmen gieren;

Uw Swaan zal op zyn Burgt de Zang-godinnen vieren,

En kletssen 't ak'lig zwart, langs dreeven van het wit,

Tot dat Apollo zelfs op breeder pluimen zit,

En langs den Pindus broemt: myn Kar omarmt de nagten.

Het is deze kant die Van Swaanenburg zoekt tot algemene gelding te brengen in zijn poezie en het is de poezie waarin hij dat overtuigend kan realiseren. Uit vervolg en slot van hetzelfde gedicht blijkt iets omtrent de inhoud van die duistere, die nachtzijde van de werkelijkheid: een narcistische vermenging der geslachten, filosofisch gemotiveerd als een weg naar de oorsprong van het bestaande. Aan dit besef, of aan deze ervaring ontbrandt zijn vervoering waarin hij de wereld als vervuld van liefde kan beleven en oproepen, waarin hij zich op de weg naar de mystieke eenwording kan begeven.

Dat hierin een belangrijk motief voor zijn poezie kan worden aangegeven en dat dit de inhoud van zijn poetische vervoering bepaalt, is geen nieuws, bevestigt alleen, maar nu vanuit zijn poezie, wat al eerder geconstateerd werd in het vorige, aan zijn filosofie gewijde hoofdstuk. Daar bleek zijn beleving van de geslachtelijkheid de belevingswaarde van zijn filosofie te illustreren, daar noch hier echter betekent het dat Van Swaanenburgs filosofie enerzijds of zijn poetische vervoering waarin die filosofie in geldige belevingswerkelijkheid wordt omgezet anderzijds, dood te verklaren zouden zijn door ze te herleiden tot deze vorm van geslachtelijk bewustzijn; wat oorzaak is en wat gevolg interesseert me niet: deze filosofie en deze poezie passen in dezelfde persoonlijkheidsstructuur of werkelijkheidsbeleving waarin ook dit geslachtelijk bewustzijn past. Al eerder stelde Van Swaanenburg dit thema in verband met zijn poezie aan de orde in een gedicht bij de uitgave van Thomas Arents Mengel Poezy, dat hij later in zijn Parnas opnam; hij bepaalde daarin zijn positie t.o.v. Thomas Arents door middel van een karakteristiek van zijn eigen poezie en wat die bezielt. Niet alleen in regels als

Dat rekken naar Apol, dat lonken op Godinnen,
Die snoeplust van natuur, en drift der eerste jeugt,
Die mij de peezen zweept, door ingebeelde vreugt
maar ook vooral in het in dit verband belangrijke slot, waarin hij de
gedachte van zich afschuddend aan wraak op de lettervitters die hem
kritiseerden, zichzelf in zijn dichterlijke ambities aldus bemoedi-
gend toespreekt.

Dog hef den Maagdom op van jeugdige Narcissen –

Als zuigers van hen zelf, op lelys van crystal ;

Die zijn 't alleen, die vry van alle bitt're gal

Graag zien, dat ieder vangt, daar zy gestadig vissen.

Natuur is ryk genoeg, maar die ontbloot van geesten,

Steets zoeken, daar niets is, die lurken wuften wind:

Dog wind is weër en waar, daar ieder zy by spint,

En daarom schoeit de mens doorgaans op diersche leesten –

Een aansporing tot zichzelf om onverstoord in zijn poezie de zui-
verheid te verheffen van een jeugdige narcistische erotiek, die blijft
zoeken maar anderen het vinden niet misgunt.

Het is deze duistere wereld van narcisme, hermetische natuurfiloso-
fie en een bacchantische (poezie van) vervoering waarin de werke-
lijkheid vervuld van liefde wordt ervaren, die Van Swaanenburg
aan het licht brengt in zijn poezie, zoals dat eerder werd
uitgedrukt. Herhaaldelijk duikt zij in zijn poezie op als zijn
uitgangspunt, een bron waarin hij zich kan verlustigen of die hem
voor de pijnlijke noodzaak stelt zich verbeteren te verdedigen, de Par-
nas echter bevat één gedicht waarin hij met dit alles voor Apollo
blijft staan en zich beschaamd bewust is van een afstand tussen deze
wereld en die van de god van het licht en de dichtkunst. Het is ge-
titeld: 'APOLLOS MAJESTEIT Van my als een BAGCHANT BE-

GROET'.⁸ Gemeten aan de bedoeling van deze poezie is dit ge-
dicht niet direct geslaagd te noemen: de vervoering die de poezie
moet maken, is krachteloos en verlamd, de dichter blijft ermee zit-
ten. Dat wil echter allerminst zeggen dat een dergelijk gedicht bij
voorbaat mislukt zou zijn: de behoefte aan die vervoering, de ver-
lamming daarvan kunnen het gedicht een spanning van onvervuld-
heid geven waarin indirect die vervoering aanwezig wordt gesteld –
vervoering blijft de maat van deze poezie, ook waar zij ontbreekt,
maar dan moet zij waarneembaar ontbreken. Dat dit niet zo-

maar een spitsvondige omkering is maar een sleutel tot een gedicht als dit, laat het gedicht zelf zien: het is eenvoudig gebouwd op de uitdrukking van gemis aan vervoering. Het gedicht wordt al in de eerste regel aangeduid als 'het schraalst' van alle Zangen', niet Apollo wordt aangeropen, maar de bosgod Silvan: 'Verzegel nu, Silvan, het schraalst' van alle Zangen'. Bij het zien van 'Febus viergespan', de wagen van Apollo, 'zuyzebolt' de wagen van de dichter en duikt in het water, want Myrtil, de mythologische stalmeester die de wagen van zijn koning onklaar maakte, heeft hem onbruikbaar gemaakt, 'de Lunzen afgekneepen'. De dichter zelf verschijnt als Faun of Satyr ('Boks-gedrogt') wanneer hij de oorzaak van zijn ongelukkige toestand meer verhult dan onthult:

De troetelige Nymph in 't Leeuwenvel gedooien
Van God Alcides moed* heeft Faunus aangeport,
Om in een slaapgewelf, dat Nectar-droomen stort,
Te tasten naar een borst waar in de aderen koken:
Maar ag! een forsche vuist heeft hem daar van geslaagen.

Hij vraagt zich af:

Zal een bebloede bek de zilv're stralen leppen,
En armen met zyn mond de tep'len van uw vuur:
ô Delos Heilighdom!* op 't altaar der Natuur.

Daar hy pas* durft zyn tong van waare schaamte reppen?

Dronken, en in zijn dronkenschap bezeten van zijn verlangen naar de muzen, vraagt hij 'Wie helpt my in deez' noot?', wie zal voor mij de bron der dichterlijke inspiratie, de Hippocrene of hengstebron (ontstaan door het hoefgetrappel van Pegasus), doen vloeien:

Wie [zal] 't Pegazeesche ros doen stampen met zyn voet?
Om 't Hypocreene zog, dat Pindus lagchen doet,
Wyl 't droogste van my Hei, leit naar een drop te wagten.

Wat hij dan allemaal zou doen in zijn poezie, laat hij zien in een opsomming die uitloopt op de aankondiging dat hij 'den blaauwen hoed van Coelum zelfs' zou 'optoomen' om daarmee dat licht te verhullen,

Het welk in 't merg der stof een and'ren Tempel stigt,
Als zig Minerva's Uil verbeelt, door Kalchas droomen -

* *De troetelige* ... *Alcides moed* een travesti die omgekeerd is aan die van Alcides Heracles toen hij door koning Omphale aan het spinnen werd gezet; een situatie waar Van Swaenenburg herhaaldelijk op zinspeelt. *Delos Heilighdom* Apollo; *pas* nauwelijks.

een poezie die het ware licht, dat zichzelf een tempel sticht in het merg der stof, wil verhullen en de lezer wil laten geloven dat de dichter de waarheid dient van Kalchas en Minerva's uil: aanduidingen bij Van Swaanenburg van de gevestigde godsdienstige eer, die God buiten de werkelijkheid plaatst, maar daarmee zou hij zich bekeren tot een perverse poezie die doet alsof, een mogelijkheid waarvoor hij uiteraard onmiddellijk terugschrikt:

Wat gilt myn toverklok al vreemde harssenspoken,

Wat brengt de razerny al dolheit aan den dag?

Ik ben niet 't geen ik hoor, ik schyn niet die ik plag,

Maar lyk een Woutbagchant, ter Kerker uitgebroken.

Beschaamd, maar nu om zijn spelen met dit alternatief van geveinsde beterschap, eindigt het gedicht:

Zo gaat het, als het brein bevragt met Tygerzappen*

Den Helikon opdringt, daar lout're wysheit wast,

Die nooit geen Bok bekoort, die Mydas oor vergast,

Met een gemeene Veel* gesnaart naar 't Exterklappen*

De dichter blijft een bacchant, maar door het motief voor zijn schaamte ongemerkt om te keren, is tegen het eind van het gedicht zijn onbeschaamde gedrag waarop hij in het begin zinspeelt, verontschuldigd. Voor de volledige tekst van dit bijzondere gedicht, dat een uiterste van Van Swaanenburgs dichterschap vertegenwoordigt, verwijs ik de lezer naar de bloemlezing (p. 267).

Hoezeer dit gedicht een uiterste van zijn dichterschap vertegenwoordigt, een uitzondering in het werk van een man die bij uitstek bereid is tot de verzoening van het compromis als mogelijkheid om zijn aandeel geldend te maken, blijkt wel heel duidelijk in zijn door het katholicisme geïnspireerde verzen. Het derde gedicht in de Parnas is een gedicht op Maria met de uitvoerige titel: 'ZEGEZUIL,

Opgeregt ter eere van de ALLERHEILLIGSTE MAAGD MARIA,

Geviert onder den naam van Moeder van het goed Succes, in de

Burgtkerk binnen Antwerpen, by occasie der verkiezinge eenes

nieuwen Praefects, PETRUS AMMANS &c'.⁷ Na de eerste regel:

'Was ik getooit met klem van Gods Orakelwond'ren?' volgt een opsomming van wat de dichter zich voorstelt te doen, waaruit o.m.:

Ik zou een Zegenboog van ongewooner snaaren,

* *Tygerzappen* tijgers horen bij Van Swaanenburg tot het gevolg van Bacchus, *Veel* vedel; *Exterklappen* roddelen

Uit myn bezwangert brein op 't wit papier uitbaaren,
Voor 't Maagdelyk albast, dat in den Hemel woont
Hij is echter niet 'getooit met klem van Gods Orakelwond'ren' en
acht dan ook bij voorbaat zijn poetische ambities tot mislukken ge-
doemd:

Dog schoon ik alles deê, ja boeide bei de Poolen,
Aan haar vergulden troon, en ryk gestikte zoolen;
Nog was het niets voor haar die 't alles over mag,
Wat ooit het denkgestel, door kragt var beelding zag
Zo komt dit gedicht niet eens toe aan de poging een andere werke-
lijkheid van vervoering op te roepen. In de rest van het gedicht blijft
de dichter (zichzelf) waarschuwen voor die vermetelheid, beperkt
zich tot lofprijzing van Maria op leerstellige wijze:

De Moeder van uw God, [...]

Is oorzaak neffens hem van uw behoud geweest.

De Kerk leunt nog by God op haar genegenheden,

Wat heeftze meenigmaal, voor ons, in nood gebedden!

en roemt Petrus Ammans om zijn meedogenloze orthodoxie (hier-
over ook: pag. 32). Het gedicht, dat het niet tot poezie in Swaa-
nenburgse zin kon brengen, eindigt hij met goede bedoelingen en
poetische formaliteit:

ô Moeder Gods! [...]

Waar berg ik myn Gedigt, voor uw verhevenheden?

...

Ik steek'er vlammen van, en offer inkt en pen,

Schoon ik tot offerdienst aan u onwaardig ben.

Al myne wensch is niets, als om u altoos te eeren,

En dat Maria's naam mag overal regeeren!

Een gedicht als dit, waarin de dichter al bij voorbaat erkent af te zien
van enigerlei poetische opzet, waarin het hem blijkbaar ontbreekt
aan 'kragt van beelding' of zelfs aan de behoefte daaraan, is te zien
als niet meer dan een gelegenheidsvers zonder poetische pretentie.
Het mag Swaanenburgs zijn in zijn stijl, in de overigens ook weinig
uitbundige aanwending van Van Swaanenburgs poetisch beeldenarse-
naal, het mag blijk geven van warme sympathie voor de Maria-figuur,
er staat tegenover dat zijn poetische verbeelding zich door dit onder-
werp niet in vervoering laat brengen en dat ook de behoefte daaraan
door hem niet duidelijk wordt uitgesproken. Juist daarom kan het

ook geen aanwijzing zijn voor Van Swaanenburgs katholicisme in zijn Antwerpse tijd. De regels die hij wijdt aan Maria's voorspraak en Ammans ketterjagerij kunnen moeilijk losgemaakt worden van zijn gebrek aan inspiratie bij de behandeling van dit onderwerp en zijn trouwens ook dan nog weinig bewijskrachtig: vanuit zijn filosofie die vreemd is aan christelijke leerstelligheid maar niet antichristelijk, kan hij zich als de welwillende vreemdeling heel wat permitteren zonder werkelijk hypocriet te worden in eigen ogen. Bij deze filosofie kan de katholieke, of nog algemener: de christelijke leerstelligheid in een beleving die haar 'ontmythologiseert', de waarde hebben van een religieus-symbolisch stelsel, aan de beleving waarvan men van harte en niet slechts rationaliserend kan deelnemen, zonder in de orthodoxe zin katholiek of christelijk te zijn. Dat hij dit gedicht overigens niet plaatst onder zijn gelegenheidsverzen, maar opneemt in de Parnas onder die (eerste) groep gedichten die de meest directe poetische neerslag zijn van zijn filosofie, lijkt mij dan ook eerder verklaarbaar uit zijn behoefte om zijn filosofie te presenteren als een stelsel dat niet onverenigbaar is met christelijke opvattingen. Dat die behoefte bestond, bleek al in zijn Voorreden, en wanneer hij inderdaad op zijn filosofie wordt aangevallen door Jan Mol, beroept hij zich onder meer op dit gedicht en in één adem door ook op zijn hekeldichten op het katholicisme!⁸

In bepaalde opzichten grote overeenkomst met dit Mariagedicht vertoont een ander door het Antwerpse katholicisme geïnspireerd vers bij de eerste mis van een jonge priester: 'HET EEUWIGE PAASCHLAM, GODE TOEGEWEEIT, By de eerste onbloedige Offerhande van den Eerwaardigen Vader JACOBUS BENEDICTUS JANSSENS, In het wytberoemde klooster van de E.E. P. P. Predikheeren, binnen Antwerpen &c'.⁹ Ook hier een gedicht dat beladen is met R.K. leerstelligheden en dat tegelijkertijd een demonstratie van poetische onmacht is. Al in het begin is hij belemmerd door zijn uitgangspunt dat aan de duistere, andere kant ligt: aan tegenvoeters moet hij vragen de paarden van Apollo's zonnekar in te spannen, opdat hij voor 't Altaar kan knielen. 'Was slegts myn geest bedouwt, met Jesus Lelygeuren', dan zou hij in zijn poezie dingen kunnen doen, die hij nu niet kan, o.m.:

Ik steeg op Golgotha, en zag 'er Christus hangen,
Die sterven moest, helaas! om 't leeven weêr te lang

Aan Adams doodschen mond, die d'eersten appel at,
Waar in het slang-vergift te diep verborgen zat –
een heilseconomische uiteenzetting die in deze vorm niet kan over-
eenstemmen met zijn filosofie die geen zondeval, maar een soort de-
generatie van de mens onderkent, waaruit men bovendien zichzelf
verlossen kan. Het blijft dus bij een onmogelijkheid:

Nu is myn brein te dof, ontbloot van zap en gerst:

Want die op kleidrek treet ontbreekt een Hemel-leest.

Gods wijsheid is ondoorgrondelijk:

Gelyk een slak kruipt in zyn schulp, vol waare ootmoet,

Zo zink ik in my zelf, en val myn God te voet:

Ik vind hem in den tyt, en zie hem daar uitscheiden,

Hy wierd van God, tot mensch, en kon zyn vlees bereiden

In zuiver Maagdezaat, waar uit hy voedzel kreeg,

Doe hy zyn Vader liet, en in zyn Moeder zeeg.

De Krib, dat was zyn Hof

Zonder iemand te kwetsen, moet het toch worden gezegd: door in
zichzelf te zinken, vindt hij God, die hij óók in de tijd vindt en dan
in Christus. Van hieruit kan hij nu ook zeggen: 'één dood van hem,
heeft al ons pyn verzaagt', kan hij Janssens geluk wensen met zyn
besluit, kan hij zeggen:

Zwyg Boersche pen, van 't zoet, dat uit die Diensten vloeit,

Die het geloovig doet, en ziet, die word besproeit

Met kristallyne dauw, die blanke Eng'len drinken

en zelfs:

ô God! wat is het schoon, u in de Mis te vinden!

Gy kond het brood in u, en u in ons verslinden:

Gy schept op 's Priesters woord, u zelf in vlees, en bloed,

En zoekt geen loon, als dat de mensch uw wille doet.

Maar ook dit is weer voor een katholiek te veel gezegd of te weinig:
de mis bedoelt geen herschepping te bewerken, maar Christus als
God in vlees en bloed tegenwoordig te stellen. Met vriendelijke
woorden tot Janssens besluit het gedicht, waarin nog 'Och! Janssens,
als gy bid! gedenk me in uw gebeden!'

Een warme sympathie met en een groot invoelingsvermogen in het
geloof dat hij bij zijn vrienden aantreft, met een in de vlucht van
zijn poetische bezieling belemmerd dichterschap kenmerken dit ge-
dicht, dat alleen als gelegenheidsgedicht, als blijk van vriendschap,

geslaagd mag heten, maar om dezelfde redenen als bij het Mariagedicht in geen enkel opzicht als bewijs kan dienen van Van Swaanenburgs katholicisme in zijn Antwerpse tijd.

In twee gedichten is de religieuze beeldende kunst zijn inspiratiebron. Het eerste voert als titel 'VERWOEDE AANDOENINGE DES DIGTERS, Op het zien eener spreekende Schildery DES STERVENDE ZALIGMAKERS, Weêrgaâloos gepenseelt, door

P. P. RUBBENS, *Binnen Antwerpen*'.¹⁰ Hier geen sprake van de erkenning van poetische onmacht zoals in de beide vorige gedichten, integendeel: bladzijdenlang is de dichter bezig de hele kosmos in beroering te brengen om de dood van Christus nog te voorkomen. Meer in zijn poging de hele natuur te bezweren, drukt de dichter zijn aandoening uit, dan in de directe reactie op de voorstelling zelf van het schilderij. God echter zwijgt en grijpt niet in bij de kruisiging van zijn zoon; dan volgt met een nieuwe aanzet tot vervoering: 'Maar zegt, wie dwarsboomt weêr myn redelyk verstand?', een korte passage die een beeld geeft van de kruisiging, of beter van de boosaardigheid van Christus' beulen, waarna de aandacht van de dichter verglijdt naar Maria ('Spaart Vesta's lieveling!'), wier heerlijkheid weer indirect wordt opgeroepen in een vervoerende vergelijking met de bevruchting van de natuur door zonnegod Febus: deze bevruchting is niets in vergelijking tot de bevruchting door de oorsprong zelf van Maria, uit wier schoot de Fenix opstond,

Die hier geteistert van verdriet, zyn oogen slaat

Als een, die op een klip verzeilt, ten afgrond gaat;

En 't laatst' vaarwel uitdreunt, dat Berg en Rotssen loeijen;

Helaas! myn inkt word bloed! de pen wil niet meêr roeijen.

Zo besluit dit gedicht, dat een christelijk onderwerp behandelt en waarin de dichter niet, zoals in de beide vorige, zijn gebrek aan poetische vervoering erkent, maar waarin hij de vervoering buiten het onderwerp om zoekt met de bedoeling om zo zijn eigenlijke onderwerp: de kruisiging een hevige emotionele realiteit te verlenen, met het resultaat echter dat hij steeds weer van zijn onderwerp afdwaalt. In de poëtische realisatie van de aandoening die Rubens' schilderij in hem opwekte, lijkt hij meer geïnspireerd door diens barokke behandeling van het onderwerp, dan door dit onderwerp zelf. Het andere gedicht dat op een religieus schilderij is geïnspireerd heet 'DROEFHEIT OP HAAR BLEEKEN TROON, OF MARIA, In Cy-

pres gedost door Wee, en Ach, OM 'T LEIDEN HARES ZOONS,
Opgesteld om geplaatst te worden in de Kerk van de E.E.P.P.
minder Broederen, binnen Antwerpen, alwaar het nog berust'.¹¹
Het is een van de zeldzame gedichten in de Parnas waarin van ver-
voering zelfs geen sprake is, noch direct vanuit het onderwerp zelf
opgeroepen, noch zijdelings bij het onderwerp betrokken zoals in
het vorige gedicht, noch indirect als de spanning van wat ontbreekt;
zelfs de erkenning dat de dichter bij voorbaat van enigerlei poetische
opzet wenst af te zien, blijft achterwege. Na een inleiding:

ô Droefheit! die u vest in afgeleegde baanen,
Daar hondert zugten meêr als duizent Paerlen traanen;
Wys my een voetje lands, waarop ik dryven mag,
Of 't hart verdrinkt in 't nat, 't geen welt, uit wee, en ach
Der Maagd, die God gewyd, vast dobbert op de baaren,
Daar zeven zwaarden zyn tot door haar ziel gevaaren -

die nog wordt uitgebreid met enkele vergelijkingen, beschrijft het
gedicht uitvoerig hoe Maria achtereenvolgens zevenmaal door smart
werd geslagen omwille van haar zoon. Alleen al een dergelijke op-
bouw is in een gedicht van Van Swaanenburg hoogst ongebruikelijk:
deze structuur is logisch, bepaald door de chronologie der zeven
smarten, en niet poetisch in de zin van zijn dichterschap, niet be-
paald door een zo groot mogelijk emotioneel rendement, niet gericht
op een zo groot mogelijke overtuigingskracht bij een oplopende ver-
voering. De hartstochtelijke droefheid is er eenvoudig al bij de eerste
regel, het gedicht hoeft haar verder niet op te roepen. Het is de droef-
heid van Maria en om Maria, zoals die werd uitgedrukt in wat ken-
nelijk een schilderij is. Vanuit het gedicht dringt zich nu de gedach-
te op dat deze droefheid buiten het gedicht is gemotiveerd en in dat
geval is het het schilderij zelf dat de plaats inneemt van de in het ge-
dicht op te roepen emotie. Dan ligt ook dit vermoeden voor de
hand: het betreffende schilderij zal een schilderij van Van Swaanen-
burg zelf zijn, een vermoeden dat alleen maar versterkt kan worden
door het feit dat de dichter zich voortdurend vereenzelvigd met
Maria en van haar uit spreekt. De titel, waarin nadrukkelijk over de
bestemming van het schilderij gesproken wordt en waarin de over-
bodige toevoeging 'alwaar het nog berust' nu zin kan krijgen als
uiting van beroepseer of als verkapte reclame, schijnt tenslotte dit
vermoeden te steunen: dit gedicht is hoogstwaarschijnlijk niet meer

dan een beschrijving bij een door Van Swaanenburg gemaakt schilderij – daarmee zou ook verklaard zijn waarom het zozeer uit de toon valt bij de andere gedichten in de Parnas.

Volledigheidshalve dienen dan nog twee 'katholieke' gedichten vermeld te worden, het ene 'Aan den HEER J. VAN BREKELENKAM,

Op zyn weldoorwrogt TREURSPEL, VAN MARCUS EN MARCELLIANUS; MARTELAARS'¹² en 'DE VOORTREFFELYKHEIT

Van het Afgescheide LEEVEN, Als een Heldenstuk afgetafereelt ter geestelyke Bruiloft van MARIA ISABELLA VAN MIERT'.¹³ Uit-

voerige bespreking van het katholicisme als component daarin is na het bovenstaande niet meer nodig. Beide gedichten zijn Swaanenburgs in zoverre ze bepaald zijn door de poging van de dichter zijn onderwerp uit het alledaagse op te heffen in een sfeer van vervoering. Bij beide weer de inleiding die minder introductie tot het onderwerp wil zijn, als voorbereiding tot de vervoering in een uiterste inspanning van de verbeelding. In het eerste gedicht is het dan de liefde tot God van de martelaren waarin de dichterlijke vervoering zijn aansluiting schijnt te vinden, al moet de dichter zichzelf onderbreken wanneer hij in de verheerlijking daarvan in de erotiek terechtkomt, terwijl in het tweede gedicht de vervoering zich veel gelijkmatiger ontwikkelt in een climax naar het slot: de mogelijkheid tot aansluiting hoeft niet zoals in het vorige gedicht voorzichtig afgetast te worden maar was, gegeven Van Swaanenburgs mystieke filosofie, al verzekerd in het onderwerp zelf. Het gedicht wordt gedragen door een grote persoonlijke instemming met de keuze voor het beschouwende leven en het is, juist bij wat hierover eerder is opgemerkt (pag.), opmerkelijk hoe hier het afzien van iedere mogelijkheid tot geslachtelijke gemeenschap wordt gecombineerd met een erotische verbeelding van dit geestelijk huwelijk: Maria Isabella van Miert

[. . .] smaakt geen levend kwik van 't vuur der rypste Mannen

...

Nog voelt, hoe Citharé [Venus] word op het dons gestreelt

Dat mond-gevegt, dat spel van winnen, en verliezen,

Laat dat een egteling voor zig, als goed, verkiezen:

Dat is geen deel, het geen Maria hebben moet;

Ontdaan te zyn van zig, te zinken in het bloed,

Te rusten, als God werkt, te hooren naar zyn preeken

Dat is een diep geheim, daar weinige van spreken.

Dat leert men in een Cel, of afgescheiden staat.

Zij vormt echter met God een 'Heilig Paar':

Myn Isabel, die zwymt, om dat haar Bruijgoms lonken

Als heete koolen, in haar ted'ren boezem vonken.

Brand, zieltjes, leeft in egt! en smaakt de vreugt der trouw!

Hy streel u in zyn arm! en kus Mari voor Vrouw!

Zo ziet zij af van ieder geslachtelijk contact omwille van de mystieke overgave, die als een totale overgave ook de betekenis van het lichamelijke, en daarmee van het geslachtelijke insluit.

Met deze laatste twee gedichten zijn we overigens al beland midden in wat het tweede deel van de bundel zou kunnen heten: een groep van een 32 gedichten, tot het ontstaan waarvan de buitenwereld de dichter op een of andere manier aanleiding gaf en die daarom met enig voorbehoud gelegenheidsgedichten genoemd kunnen worden. Deze groep wordt in de Parnas dus voorafgegaan door een groep van zeven gedichten, die in het voorafgaande alle ter sprake kwamen, behalve het laatste: 'AURORA'S KIMMEN Ontsloten door de Ge-

beden van een MORGEN-DIGTER',¹⁴ en zij wordt dan gevolgd door een 17-tal kortere gedichten, persoonlijke lyriek, waarin de filosofisch-mystieke inspiratie afwezig is en in de meeste gevallen heeft plaats gemaakt voor pastorale verbeelding, terwijl de bundel wordt afgesloten door enige satirische en anekdotische gedichtjes. Afgezien van het Maria-gedicht, dat wonderlijkerwijs is opgenomen onder de eerste zeven 'vrije' gedichten waarin zich een filosofisch-religieus dichterschap uitspreekt, horen alle andere door het katholicisme geïnspireerde verzen tot de groep van gelegenheidsgedichten. Deze onderscheiding van een groep gelegenheidsgedichten betekent overigens allerminst dat die gedichten minder geïnspireerd zouden zijn: vervoering is ook hier de maat van deze poëzie en het welbewust afzien daarvan maar één van de mogelijkheden; alle denkbare variaties op dit thema, zoals die in het voorgaande werden gedemonstreerd, vallen ook hier waar te nemen. Gelegenheidsgedichten zijn hier niet zozeer gedichten bij gelegenheid van een of andere gebeurtenis, die gebeurtenissen geven omgekeerd Van Swaanenburg gelegenheid om in meerdere of mindere mate zijn dichterlijke vervoering in beweging te brengen.

Een van de gedichten waarin op zeer overtuigende wijze die vervoer-

ring wordt opgeroepen is een 'RYMEN PRONKNAALT, Opgeregt ter eere van MEJUFFROUW JOHANNA... Huisvrouw van den Heer... Bij de Intrede des Jaars 1723. Opgedragen &c'.¹⁵ Met zijn veertien pagina's een wel bijzonder uitgewerkt nieuwjaarsvers dat ook door zijn inhoud doet vermoeden dat de relatie tot deze Johanna minder formeel was dan de titel wellicht zou doen vermoeden. De Parnas bevat nog een aantal kortere gedichten aan een Johanna opgedragen, en al is het niet aantoonbaar uit de tekst van dit nieuwjaarsvers dat het hier om dezelfde vrouw gaat, dit zeer persoonlijke gedicht doet wel een zeer persoonlijke relatie vermoeden, die ook, maar dan duidelijker gemotiveerd, de andere Johanna-gedichten bepaalt. Johanna is daar een dichteres van door Van Swaenenburg gewaardeerde poezie; dat is het geval in 'JOHANNA'S VERHEVENE LIER, Verdonkert door staamelienden SWAANE-ZANG'¹⁶ en ook in wat misschien een antwoord is op haar reactie: 'GEFSTE-LOOS ANTWOORD Op de overgeestige MAATREGELÉN Aan my gezonden, door Juffrouw JOHANNA &c'.¹⁷ In dit laatste gedicht blijkt niet alleen Van Swaenenburgs waardering voor haar poezie, maar ook haar instemming met de zijne; Johanna namelijk verraste hem door haar waardering

Voor die door 't kreupel-bos, moet als een Boks-voet danssen,

...

Voor 't ak'ligst Nagtgespook, dat in een Swaanevel
Gedost, naar Hemels zoekt in 't midden van zyn Hel

...

Zy merkt in myn Gedigt, dat nimmer iemand zag:

Ja schaamt zig niet, ô Goôn, tot lof van my te zeggen,

Iets, dat ik niet en durf, om dat zy't dryft, weêrleggen

en dankbaai besluit hij zijn gedicht met de vaststelling:

In Wieg, en Bakermant, zyn Muzen thans te zoeken.

Deze dichtende Johanna is dan wellicht getrouwd, zoals de Johanna van het nieuwjaarsvers en het is niet onmogelijk dat de waardering die Van Swaenenburg bij de dichteres vond voor zijn poezie tevens het persoonlijke Swaenenburgse karakter van het nieuwjaarsvers kan motiveren. Naast een verjaardicht: JOHANNA'S HELDEREN VERJAARDAG, MET GITTEN GETOETST'¹⁸, waarin hij

haar voert

Tot voor 't Azuur-prieel, waar in de stilheit rust:

Een plaats, waar op Gods grond, ons diepen afgrond kust
 moeten dan misschien in dit verband nog twee kortere gedichten
 vermeld worden die de groep gelegenheidsgedichten afsluiten, het
 ene 'DE DOOLENDE ULYSSIS, AAN DE HOLLANDSCHE CALYP-
 ZO',¹⁹ opgedragen aan een vrouw 'Die ik voor over lang, voor
 Saffo heb gehouwen', 'En oorzaak is, dat ik myn roem haar schul-
 dig ben' en het andere: 'AAN DE SAFFO ONZER EEUW, OFFERT
 MYN FAEBUS ZYNE LAUWEREN',²⁰ dat gericht schijnt tot dezelf-
 de 'Geleerde Zangheldin', van wie hier blijkt dat zij in haar poezie,
 gekenmerkt door 'een steil, zo nors, op Helden toonen', 'een fiere
 taal' en 'een Vaers, met ongewooner klank', de natuur doorvorst
 op een wijze die aan Van Swaanenburgs poezie doet denken. Hiermee
 is de kring gesloten, want ook in het eerder genoemde 'JOHANNA'S
 VERHEVENE LIER' verheft Van Swaanenburg de poezie van de-
 ze dichteres door haar de beste eigenschappen van de zijne toe te
 kennen.

De dichtende Johanna is hoe dan ook waarschijnlijk dezelfde als de
 Johanna van het grote nieuwjaarsvers en daarmee wordt het vermoe-
 den gesteund dat hij bij haar waardering kon vinden voor zijn bijzon-
 dere persoonlijke en dichterlijke eigenwaarde, een vermoeden waartoe
 dit nieuwjaarsgedicht alle aanleiding geeft, niet alleen in regels als
 deze: 'My agt zy als iets vreemts, en die wat schynen, prullen',
 maar meer in het algemeen ook door de buitengewone uitvoerigheid
 van dit gedicht en door de zeer persoonlijke mystiek-filosofische
 inhoud daarvan. In een oppervlakkige relatie is dit gedicht ondenk-
 baar, Van Swaanenburg moet zich bewust zijn geweest dat hij juist
 tegenover haar zich kon permitteren met zo'n werkstuk voor de dag
 te komen: aan haar is het niet verspild. Zo is hij dan in staat om in
 dit gelegenheidsgedicht, dat een loflied is geworden op Johanna,
 zijn beeldende inspiratie die weg naar de diepste filosofische ver-
 borgenheden te laten gaan, die hij elders alleen maar betreedt in
 zijn persoonlijke mystieke poezie. Hij kan haar niet persoonlijker
 en wezenlijker benaderen dan vanuit wat voor hem het meest we-
 zenlijke is. Met verrassende zelfverzekerdheid en in het bewustzijn
 van zijn bijzondere roeping laat hij zich drijven op zijn hartstochte-
 lijk verlangen vuur, zijn vuur, en water, of het mannelijke en vrouwe-
 lijke te verenigen, hij bewerkt poëtisch die vereniging en deze kost-
 bare werkelijkheid:

Die strengeling van jeugt, die tegenstrydigheden,
 Die in één zelve ziel, gelykent'zaam gegleeden,
 Heb ik gekeurt voor 't schoonste, en tot Johanna's eêr –
 al zullen anderen haar anders vereren; als dan op dit erotische, psychische niveau zijn innerlijke brand geblust is, gaat hij van hieruit verder tot in de laatste verborgenheden der natuur, waar het geheim van Johanna's persoonlijk bestaan hem tenslotte met stomheid slaat. Dit gedicht, waarin zijn filosofisch dichterschap erop gericht is zo uitputtend mogelijk een ander, een vrouw te benaderen en te verheerlijken, en dat tegelijkertijd nadrukkelijke en zelfverzekerde uitdrukking wil zijn van wat Van Swaanenburg bezielt, kan voor hem revens de waarde hebben gehad van een persoonlijke zelfbevestiging tegenover de vrouw. De geïnteresseerde lezer verwijst ik naar de bloemlezing (p. 269).

Er is nog een gedicht in de Parnas waarin op vergelijkbare vervoerde wijze de lof wordt gezongen van een vrouw: het verjaardicht 'DE ZWAKKE LIER IN 'T HARNAS, Op den Verjaardag van MEJUF-FROUW CATHARINA V... Weduwe van den Heer J... s...'.²¹

Het is aanzienlijk minder uitvoerig dan het nieuwjaarsgedicht op Johanna, maar in opbouw en inhoud vertoont het daarmee enige opmerkelijke overeenkomsten. Typisch Swaanenburgs is ook hier de inleiding die in een uiterste inspanning van de verbeelding de inspiratie door Apollo schijnt af te dwingen: in de stoutmoedige, krijgshaftige vurigheid waarmee de dichter zich opmaakt de lof van Catharina te bezingen, wordt hij beantwoord door Apollo's vuur dat de hele natuur doet smelten en de dichter zich doet verliezen in het water, het vrouwelijke element dat de naam draagt van Catharina. Hier echter, zoals ook in het gedicht op Johanna, wenst de dichter verder te gaan om haar op een hoger niveau te verheerlijken, want

Uw Wierook, ô Catryn! die boven Flora's [wierook] streeft,
 En al de Zaaen tooit van Jupyns Hemel-daken,
 Zal nimmermeer ten eind van Gom en geur geraken
 en het is daarom dat

[...] de veêr, die 'k bouw, op hooger toonen ryt,
 Als d'Aardbol toomen kan, of met zyn aâm omvatten
 In een poging nu om de hele natuur om te gooien en aan te wenden
 tot haar lof komt hij in de chaos terecht:

De Swaan, die dolt op 't nest, de neb is vol, hy dronken;

Hy schud zyn veêren uit, en weet niet wat hy wil:
 't Heel-Al dwaalt in de ban, de Schepper, die lijkt stil;
 't Is of een Chaos zwoegt, naar blyder morgen-blikken,
 Wie zal het beeld der deugt: wie zal het best opschikken?
 Of ik al toorens bouw, een Babylon oprigt,
 Myn eigen taal, verwacht, vliegt my in 't aangezigt
 en hij bekent dat alleen God in staat is 'de lof van 't wonder goud,
 waar uit gy zyt gedreeven' uit te drukken. Nu de dichter tegelij-
 kertijd aan zijn opdracht: de lofprijzing van Catharina, voldaan
 heeft en zich van deze opdracht ontslagen kan achten, nu hij zich
 niet meer hoeft op te warmen tot zijn geharnaste poetische stout-
 moedigheid, lijkt het echter of hij toch niet helemaal tevreden is met
 de wijze waarop hij zijn positie tegenover haar heeft bepaald en ge-
 motiveerd. Onmiddellijk nadat hij het aan God heeft overgelaten,
 uitdrukking te geven aan 'de lof van 't wonder goud, waar uit gy
 zyt gedreeven', volgen nog deze opmerkelijke regels, waarin hij
 terugvallend nu op zijn persoonlijke hartstocht deze als het ware van
 terzijde in verband brengt met Catharina, of liever met haar 'won-
 der gout' als 'het kleed, het geen zo'n ziel vergult'
 Myn driften, ô Natuur! zyn weêr aan 't gaan, ze leeven,
 En heigen naar het kleed, het geen zo'n ziel vergult,
 Dus wort een Morgenstont van 't hoogste vuur gehult;
 Zo stygt zyn dag ten top, zo kan geen avond maken,
 Als daar het Bruilofts-feest geen and'ren nagt zal naken,
 Dan die van vlammen vol, de Hemelen kristalt,
 Dit is myn wensch, Catryn, waar op 't gordyn neêrvalt.

Meer dan een gelegenheidsgedicht in de geijkte zin van het woord is
 dit gedicht waarin de dichter de lof van Catharina zo hoog mogelijk
 opvoert tot buiten hem zelf, minder verregaand en uitputtend ech-
 ter dan het gedicht op Johanna, heeft het een afronding nodig in de
 vermelding door de dichter van zijn hartstochtelijke verlangens en
 de zin daarvan.

In de hele bundel is geen vrouw te vinden die door haar persoon Van
 Swaanenburgs vervoering zo hoog op kan drijven als Johanna. Wan-
 neer hij een gedicht aan een vrouw opdraagt, – er zijn er nog ver-
 scheidene in deze groep gelegenheidsgedichten – dan zal hij haar toch
 nergens zo hoog boven zichzelf verheffen. In de meeste gevallen
 blijft het bij de erotische omspeling van het water/vuur- mo-

tief, en het resultaat is nooit een groots, wel vaak een charmant sympathiek gedicht. Soms schijnt hij even de toverkracht van zijn poezie op te roepen, maar die toch niet te gebruiken, zoals in de

'MORGEN-GROET, ter Verjaringe van MEJUFFROUW C. . .',²² een jong meisje dat Catrijn blijkt te heten; in een allerliefst gedicht op de 18-jarige dochter van Herman van der Mijn,²³ de bloemschilderes Agatha, verschijnt hij als herder die getuige is van het feit dat Zefier zijn beminde Flora in de steek laat omwille van Agatha die mooier is, een gedicht dat met regels als 'Agaat is wonder schoon,

maar valt vaak hart van hart' wellicht zinspeelt op een mislukte verhouding met haar, en in een ander verjaardicht: ZANG-MAATEN

Geneurt ter Verjaringe van MEJUFFROUW MARGARETA. . .

Huisvrouw van den HEER JAN. . .',²⁴ dat een excuus is voor de ontoereikendheid van zijn poetisch vermogen om haar te verheerlijken, bekent hij zelfs niet in staat te zijn in het 'Waterwout' versiering voor haar te vinden, want:

[. . .] een Swaane pen kan door geen golven rennen:

Ik kan den neb niet aan een marm'ren tepel wennen;

Ik wroet slegts 't aardryk om, en ploeg naar 't bruine zant,

Daar Daphne* nooit een stap heeft met haar voet geplant

Maar het gedicht is er niet minder sympathiek om, en ook niet minder geslaagd: het is een gelegenheidsgedicht dat beslist niet meer pretendeert te zijn dan dat. Iets anders is het wanneer hij in een verjaardicht op dezelfde Margareta²⁵ haar eigenlijk ondergeschikt maakt aan een demonstratie van zijn dichterschap; wanneer hij breed heeft opgegeven van zijn poetische stoutmoedigheid, moet hij zichzelf onderbreken:

't Word tyd, 't word tyd, ô Zon, dat ik naar onder daal'

en

Dat ik in 't laage Woud een Harders-liet begin

Van Vrouw Marg'reta's lof

Zijn inspiratie laat hem gelukkig niet in de steek:

Daar krygt myn Harp een stuip, een trekkinge van aären;

Zou wel de ziel van d'eene snaar in d'and're vaaren?

en zijn afdaling resulteert in een Arcimbaldi-achtige schildering van haar schoonheid (zie ook pag. 223), verbazing over haar wording en de beste wensen van de dichter, wiens dichtwoede dan echter auto-

* *Daphne* nimf die door Apollo achtervolgd, veranderde in een laurierstruik

noom schijnt geworden tot angst van de dichter:

Want 't spog, het geen ik braak, is woedender van gift,

Als 't schuim, het geen de kunst van haare test afschift

Wanneer de dichter dan uitgeput onder zijn beangstigende inspiratie bezwijkt, is hij echter Margareta niet vergeten en spreekt van

[...] 't heerlyk pronk-gevaart', het geen ik heeden bouw

Door 't spillen van myn geest, voor Vrouw Margr'eeta's gaaven. Het is twijfelachtig of een gedicht dat de dichter meer voor zichzelf geschreven schijnt te hebben dan voor een ander, nog een geslaagd gelegenheidsgedicht te noemen is.

In ieder geval is Van Swaanenburg gelukkiger in die gelegenheidspoezie waar hij in staat is om, al is het desnoods alleen maar zijdelings, in de gelegenheid een aanknopingspunt te vinden voor zijn dichterlijke inspiratie. Dat is het geval in een gedicht als 'DE

EEUWIGDUURZAAMHEIT DER LIEFDE, Afschets ter Egt-
vereeniging van MYNHEER GERRIT WILLEM, EN MEJUF-
FROUW ANNA...'26 waarin hij de zin van de sexualiteit ont-

vouwt in een van liefde vervulde wereld; dat is ook het geval wanneer hij iemand in moeilijke omstandigheden de troost kan aanbieden van zijn filosofie. 'DE VERREZE PYTHAGORAS, Of een Nieu-

we Poetische VERREKYKER, Om te beschouwen de verbeteringe
aller dingen', heet een gedicht dat is 'opgedraagen aan MEJUF-
FROUW C... H... Weduwe van den HEER ANDREAS VAN
DER... Op haar 62ste Verjaardag',27 waarin hij haar de ver-

zoening leert met de dood door haar de reïncarnatie als onderdeel van zijn filosofie voor te houden (bloemlezing pag. 277). Ook de

vrouw van de Hollander Heroman van der Myn, die enige tijd in Antwerpen werkte, schijnt hij in een verjaardicht moed in te spreken met 'BYBEL-STOF, Schielyk uit de pen gevlooten, by het Verjaaren

van MEJUFFROUW ZUZANNA BLOEMENDAAL, Huisvrouw van
den HEER HEROMAN VANDER MYN; KUNST-SCHILDER,
&c.'28 Onder de bijbelse (protestant-)christelijke ombouw bestaat

de inhoud van zijn werkelijke troost voor Zuzanna uit wat zijn filosofie hem leert: God is in onszelf te vinden, met deze God is een relatie mogelijk 'Als maar de Minnares uit liefdens-pligt wil leiden'. Wanneer hij dan in een begin van vervoering de inwerking van Gods liefde op haar in erotische beelden op schijnt te gaan roepen, breekt hij af:

Houw op verstompte pen, Gods wellust maakt ons dol,
En doet uit 's Aardbols drek, ons naar den Hemel komen
Dit gedicht is niet de plaats voor dergelijke vervoering, en hij besluit met nog eens de kracht van de (goddelijke) liefde te onderstrepen:

Laat vallen het gordyn, want liefde word nooit moê;

Maar doet Bethesda's worm nog danssen op zyn krukken

Uiteenzetting van zijn filosofie is ook de inhoud van zijn 'MAATREGELEN, Opgesteld ter VERJAARINGE Van myn Heer H. v. w.'²⁹

Mogelijke zinspelingen op zijn naam doen vermoeden dat de aangesprokene Van Wel heet, en misschien een krijgsman was. Niettemin is de verhouding zeer vriendschappelijk: 'u, die waar gy komt, het al met vriendschap naakt', wellicht zelfs familiaar: 'Een Swaane pen [...] geeft aan u [...] als Neef, de regterhant', en in ieder geval kan hij zich permitteren om zijn inspiratie te zoeken waar die voor hem te vinden is:

'k Zal nu geen Oorlogs-bas met schorre vingers knellen,

Nog 't norsche Veltklaroen, voor veege Vesten stellen

Zo begint hij en hij bepaalt zijn uitgangspunt dan aldus:

Wy zitten in onz' Hut, vernoegt en wel te vreên,

By Bacchus lekk're borst, en Venus elpenbeen [ivoor]

...

Terwyl onz'ziel, vol vuur, naar 't Minspel watertant.

Vanuit deze erotische, Swaenenburgse verbeeldingswereld bepaalt hij zijn gedicht:

Sta ruim, den Digter zal op 't schuim, met vuur beginnen,

Het marmer van de Zee doen staan in ligte vlam;

En wyzen eens, hoe dat van . . . zyn oorsprong nam

...

Daar bruist, daar woed, daar stuift myn Ros het zonpad op – hij vraagt Apollo hem mee te nemen op zijn wagen, maar het blijft bij een schildering van mogelijkheden, hij ziet af van de poetische realisatie van wat hij bedoelt uit te drukken en hij kiest de vorm van een filosofische uiteenzetting, die tevens tot doel heeft H. v. w. de waarde van zijn unieke menselijkheid in te prenten. Hij leert hem o.m.

In 't tuuren op het stil, in 't spraakeloos, in 't klein,

Daar opent zig een bron, waar uit wy alle zyn,

Uit die verborge Wel . . . zyt gy gevlooten.

...

[Gij] wierd voor dat gy kwaamt, al geestelyk getrouwt.
Het zweevende Idè, het speeltuig van de zinnen,
Dat wist uw Beeld, als Vrouw, in haar tot Man te winnen

...

Gy zyt, en 't geen gy zyt, dat zal voor altoos blyven,
Want de eene Hemel bol moet door den and'ren dryven,
De Man word weder Vrouw, het water stadig vuur,
Niets heeft 'er, in deez' romp, als wiszelbeurt, maar duur;
Dog die van gruis gezift, den puinhoop kan ontwennen,
En op een Arends-pen, weêr in zyn wortel rennen,
Is schoon hy word gedraait, van al 't beweegen vry.

Hij besluit deze uiteenzetting aldus:

Myn Heer van . . . gedoog dat ik naar al myn Digten,
En zwieren op en neêr, mag by u neder zwigten,
Nadat gy zyt geleit, tot dat het geen gy zyt:
Een Ceder der natuur, een plant der Godd'lykheit

Hiermee is gezegd wat gezegd moest worden, de rest van het gedicht bevat op bescheiden en sympathieke manier de gewone lofprijzingen en goede wensen, ook aan vrouw en zoon, en het besluit nogmaals met de raad door zelfinkeer de oorsprong te zoeken.

Gedichten als deze, waarin hij enerzijds uitdrukking kan geven aan wat hem bezielt zonder anderzijds degene die aanleiding is tot dit gedicht te negeren, zijn geslaagde gelegenheidsgedichten omdat zij op persoonlijke manier uitdrukking geven aan de gevoelens van sympathie van de dichter; hoewel de aanleiding hem niet of maar ten dele kan brengen tot vervoering en hoewel hij zich ziet beperkt tot het geven van theoretische uiteenzettingen meer dan tot het oproepen van zijn filosofisch-mystieke werkelijkheidsbeleving, betekenen deze gedichten oneindig meer dan die gelegenheidsgedichten die uitsluitend beleefdheidsgedichten zijn.

Plichtmatige gelegenheidsversjes maken kan Van Swaanenburg best, maar even direct als hij in andere verzen gewend is de lezer te doen weten in hoeverre het vers geïnspireerd is, doet hij het ook hier: hij is helemaal niet geïnspireerd, laat hij de lezer weten; hij blijft op het ontbreken van poetische mogelijkheden in zijn vers wijzen en op deze ongegeneerde wijze blijft hij zichzelf begeleiden in een gedicht dat inderdaad aan niets anders dan aan zijn gladheid te toetsen valt. Een voorbeeld van zo'n gedicht vindt de lezer in de bloemlezing

(pag. 280) in de 'ZEGEN-ZANG, Opgeheft ter eere van den hoog Welgebooren Heer, Mijnheer ADRIAAN WILLEM, Baron van Keppel, by het intreden van het Jaar 1717',³⁰ waarin hij zich zelfs onwillig toont in zijn plicht Van Keppel om zijn krijgsdaden te prijzen. Minder ongegeneerd, even plichtmatig is zijn gedicht op 'GRAAF OSWALD VAN HOHENSOLLERN, Op zyn Verjaarsfeest begroet'.³¹ Plichtmatigheid en de voortdurende erkenning van dichterlijke onmacht kenmerken ook het gedicht dat hij als ondergeschikte aan zijn opdrachtgever schreef en dat de uitvoerige titel draagt: 'Ter betuiging van Onderdanigsten pligt, onderwerpt de Bestierder uwer adelyke Zoonen dit geringe VERJAARDIGT, Aan de goedkeuringe van zynen Meester, den Hoog-Welgebooren Heer, Mynheer HENDERIK Baron van Laar, Vryheer van den Ligtenberg, Lid der Ridderschap van Gelderland, Extraordinair Gedeputeerde ter Vergadering van haar Hoog Moogende, Admiraliteitsgenoot van het Noorderquartier, &c.'³² Al kan hij ook in dit soort beleefdheidspoezie gebruik maken van zijn verrassende, overladen en vaak overtrokken beeldspraak, al kan hij ook hier een brede fonkelende welsprekende stijl voeren, Van Swaanenburg laat altijd duidelijk merken waar en wanneer hij aanleiding vindt tot een werkelijk geïnspireerde, vervoerde poezie, zoals hij zich die ideaal stelt. Poezie die zozeer tevers verslag is van poetische werkzaamheid als de zijne komt niet tot vervoering dan na een inleiding waarin de verbeelding tot het uiterste gespannen wordt in een breed uitmeten van mogelijkheden en onmogelijkheden, in een op elkaar stapelen van vergelijkingen – en als deze magie niet werkt, als het bij aanlopen blijft zonder dat de inspiratie het woord schijnt te nemen, als hij alleen maar van hem uit de werkelijkheid kan blijven uitzetten, zonder dat dit resulteert in een poezie waarin een nieuwe ruimere werkelijkheid zichzelf uit zichzelf schijnt te ontvouwen, dan zal hij dat niet verhullen, hij zal het integendeel in de meeste gevallen duidelijk uitspreken in regels waarin hij de zinloosheid van zijn pogen onderkent. Zo ondermeer in zijn lofdicht op Bidlo's 'Zomervrugten', de Hymnus Prosodiacus, waarin hij na vergeefse aanlopen zijn poetische onmacht erkent op deze elegante manier:

Ik ben heirbaan mis, en spoor, en halster kwyt,
 Dog dol van woede spyt, dat ik 't Bazuin hoor brommen
 Van Bidlo's Zang-trophè, en zelve moet verstommen,

Om dat hy meêr alleen als duizent and'ren zeid³³ al ziet hij dan tegen het eind van het vers nog reden tot poetisch enthousiasme in de schildering van een tafereel waarin hij de oude Bidlo in de armen drijft van de oude Schynvoet, aan wie de Zomervrugten waren opgedragen. Wanneer zelfs die aanzet tot vervoering ontbreekt en wanneer de dichter blijkbaar bij voorbaat de onmogelijkheid onderkent zijn onderwerp boven de sfeer van het alledaagse poetisch uit te heffen, ook dan spreekt hij dat in de meeste gevallen uit. In aanmerking genomen dat de grenzen tussen deze, door mij categorisch aangebrachte mogelijkheden vloeiend zijn, is vast te stellen dat die poetische frustratie vrijwel uitsluitend voorbehouden is aan gedichten die door het Antwerpse katholicisme werden geïnspireerd en de gedichten waarin hij zich richt tot adellijke heren. Het is geen toeval te noemen wanneer het juist het katholicisme en de adel zijn die hem stof blijken te geven voor zijn satirische en anekdotische gedichtjes die de laatste groep gedichten van de Parnas vormen.

Het is intussen niet mijn bedoeling alle gedichten uit de Parnas te behandelen of zelfs maar te vermelden. Mijn opzet was het de karakteristieke eigenschappen van deze poezie op te sporen, na te gaan welke poetische mogelijkheden zichzelf zoeken te realiseren daarin, de bedoeling van deze poezie te achterhalen om daarmee de lezer een sleutel te verschaffen tot die poezie en tegelijkertijd een bruikbare maatstaf om die poezie in ieder gedicht afzonderlijk te meten. Mystieke vervoering bleek het ideaal en de maat van dit dichterschap zelfs waar zij ontbreekt; het gedicht is experimenteel in zoverre het verslag geeft van de pogingen van de dichter om dit ideaal te realiseren; het gedicht is tegelijkertijd door zijn karakter van experiment, action poetry, vrij én gericht op de uitdrukking van poetische vervoering; de opbouw van het gedicht wordt, uiteraard veelal achteraf, gemotiveerd vanuit de opgeroepen of ontbrekende vervoering. Voor een analyse van dit dichterschap kan volstaan worden met een bespreking van gedichten uit de eerste en tweede groep van de Parnas, zoals hierboven is gegeven; deze beperking is verantwoord omdat de hierop aansluitende groep van voornamelijk pastorale minnedichtjes en die van satirisch-anekdotische versjes niet of nauwelijks kenmerkend geacht kunnen worden voor dit dichterschap, niet alleen zoals het door mij wordt opgevat maar ook voor Van Swaa-

nenburg zelf: in de Voorreden verklaart hij aan de lezer, die hij al heeft voorbereid op de consumptie van 'eenige dozynen Orkanen, Pythons, Wangedrogten en Poeetische stuipen': 'ik heb ten respecte der onnozele, daar agter wat Oloose vodden by gedaan, om ze te beter te doen slokken. Het Heilig Bitter van Esculapius, vermengt dat met myn laffe Minne-zangen, en zyt verzekert, dat, zo ik resolveer om nog iets anders uit te geeven, dat 'er dan geene van zulke Prullen zullen onder loopen, dewel we dan niets als Mostert, Mieriks-wortel, en Duivel-zaussen zullen schaffen'. Wie iets over Van Swaanenburgs poezie wil zeggen is in eerste instantie aangewezen op zijn 'Orkanen, Pythons, Wangedrogten en Poeetische stuipen' die in de eerste twee groepen te vinden zijn, de andere zijn alleen maar interessant omdat ze de kenmerken van zijn dichterschap missen.

Wanneer nu duidelijk is geworden wat deze poezie inspireert en wat in het algemeen haar mogelijkheden zijn, dan is het enige dat de toegang tot deze poezie kan belemmeren nog de beeldspraak; de andere poetische uitdrukkingsmiddelen als metrum: bij Van Swaanenburg meestal een moeiteloze alexandrijn, rijm en rijmstructuur: de regels netjes gepaard of gekruist, bieden geen moeilijkheden, schijnen trouwens aan deze poezie ook weinig meer te geven dan een raam, een kader binnen welks beperkingen alle uitdrukingskracht aan de beeldspraak toevalt. Het is inderdaad zijn beeldspraak – het bleek in de eerder behandelde reacties op de Parnas en de Parnasdreun – die bij velen ergernis of spotlust wekte, en de Amsterdamse poezieliefhebbers waren niet de enige die erover vielen.

Waar Van Swaanenburg in zijn gelegenheidspoezie maar ergens, al was het maar zijdelings, een aanknopingspunt kon vinden voor zijn filosofische gedachtenwereld, maakte hij van die gelegenheid gebruik op zijn minst door zijn gedicht om te buigen in de richting van een filosofische uiteenzetting, op zijn best om er een poezie van vervoering op te bouwen. Bij het overlijden nu van de Antwerpse kunsthandelaar Jacobus de Man schrijft hij ondermeer een 'SWAANENZANG' die als geïnspireerd gelegenheidsgedicht de vergelijking kan doorstaan met de eerste vrije gedichten van de Parnas.³⁴ In het eerste gedeelte is dit gedicht een verheerlijkende beschrijving van de toestand waarin De Man verkeert, tot het oproepen waarvan de poezie niet meer toereikend wordt geacht:

De Rymkunst, als ze draaft, loopt ligt den bron-aâr mis,
 En moet zyn schraalen mond, met vreemde borsten stoppen.
 Hoe swelt uw speen, myn God! hoe botten marm're Zuilen!
 Hoe baart uw' Oceaan zyn zog in 't teêr begrip!
 Is dan uw groot Heel-Al, niet grooter als een stip,
 Zo wil ik al, wat is, uit niet doen opwaarts puilen
 De werkelijkheid in hem begrepen, stelt hem in staat die werkelijk-
 heid te herscheppen, de vereniging met zyn oorsprong onttrekt zich
 echter aan het poetisch vermogen en hij wijst de inspiratie af:
 Weg Hypocrene dauw, weg boezems van de lusten;
 Uw toverlonk te slegt, bevalt de wysheit niet
 De volstrektheid en de intensiteit van de vereniging is alleen weer te
 geven in elementaire beelden: 'ô Zuiger van uw God!' zo spreekt
 hij dan De Man aan,
 [...] hoe vlamt uw lip door 't gloeijen?
 Wat vloeit 'er niet al vuur in 't tedere ingewand?
 Ei zeng u niet, ô pen! de Man die staat in brand!
 En in dat heet gewoel zo blyft hy altoos groeijen.
 Ik warm my voor uw beeld, en smelt in vrecude-traanen
 Het gedicht wordt dan uitdrukking van de eigen verhouding van de
 dichter tot de realiteit van het na de dood, zoals hij die persoonlijk
 en vanuit zyn filosofie beleeft; hoezeer hij verlangt 'in 't pronkpa-
 leis te staan, Daar 't groeijen eeuwig wast door 't zalig ondergaan',
 hij weet hier te raken aan 'Een diept' die God alleen kan met zyn
 adem perken'. Zoals Faeton reveel wilde toen hij met de zonne-
 wagen van zyn vader het heelal dacht te doorkruisen, zo schrikt de
 dichter terug voor deze diepte, maar hij weet dat hij vallend als
 Faeton niet buiten het bereik van Gods realiteit zal terecht komen:
 Gods diamant is schoon, en doet myn zinnen dwaalen.
 Het hart, gespoort van drift, verliet Clymene's*
 Want de omtrek van dit rond, dat is myn's Vaders huis,
 Die 't groot gestel van 't werk kan met zyn vinger paalen.
 Men valt niet buiten hem in Eridaansche* plaszen
 Het Water leeft van 't Vuur, en ik van 't eeuwig Al
 Het gedicht eindigt zwijgend:
 De Tuimelgeest zy dank, dat ik my niet kan vinden;
 De voerder van den wil, die sleept myn zintuig weg:

* *Clymene* moeder van Faeton, *Eridianus* rivier waarin Faeton neerstortte

Het stom zyn gelt veel meêr, als al 't verwart gezeg,
En kan aan zynen aâm de heele wereld binden

Dat deze poezie niet alleen later in Amsterdam, maar ook al in Antwerpen kritiek uitlokte, bewijst een in de Parnas opgenomen gedicht: 'DE ZWERVENDE NASO, Aan den Pontischen JUVENAAL,

Of een Ongeveinst ANTWOORD, Op eenige steekelige Vaerzen, my toegebeeten, over het opstellen mynens SWAANENZANG, ter Uitvaart van den Heer JACOBUS DE MAN, Door myn byzonderen goeden Vriend, de Heer JOHANNES CLAUDIUS DE KOK;

By uitnemenheit kunstig Beeldhouwer, binnen Antwerpen'.³⁵

Jacob Campo Weyerman beschrijft deze De Cocq, die ook zelf de dichtkunst beoefende,³⁶ als een fanatieke dwerg; uit het zeer uitvoerige, tien pagina's tellende gedicht waarmee Van Swaanenburg deze kritiek beantwoordt, laat zich afleiden dat de kritiek zijn dichterschap even wezenlijk en principieel bedoelde aan te tasten als Van Swaanenburg zelf het in dit gedicht verdedigt. Pas tegen het eind van zijn gedicht rekent hij af met de persoon van zijn criticus, niet overigens dan na duidelijk gemaakt te hebben hoeveel moeite het hem kost af te dalen naar het inferieure niveau waarop een man als De Cocq zich beweegt:

't Gaat wel, ik voel my reeds al plomp, en zwakker worde,
En voer een laagen toon, die ieder kan verstaan,
Te meêr, nu ik moet slegt en duid'lyk spreken gaan,
Met een, die zonder reên, my met zyn krauwel porde.
Ik schaam my, als ik zie, ô braafste Kok, uw nukken,
Om dat ik danssen kan, terwyl gy loopt op krukken.
Uw edelmoedigheid is groot by my te schatten,
Ik vind u waart te zyn, gelyk Poeet geeert;
Ja, min u als myn vriend; dog een zaak, die my deert,
Is, dat gy zyt te klein, om al het groot te vatten.
Ik spreek met Goden liefst, en gy praat graag met Menschen,
Uw doen verdient een roei, het myn een blixem-vuur

Tot in de laatste regels, uitgebreid zelfs met een noot, de enige in de hele Parnas, blijft hij hem treiteren met zijn kleine gestalte. Van belang is dit gedicht echter vooral om de passages waarin Van Swaanenburg zelf de betekenis van zijn dichterschap kenbaar maakt, dat alles dan in de rol van een ten onrechte verbannen Ovidius. Het narcisme ontbreekt niet:

Zo pop [vrij] ik met myzelf, en strook [streel] myn eigen leeden;
 Ja streel Narcissus Bruid, met vrolyk denkgetip.
 Houw op! met uw gelonk, ô Zuigster van myn lip!
 Of 't overschot van ons is straks tot een gegleeden!
 Lang kan hij hiervan niet genieten:
 Wie stoort myn lieve rust! Wie koelt de watervlammen!
 Ik ben den ik weêr kwyd, en hoor my zelve niet.
 Beweeging stremt de rust, en toont my in 't verschiet
 Een beeld van de decadentie en in het bijzonder het verval van de
 dichtkunst tot rijmelarij, waartegenover hij dan weer stelt 'De we-
 tenschap, die op een eigen denkbeeld leunt', waarvan hij zich
 vertegenwoordiger weet: 'Wy scheppen goud uit niet'. En dan vindt
 hij weer zichzelf in een typisch Swaenenburgse passage over de lief-
 de als de kracht die de natuur beheerst en zijn poezie inspireert:
 De liefde mint haar zelfs, en boort haar eigen bron
 Zij is het beginsel der creativiteit:
 Zo groeit Natuur van zelf, en spat haar melk in monden,
 Die, even eerst gevormt, vast hong'rig blyven staan:
 Al wat zyn wezen krygt, kan nimmer ondergaan;
 Maar moet zyn oorsprong voort al de eeuwen door verkonden.
 De Tyger van den tyt verslindt de groove basten,
 Tot dat het al gescheurt, gelyk ontvezelt staat,
 Voor min, die zig te rein, aan niemand in en laat,
 Als die, gelyk een kind, leid naar die pram te vasten.
 Ieder heeft een ingeschapen honger naar zyn oorzaak, de liefde, die
 zich alleen openbaart aan wie naar haar dorst.
 ô Venus, die uw lip steeds plet op Armelynen,
 Steek my den boezem toe, zo pluk ik 't Carmosyn.
 Het geen Natuur uitbot, op dat verheeven plein,
 Het geen myn beelding vat, en 't stam-zaat doet verdwynen.
 Zo val ik op 't tapyt, en teel de wereld-wond'ren,
 Zo dryf ik Jupyn voort langs 't eeuwig vormgestel,
 En maak de wisseling van Hemel en van Hel,
 Al zou een kop're vuist my met zyn blixem dond'ren.
 Dan tem ik 't onverstand, en boei het in Gareelen,
 Ja zweep het met myn wiek, dat het zyn aâmtogt mist,
 Terwyl het, nederwaarts gezolt, slegts logens gist,
 Die 't graag aan ieder zou voor waarheit mededeelen.

Wanneer de dichter zich daarna laat gaan in een beschrijving van een gastmaal der goden, dan loopt die uit op een omkering van waarden en culmineert in regels als

[...] Apol kranst thans een Boer,

Om dat de zotheid is ten Kerker uitgebrooken

Even schijnt hij rust te vinden in het besef: 'Den Oceaan der kunst, die lurkt zyn eigen bron' terwijl 'Narcis beloert de dieptens van zyn vloên', maar hij twijfelt aan de oorsprong van zijn inspiratie: 'Zou Baggus wel den moed verwekken van die lusten? [...]

Schenkt ons geen druiven meêr, uw Digter word verwoed'. Hij wordt echter verder gedreven, voelt zich in zijn hartstochtelijke scheppingsdrang verwant aan De Cocq: 'Al wat ik heb gemaalt, was van de Kok gehouwen' en 'De Kok blyft groot door kunst, al is het lighaam klein', en zo belandt hij in een van de fraaiste passages van het gedicht waarin hij zijn dichtkunst motiveert:

Ik zing Apol ter eer, en tooi Parnassus ryen;

Ik schud den Hemel om, en grabbel naar de Zon,

Ja doop my in haar goud, als in de wortel-bron,

Daar steeds Salmacis,* my komt met haar lusten vleijen.

ô Melkster van myn jeugt, Borduurster van myn zinnen,

Gy tornt my uit myzelf, en voert my in u in,

De kunst is eindeloos, en vol van diepen zin,

Ja 't waar Orakel, dat ik eeuwig zal beminnen.

Laat Midas vry myn Bas, en hoofsche snaaren wraaken,

Ik agt zyn ooren niet, al zyn ze nog zo groot;

Want d'orgel van de Ziel, die klank op wolken stoot,

Kan 't aspunt van Natuur, met groene Lauw'ren* raaken

Wanneer de wel voortrolt der hoogste Hemel-starren,

Zo schud het hard Tyras van Gods verheventheit*,

Daar 't hoog Gebergt' zijn zant in diepe golven spreit,

Waar door een sterveling moet in dien molhoop warren.

Wie zweept de geesten voort door nieuw gebooren winden?

Wie temt de Henksten best van Faebus* ronde Kar,

En gooit de hoofstof van Natuur in d'eerste war;

Als die het ongezien kan in zyn denk-aâr vinden?

* *Salmacis* bron die de kracht bezat iemand te verwekelijken, met *groene Lauw'ren* met de dichtkunst; *Zo schud het hard Tyras van Gods verheventheit* Gods verhevenheid is in de poezie niet meer zo onbewegelijk als in de natuur; *Faebus* Apollo, hier als zonnegod.

Zo ooit een Digter wort van blixems voortgedreeven,
Naar 't steilste van Parnas, kan hy dan blyven staan?
Of moet hy voor dien togt, met lang-oors spreken gaan?
Zij begripen niets van de intensiteit die zijn poezie draagt, van de
uitersten waarbinnen zij zich beweegt:

Wat weet een Aap, in 't Oost, van kille Noorder Poolen?

Wat raamt de barre kust van 't heete Moorenland?

en, nu voor het eerst met een verwijzing naar zijn gewraakte SWAANEN-ZANG:

En hoe een Man, reeds dood, nog leeft in vollen brand,

Wyl door zyn wrakken romp de wormen loopen doolen.

Hij antwoordt in schilderstaal:

Die regt de daaging kent der wykende verschieten,

Die keurt de nevels goed in zynen tusschengrond;

Want zonder zwart wierd nooit geen Schildersbeelding rond,

En 't waar, zou zonder 't vals gesmukt, van zelfs vervlieten.

Hij pleit voor een contrastwerking in zijn poezie waarin ook het valse, onware functioneert omwille van de waarheid, omwille van de illusie van werkelijkheid; ergens anders zegt hij: 'Een Poezy zonder

loogen, is geen duit waard'³⁷ of: dichters liegen de waarheid. De realiteit als poetische illusie is voor hem bereikbaar door middel van een desnoods sterk overtrokken contrastwerking. En omgekeerd geeft ook de werkelijkheid zelf haar betekenissen het meest prijs in de tussenstemmingen van avond en ochtend: 'Want alles is bij dag zóó innig niet' en 'In elke vezel waarde weelde rond' zeggen Kloos en Perk over de avond, Swaanenburg zegt hetzelfde in dit gedicht:

Loopt vry den Cirkul rond, ô draaijer onzer aarde,*

En doopt uw Pruik in vogt, om haar bekoor'lykheit,

Zo zie ik 't zilver-dons; met eeuwig goud bespreit,

Waar door de wereld krygt haar eerste regte waarde,

Dan peilt ons bekkeneel de ondermaansche bronnen;

Dan plukt ons vlamig vuur, den roos der daageraad,

En proeft, hoe God Jupyn, zyn eigen zaat-stroom baad

In wortels van 't begrip, die alles overkonnen.

Dan bruist ons bloed zyn schuim in teëre Maagde-vliezen,

* draaijer onzer aarde de zonnegod

En boord den afgrond door van 't ongeschaape stip;

Ja dobbert met zig zelfs, langs Juno's malsche lip,

Op hoop, dat zy ons zal tot haar gemaal verkiezen.

Die voorkeur voor het sterke contrast, die gevoeligheid voor de tussenstemmingen zijn geen toevallige bijkomstigheden van zijn dichterschap of zijn beleving, zij wortelen in wat zijn filosofie leert: in de vereniging der tegenstellingen is de werkelijkheid in haar kern te treffen. Het is geen loze beeldspraak wanneer Hermes Tresmegistus in de voorlaatste aflevering van *De Herboore Oudheid* spreekt over 'de Hermetise spruiten, die op den akker der hemelen gegroeit, den dauw der wysheit uit de speenen van Aurora [de morgenstond] zuigen'.³⁸ Die kern der natuurlijke werkelijkheid is immers niet een begripsmatig punt waarin de spanning tussen de tegendelen opgeheven zou zijn: het beginsel van de natuur is creatieve energie die zich manifesteert in de spanning tussen de op elkaar betrokken tegendelen. De sterkste uitdrukking van de meest intense beleving is te vinden in het oproepen van de hevigste spanning in de verbinding der tegendelen.

In een gedicht in *De Herboore Oudheid* waarin hij de uiteindelijke overwinning aankondigt van de geïnspireerde poezie op die van lettervitters en grammaticalisten, zegt hij over de laatsten ondermeer:

Die brui is veel te laf, voor die de digtkunst minnen,

En slegts aan een geflikt, door knoeijers onzer taal.

De Smeeden van natuur zijn vroege morgenkimmen;

Aurora zwemt in bloed, in roozen van de min.

Hoe dat myn Faebus slegts al hoger reist door 't klimmen,

hoe ik al minder smaak in Davids [van Hoogstraten] werken vin,

Ze zyn tezaam gelapt van klanken, zonder geesten;

't Zyn woorden zonder pit, en ei'ren van der nagt,

Alleen door 't Masculien, en Faeminine kweesten

Van een Syntaxispin, spyt Pallas voortgebragt.

(Die Syntaxispin is weer David van Hoogstraten die een geslachtslijst der zelfstandige naamwoorden samenstelde.) Wanneer Van Swaanenburg zijn duidelijke kritiek op de achttiende-eeuwse poezie als taalknoeiery onderbreekt om de ware geïnspireerde poezie naar zijn opvatting te karakteriseren, dan doet hij dat in een beeldspraak die tegelijkertijd demonstratie lijkt van die poezieopvatting; hij verwijst met negeren van alle poezietechniek onmiddellijk naar een na-

tuur die, ook hier in de tussensituatie van de morgen, 'in haar eerste regte waarde', zichzelf laat kennen als een van liefde vervulde werkelijkheid. De term beeldspraak is eigenlijk nog te schraal: hier wordt midden in een discussie over poëzie-theoretische onderwerpen met een verrassende directheid een werkelijkheid opgeroepen. Hoezeer inderdaad zulke regels als werkelijkheid begrepen moeten worden – trouwens wat bedoelt kunst in het algemeen eigenlijk anders op te roepen dan werkelijkheid! –, blijkt behalve uit alles wat ik hiervoor heb geschreven, uit opmerkingen als deze waarin Van Swaanenburg reageert op de kritiek van 'rymopdissende gezellen' op zijn beeldspraak: 'wat weet dat volk van de furie der Goden, en de koppeling der bovenste werelden met den ondersten kloot? die tot een Os is gebooren mag in de wyen der zon niet graazen, en die David heeft verkooren voor zyn wegwyzers naar Parnas zal nimmer ryken aan den boezem der wolken, die van de starren wort getepelt. Maar zegt, waar dwaal ik heen met het woord *tepel* der hemelen, daar zy die aan de pypkan der aarde lurken slegts lagghen en joelen, als zy de eeuwige robynen zien puilen uit de azuure borsten des boovenste firmaments. Het straatgrauw van den Helicon kent geen amber der starren, om datze op de mist aazen van Pegasus! zy weeten niet hoe de circulatie der vlugge zouten geschiet, en op welke wyze Jupiter de meiren bevrugt door aanraking van Saturnus afgesneden wortels [Saturnus of Chronos, de tijd, had zijn vader Oeranos, de hemel, ontmand, de testes komen in zee terecht en maken het water vruchtbaar: de godin van de liefde (Afrodite, Venus) rijst op uit het schuim der zee]. De maagdom des waters opent zig voor het vuur, als de snelle blixem des donders daalt in Danaes zilv're kruik.'³⁹ Zo motiveert Van Swaanenburg zijn beeldspraak niet vanuit een soort dichterlijke vrijheid tot willekeurige beeldvorming, maar vanuit zijn beleven van de werkelijkheid. De vaststelling hiervan wordt niet aangetast door de constatering dat in ditzelfde citaat achtereenvolgens sprake is van 'den boezem der wolken, die van de starren wort getepelt', van de 'tepel der hemelen' en van 'de eeuwige robynen' die 'puilen uit de azuure borsten des boovenste firmaments', waaraan kunnen worden toegevoegd de door Jan Mol gewraakte 'tepel der zon' en de natuur die op de titelprent van de Parnas 'in borsten getakelt op de vloer leit, om elk te gerieven' (zonder daarmee overigens de voor-

raad uit te putten): zij bewijzen wel de wisselvalligheid, niet de willekeurigheid van Van Swaanenburgs beeldvorming.

Hoe weinig logisch of consequent toegepast, deze beeldspraak wil hoe dan ook niet gewaardeerd worden als verbazingwekkende of ergerniswekkende constructie van beelden, zij spreekt de verbeelding niet zozeer aan als de ervaring, zij beoogt de kosmische werkelijkheid tot ervaarbare werkelijkheid te maken door haar uit te drukken in vormen van het menselijk beleven, anders gezegd zij beoogt de ervaringswerkelijkheid uit te breiden tot de kosmos. Hoe lijfelijker de vormen waarin zij wordt uitgedrukt, hoe intenser de opgeroepen werkelijkheid kan worden ervaren. Zo kan Van Swaanenburg niet alleen voor de ontmoeting tussen Socrates en Apollo een equivalent vinden in de natuur: 'gelyk een ontwaakt bergverschiet in den mor-

genstond den dag aantrekt, als het de vaale pluimen verlatende, met zyn azuuren hoed de breede wolken groet', zo kan hij ook Socrates de natuur als getuige laten aanroepen bij en zelfs betrekken in zijn verdriet om zijn ongelukkige huwelijk met Xantippe: 'Olympische toppen, en gy Arcadische bergen, wier kruinen van liefde geheuvelt uw harders doet prammen den boezem der natuur, daar ze pulende van Melk, zig zelfs ontlast, in de omarminge der lugt, gy weet wat stroomen langs uwe klippen biggelden naar de dieptens van myn verslagen hart om een Xantippe: om een, helaas! ach Goden! wat doet een wysgeer met een wyf!'⁴⁰ Binnen

een zo lijfelijk mogelijk opgeroepen kosmische ervaringswerkelijkheid kan omgekeerd de persoonlijke ervaring weer een kosmische uitbreiding ondergaan; de verpersoonlijking van natuur en kosmos, door haar te herleiden tot de persoonlijke, veelal erotische ervaringswereld enerzijds, de uitbreiding tot natuur en kosmos van die persoonlijke ervaringswereld anderzijds, het is samengevat in wat Van Swaanenburg zelf noemt: 'de koppeling der bovenste werelden met den ondersten kloot' en daar kan aan toegevoegd worden: in een zelfde intensiteit van beleven.

De onderscheiding tussen een natuurlijke, kosmische werkelijkheid en een persoonlijke kan dienen om de componenten in Van Swaanenburgs beeldspraak aan te wijzen; het gaat hem er echter in zijn beeldspraak niet om de ene werkelijkheid voor te stellen in beelden ontleend aan de andere – hoezeer dit overigens ook een reele poetische opzet zou kunnen zijn! – voorbij deze mogelijkheid is zijn

beeldspraak erop gericht in de vermenging van beide werkelijkheden een zo groot mogelijke intensiteit van beleven tot uitdrukking te brengen. Zomin als deze beeldspraak de vervanging in beelden beoogt van de ene werkelijkheid door de andere, zomin beoogt zij ook de vervanging van het ene begrip door het andere, van de ene zaak door de andere, zelfs niet wanneer feitelijk sprake is van zo'n metafoor: het gaat hier niet om de afzonderlijke metafoor, om de al of niet geloofwaardigheid daarvan, het gaat niet om haar metaforische waarde, maar om haar functie binnen het grotere verband van 'de

koppeling der bovenste werelden met den ondersten kloot', welke samenhang als geheel 'metaforisch', niet door afzonderlijke metaforen, uitdrukking geeft aan de grootst mogelijke intensiteit van beleven. Van deze samenhang, van deze vermenging van twee werkelijkheden wil Van Swaanenburg niet in zijn poezie een beeld geven, een beeld samenstellen, het daarbij aan de lezer overlatend in hoeverre het zijn beleving aanspreekt, hij wil zijn beleving van die samenhang in de hoogst mogelijke graad van intensiteit uitdrukken. Op deze uitdrukking van intensiteit wil deze beeldspraak gelezen worden en alleen daarop; men kan hem voor wat zijn beeldspraak betreft niet aanrekenen dat hij te kort zou schieten in een ideaal dat hij zich zelf niet eens gesteld heeft – zijn beeldspraak dient beoordeeld te worden op wat zij bedoelt te zijn, niet op de bedoeling die zij volgens een of andere lezer zou *moeten* hebben.

Alles wat uitdrukking kan geven aan deze intensiteit van beleven hoort in principe in deze poezie thuis en dat is vanzelfsprekend alles wat Van Swaanenburgs zinnen kan strelen. Dat zijn geuren: 'Spreekje van Civet, van Amber, Muscus, en Reukwerken? dan stinkt hy allêen meêr uit één regel, als al de Zusters van den Helicon [de muzen] met malkander'⁴¹ laat hij Perseus zeggen over zijn poezie; dat zijn edelstenen: 'Hy levertje al de schatten van 't groot al' en, over de pas uitgekomen Parnas: 'Hier zyn bloedcoralen, amberstenen, gitten, en glazen'⁴² In combinatie met heerlijke vruchten maken ze het uiterlijk van Margareta appetijtelijk:

Ze boeit Saffier en git aan 't dart'len van haar oogen,

Granaten aan de wang, met Lely's overtoogen;

De Persik, Abrikoos, de Karssen en Morel,

Die vloeyen van haar mond, gelyk een Nectar-wel⁴³

Zo'n tekening herinnert aan de uit vruchten samengestelde portret-

ten van de manieristische schilder Arcimboldi. Schilderlijke verrukking lijkt ook Ovidius te bezielen wanneer hij zijn Corinna aftast:

Hy proeft, uit vogt, het eeuwig vuur:
Zyn weezen smelt van uur, tot uur,
Als hy de wangen drukt met roozen,
Zo stroomt de dauw der abrikoozen,
Langs 't purper uwes monds, naar 't wit,
Dat aan uw hals geslingert zit,
Gelyk een dubb'len boog van heem'len,
Die op een wolk van Nectar weem'len'⁴⁴

In een poezie die uit is op de uitdrukking van de grootste intensiteit van beleven is alles aan beeldvorming mogelijk; wie niet schrikt van deze regel in een gedicht bij het overlijden van ds. W. Vonk:

[...] dog waar toe meêr gezeit,

Wyl traanen lippen zyn, die enk'le [enkel?] klanken weenen
moet ook niet schrikken van deze regels uit hetzelfde gedicht:

Hy eet het Manna reets! en drinkt uit Jesus borsten
Een kroes van hooningzeem! een teug van heilig bloed,
Die onder hier de schaar heeft met zyn melk gevoed,
Zal booven, op myn troon, in eeuwigheit niet dorsten'⁴⁵

Meer dan wat ook echter is het de erotiek waarin het beleven zijn grootste intensiteit bereikt en tegelijkertijd het meest omvattend wordt in de elementaire beelden van vuur en water – maar ook hier weer minder in die zin dat het water het beeld is voor de vrouw of het vrouwelyke, noch het vuur voor de man of het mannelijke, veel-
eer is de spanning tussen water en vuur in hun betrokkenheid op elkaar de spanning tussen het mannelijke en vrouwelijke. Zo is het mogelijk dat alles wat bestaat in natuur en kosmos onderhevig is aan deze spanning, de organische natuur, zo goed als de planeten. Dat betekent, gelet op het poetisch rendement, dat de twee middelen waarvan zich zijn beeldspraak bedient ter uitdrukking van intensiteit: de vereniging der tegenstellingen en de 'koppeling der bovenste werelden met den ondersten klood' hier samen werkzaam zijn. Het maakt zijn poezie tot wat Van Swaanenburg zelf spottend noemt: 'een brouwers ketel der elementen'.⁴⁶

Dit op elkaar betrokken zijn van de tegendelen speelt zich niet alleen af in de poetische verbeelding door Van Swaanenburg, die geeft alleen maar zo sterk mogelijk uitdrukking aan wat in zijn beleven de

werkelijkheid zelf bezielt: de creatieve energie die zich als bron van al het bestaande manifesteert in de spanning tussen de op elkaar betrokken tegendelen. In de ervaring van deze verstrekkende vereniging van kosmische tegendelen bereikt daarom de beleving niet alleen zijn hoogste intensiteit, maar krijgt zij deel aan deze bron van de werkelijkheid. Hier ligt de betekenis van het feit dat Van Swaanenburg in zijn poezie zo intens en zo veelvuldig zijn vuur in water zoekt te blussen: in de vereniging van deze tegenstellingen de kern der natuur te vinden, of de natuur te ontwarren, dat is het wat hij beoogt. In zijn gedicht op de uitgave van Thomas Arents Mengel Poezy vergelijkt hij diens poezie met de zijne:

Al ziet een Swaan om laag, een Arend naar de starren,
Al eet de laatste vuur, en d'ander 't kille nat:
't Is schoon, als vlam in ys, de Zon in 't water spat,
Om dat Natuur, door war het beste kan ontwarren⁴⁷

Hoezeer hij verwacht dit metterdaad in zijn poezie te kunnen bewerken, blijkt ondanks zijn bescheidenheid in ditzelfde gedicht, dat trouwens opgenomen in de uitgave van Arents' poezie tevens bedoelde de komende uitgave van zijn Parnas in te leiden:

Ik ben, gelyk te voor, een onbedreve kuiken,
En heb nog nooit geproeft van 't eeuwige kristal;
Dog zo de lust tot kunst, in kunst verwisz'len zal,
Dan vang ik 't heele Meir, in allernaauwste kruiken.
Tot dat zy overvloên, en Dam en Dyken breeken
Van myn verdroogde Hei, die om een Reegen bid

In dit gedicht ook nog deze voor zichzelf sprekende regels:

De heele Oceaen is voor myn brand te klein,
Zo niet een ted're dauw komt met Gods morgen daagen
Daarna karakteriseert hij de hartstocht die hem drijft aldus:
Dat rekken naar Apol, dat lonken op Godinnen,
Die snoeplust van natuur, en drift der eerste jeugt,
Die my de peezen zweept, door ingebeeldde vreugt

Zo tekent hij ook de functie van zijn poezie, wanneer hij als Arlequin, 'die niemant zo veel in den weg loopt, als zyn zelve', klaagt over haar ontoereikendheid:

Schoon 'k op een Zonnen riet een watertoontje fluit,
En met myn aardkloot vaak op Luna's [de maan] bodem stuit,
Ja star, op starren schiet, om 't element te kennen,

Nog vind ik nimmer end aan 't doolhof der Natuur:

Want al waar Thetys [het water] groeit vermeerdert ook haar
vuur⁴⁸

Zo intens, zo veelvuldig kan Van Swaanenburg zijn vuur in water zoeken te blussen, dat zijn poëtische werkelijkheid soms gaat lijken op een lauw-warm aquarium, waarin hij verzaligd en lijdelijk zich zoekt te verliezen en zo kan Cloris haar minnaar dan ook op de volgende wijze aanspreken:

Ja lieven dobber, paerlen duiker,
Gy zwemmer, visser, waterfnuiker,
En jagertje van 't pekelwoud'⁴⁹

Klemmend daartegenover is het slot van zijn troostdicht aan de 62-jarige weduwe; sprekend over de rust van de ziel in God zegt hij:

Ze zinkt, nog klimt niet meêr! Ze rust, ontlast van zorgen!
God is haar zuiv'ren dag, haar avond, en haar morgen!

Hier breekt het gedicht dat tot nu toe een filosofische uiteenzetting was aldus:

Ik zwyg, de stilheit boeit myn tong aan 't duist're slot;
Geen eik, hoe fier, wierd ooit met meêr geweld geknot,
Van donderend metaal, als ik, die neêrgezegen,
Gelyk een aarde wagt, op Danè's gulde reegen.

Zeus drong in de gedaante van een gouden regen door tot Danae en in de laatste regels van dit gedicht ontkent de dichter, die zich zoekt te verliezen in het water, dat de dood slechts de ondergang door het vuur zou zijn:

Verslind Semèle vry, Jupyn door gloed en vlam!

Nog stoffe [beroem er u op], wyl een God, door vuur haar 't leeven nam.

Men sterft niet, als men sterft, door brand der opper Goden:

Geen beeter dag, dan als men 't leeven is ontvloeden.⁵⁰

In zoverre Van Swaanenburg erin slaagt in zijn poëzie zijn beperkingen te overwinnen, zijn vuur te blussen in het water, beide als kosmische tegenstellingen te verenigen, in zoverre is het hem mogelijk toegang te krijgen tot en deel te hebben aan die creatieve energie die de natuur bezielt. Eerst hier waar de dichter het vrouwelijke aan zich trekt, waar water en vuur binnen zijn beleving verzoend zijn, begint het lijdelijke dichterschap, dat drijft op de autonome creatieve inspiratie: aan deze bron ontspringt de poëtische vervoering, die

hij zich als ideaal heeft gesteld en waarheen hij in zijn gedichten telkens weer op weg is. Het is – zoals trouwens ook bleek in de behandelde gedichten waarin hij langs de weg van de vereniging van vuur en water, waarbij hij ‘op een altaar van plaasier zyn zelf verstookt’, toegang zoekt tot het gebied van de onvoltooide werkelijkheid voorafgaande aan de concrete realiteit – de eerste fase op de weg naar de mystieke eenwording met de godheid uit wie deze creatieve natuurenergie voortkomt, maar die daar niet mee samenvalt. Nogmaals en nu met de woorden die Van Swaanenburg aan zijn filosofie ontleent: ‘In alle zielen zyn twee eigenschappen, en vuur en water zyn de vereenigde Man, en Vrouw der *Hermetise kenners*, die moeten getempert worden, zal de *Jongvrouwelyke aarde* opdaagen’, waarbij het niet meer nodig is op te merken dat deze Jongvrouwelyke aarde een tegelijkertijd psychische en kosmische ervaringswerkelijkheid aanduidt.

‘De waare natuur van een Poet is een algemeene kennis der dingen’⁶¹ en

[...] de ziel der waare Zanggodinnen

Is enkel kwik van geest, die door een nieuwen trant,

Uit Delphos vraagbaak spat, in half verrukte zinnen,

Met zulk een heeten gloed, dat zelfs het ys verbrand.⁶²

‘Want zeker de digtkonst heeft verrukkende kragt’ en wanneer zij in goede handen is, ‘zo maakt ze eindeloze slaven der liefde’⁶³; al moet Van Swaanenburg soms bekennen:

Myn Poesy, en min die willen niet meêr hotten, [beklijven?]

Dewyl dat de eerste mist al wat de laatste snoeit⁶⁴

Zozer heeft hij in zijn poezie de natuur doorgrond, opgebouwd, dat hij kan zeggen: wanneer hij ophoudt te dichten, een situatie voorzien in de laatste aflevering van de Arlequin Distelateur, dan keert de natuur terug in zichzelf:

Nu zyn de wieken mat van Amstels Faëton,

Die als een Icarus, door ’t steig’ren naar de zon,

Zyn eigen rif uitvloog, om in dien ziel te dringen,

Die duizend beelden draait, op ’t vormzel der natuur.

Dus keert de lugt tot aard, als ’t water dik van vuur

De dood van Cignus [zwaan] Neef hoort langs haar oevers zingen.⁶⁵

Terecht noemt Van Swaanenburg zich een dichter ‘die de straattaal

verzaakt, om het verborgenste van de natuur te doorgronden, en op ongewoone paneelen te schetsen'.⁵⁶ Een poezie als deze, gericht op de expressie van een beleven dat zich uitzet tot die hoogste graad van intensiteit waarin de beleving vervoering wordt en doordringt tot wat de kernenergie van de natuur kan heten, een poezie die in haar beeldspraak wordt gekenmerkt door vereniging van tegenstellingen en 'koppeling der bovenste werelden met den ondersten kloot' – zo'n poezie roept geen werkelijkheid op als een statisch landschap gestoffeerd met mythologische figuren, maar een dynamische werkelijkheid, een krachtenveld van kosmische krachten. Hierin ligt dan ook een duidelijk verschil met de poezie volgens het classicistische ideaal: beweging, spanning en intensiteit bepalen bij Van Swaanenburg het hele vers, de beeldspraak inclusief; terwijl het classicisme in zijn mythologische verbeelding de werkelijkheid verheft, poetisch perspectief geeft, maakt Van Swaanenburg van de mythologisch verbeelde werkelijkheid, die ook hij in zijn poezie aanwezig stelt, gebruik met een heel andere poetische opzet. Dat hij deze verbeelding, dat hij het hele mythologische beeldenarsenaal tot in details beheerst en gebruikt, stempelt hem tot een achttiende-eeuwer, de wijze waarop en het doel waartoe echter voeren hem ver van het classicisme van zijn tijd af. Swaanenburgs vers heeft inderdaad niets meer te maken met het achttiende-eeuwse ideaal van een objectief, zuiver, verfijnd en innig vers waaruit alle onrust, alle weerbarstigheid gebannen is. Het is dan ook werkelijk geen wonder dat men deze gedichten, die in hun experimentele karakter iedere objectieve harmonische structuur missen, en waarin de beeldspraak door dooreenschuivende, zich opstapelende en botsende beelden op beeldverwarring gaat lijken, door zijn tijdgenoten gemakshalve begrepen kon worden als het niet ernstig te nemen werk van een overspannen dichter die zichzelf in een retorische behoefte aan hoogdravende galm voorbijholt.

Wanneer men dit oordeel alleen baseerde op de 'Parnasdreun', dan lijkt het niet onbillijk. Het schrijven van een gelegenheidsgedicht uit overwegingen van beleefdheid voor mensen die hij zeer waarschijnlijk niet of nauwelijks kent, is zeker voor iemand als Van Swaanenburg een hachelijke zaak. Wanneer hij daarbij dan nog met dit gedicht in de openbaarheid weet te treden vóór de uitgave van zijn Parnas, dan stelt hem dat voor de hoogst ongelukkige verplicht-

ting in een beleefdheidsvers de beste kwaliteiten van zijn dichterschap te vertonen. Zonder aansluiting te vinden in zijn stof, alleen drijvend op de behoefte een demonstratie te geven van zijn dichterschap, geeft hij dit gedicht dan een intensiteit in taal en beelding, die men alleen in zijn meest geïnspireerde verzen aan kan treffen; spanning die zo geconstrueerd moet worden, moet tot willekeurige overspanning voeren; en het is werkelijk ongelukkig dat een dergelijke mislukking, die geen van zijn gelegenheidsgedichten zo pijnlijk vertoont als dit, tegelijkertijd zijn introductie betekende in het literaire Amsterdam van toen. Wie zich echter baseert op minder ongelukkige vruchten van zijn dichterschap, wie daarbij Van Swaanenburgs ideaal onderkent (en het laat zich altijd onderkennen zelfs waar het zijn gedicht in negatieve zin bepaalt): poezie te maken die op weg naar de vervoering uitdrukking wil geven aan de grootst mogelijke intensiteit van beleven, en wie zijn poezie op de uitdrukking van deze intensiteit leest, moet constateren dat opbouw en beeldspraak inderdaad functioneren in de expressie van dit beleven.

Men zou trouwens ook langs andere weg op de gedachte kunnen komen dat Van Swaanenburg zijn poetische uitdrukkingsmiddelen niet zonder bedoeling zo gebruikt. Alleen al in zijn Parnas blijkt immers duidelijk dat hij niet alleen in staat is tot het maken van een poezie in de tot nu toe behandelde vorm, maar dat hij wel degelijk ook een 'normaal' vers kan maken: alles wat de Parnas bevat na de groep gelegenheidsgedichten is zeer toegankelijke, aan de in zijn tijd geldende normen zeer aangepaste poezie. Mocht iemand echter menen hieraan Van Swaanenburgs dichterschap te leren kennen, dan wordt hem al bij voorbaat door de dichter zelf de pas afgesneden in zijn Voorreden, waarin hij spreekt over 'myn laffe Minne-zangen', die hij 'vodden' en 'prullen' noemt, alleen maar 'ten respecte der

onnozele' als een soort toegift toegevoegd aan wat hij beschouwd wenst te zien als de vruchten van zijn werkelijke dichterschap; over de, de bundel afsluitende, korte satirische en anekdotische versjes praat hij niet eens: die mogen aardig gevonden worden, maar poetische pretentie hebben ze niet.

Lyrische uitingen van vriendschap en liefde, zo zou men de zeventien gedichten kunnen karakteriseren die volgen op de groep gelegenheidsgedichten. Vrijwel alle zijn ze geschreven in pastorale trant en met uitzondering van het eerste van deze reeks, komt geen van

deze gedichten toe aan de omvang die sommige, i.h.a. de meest geïnspireerde gedichten uit de eerste groepen konden bereiken, iets dat verklaarbaar is uit de totaal andere opzet: deze poezie is niet op weg naar de vervoering, wil van het streven daarnaar ook geen verslag zijn. Verre van experimenteel, beperkt zich deze poezie tot een klaarliggende verbeeldingswereld waarbinnen zich liefdesverlangen en liefdesverdriet laten uitdrukken. In zoverre het eerste gedicht een uitzondering vormt op de rest is dat alleen het gevolg van zijn omvang, van zijn bredere uitwerking van het pastorale motief dat al in de titel wordt gegeven: 'REGENBUIJEN OM 'T VERLIES DER ZON,

OF TITYR zonder CLORIS'.⁵⁷ Het is een gedicht dat voor poezie van Van Swaanenburg onwaarschijnlijk gemakkelijk voortkabbelt; het verhaalt hoe Tityr bezig is langzaam op te lossen in tranen, omdat hij zijn geliefde Cloris mist:

'k Ging laatst hier in dit Wout, voor Mensch en Beesten vlugten;
En lei my op het puin van gints vervalde slot.

Het geen een Oorlogs-held, voor lang, heeft neêrgeknot:

En riep: ô Goôn! waar is ze nu? waar is ze heenen?

Mits brak de sluis van 't oog, en ik, ik raakte aan 't weenen.

Ik stortte plaszen neêr, een halven Oceaan,

Waar in dat Tityrs romp eerlang zal ondergaan

Terecht vraagt Tityr zich af 'Waar haalt Natuur het vogt? van waar komt zo veel nat?' en al even naïef klinkt het wanneer hij na een beschrijving van Cloris' schoonheid opmerkt:

Dit en nog meêr, schoot langs myn tong, door deze dreeven,

Alleen, om dat 'k niet wist, waar Cloris was gebleeven

Aanduidingen van onwennigheid en afstandelijkheid ten opzichte van het genre dat hij hier beoefent? Dat het hem moeite kost binnen de grenzen van dit genre te blijven, kan blijken uit regels als de volgende waarin hij een begin van poezie in zijn stijl gauw terugdringt:

ô Goôn! die ted're vlam, dat onderling vereenen,

Is vuur, en water 't zaam, is laggen, en is weenen,

Is iets verbeelden, en verliezen van zyn beeld;

Dog zwyg, ô losse tong, eêr 't struik en hy verveeld,

't Is nu geen tyd, om langs het veld-tapyt te dart'len,

En als het pluim gediert' van tak op tak te spart'len.

ô Neen, de Tortel kirt om zyne Tortelein

Het wenen is de enige vreugde nog die hij kent:

Die zoete lafenis die kan my nog verkwikken ;
Want zonder dat, de brand zou my het hart verstikken.
't Is uit met my, 't is uit: Ik ben niet die ik was ;
Geen Herder Tityr meêr, maar wel een zilte plas.

En hij besluit met de herhaling van zijn waarschuwing aan de herders uit het begin:

Dies drenkt uw kudde niet in myne pekel-stroomen ;
Want 't wollig Vee zou, door dat zog, van liefde droomen :
't Zou Cloris zoeken gaan, door Bos, door Berg en Dal ;
En smelten eind'lyk meê in eenen Waterval.

Beslist een aardig gedicht, dat overigens zo gespeend is van overtuigende emotionaliteit dat het niet alleen voor Van Swaanenburg zelf, maar ook voor de lezer weinig meer kan zijn dan een half-speelse aardigheid. Midden in de natuur, in de nabijheid van een oude ruïne, verzinken in het eigen verdriet en dat nog fijn vinden ook: het wekt reminiscenties aan het sentimentalisme van een halve eeuw later, dat deze motieven alle zwaarte heeft gegeven; hier echter is het niet meer dan een conventionele erotische spelvorm, waarin Van Swaanenburg zich bovendien niet helemaal thuis schijnt te voelen.

Naast de al eerder vermelde korte gedichtjes, het ene 'DE DOOLENDE ULYSSIS, AAN DE HOLLANDSCHE CALYPZO'⁵⁸ gericht 'aan d'eerste van de Vrouwen, Die ik voor over lang, voor Saffo heb gehouwen', en het andere 'AAN DE SAFFO ONZER EEUW, OFFERT MYN FAEBUS ZYNE LAUWEREN', wellicht aan dezelfde,⁵⁹ verdienen hier nog enkele gedichten uit deze groep gelicht te worden. Zo is opmerkelijk een 'HERDERS-KLAGT Aan den HEER J.F.M.

OF DAMON IN DEN ROUW OM 'T MISSEN VAN ZYN VRIEND',⁶⁰ waarin blijkt dat Coridon, de heer J. F. M., ondanks zijn vroegere tedere vriendschap met Damon, de dichter, deze in de steek heeft gelaten, dat hij zich verder met Cloris ophoudt en dat hij zich schaamt voor zijn vroegere vriendschap uit te komen. (bloemlezing, pag. 282). Het gedicht maakt een persoonlijke indruk door de pastorale verbeelding heen, die hier ook zeker niet speels gehanteerd wordt en tegen het eind van het gedicht vrijwel wordt losgelaten. Gelukkig heeft Coridon later toch nog iets van zich laten horen, wanneer tenminste J. F. M. dezelfde is als 'J. F. Meskens. Antwerpiae', die aldus een gedicht ondertekent dat onder de groep 'GEDICHTEN OP W. V.

SWANENBURGS PARNAS, Die by het WERK hooren, dog van buiten 's Lands te laat gekomen zyn' aan een latere editie van de Parnas werden toegevoegd. In dit gedicht, een 'EERE GALM VOOR DEN PARNAS BOUWER ONZER EEUW, OFTE APOLLO'S GULDE SWAAN' wordt op een vroegere, verstoorde vriendschap nergens gezinspeeld, maar wel wordt nadrukkelijk de eigen waarde van Van Swaanenburgs dichterschap bezongen:

Wat Godheit spoort uw geest zoo hoog in 't ruim begrip,
Dat gy hier de Eeuwigheit ons maalt in eene stip?

en

Roem zy myn Swanenburg! en zyne Faenix schagt!
Waar door 't verzwakte brein wordt tot dat ligt gebracht,
Het geen dat Vrouw Natuur uitspat door duizent monden,
Om 's Albewegers geest aan yder te verkonden,
Tot lof des Oppervorst, en Schepper van 't Heel-Al'.

Aparte vermelding verdient nog een gedicht: 'OP EEN ONVERWACHT VERDRIET, DEN DIGTER OVERGEKOOMEN',⁶¹ een uitzondering op alle andere omdat hier in aansluiting op het thema van de tot een vloed wordende tranenstroom de verbeelding een bezwerend karakter krijgt in de stijl van Van Swaanenburgs poëzie: de tranen van de dichter vormen een waterval die de aarde zal omspannen en die als 't marmer Water-ros', 'myn Thetys', 'De Zee-god' zelfs Jupijn in zijn burcht bedreigt, want

Uw wreev'le moed heeft my myn Wyngaart af doen knaagen;
't Is waar, maar 't pekelt 't geen ik stort, geeft zo veel smart,
Dat ieder roept, die 't ziet, Jupyn is hard van hart,

En niet meêr waard, de kroon van 's werelds rond te draagen.

Over de aard en de oorzaak van zijn verdriet laat de dichter de lezer echter zo in het onzekere, dat ik er de voorkeur aan geef er het zwijgen toe te doen en de lezer niet met mijn gissingen lastig te vallen.

De hier besproken of vermelde gedichten van deze groep vormen bij elkaar het begin daarvan, alle volgende gedichten kunnen samenvattend besproken worden. Het zijn twaalf korte gedichten, veelal in pastorale of aan het pastorale herinnerende trant, gericht tot vrouwen met namen als Amaril, Violier, Rozemeen, Roozemonst, (de versteende) Calliste, Phillis, Circe en maar eenmaal: Margareet. Ondanks het gebruik van veelal dezelfde stereotype motieven: het sterven van liefdesverdriet, verdrinken in tranen, verdriet als enige

vreugd, zijn ze vaak opmerkelijk direct in de uitdrukking van wat als werkelijke smart aandoet om de onbereikbaarheid van een vrouw. Hun inhoud is samen te vatten in de slotregel van een van deze gedichten:

Men zal tot beider roem aan alle kanten spreken:

Hy kon geen Vrouwe hart, zy wel een Manne breeken⁶²

Of hij nu met koude trots of, zoals in een enkel gedicht, zelfs met deernis wordt afgewezen, de dichter geeft steeds blijk van een opmerkelijke afhankelijkheid, deemoedigheid en soms zelfs van een onwaarschijnlijke slachtofferbereidheid; wanneer hij probeert haar te vergeten:

Ik kus een and're schoonte, een Hemel met twee starren;

Een Doolhof van Natuur om eeuwig in te warren

dan eindigt dit gedicht toch weer in de smart om haar verlies in de boven aangehaalde regels. 'WAARDE PHILLIS'⁶³ is de titel van het gedicht dat de hele groep vertegenwoordigt in de bloemlezing, (pag. 284) waar ook nog is opgenomen MYN VIOLIER',⁶⁴ waarin de dichter in overeenstemming met de spelregels zijn ondergang aankondigt, niet in zijn tranen nu, maar in zijn vuur, waarna hij Violier zijn ondergang laat betreuren op een wijze die hem een plotselinge wending in de laatste twee regels mogelijk maakt; tegelijkertijd geeft het gedicht duidelijk uitdrukking aan de ontoereikendheid in het liefdeleven van de dichter, die, hier door Violier als Narcissus aangesproken, meer gericht blijkt op een ander soort liefde, een liefde die 'om hoog gebout' is.

Wanneer deze gedichten waardeerbaar zijn, dan zijn ze dat als een expressie – dóór de stereotiepe motieven heen – van de gevoelens van de dichter, anders gezegd: in zoverre deze motieven op een dusdanige manier worden aangewend dat zij dienen tot uitdrukking van de gevoelens van de dichter en de uitdrukking daarvan dragen. Maar dan is het ook meteen een poezie die lijnrecht indruist tegen Van Swaanenburgs poetische ideaal: in wat hij zelf beschouwt als zijn ware poezie is hij al dichtend op weg naar een volstreckte zelfovergave, hier echter blijft hij bij zichzelf en blijft hij bepaald bij de smart om zijn ontoereikendheid in de liefde. In het ene geval zet zijn beleving zich uit middels zijn poezie, in het andere geval is het zijn beleving die direct zijn poezie motiveert; in het ene geval overstijgt hij zijn beperktheid, in het andere geval blijft hij bij zijn on-

toereikendheid bepaald. Voor wie de vervoering ziet als een voor de ervaring bereikbare realiteit, is het begrijpelijk dat Van Swaanenburg én poetisch én persoonlijk zich deze richting kiest.

Een enkel woord nog over zijn satirische en anekdotische verzen. Het zijn achttien 12-regelige gedichtjes in alexandrijnen weer, alle in gepaard rijm, vrijwel alle met zes rijmklanken met uitzondering van het laatste. Puntigheid, die ik als het doel en de maat beschouw van dergelijke poëzie, kan bereikt worden door een hechte, gesloten structuur. Het is duidelijk dat het rijm-schema in deze gedichten daartoe weinig bij te dragen heeft, in sommige van deze gedichten echter is zo'n doorgewerkte, sluitende structuur, die het gedicht

'rond' maakt, aan te wijzen. Het gewenste effect van pittigheid bereikt hij daar door de 12 regels in drie inhoudelijk onderscheiden delen te organiseren, soms zelfs - en dat geeft hier de beste resultaten - in delen van vier regels, waarbij het derde deel dan een concluderende, afrondende functie krijgt. Een voorbeeld van een daardoor mijns inziens geslaagd gedicht is het vijfde van deze groep: 'Op zeker

LEUVENS HOOG-LERAAR, Die zyn Party, met Schelden zocht te Overdwarszen',⁶⁶ een gedicht dat ook door zijn onderwerp wel bij uitstek Swaanenburgs is (bloemlezing, pag. 286). Een andere mogelijkheid om het gedicht rond en pittig te maken is de woordspeling, door Van Swaanenburg aangewend bijvoorbeeld in het begin van het zestiende gedicht 'OP EEN Spaanschen DON'⁶⁶:

Inbeelding is een kwaal, daar duizenden van sterven,
En nog wil niemand niet die malle ziekte derven:
Een ieder pogt met Wat, en 't meeste Wat is Niet,
En die het Niet niet kend meent dat hij 't meeste ziet

Woordspelingen op 'verkeer' (het verkeerbort is een soort tric-tracspel) beheersen het gehele laatste gedicht: 'GEUSE AANMERKINGEN, Op een PAAPS VERKEER-BORT, Of de TYTKORTINGE der DEUCALIONIETEN'⁶⁷ (bloemlezing, pag. 286). Na deze korte gedichten volgen nog twee 'VAARSJES: Geschreven achter twee Kleine LANTSCHAPJES, Door my Geschildert, ten dienste, en vermeerdering van het KUNST-KABINET Van den Heer FRAULA, &c. tot Brussel'.⁶⁸ Deze versjes die de bundel besluiten zijn met hun vier regels de kortste tevens van deze bundel en ze munten uit door puntigheid. Beide nam ik over in de bloemlezing (pag. 287).

In de laatste twee groepen gedichten van de Parnas hanteert Van Swaanenburg een ander poetisch beginsel dan in de eerste groepen: dat van de zelfexpressie en van de puntigheid, en het is opmerkelijk hoezeer hij daarbij aansluit bij de achttiende-eeuwse poeziepraktijk: stuk voor stuk zijn het gedichten die in een bundel van een erkend achttiende-eeuws dichter niet zouden misstaan. Bij de puntgedichten is de keuze van het genre zelf bijna al een bewijs van aangepastheid aan zijn tijd, bij de minnedichten is het zijn gebruik van de pastorale verbeeldingswereld en de daarin gebruikelijke motieven in plaats van de vrije, op intensiteit gerichte beeldspraak en versopbouw, waardoor hij zich aanpast aan de geldende smaak. Waar hij deze beginselen niet hanteert, en dat is in die gedichten die niet alleen groter zijn in aantal, maar ook belangrijker als exponenten van Van Swaanenburgs dichterschap, is in het algemeen de vervoering zijn poetisch beginsel – een beginsel dat als zodanig ook steeds herkenbaar is in die gedichten, ook daar waar die vervoering al bij voorbaat door de dichter wordt uitgesloten. Het komt een enkele maal voor dat een op dit beginsel gebouwd gedicht niet toekomt aan de verwerkelijking daarvan en als gelegenheidsgedicht alleen een uiting van persoonlijke sympathie voor de aangesprokenen blijft; als sympathieke mislukking kan zo'n gedicht dan nog wel aan zijn doel beantwoorden.

Een enkel maal ook kiest hij de weg van de didactiek en gebruikt hij het gedicht als aanleiding om een brede schildering te geven van zijn filosofische leer; een enkel keer ook, in het verjaardicht op Agatha van der Myn, bepaalt het pastorale de sfeer van zijn gedicht, hier niet om daarin zijn zelfbeklag vorm te geven, maar om objectiever, in een pastoraal-mythologisch tafereel, de schoonheid van Agatha te kunnen bezingen. Er bevindt zich echter in de groep gelegenheidsgedichten één gedicht dat zich op veel spectaculairder wijze onttrekt aan het beginsel van vervoering dat in deze groep domineert. Het is een 'BLYK VAN LIEFDE EN KINDERPLIGT, Opgesteld ter Verjaaringe van myne lieve en waarde Moeder MARGARETA VOSTER,

Weduwe van CORNELIUS van SWANENBORG'⁸⁹ (bloemlezing, pag. 287). Een uitzondering is het alleen al omdat hij in al die gevallen waarin zijn poezie niet de vervoering zoekt, maar de directe persoonlijk-lyrische uiting, de wereld van de pastorale en de daarin gehanteerde motieven binnenstapt. Hier echter staat tegenover het

ontbreken van enige gerichtheid op de vervoering niets dan alleen het onderwerp zelf. Wanneer gezegd mag worden dat in zijn minnedichten de inhoud van de persoonlijke beleving de plaats inneemt van de belevingsinhoud van de (op te roepen) vervoering, dan kan men vermoeden welk een belevingsintensiteit aan dit gedicht, waarin hij zich nog zoveel directer en onmiddellijker uitspreekt, ten grondslag ligt. Die belevingsintensiteit waartoe door vergelijking kan worden geconcludeerd, bewijst zichzelf overigens: het gedicht is mijns inziens overtuigend door zijn gaafheid, het is van een simpele directheid en een schijnbaar terloopse maar fraaie doeltreffende opbouw die voor zichzelf spreken. Het is zo helder en innig als een goed achttiende-eeuws vers maar zijn kan, of zijn moet.

Achttiende-eeuwer als hij is, kiest Van Swaanenburg niettemin voor een poezie die voorbij gaat aan wat zijn tijd ideaal stelt. Die keuze is des te verwonderlijker naarmate we constateren hoe achttiende-eeuws hij eigenlijk is. Hij is dat waar zijn onderwerp, beter zijn emotionele verhouding tot het onderwerp hem tot een andere poetische behandeling aanleiding is dan in zijn op vervoering gerichte poezie. Technische gemakzucht die hem een vrije experimentele verbeelding en versbouw zou doen kiezen boven de gebonden stijl van zijn tijd is geen verklaring: de uitdrukkingsmiddelen die hij hanteert functioneren bij zijn poetisch ideaal zoals we zagen. Bovendien beschikt hij moeiteloos over alle technische middelen die zijn tijd aanwendt: de versmaat is in het algemeen weinig gevarieerd, maar de alexandrijn die hij meestal gebruikt, hanteert hij alsof hij erin spreekt en hetzelfde geldt voor het rijm. Dat hij bovendien ook anders kan bewijst hij terloops in een poetische dialoog tussen Damon en Cloris, waaruit een treffend staaltje van poetische kunstvaardigheid werd gelicht voor de bloemlezing (pag. 288). Het sonnet is een gemakkelijke spelvorm voor zijn dichtsterk kunnen: bij de dood van burgemeester Van Stryen bijvoorbeeld schrijft hij er negentien en ze vormen een hele aflevering van *De Herboore Oudheid*⁷⁰; verschillende van zijn inleidende gedichten in dit weekblad zijn ook sonnetten en hij hanteert deze vorm zelfs als bladvulling, zoals waar hij zijn aflevering besluit onder het opschrift *TOEGIFT* met 'drie Klinkdigtjes, ons by het lezen der Courant, *ex tempore*, uit de pen gerolt'⁷¹: het is voor hem een spel dat hij beheerst, en zo nu en dan best wil beoefenen om daarmee consideratie met zijn pu-

bleik te betonen, maar het is en blijft voor hem 'bijwerk'; zoals het hem ook mogelijk is zijn poezie-technische vaardigheid om te keren tot de anti-poezie van het knittelvers.⁷² Onuitputtelijk is zijn gevoel voor de woordspeling: het spel met inhoud en vorm van het woord; talloze plaatsen zijn aan te wijzen waar hij terloops hiervan gebruik maakt: 'Op 't Paerlenmoeder schuld van Amarillis borst',⁷³ 'vuur, dat heftig watertand',⁷⁴ Zouw Bato's water Leeuw niet [...]

schudden trots een zon de maanen van zyn nek'⁷⁵ en waar hij een dichter ironiseert die 'Meer goude vaarzen kalft, dan Neêrlands beste Koe',⁷⁶ de talloze gevarieerde omspelingen van de woorden kruis en munt, waarnaast dan weer gedichten staan die in hun geheel door de woordspeling bepaald zijn zoals sommige van de eerder genoemde satirisch-anekdotische verzen in zijn Parnas, zoals ook zijn verklaring van de titelprent in De Herboore Oudheid, die hier als illustratie is opgenomen. Al dit gedetailleerde en geraffineerde spelen met mogelijkheden van vorm en inhoud beheerst hij, zonder dat het een wezenlijke component is van zijn dichterschap. Voeg daarbij zijn werkelijk ontzagwekkende eruditie op het terrein van de mythologische verbeelding en het gemak waarmee hij die toepast in zijn poezie, dan lijkt aan alle voorwaarden voldaan voor de ontwikkeling van een dichterschap geheel in de geest van zijn tijd.

Tot in de manier waarop hij zich verdedigt tegen zijn critici, toont hij zich achttiende-eeuwer. Voorafgaande aan zijn behartenswaardige uitspraak: 'Het is niet genoeg een perzoon, of zyn werk voor dol uit te kreiten, om dat men, op laage zoolen tredende, niet kan zien wat agter de verbloemde woorden voor een meening verborgen zit', omschrijft hij de goede critici als 'mannen, die onpartijdig, als bekwaame Hoveniers, de ruspen, zwarte vliegen, en schadelijke wormen uit de beste tuinen dryvende, geen planten, en struiken verstikken, voor datze de eigenschap, aart en vrugten der zelve met bescheidenheit hebben onderzocht. De onbekenste gewassen hebben veelmaal de heilzaamste zappen, en in de allervarst schynende takken nestelen doorgaans de helklinkenste Nagtigalen'.⁷⁷ Dezelfde aandacht eist hij voor het vreemde, onbekende als men doorgaans geeft aan het bekende, maar tegelijkertijd verwacht en vraagt hij dat vreemde te benaderen met dezelfde gedetailleerde en op zuivering van het vers gerichte kritiek die typisch achttiende-

eeuws is. Zo is het dan ook niet verwonderlijk meer hem de taalzuivering die de Fransen bezig houdt, te zien prijzen, al is dat dan tevens een gelegenheid voor hem om de Nederlanders te honen omdat zij afhankelijk zijn van het Franse voorbeeld: 'Onze Latynse natie is verdoemt gek, dat ze al haar doeningen schikt na vreemde modens. Die van andere contryen zyn wyzer, inzonderheid de Franze, ik wil zeggen de Griekze. Want die lagchen met al dat geene, dat niet met hunne vindingen stemt. Die avanceeren van uur tot uur met hunne klanken te zuiveren, terwyl de Latynen, door de overstroming der Gotten zo prop vol vieze toonen zyn, als of zy de verwarring der spraaken op Babels tooren hadden gepagt' en hij voerspelt 'dat het verheeven zuiver Latyn, door de Grieken bespriet, zal vervallen tot dezelve laagte, die het van honderd jaaren, en meêr onderworpen was'.⁷⁸ Niettemin blijft poezie voor hem iets anders dan wat hij om zich heen als zodanig vindt gepresenteerd: hij vindt ondanks alles waarin hij bij zijn tijd hoort, voor zijn poetisch beginsel geen aansluiting in de poezieopvatting en -praktijk van zijn eigen tijd.

Zijn ideaal acht hij gerealiseerd in de zeventiende eeuw: 'De invloeiende ziel der starren, of de hemelse Poezy, die ten tyde der Grieken G(od)delyk zynde, in den Tempel snorde, dat dak, en pylaars schudde, en bij de Latynen langs marmere trappen het fiere Kapitoel in streefde, ja onder Bato's Leeuwen nog weinig tijdt gelede haar kruin ten wal uitstak, als een Herkules die draaken kneust, doe Hooft, Vondel, Antonides, en meêr andere helden gelauwert, met een onweêrstanelyk vuur, de borsten pramde van den Helicon, dat ik wenste geboren te zyn, om in die lieve bespiegelingen alle myne zorgen te verliezen'.⁷⁹ Nu echter is er niets meer te vinden in Nederland 'dat tans ongemeen mag genoemd worden, dewyl de beste die hier opdaagt, een naaaper van Antonides snaaren schynt te weezen, en nog ver ontbloot van de invloeyingen van Joost van den Vondel, hier en daar zyn Poppewinkel doorkneet, met de beste dreunen van Jan Vos'. De oorzaak van dit verval wordt in ditzelfde fragment ook door hem aangewezen op een wat genuanceerder manier dan in een uitval tegen de lettervitte-rij: 'Dit is de grootste reeden van het verval der kunst, dat men niet de natuur zelve behartigt, maar alleen agt geeft op die dingen, die 'er uit gebooren zyn. Een Poeet die goed is volgt het goede,

tot dat hy door dat spoor in den ruimen Oceaen zinkt van Faebus bronnen, waarin geen gronden te vinden zyn, die ons de voorbeelden van andere hebben geleert'.⁸⁰ Dat men bovendien Vondel meende te kunnen verbeteren, acht hij helemaal ongehoord en zo spreekt hij dan ook van 'het engelagtig kwylen, rymen, en lymen van onze snotnikkertjes, die het *Michaelse* schild van *Vondel* zelfs zoeken te verduuren, met Luciferse lettervitteryen van den Mecchelsen David'.⁸¹ Wat hij hier zegt sluit prachtig aan bij het beeld van de achttiende eeuw dat men in de oudere literatuurgechiedenis kan aantreffen en waarmee nog steeds niet grondig is afgerekend.

Zodra we aannemen dat de achttiende-eeuwse literatuur een eigen identiteit bezit waardoor zij zich in normen en idealen onderscheidt van wat voorafging en wat volgt, en waardoor we er niet meer langs kunnen haar van uit zichzelf te benaderen en te begrijpen, dan krijgt de term navolging onmiddellijk een andere kleur: de achttiende-eeuwse navolging van zeventiende-eeuwse voorgangers hoeft dan niet noodzakelijk inauthentiek, slaafs en formalistisch te zijn, zij kan inhouden dat men al a priori wist deel te hebben aan wat men navolgde. Dat betekent dan dat men in zijn navolging van de zeventiende-eeuwer, die 'de natuur zelve behartigt', niet 'alleen agt geeft op die dingen, die 'er uit geboren zyn', maar dat men daarmee ook zelf die natuur behartigt. Die natuur, de bron die door de zeventiende-eeuwers werd ontdekt en aangeboord, is dan voor de achttiende-eeuwer een vanzelfsprekende gegevenheid geworden, waarvan hij op een vanzelfsprekende manier uit kan gaan in zijn navolging, en waarvanuit hij, de zeventiende-eeuwers navolgend, hen tevens weet te kunnen corrigeren.

Als er iets duidelijk is geworden nu uit de behandeling van Van Swaanenburgs poezie, dan is het wel dat juist hem een dergelijke voor de achttiende-eeuwer gereed liggende relatie tot wat hij zelf noemt 'de natuur', ontbreekt: liever dan zich te bepalen bij zichzelf en zijn onmiddellijke belevingen, die hem overigens een poezie ingeven die op zichzelf al een demonstratie lijkt van de geldigheid van het achttiende-eeuwse poetisch ideaal, kiest hij voor een poezie van vervoering die niet gebouwd is op een al a priori voor de beleving gegeven relatie met de natuur, maar die poetisch die relatie juist werkwstelt; de poetische vervoering belooft hem een verruiming

van zijn werkelijkheidsbeleving, waarbij hij door het bereik van zijn beleving uit te zetten aan de beperkingen van zichzelf kan ontsnappen en de natuur in haar kern kan vinden; pas dan krijgt zijn poezie het autonome, objectieve karakter, dat de achttiende-eeuw zijn poezie al meteen tracht mee te geven. Alleen hierdoor is het in laatste instantie te verklaren waarom Van Swaanenburg zich van het in zijn tijd geldende poetisch ideaal moest afkeren om zich een ander ideaal te stellen, en omgekeerd waarom zijn tijdgenoten hem daarin niet konden volgen. Omdat deze verklaring van Van Swaanenburgs literaire isolement de werkelijke kern van zijn dichterschap raakt, kan zij op haar beurt als bewijs dienen voor de geldigheid van de hierboven gegeven en gehanteerde tekening van het achttiende-eeuwse literaire klimaat. Paradoxaal genoeg is het dan juist Van Swaanenburg door wie dat literaire klimaat toegankelijk wordt.

Wanneer Van Swaanenburg die vanzelfsprekende relatie tot de natuur die de achttiende-eeuw moet zijn gegeven, had gekend, dat betekent: wanneer hij een andere psychische dispositie had gehad, dan zou hij classicist zijn geweest zoals zijn tijdgenoten. Even duidelijk als het is dat de officiële literaire kritiek hem in zijn poezieopvatting en -praktijk niet kon volgen en afwees, even duidelijk is het dat hij wanneer hij als reactie op die kritiek verzet aantekent tegen de poezieopvatting en -praktijk van zijn tijdgenoten, geen betrouwbare informatie daarover verschaft; omdat hij op een 'dieper' niveau iedere aansluiting met wat zijn tijd beweegt, mist, kan hij in de nauwkeurige versbehandeling, in de kritische en corrigerende navolging van de grote zeventiende-eeuwers niets anders zien dan formalistische lettervitterij. Wanneer Van Swaanenburg op deze gronden het recht ontzegd wordt te oordelen over zijn eigentijdse literatuur, dan geldt dat tevens voor die literatuurhistorici die evenmin als hij in staat blijken aansluiting te vinden op dit niveau met het achttiende-eeuwse klimaat als een eigen tijd, op een eigen wijze bepaald door wat men een collectieve werkelijkheidsbeleving zou kunnen noemen en die daarom deze periode met vreemde, want niet aan dit klimaat beantwoordende literaire idealen en maatstaven moeten beoordelen. Ook elders zijn aanwijzingen te vinden voor de werkelijke inhoud van het beleven en van het literaire ideaal van die tijd. Jos van Dijk merkt in zijn studie over Huydecopers 'Proeve van Taal- en Dichtkunde': kritische opmerkingen en verbeterin-

gen bij de uitgave van Vondels *Herscheppinge* (1730), op dat de dichtkunst in deze tijd wordt gezien 'als een volmaaktheid, waarnaar alle dichtwerken meer of minder geslaagd streefden; een idee, welks tastbare verwezenlijking voorgangers en nakomers voortdurend moest verbinden in een gezamenlijke inspanning, waarbij de eersten als leermeester gerust door de laatsten, de leerlingen, mochten overtroffen worden. Huydecoper eiste enigermate voorbijstreving van de leermeesters, want de vooruitgang verplichtte ook hierin'.⁸² 'Hoogstratens werk op breder terrein voortzettend ontdekte Huydecoper dat zelfs bij de besten en meest geprezenen zoals Vondel en Hooft "het slechte en verachtelijke niet dan te veel" voorkwam'; zo 'bracht Huydecoper rustig verbeteringen aan in Vondels tekst, daarbij steunend op voorbeelden uit andere werken van de dichter, op welke plaatsen deze het volgens zijn beoordelaar beter gedaan had: Vondel mocht toch met Vondel in overeenstemming gebracht worden!' 'Zo'n grondig kenner van Vondels werk bleek Huydecoper, dat hij vol zelfverzekerdheid en gezag in een regel iets als drukfout kon gaan wantrouwen en durfde te verbeteren omdat het als het er stond beslist onvondeliaans was'.⁸³ Bij dit werk nu had Huydecoper niet Vondels oorspronkelijke versie tot zijn beschikking: 'Pas na de publicatie van zijn "Proeve" kreeg Huydecoper Vondels Handschrift ter inzage: tot zijn vermoedelijke triomf mocht hij toen bemerken dat verscheidene van zijn wijzigingen in Vondels tekst, "gissingen" zoals hij ze noemde, met récht verbeteringen heetten, eensluidend als ze bleken met wat Vondel geschreven had'!⁸⁴ Van een vanzelfsprekende relatie tot de natuur als grond van het achttiende-eeuwse beleven, wordt hier niet gesproken, althans niet rechtstreeks: 'Het "natuurelyk uitbeelden der zaaken" bleef de toetssteen voor de een, de opgave voor de ander, waarbij nog alleen het zich ontwikkelende begrip "natuur", gepaard gaande aan de evoluerende natuurbeschouwing, voor verschuivingen in de standpunten kon zorgen'.⁸⁵

Werkelijke tekening van het klimaat in zijn eigenheid, van een voor de achttiende eeuw kenmerkende werkelijkheidsbeleving, geven historici als Huizinga en De Vries, en zij geven een beeld daarvan dat volledig aansluit bij die klimaattekening waartoe ik hierboven concludeerde. Beiden waarschuwen voor overschatting van het vroeg-

achttiende-eeuwse rationalisme: 'Wie de achttiende eeuw als de tijd van het rationalisme ziet, vereenvoudigt het beeld te zeer'.⁸⁶ 'Niet de Rede, noch enige andere filosofische of religieuze factor beheerst het kultuurleven, maar wel ontleende het zijn kleur en beweging aan de volkomen oorspronkelijke verhouding tot de natuur'.⁸⁷ Het is allerm minst een periode van geestelijk verval: 'de geest vond bevrediging in de opbouw van het nieuwe natuurbeeld', noch van een verval der waarden: 'de achttiende eeuw vertoont integendeel een sterken zin voor de nauwkeurige waarneming der bijzonderheden, een groote liefde voor het reele object'.⁸⁸ Het woord 'rede' is veeleer een cultuurhistorisch kernwoord, het 'rationalisme' een houding, een praktische filosofie, een 'gezonde kijk op de dingen' en De Vries waarschuwt ervoor deze instelling een gebrek aan diepte te verwijten. Een bijna benijdenswaardige verbondenheid met de werkelijkheid, 'natuur' voor de achttiende-eeuwer, kenmerkt het beleven binnen dit klimaat: 'Voor het eerst klonk de roep niet meer: terug, maar vooruit! . . . Voor het eerst stond de menschheid in plaats van een gedroomd verleden een gedroomde aardsche toekomst voor oogen [. . .] Wanneer de Rede slechts de Natuur, die men nu kende en liefhad met een zuiverder liefde dan ooit tevoren, op haar paden volgde, zou alles goed zijn'; 'Zie daar', zegt Huizinga, 'de ethische kleur van het nieuwe wereldbeeld'. 'Wil men mij toegeven', vraagt hij, 'dat zij die van de kant der letterkunde of van de politieke geschiedenis zich in den geest der beginnende achttiende-eeuw trachten te verplaatsen, doorgaans dit grote nieuwe positieve feit van de opkomst der natuurwetenschap wel te weinig in het oog vatten?'⁸⁹

Paul Rodenko was bij mijn weten de eerste die ervoor pleitte het 'klimaat' van een periode (Huizinga's 'tijdgeest') methodisch te betrekken in de literaire geschiedschrijving. In zijn essay 'Litteratuurgeschiedenis: een pseudo-wetenschap of wij en de klassieken'⁹⁰ concludeert hij, uitgaande van een eigentijdse beoordeling van oudere literatuur, tot het bestaan en de invloed van een dergelijk klimaat, waarbinnen zich een 'critisch evenwicht' ontwikkelt dat de waardering van literaire kunstwerken uit het heden bepaalt en dat tevens verantwoordelijk is voor een waarderende selectie van literatuur uit vroegere perioden; de hierin aansprekende werken noemt hij 'klassiek', wat daar buiten valt 'historisch'; met de verandering

in het eigentijdse klimaat, verschuiven ook de 'klassieke' en 'historische' kunstwerken voor de waardering. Alleen binnen zo'n klimaat, dat 'existentieel bepaald is en een modus van menselijk zijn vertegenwoordigt, en in het zich daarbinnen manifesterende literaire kritisch evenwicht, spreekt een literair kunstwerk aan, gaat er een existentieel appel van uit.' Wil de literatuurgeschiedenis derhalve 'in contact blijven met het wezenlijke, het eigenlijke van de literatuur, dan zal zij haar uitgangspunt existentieel, niet historisch moeten noemen'. Alleen vanuit 'onze eigen literaire existentie, van onze eigen geëngageerdheid, onze eigen "gegrepenheid" uit' dienen de 'klassieken' benaderd te worden. Aangezien 'klassieken' in dit verband betekent: werken uit het verleden die ons in deze tijd aanspreken, zal dat niet moeilijk zijn; het 'appel' dat van dergelijke 'klassieken' in onze tijd weer uitgaat, moet wel verklaard worden uit een zekere mate van verwantschap tussen ons eigentijdse klimaat en het klimaat waarbinnen deze 'klassieken' ontstonden en als kunstwerk appelleerden. Rodenko's uitgangspunt kan dan echter ook in veel algemener zin op de literaire geschiedschrijving worden toegepast; alleen tegen de achtergrond van het 'klimaat' van een voorbijgeperiode, waartoe inleving, desnoods terugleving in dat klimaat voorwaarde is, kan de werkelijke, Rodenko zegt 'existentiele' betekenis van het literaire transparant worden gesteld.

Wie achttiende-eeuwse literatuur literair-kritisch wil benaderen, en wie niet zonder meer van uit zijn eigen klimaat en het daarin geldende 'kritisch evenwicht' door die literatuur wordt aangesproken, dient dan eerst pogingen aan te wenden om deze periode als 'eigen tijd' voor zichzelf beleefbaar te stellen, voor hij gevaar loopt die literatuur, onbegrepen, te lijf te gaan met maatstaven waaraan zij niet eens bedoelt te beantwoorden. Een literatuur die in haar eigen tijd begrepen werd, wil ook vanuit haar eigen tijd begrepen worden. In plaats van de literatuur historisch uit de literatuur te verklaren, zal de literatuurhistoricus moeten proberen literaire 'periodes' die zo'n 'kritisch evenwicht' kennen, te isoleren en de literatuur daarin te benaderen tegen de achtergrond van het klimaat van die periode; historische continuïteit is niet zozeer in de literatuur te vinden als wel in de ontwikkeling van het ene klimaat tot het andere, dat wil zeggen in de ontwikkeling van de collectieve werkelijkheidsbeleving

die als zodanig object van onderzoek is van een (historische) cultuurpsychologie.

Dat zo'n benadering van een tijdvak niet alleen noodzakelijk, maar ook mogelijk is blijkt impliciet uit de eerste regels van Buytendijks 'Psychologie van de roman': 'De volle betekenis, die een begrip in een bepaalde periode van de cultuur bezit, verstaan wij slechts volledig door ons deelnemen aan de voor deze periode kenmerkende vorm van het menselijk bestaan' en even verder: 'Zo is er niet een voor alle tijden geldende inhoud van de begrippen kunst en wetenschap'⁸¹ Wie op deze basis kan doordringen tot wat een literair werk bedoelt te zijn, hoeft geen maatstaven te ontleenen aan wat buiten het betreffende literaire klimaat ligt, om het werk of beter de functie van ieder constituerend element daarin aan zijn bedoeling te toetsen, met andere woorden om tot een werkelijk literair oordeel te komen.

Voor wat het werk van Van Swaanenburg betreft, lijkt deze theorie haar waarde bewezen te hebben: het verzet van Van Swaanenburg tegen de literaire idealen van zijn tijd bleek eerst integraal en vanuit de kern van zijn eigen dichterschap gemotiveerd en verklaard te kunnen worden tegen de achtergrond van het klimaat van zijn tijd: in de achttiende-eeuwse opvatting en beleving van de 'natuur' is de sleutel te vinden tot dit klimaat, zowel als tot het verzet van Van Swaanenburg. De literatuurhistoricus nu die de eigenheid van dit klimaat niet onderkent, ziet zich in feite genoodzaakt bij zijn oordeel aan te leunen tegen de grote cultuurbewegingen die het omsluiten: renaissance en barok enerzijds, romantiek en (laat-achttiende-eeuwse) nationalisme anderzijds, en die bij zijn behandeling van deze periode aan elkaar te praten. Serrarens, die in Van Swaanenburg 'een laatste verdediger' zag 'op de bres van het monumentale gebouw [der barok], dat van alle kanten bedreigd werd', voor wie bovendien 'de houding van Van Swaanenburg' bewijst, 'dat de maximen van classicisme en Aufklärung te tyranniek waren om niet al een sterk verzet in eigen tijd te verwekken', merkt op: 'Zijn werk bewijst de natuurlijkheid en algemeen menselijkheid der romantiek'⁸²; maar met het onttrekken van dit werk aan het klimaat waarbinnen het ontstond, met het bepalen van zijn betekenis door middel van een waardering die vreemd is aan dit klimaat, bleek ook een integrale behandeling daarvan onmogelijk: omdat er

elementen in dit werk zijn die zich aan deze beoordeling onttrekken, moest Serrarens de schijnbare innerlijke tegenstrijdigheid daarvan herleiden tot een pathalogische gespletenheid van de schrijver.

Al zijn dan bij de beoordeling van wellicht minder complexe figuren als Van Swaanenburg de bezwaren minder duidelijk van een traditionele methode waarin het 'klimaat' als waardebepalende factor ontbreekt, toch meen ik nu op grond van het voorgaande een op zijn minst theoretische correctie te moeten voorstellen. Het is immers opmerkelijk dat niet het achttiende-eeuwse klimaat zelf, maar de stromingen die eraan voorafgingen en liever nog die erop volgen, in het algemeen de termen leveren waarin zich de waardering voor een dichter uit deze tijd laat uitdrukken. Zo waardeert Asselbergs Poot aldus: 'Laatste der grote klassieken, indien men wil, was hij de voorloper der grote romantici'⁹³, Geerars noemt hem de eerste dichter, 'in wie zich de wezeneseigenschappen van de romanticus, zij

het nog slechts in aanleg, vertoonden'.⁹⁴ Naast de fijnzinnige Poot, is nu Van Swaanenburg voor hem niet zozeer een pre-romanticus als wel, met de op het innerlijke gerichte pietisten, reformaters en collegianten, een bondgenoot van Campo Weyerman en andere voorlopers van het latere rationalisme in de grote strijd tegen de verschavende, hersmedende en verrijmende dichtgenootschappen.⁹⁵ Mej. Prinsen, die klaagt over de verlamdende werking van het objectieve karakter van het classicisme,⁹⁶ treft 'een waardevol en door-

leefd classicisme' aan bij Lambert ten Kate en noemt hem nu modern in zijn tijd omdat hij natuurlijkheid en eenvoud eiste.⁹⁷ En als Langendijk of Van Effen waardeerbaar zijn zonder nu direct vertegenwoordigers te kunnen heten van de preromantiek, dan kan men hen altijd nog voorlopers van het realisme achten.

Het gaat hier nu om de wijze waarop en de termen waarin men zijn waardering uitdrukt. Wie zijn waardering voor een literair werk motiveert op daarin te isoleren mooie eigenschappen, waardeert alleen die mooie eigenschappen maar men beoordeelt daarmee niet het werk naar wat het in zijn totaliteit bedoelt te zijn: een dergelijke behandeling houdt in dat andere eigenschappen die het werk in zijn totaliteit mee constitueren in die waardebepaling worden verdonkeremaand. Dat zijn dan in werk uit deze achttiende eeuw natuurlijk precies die eigenschappen waarin het toont te wortelen in het klimaat van deze tijd. Lambert ten Kate die natuurlijkheid en eenvoud

eist, formuleert hiermee de eisen van het classicisme zo goed als wanneer hij 'het denkbeeldig schoon' ideaal stelt 'door verstandige verkiezing' en wanneer hij verklaart tegenstander te zijn van al te veel 'vuur, dat zonder intooming uitspat',⁹⁸ want rede en natuur zijn voor de achttiende-eeuwer (nog) niet elkaars tegengestelden; Ten Kate stelt zich als uitgangspunt bij zijn werk 'een nauwkeurige opmerking op de algemeene orde der Natuur'⁹⁹: de rationele behandeling van het materiaal is gemotiveerd in de orde die de natuur zelf vertoont, het gedicht als rationeel opgebouwd organisme is gesublimeerde organische natuur. Wie bij hem een tegenstelling vermoedt tussen redelijkheid en natuur of gevoel moet die zelf construeren. David van Hoogstraten die Ten Kate zeer bewonderde, stelt geen andere eisen: 'Zuiverheid van stijl, het passende van beelden en uitdrukkingen, was een voorwerp van Hoogstraten's voortdurende opmerkzaamheid'.¹⁰⁰ Van Effen kan zich permitteren het type van de familie-poeet te ironiseren, dat houdt niet in dat hij zich van de literaire idealen van zijn tijd zou wensen te distantieren: in de Poetenstrijd kiest hij de kant van de Frans-classicisten. Langendijk, die in zijn Voorrede tot Het Wederzyds Huwelyksbedrog 'gaern het oordeel van alle kunstkenneren' zegt te horen, al spreekt hij spottend over 'vitters die de zaaken over 't hoofd zien, en aan de woorden knabbelen', die bij zijn waardering, van Hoofts Warenar en Bredero's Spaanschen Brabander het voorbehoud maakt dat 'de schikking dezer spelen in dezen tijd gebreklyk is', acht 'de naauwkeurigheid der letterkonstenaars' een onmisbare eigenschap en hij meent dat 'die konst een wezenlyk sieraad der Poezy is', zo zelfs 'dat men hier in niet te naauwkeurig weezen kan'.¹⁰¹ Waar de taalkundige detailkritiek in dienst stond van het ideaal van de volmaakte dichtkunst, een taal beoogde die in zichzelf poetisch was, kan Langendijk ook vol waardering spreken over de 'opbouwers onzer taale', waaronder hij ook David van Hoogstraten noemt. Zo is ook Poot een groot bewonderaar van David van Hoogstraten,¹⁰² zowel als van Huydecoper: in het Huydecoperarchief bevindt zich een brief uit Abtswoude gericht aan de man die hiervoor werd beschreven als een personificatie van het literaire idealisme van deze tijd, waarin Poot op bijna beschamend-onderdanige wijze zijn dankbaarheid betuigt voor een opdracht.¹⁰³ Het hoeft dan ook niet meer te verbazen wanneer men in hetzelfde archief brieven aantreft uit de vriendenkring van Van Swaanenburg:

Vrijhoff toont zich in een brief van 22 juli 1737 aanhanger van het ideaal der zuivere taal, niet alleen uit literaire of taalkundige maar zelfs uit democratische overwegingen en hij laat zien hoe totaal de vervulling van dat ideaal hem aanspreekt: 'Luiden, die weeten hoe zwaer het zy de Satyrae Horatianae, in goet Nederduitsch, siere-lyke en vloeiende vaerzen, zodanig te vertalen, dat ze van ongetletterden zelfs kunnen verstaen worden, zullen Uw Edl. ten hoogsten admireren en prijzen'. P. Zweerts, die Vrijhoffs omgang met Van Swaanenburg leek te betreuren, is ook aanwezig; hij reageert op 10 oktober 1729 op een gunstige beoordeling door Huydecoper van zijn werk en op toezending van diens Aenmerkingen op Vondels Herscheppinge aldus: 'Wy zien met verbazing welke grove fouten het doorzichtigen oog Uwer weled. zomtyts ontdekt in den groten Leidsman der Nederduitsche Poeten, want ofschoon wy noit van hem gevoelden, het geene zommige roomschgezinden van hunnen Paus denken, echter hadde ik noit verwacht hem van zoveel misgrepen te kunnen overtuigd zien, dewelke ter Proeve zyn gebragt op den Toetsteen eener zo nette en naukeurige opmerkinge. Uweled. die zich aldus veelustigd in den Helikonschen beemd met het beschouwen en zuiveren der welriekenste en uitgelezenste bloemen, dewelke eenigszins met onkruid bezet zyn, oordeelt echter te gerustelyk van myne geringe en aenkomende zangeresse [muze], doch het zal my aensporen om al verder myne poginge te doen, ten einde zij na deezen zuiverder klanken koome te slaen, te meer nu wij door Uweled. een licht ontdekken dat ons op den weg naar den zangberg een vroolyker geleide geeft'. Vrijhoff en Zweerts maken deel uit van het dichtgenootschap *Ars Usu Juvanda*, waartoe behalve een andere jeugdige vriend van Van Swaanenburg: Jacobus van der Streng, onder meer nog Lambert van den Broek of Paludanus behoorde. Ook de laatste is vertegenwoordigd in dit archief en wel met een verzoek in dichtvorm (1730) aan Huydecoper om zijn vertaling van *Paradise Lost* te corrigeren:

Gedoog, Weleed'le Heer! dat ik u af moog vraagen,
 Wat uw doorzichtigst oordeel wraakt;
 Wat dicht verandert, of vermaakt;
 Hoe dit, hoe dat, zo 't was verbeterd, zou behaagen
 Bestraf wat hard is of verminkt.

Vertoon my wat niet voeglyk klinkt :
Waar Styl en kunst ontbreekt, streep woorden zonder krachten.
Verwerp al 't geen oncierlijk staat ;
Wat hinkt, of kruipt, of kwalijk gaat
en verder :

Welaan, mijn Toeverlaat en Lof!
Beur, beur mijn Zangnymph uit het stof;
Op dat haer vaerzen glad en zuiver moogen vloeijen,
En zij een echte Dicht-taal zing,
Haar welde weeldrigheid bedwing

Huydecopers hier eveneens aanwezige 'Aantekeningen, en Berispin-
gen gemaakt op de berymde vertaling van Miltons Parady's Ver-
loeren; berymd door L. Paludanus gemaakt ten verzoeken van den
Rymer zelve', lopen niet verder dan boek I, maar getuigen van
een nauwkeurigheid die alleen mogelijk is bij een zeer liefdevolle,
zeer bewonderenswaardige toewijding.

Een brief van Langendijk, een gedicht van Jan van Hoogstraten
(Veniam Pro Laude), Huydecopers aantekeningen bij David van
Hoogstraten's 'Aenmerkingen over de geslachten' en bij Lambert ten
Kates 'Aanleiding tot de kennis van het verhevene deel der Neder-
duitsche Sprake': Van Swaanenburgs vroegere vrienden zowel als
zijn verklaarde tegenstanders vindt men verenigd in dit archief rond
een man die niet minder dan David van Hoogstraten de verpersoon-
lijking mag heten van de literaire idealen van die tijd.

Van Swaanenburg, die die idealen niet kan delen, staat alleen; ook
hij is in dit archief te vinden niet als bewonderaar van Huydecoper,
maar met de kritiek van de buitenstaander op diens beleid als
schouwburgregent in een aflevering van De Vervrolykende Momus
van 8 september 1727, waarin hij zich keert tegen de verfransing
van het toneel en het laten optreden van Franse toneelspelers in de
Amsterdamse schouwburg. Zijn waarheid, die zo waar is als zijn be-
staan, is een andere :

Neen, Bokjes, neen, de ziel der waare Zanggodinnen
Is enkel kwik van geest, die door een nieuwen trant,
Uit Delphos vraagbaak spat, in half verrukte zinnen,
Met zulk een heeten gloed, dat zelfs het ys verbrand¹⁰⁴

Hij weet ook dat hij niet anders kan en zo bitter als hij zich keert
tegen het vanzelfsprekende literaire gezag waarmee men hem op de

onmogelijkheid van zijn dichterschap wijst, zo pijnlijk is hij zich van zijn isolement bewust:

Lag, Mydas, lag, ei trek den bek nu tot aan de ooren.
Om dat een Swaanen neb een and'ren toon verkiest,
Als Uil, en Spreeuwen steeds doen uit hun ratel horen
[...]

Bulkt Stieren, loeit en bulkt gy buffels in het digten,
Van wulpse vreugt om dat ik schyn van elk veragt¹⁰⁵

Niet eens als zelfexpressie, maar als zelfvervulling is zijn poezie levensnoodzaak voor hem; zo bewonderenswaardig als een Huydecoper om zijn toewijding, zo bewonderenswaardig is Van Swaanenburg om de moed en vasthoudendheid waarmee hij zichzelf en zijn anders-zijn poneert en tracht te vervullen in zijn poezie:

Wy zetten 't op Gods henkst* met spooen naar 't gestarnt.
Nog duik ik liever neêr, in 't midden der orcaanen,
Naar 't Paduaanse zog,* als schempers spot te zyn:
Want Cygnus* zal, ô volk, haast door zyn held're traanen
Verwizelen in glas van 't eeuwig cristallyn¹⁰⁶

Zo is Van Swaanenburgs werk meer dan wat de tijdgenoot erin zag, de literatuur van zijn tijd ook meer dan het lege formalisme dat Van Swaanenburg erin zag. Hoezeer ook op elkaar betrokken, zij laten zich voor een literair waardeoordeel niet aan elkaar meten. Bij de bepaling van de waarde van Van Swaanenburgs werk is er behoefte aan een karakteristiek die zijn houding in de tijd bepaalt zonder hem weer in te delen bij een voorafgaande of volgende periode, een karakteristiek die in zijn algemeenheid niet historisch gebonden is, maar die doordringend tot de kern van zijn houding in zowel erotisch, religieus-filosofisch als poetisch opzicht het mogelijk maakt om de eigenheid van zijn literaire verschijning te onderkennen als het resultaat van een samenspel tussen zijn houding en het klimaat van zijn tijd. Een dergelijke karakteristiek is te vinden in het begrip manierisme. 'Het onderzoek naar het Manierisme in onze letter-

kunde moet nog beginnen', aldus C. M. Geerars in een artikel over Poot, in wiens werk hij onmiskenbaar manieristische aspecten onthult. Hij baseert zich daarbij op Hockes grondige studie over

* *Gods henkst* Pegasus, *Cygnus* de zwaan, 't *Paduaanse zog* I aeton stortte na zijn avontuur met de zonnnewagen neer in de Eridanus of Padus, de Po

het manierisme in de Europese kunst: Die Welt als Labyrinth, waaruit hij onder meer de uitspraak aanhaalt dat Holland 'zeitweise im 17. Jahrhundert zu einem Eldorado für Manieristen ganz Europas geworden war' en 'Holland ist – auch in der Literatur – eine Schatzkammer für einen "puritanischen" Manierismus nordischer Art'.¹⁰⁷ Op zijn beurt blijkt ook Hockes werk een schatkamer, waarin ook werkelijk alle kenmerkende eigenschappen van Van Swaanenburgs dichterschap en persoonlijkheid te vinden zijn. Met enkele citaten die Van Swaanenburgs manierisme bedoelen te demonstreren, is het mogelijk tevens een samenvattend overzicht te geven van deze eigenschappen zoals die hier achtereenvolgens aan de orde werden gesteld.

Het begrip manierisme werd door Hockes leermeester Curtius ingevoerd als 'eine Konstante der europäischen Literatur', als 'die Komplementär – Erscheinung zur Klassik aller Epochen'; het verdient de voorkeur boven woorden als Barok omdat het 'nur ein Minimum von geschichtlichen Assoziationen enthält'.¹⁰⁸ Waar het manierisme ook optreedt, aanvankelijk is het steeds classicistisch gebonden, 'verstärkt dann ihre "Ausdruckszwang" [...] Sie wird also "expressiv", schliesslich "deformierend", "surreal" und "abstrakt"'.¹⁰⁹

Kenmerkend voor het manierisme, ook in de literatuur, is de neiging 'entfernteste Zusammenhänge mit einander zu verbinden',¹¹⁰ verbinding maar geen oplossing der tegenstellingen 'zugunsten einer harmonisierenden Ideal-Vorstellung im klassischen Sinne'.¹¹¹

'Nach Tesauro entspricht diesem Stilmittel in den Architektur die Illusionsperspektive' en hij meent dan ook 'man soll auch schreibend "perspektivische Durchblicke" schaffen'.¹¹² Evenzeer kenmerkend is het extreem metaphorisme; volgens Tesauro weer is de dichter degene die 'alles in alles verwandeln kann',¹¹³ ook zichzelf en dit 'Sich-Verwandeln-können' betekent dan tevens 'erotische Ambivalenz, Vertauschbarkeit sozusagen der Geschlechts-Merkmale, Homoerotik beider Art'.¹¹⁴

De voorstelling en de beleving van 'Die Welt als Labyrinth' sluit hierbij aan: 'Der Umweg führt zum Mittelpunkt. Nur der Umweg führt zum Volkommenheit'.¹¹⁵ Gedreven door een 'Sehnsucht nach dem "Verlorenen Paradis"', is men als de surrealisten, erop uit in een spel van illusies dat punt te bereiken 'wo Leben und Tod,

Wirkliches und Vorgestelltes, Vergangenes und Zukunftsiges, Mittelbares und Unsagbares, Oben und Unten nicht mehr als Gegensatzte wahrgenommen werden', een punt dat al dan niet wordt gezien als 'Gleichnis Gottes'.¹¹⁶ Tegelijkertijd is de wereld en de verbeelding daarvan vervuld van sexualiteit: 'Die gesamte Natur ist nichts anderes als eine unendliche "Verknötung" endloser sexuellen Umarmungen. [...] Sogar Seen, Meere lieben sich. [...] Natur und Liebe sinds eins'. Zij vormen 'ein pansexuelles *Labyrinth*' en 'Nicht nur die Pflanzen küssen sich' bij Marino, 'auch Stein und Eisen begatten sich im Feuer elementarer Umarmung'.¹¹⁷

Hier ook het motief van de verbinding der tegenstellingen als het verlangen 'im "Ein-Geschlechtigen" das zu haben, was "normalerweise" dem Doppelgeschlechtigen vorbehalten ist'.¹¹⁸ en Hocke brengt dit verlangen in verband met 'die Schwermut der Mannlichkeit, d.h. der erotisch unzulänglichen Mannlichkeit': 'eines "geheimnisvoll verschleierte" Ur-Motive der Manieristen. Über das Impotenz-und Unzulänglichkeitsmotiv (in diesem spezifischen Sinne) könnte man aus der manieristischen Literatur aller Zeiten mit Beispielen allein ein ganzes Buch füllen'.¹¹⁹ In de eigen voorstellingskracht, die immers alles in alles kan veranderen, wordt echter de vervulling gevonden: 'Der Tendenz zur Artifizialität im Kunst und Literatur entspricht die Tendenz, den stärkste Erlebnisantrieb eben nicht in der "Natur", sondern in der "Idea", in eigenen, "inneren" Wahrnehmungsbildern zu suchen'; vandaar de autistische voorstellingen onder meer 'Im prezios-verzartelten, dekadenten Manierismus des 18. Jhds., im Rokoko'.¹²⁰ 'Preziosität ist ein Tanz vor dem Spiegel',¹²¹ vandaar ook de voorstellingen van masturbatie bij surrealisten. 'Dieser Verlust von Natur als *Widerstand* und als *Anregung* führt zu einem Persönlichkeitschwund, kann zu einem Versagen in der Umwelt führen, zum Verlust jeglicher Du-Beziehung', zij kan worden tot een 'Mit-sich-selbst-Zufrieden-Seins', maar steeds blijft toch de relatie 'mit phantomischen Partnern, mit selbsterzeugten Du-Bildern'. In extremo en in abstracto vindt men dit alles gevoerd in de figuur van Narcissus 'der Mensch, die in sein eigenes "Spiegel"-bild verliebt ist', die voor de spiegel gaat staan om 'sich selbst zu lieben, sich im verliebten Anblick seiner selbst Befriedigung zu schenken'.¹²² en zo is natuurlijk 'Auch der Narziss-Spiegel [...] ein Emblem der

abstrakten Metaphorik'. Overigens: 'Hier bleibt ein autistischer Trieb ungehemmt, die *Mitteilungstrieb* (verständlicher weise) *gehemmt*. Diese Mitteilungshemmung, in einer derart eindeutigen Situation, führt entweder [...] zum Verschweigen oder zum Verhüllen'.

Dit alles zonder meer als decadentie af te wijzen zou onjuist zijn¹²³ en het zou voorbijgaan aan de zelfs religieuze betekenissen die Hocke enigszins aarzelend tracht aan te wijzen, uitgaande van de manieristische 'Sehnsucht nach dem Verlorenen Paradies': 'Konnen alle diese Experimente nicht auch in und mit dem Erotischen, wie wir anlässlich der christlichen Mystik gesehen haben, sogar zu *religiösen* Ausdrucksmitteln führen? Es gibt auch andere, durchaus "haretische" Tendenzen, die jedoch zumindest auf erotisch-metaphysische Vorstellungen lenken. Verbindet sich der geistige, der Schöpferische Manierist damit nicht einer Art von esoterischer Ur-überlieferung der Menschheit, nicht immer, aber oft in einem unbewussten, gelegentlich auch in einem bewussten Gegensatz zu geoffenbarten Wahrheit?' Zijn religiositeit is gericht op een kosmisch symbool: een "'hochsten" "Zusammenfall" des Männlichen und Weiblichen, jeder Polarität überhaupt – im Bilder des hermaphroditischen Gottes.'¹²⁴ 'Im Hermes Trismegistos, dem "Lehrbuch" aller Esoteriker, war Gott hermaphroditisch'; 'In der magischen Naturphilosophie und in der manieristischen Kunst des 16. und 17. Jahrhunderts wird der Hermaphrodit zu einem der "vereinenden" Zentral-Mythen'. In deze filosofie 'ist der Hermaphrodit ein Sinnbild des "in" der Welt wirkenden, des in der Überwelt aufgehobenen Dualismus, Emblem einer magischen "Chymischen Hochzeit"''¹²⁵; hij beantwoordt aan de 'Sehnsucht Jakob Böhmes nach eine "Adamische" Ursprache', en ook die "'adamische" Sprache ist somit "hermaphroditisch"'.¹²⁶ 'Licht und Farbe, Linienspiele und Musik' – of meer in het algemeen: artistieke middelen ter uitdrukking van spanning, intensiteit – zijn voor de manierist "'gegenständlich" nicht fassbaren Medien für Urrhythmen eines ontisch zwar erlebbaren, aber ontologisch nicht fassbaren Absoluten, jener "Idea", die "sakularisiert" aber doch noch immer die "Idea" Gottes oder des Gottlichen, des Ur-Mysteriums bleibt'. 'Der klassische "Urtrieb" "geht" auf ein persönliches Wesen, die manieristische auf ein

abgründiges Werken oder auf eine gesichtslose Wirksamkeit. Der "Klassist" stellt Gott in seiner Essenz, die "Manierist" Gott in seiner Existenz da'.¹²⁷

De methodische bewustzijnsverruiming, het verregaand subjectivisme: 'der wahre Dichter verachtet die "Regeln", [...] er findet alles nur in sich, wenn seine Seele in Raserei gerat',¹²⁸ de 'extreme Identifikation mit der "Idea", das Abhängig-Sein von nur noch autistischen Vorstellungen fordert die Rache der "Natur" heraus': het spel wordt zinloos. Bovendien bestaat de mogelijkheid dat manierisme overheerst wordt door de manie: het 'Macht-feindliche "Manierismus" wird in der extremen Verzweiflung sadistisch', het 'rücksichtslose Gewalt' is te zien 'als "manische" Reaktion auf die Macht'. Intussen geldt: 'Der "Manierist" wird und ist nur aus der *Spannung* fruchtbar', want dat is de meest uiteenlopende basis van het manierisme: 'das intensive Spannungsverhältnis zur Welt'.¹²⁹ En 'selbst der durchschnittliche manieristische Künstler überwindet seine "Gespaltenheit" durch "Gestaltung" [...] sein Werk als künstlerischer Ausdruck eines Menschentypus ist entscheidender als seine "psychologische" Struktur'.¹³⁰ Was "absolut" "wertvoller" ist: die klassische Sublimierung oder die "manieristische Enthüllung", darüber kann man allerdings höchstens ebenso streiten wie über die Grenzsituation des Normalen. Wir stehen vor die einfachen philosophisch-anthropologischen Tatsache, dass es *beide* Urgebarde der Menschheit gibt'.¹³¹ 'Die Klassik will die "Verbergung" des "Ursprungs, des Ungrundes, des Abgrundes" in der "Lichtung" sichtbar werden lassen, die Manierismus will die "Verbergung" über die "Lichtung" herrschen lassen, [...] der Manierismus will das "Verborgene" "als solches" in der "Idea" zur *Wirkung* bringen'.¹³² 'Insofern ist manieristische Kunst und Literatur, was die "Methode" des Erfassens dieses "Ungrundes" angeht, tatsächlich der Magie und Mystik verwandt, der Klassik hingegen der dogmatisches Werte-Hierarchie, dem theologischen Rationalismus, dem normativen Denken',¹³³ het 'ewig-weibliche' tegenover het 'ewig-männliche'.¹³⁴ 'Beider Wirken ist für die Bewusstseinserweiterung der Menschheit gleich wichtig, wenn man diese Relation anerkennt'.¹³⁵ en 'Durch diese polemische Relation erhält der europäischer Geist einer seiner stärksten vitalen Antrieben'.¹³⁶

Bestaat het gevaar voor de klassieke kunst in een 'Erstarrung', het manierisme dreigt onder te gaan in 'Auflosung', verwording tot 'Manieriertheit', die aan schizofrenie grenst;¹³⁷ creatief op elkaar betrokken kunnen zij echter componenten worden van een synthese zoals Goethe die voor ogen moet hebben gestaan: 'Er stellt allerdings uber Naturnachahmung und Manier das, was er – wie schon Kunsttheoretiker des fruhen Klassizismus – "Styl" nannte. Der "Styl" kombiniert gleichsam Natur und Manier, [...] den höchsten Grad, welchen die Kunst je erreicht hat und erreichen kann'¹³⁸; in deze idealistische formulering ook een zo synthetisch ideaal dat het Van Swaanenburgs opvattingen en die van zijn tijdgenoten schijnt te kunnen verenigen. Hoe dan ook: 'Welche "Sunden" auch immer man den Manieristen vorwerfen mag, welche andersartige "Sunden" den "Klassisten", eines wird man an die Manieristen selten tadeln können: die Sunde wider den Geist und den Verrat am Daimonion, der ihnen die Unruhe gibt und die Kraft'.¹³⁹ Met de rede de natuur volgen. Maar voor Van Swaanenburg is de rede verdacht en de natuur een doolhof waarvan hij het levende centrum middels zijn poëzie tracht te bereiken en beleefbaar te stellen. Daarmee betreedt hij daadwerkelijk het perspectief dat de leer van Hermes Tresmegistus hem opent, daarmee ook maakt hij zich literair onmogelijk in zijn tijd. De dubbelzinnigheid van zijn houding en van zijn situatie, waarop hij zich eigenzinnig terugtrekt, is die van de manierist aller tijden, maar tegelijkertijd blijft het bij hem een dubbelzinnigheid tegen de achtergrond van het achttiende-eeuwse klimaat. Niet zozeer zijn feitelijke, 'klinische' onaanangepastheid daarin, maar veeleer zijn intensieve spanningsverhouding daartoe, die hij creatief verwerkt, bepaalt zijn belang; dat is het wat hem doet spreken en blijven spreken: bitter en opstandig, bezeten en laaiend, innig en mystiek. De oorspronkelijke, hartgrondige en soms aangrijpende manier waarop hij zich heeft uitgesproken, de helderheid van geest ook, het raffinement waarmee hij in overeenstemming met zijn literaire beginselen effecten construeert, de geconstrueerde illusie van ongeremdheid en de fonkelende, alleen maar schijnbaar ontoegankelijke duisterheid van zijn poëzie en van zijn proza, maken zijn werk en zijn dichterschap tot een fenomeen in onze literatuur, waaraan niet voorbijgegaan kan worden. Het zo vanzelfsprekend beschikken over wat binnen dit klimaat

werkelijkheid, of liever 'natuur' was, schijnt de beleving van de achttiende-eeuwer gegeven te zijn; wie daarbuiten viel, was voor hem belachelijk, curieus en gevaarlijk, en dat is hem allerm minst als een vooroordeel aan te rekenen. Wie echter nu nog meent de outsider en de andere kant die hij vertegenwoordigt zonder meer uit zijn wereldbeeld te moeten uitsluiten, die sluit zich af voor het perspectief dat vanuit zijn eigentijdse werkelijkheidsbeleving wordt ontsloten en hij is eerst goed belachelijk, curieus en gevaarlijk. Hij blijft vreemd aan wat Hocke noemt 'der neuzeitliche extreme Manierismus', dat 'durch eine Technik des "Alles-Sagens" eine Selbstaufhebung des "Geheimnisses", einen neuen "Humanismus" [...] des Menschenverstandnisses' nastreeft.¹⁴⁰

Wanneer Hocke hier bezwaar tegen maakt – hij acht deze pogingen nog 'im Scheitern begriffen': het persoonlijke wordt immers omgezet, 'ver-kehrt' in het openbare – dan dunkt mij dat een bezwaar tegen het voorshands veelal inauthentieke, in wezen onzekere karakter ervan. Het neemt intussen niet weg dat zij erop schijnen te wijzen dat wij toe zijn aan een elementaire bewustzijnsverruiming waarin ook die 'andere kant' betrokken is. Wie desondanks wil blijven spreken van 'desintegratie' of 'onrijpheid', dient te bedenken dat men alleen dan iets van een vooruitgang mag verwachten wanneer men zich durft begeven op dat niveau waarop alles voorkomt, en alles geldend is.

Wie dit begrijpt zal niet schrikken van wat mag gelden als Van Swaanenburgs meest onbeschaamde karakteristiek van zijn functie: het is die van

[...] Arlequin, Wiens lof dat blyven zal, zo lang op Paphos gaaten,
Die spykers hoeven, hol en leedig zullen zyn'.¹⁴¹

Met deze regels van een stukje parodistische vertaling van Ovidius' *Metamorfosen* besluit de 'Attila [berucht Hunnenkoning] der wyven, geessel der poeten'¹⁴² zijn laatste aflevering van de Arlequin Dis-telateur, waaraan hij nog toevoegt: 'De lezers zullen het ons niet misduiden, zo ik hoop, zo zy bevinden, dat deze vertaaling dog inzonderheit de laaste regel een weinig gedwongen, en hart schynt, want de juiste zin, en de nette woorden eigentlyk te treffen veroorzaaken doorgaants wel eenige stroef, en stuurheit in de toonen, gelyk dagelyks te zien valt aan de werken van verscheide dwaaze Liefhebbers, die uit gebrek van eigen olie, by wyzeren loopen, om de hunne te kaapen. Nu de hemel wil het hun genadig vergeeven!

het u alle doen wel gaan! en my inspireeren! wat knol, of ik thans
voor een citroen aan uw tot een footje zal verkoopen'.¹⁴³

BLOEMLEZING

*een selectie bestaande uit poezie, enkele uitspraken
en prozafragmenten*

DOCTORAAL ADVIES,

Over onze Weekelykse Journaalen, Aan den betreurenswaardigen
Digter, *Pro Patria*,¹ *cum Sociis*.

Hier hebje gryze draf, voor pas geworpe Zwynen,
In troggen onzer eeuw, door hem by een geschraapt,
Die, zelfs ontbloot van ligt, heeft in den nagt geraapt
Naar dingen, die niet zyn, het geen ze zomtyts schynen;

Dan 't lampje van den Griek² lykt met zyn ton begraven,
En daarom geld de fok van eidelheit en waan
Thans in Europa meêr, dan die vergoode paân,
Waar langs men kan gerust ter starren zelfs in draaven.

1 *Pro Patria* het devies waarmee het lastervers bij het gewraakte gedicht uit Van Swaenenburgs Parnas werd ondertekend, 2 *den Griek* Diogenes.

EEN SCHIELYKE OVERROMPELING DER MUZEN,

Of een buiten oogmerk uit de
PENVLOEIJENDE DIGT-ZWIER
[*Parnas*, p. 25-27]

Omperk uw troon, myn God! met sluijers veeler wolken,
Zo stomt myn wiek haar punt in 't draaijen naar de lugt,
Waar door het tuimelbrein, gezolt, zyn zelf ontvlugt,
Om naar den eis gepaait, te stranden in uw kolken.
De veder van de ziel, die dryft op Gods orak'len,

En myn gesleepe neb proeft wierook van de zon;
 Ach! dat ik mogt, helaas! het geen ik niet en kon,
 Ik zou myn vlotte Rif,¹ aan uwen draai-as schak'len.
 Dan bruiste myne speen van 't zog der hoogste starren,
 Waar door al 't kruit verliefte, zou tanden naar die spys.
 Die 't eeuwig Priesterdom geniet in 't pronk-paleis,
 Daar 't Wonder-choor, met ligt, moet om den altaar warren.
 Hier 's 't Hof, daar 't eeuwig vuur zig baat in koele stroomen;
 Hier kust het vogt de vlam, en wemelt op den glans,
 Die goude vonken schaft aan 's Hemels hoogen trans,
 En doet een aardeling van duizent werelds droomen.
 De Weef-kunst van Natuur bestaat in enk'le beelden,
 De Vader van de kwik,² die propt zyn zaat, in wit,
 Wiers teerste Maagdenbloem in purp're roozen zit,
 Waar voor de hoofdstof³ eerst het malste snaarliet kweelde.
 De wortel van zig zelfs herteelt zyn eigen togten,⁴
 En boort de Vezels door van 't keurlyk wiszelveld,⁵
 Als hy het denkgestel van 't driftig wiltuig knelt,
 En baart in eenen stip een pronknaalt van gedrogten.
 Ik trek al hooger op, en scheur de windzels stukken.
 Van 't lust-bed der Natuur, waar op de liefde pleit
 Met frissche rozengeur, voor Gods onsterff'lykheit,
 Die 't enkel eigen zyn weet in haar zelfs te drukken.
 Zo leund de Vorst van 't Al op smook, en wufte winden,
 En zuigt zyn eigen borst, in 't aanzien van de dood,
 Waar door hy wel doorvoet, zig zelf gestaâg vergroot
 In alle ding, om zo zyn niet, uit 't al te vinden.
 Waar woond de Hoogheit nu, ik zal nog verder reizen,
 Ik werp myn pluimen weg, en tooi myn rug met vuur:
 't Onnaakbaar heeft geen end, nog 't zeker zyn geen duur;
 Dies treê ik op de baan, die my geen mensch kan wyzen.
 ô Vaale nagt! ô Mist! ô Moeder van 't vergeeten!
 Ik ken my zelf niet meêr, en ben ten einde raat,
 De Godheit is een Zee, die niemant door en gaat,
 Als die zyn eigen kleint' kan by Gods grootheid meeten.
 Wat vreemder kust is dit? daar de aardbol word verlooren,
 Vervloekten ik, ik ben te ver, en kom niet t'huis,
 Gods heerlykheit te groot, die stolt in 't zagt geruis,

En galmt, ik heb my zelfs tot eigen roem gebooren.
 Ontleder van den geest, ontspiert myn zwakke kragten,
 U Prentzaal⁶ stremt myn inkt, en bonst myn plompheit neêr,
 Daar is voor my geen heul alhier, in stof zo teêr,
 Ten zy gy my aanstonts doet, voor uwe voeten, slagten.
 Dan parst uw vuist ons bloed in 't hol van zilv're kuipen,
 Terwyl de Hemelbeer zig mest met 't overschot
 Eens romps, door 't heilig mes van zynen steel geknot,
 Op dat regtvaardigheid zou volle teugen zuipen.
 Is dan 't Azuur te nors, en kond gy niet meer dond'ren,
 ô Fiere Hemeling! op myn verdoemden trots,
 Zo breek ik met myn Ram de staale blixem-rots,
 En ga het diep geheim van uwe wysheit plond'ren.
 Ik heb 't u zelf gezegt, en duizentmaal gebeden:
 Sluit my uw tempels toe, of ik ontwei 't gordein,
 Waar agter gy uw Groot verschuilt in 't kleinste klein,
 En gil den aardbol door: ik heb de goên bestreeden.

1 *Rif*: geraamte; 2 *kwik*: de natuur vindt zijn oorsprong in de vereniging van kwik (mercurius) en sulphur, van wit en rood, van het mannelijke en vrouwelijke; 3 *de hoofstof*: kwik; 4 *De wortel*. . . *togten*: de weg van de ontwikkeling vanuit de oorsprong wordt opnieuw afgelegd (in deze schouwing); 5 *wisselveld*: het veld van de wisseling der gedaanten zoals die in deze ontwikkeling plaats vindt; 6 *Prentzaal*: het heelal als Gods prentzaal.

CHAÏS,
 OF SWAANENBURGS OVERSTULPTE DIGTLUIM
 [*Parnas, p. 1-12*]

Het lust my op een bas, met hart gespanne snaaren,
 Van styven wind gezweept, den aardbol om te vaaren;
 [...]

Wy schroomen, op geen kar, die Faëton¹ zal mennen,
 Al zou Apollo's koets, ten vaalen afgrond rennen:
 Ik kom, ten Rym gedost, het lauwerspoor inslaan,
 En 't scheelt my niet, al kwam het onderst' boven staan;

Al moest de Parnas heel, gelyk een Etna rooken,
 Al zou het schuim van 't Meir, op kille bodems koken;
 Al zou de hemel zelfs verbranden, tot een pek,
 Dat uit den keetel damp't van zulk verwaant bestek;
 En ik, gebeukt van schrik, in Eridaansche² golven,
 Voor eeuwig, lam gekneust, van Marmer zyn bedolven;
 Nog hou 'k my aan den toom der vaderlyke hant,
 Te vreên, zo op myn zark alleen slegts sta geplant:
Dit was geen Aterling,³ geen averechtse jongen,
Wyl hy voor zyne doot, zelfs de oorzaak heeft doordrongen,
Van al wat leeven kweekt, en 't waare weezen kent,
Dat hem⁴ heeft in den stof, tot kwik van geest geprent.
 Een ander zie dit spel vry aan met bloodaarts oogen,
 En guichel⁵ op zyn luit, om 't niettig onvermogen
 Van een verhitte ziel, die naar het zonhof rukt,
 [hij zal zich door geen kritiek laten weerhouden:]
 'k Zal evenwel 't Saffier op blaauwe boortzels zetten;
 De takken van koraal langs verre duinen pletten,
 Aurora⁶ bloozen doen, gelyk een frissche maagt,
 Die 't Vrysterschap, pas ryp, ten zoelen oog uitdaagt.
 [volgt een lofrede op de liefdeskracht, die hem dwingt tot dichten]
 ô Schitt'rent levenszap, ô bloeiszem van het minnen,
 Die, door uw prikk'lend root, een Herkules deed spinnen;⁷
 Een Polyphem⁸ verzengde aan de oevers van de Zee,
 Ja zelfs Jupyn,⁹ hoe groots, ter wrange ziel inglee;
 Uw geestig maagdevuur heeft myne borst besprongen;
 Een Amazoon haar dolk, my dwars door 't hart gewrongen.
 'k Ben razende verzot op Pindus Juffer rei,¹⁰
 Waarom ik dezen dag den dolsten henxt¹¹ beschry
 [hij voorziet een wereld die barst van vervuldheid en hij
 waarschuwt voor]
 [. . .] 't snorrende gedruis van wyder Watervloen;
 Voor 't donderende zog van dik gepulde prammen,¹²
 Die sterk gelurkt, door vuur, tot Amber rompen strammen,
 Waar op de goudkloor¹³ fel gezolt zyn kiel stuk barnt,
 Als hy de kelders peilt van 't ongewrogt gestarnt,
 Waar uit de Beelden zyn in vormen vast gegooten,
 Om 't eerst geprente stip, door kleistof te vergrooten.

[hier terechtgekomen in de wereld van het ongewordene, schrikt hij terug, praat er niet graag over:]

Dat's nog een kluit dier taal, die 't volk in Babel sprak,
Eêr dat 's Lands tongeriem uit harre, en grendels brak:
Dat 's nog een Hemelval van neêrgestuuwde Engelen,
Die op een schraale haart vergeefs naar Nectar heng'len.
Dat 's iets, 't geen ik verzwyg, dewyl geen waarheid gelt,
Als die Paap Kalchas eerst heeft in den drom vertelt

[hij kan hier niet meer over zeggen omdat deze waarheid in discrediet is geraakt, sinds die van Paap Kalchas algemeen is aanvaard.]

De Myter van Apol voegt op geen kaale koppen,
Die met Minerva's¹⁴ Uil in 't donker liever poppen,
Als dat zy overkleet¹⁵ van 't bruin Orakelwout,

Den Trommel dav'ren doen, door 't Choor hen toevertrouwt
[de geïnspireerde dichtkunst komt echter niet voort uit het vrijen met Minerva's uil, maar uit het donkere orakel (der natuur); dan ontvouwt zich een door liefde bezwangerde paradijselijke wereld:]

Dan danst de taaije schors der halvermolmende Eiken,
Dan zit een vreedig Lam op 't Leeuws harnas te pryken,
Terwyl een Stroomgodes met kille lippen tukt
Op 't joelend'Esmerald,¹⁶ dat haaren boezem drukt.
Zo gordelt zig een duin om 't dart'len van de baaren,
En koestert met haar zant vrouw Thetis¹⁷ puimpilaren,
Die overmast van lis, door wier bezwangert zyn.
Zo stooft een warme schoot de gietzels van robyn,
En deelt zyn zilver meê aan 't zap van Suikerrieten;
Aldus moet de eene bron gestaâg in de andre vlieten,
Wyl dat een Herderin op klaver spreijen wagt,
Naar 't eelste mingenot van Tyrsis eerste kragt.
Hoe teder lagchen dan de roozen op hun steelen?
Wat ziet men dan al bloet langs bleeke vliezen speelen?
Wat zwoegt de Westewind door wufte veeren heen,
Die kirrende op een struik, verfrissen door 't geweën
Van malschen avond dauw, uit Febus kruik gegooten,
Al 't water is het eerst uit godlyk bloed gesprooten

[afronding, tevens uitgangspunt voor volgende beschrijving van de geboorte, de verjonging van Fenix (Foenix),

die geen geboorte uit een feitelijk huwelijk is, maar een psychische, in dit verband beter: filosofische, wedergeboorte uit de vereniging van het mannelijke met de eigen equivalente vrouwelijkheid

Gelyk de wezens thans ontstaan uit vloeib're zugt,
Die 't huuw'lyks egtaltaar besproeit met dunner lugt,
Waar in het mann'lyk zaat, of blik van feller driften,
Zyn eigen beeltenis als in een vrouw doet schiften,
Die vatbaar voor 't Idè, een wissen Fenix baart,
Die, van het een door 't aâr gesleurt, uit mist opklaart
[deze Fenix, vereniging van het mannelijke en vrouwelijke,
wordt nu geobjectiveerd en in een kosmisch perspectief be-
zongen:]

'Lui, Daphne,¹⁸ nu uw klok, en steek de Vaandels uit,
Tooi flux met heldenblaân het hoofd van zulk een bruit,
Die uit een nevelkim op 't sierlykst' voort komt daagen,
En met een gullen sleep dit rond wort doorgedragen;
Gerakelt¹⁹ in 't Yvoor, verruktze 't Karmozyn,
De vlammen onzer ziel zyn tot haar eer te klein:
Zy breid haar adem uit langs 't verste der vier winden
[haar kracht overtreft het brute oorlogsgeweld:]

Daar helpen Pansser, Schilt, of een gehart Helmet,
Als Mars²¹ leit door Vulkaan gesmeet op Venus-bet.
[in allerlei voorbeelden wordt dan geïllustreerd hoe heel
de natuur op zoek is]

[...]naar dat volmaakte wit,
't Welk in de spiegeling van elks boetzeersel zit.
[ieder dier tracht]

'Om door het worstelspel van twee, te zien dat een,
Dat in de raking van zyn iet, tot niet verdween,
[tot de dode stof toe:]
Zo schrokt een Mein zyn hart, tot kweeking van 't kristal,
De paerel krygt haar glans door innerlyk gebral:
Al wat 'er is dat loeit naar onuitblusb're vonken,
In welkers wortelgest haar oorsprong leid verzonken.
Ja Tygers, giert van min! brult Leeuwen door het woud,
Eén éénige is 't alleen die alle schepzels trout
[dan wordt weer Apollo aangesproken:]

ô Zonneling! die op uw Kar van hette zweet,
Den natten Oceaan met drooge duimen meet;
En om een Zee-meermin verkwist uw levens-kragten,
Wat zal ik tot uw roem voor Maro's²¹ toonen slagten?
Waar dryf ik dit gareel, de toomen myner vuist
Thans heen? nu dat uw goud in zilv're kroezen bruist:
[nu de zon en de zee, het vuur en het water met elkaar zijn
verzoend; alle goede dingen komen uit deze verbintenis van
het mannelijke en vrouwelijke voort:]

Nu dat de Keizer van het vuur zyn Vrouw ontmoet.
Zag ooit Narcis zig zelfs door weêrstuit van zyn lonken?
Wat moet gy, ronde god, op uw vierkanten pronken?
[dit is de quinta essentia, de quadratuur van de cirkel, de
bron voor de dichterlijke inspiratie:]

Komt Byen, laat uw korf, de tenten uwer jongen,
De horzelen ten buit, die van de nyt besprongen,
Vergallen op uw zoet, en zuigt van 't violet
Het heilig Druivenwaas, dat dezen hof blanket;
Zo zal de Honingdauw herbotten in uwe aâren,
En gy op 't Was tapyt de schoonste kind'ren²² baaren,
Waar op de Helikon zyn hoed van lauweren draagt
[deze extatische inspiratie is een gebeurtenis; stroomt
zij uit,]

Dan splyt de muur in twee van 't eeuwige cement,
Waar agter dat de dag staat op den nagt geent.
Dan klappertant geen kunst langs Pontus²³ boersche stranden,
Maar wigchelaart het diepst' van Febus ingewanden.
Dan schenkt de Godspraak, uit zyn gapend wonderhol,
Ons leege beekers, met zyn adem, boorden vol.
Dan moet een Wypapin voor woeder dolheit zwigten,
Een ritsse Veldbacchant ons tot den dans verpligten:
Wy Priam²⁴ waaren doen langs 't lykhout van zyn stad,
En kletssen op 't Paneel meêr als de wereld vat.
Dat komt van Pindus koorts, van Parnas veege stuipen,
Het maakzel wil den baas in naauwer duigen kuipen
[deze inspiratie wordt van een bijna vernietigende hart-
stochtelijkheid:]

Zo breekt een Everzwyn Arkadische landsdouwen,

Door zynen honger in, om 't leeven te behouwen;
En slokt in zynen balg de vrugtbare aâren in,
Die Damon had gebouwt tot spys voor 't Huisgezin.
Zo valt een vuile Wolf, in 't naarest' der lange nagten,
Verwoet de Kooijen aan, daar 't nimmer Herders dagten,
Om 't zwakke Lams geraamt' te kneuzen door 't gebit
[zijn bondgenoten-dichters spoort hij aan onversaagd deze
weg te gaan:]

'Vrybuiters, hoort gy wel? gy Stroopers van de weegen,
Die aan uw hantgeweer de Rymkonst hebt gereegen,
En, met zoldaten moed, Vrouw Pallas Hut aanrand,
Die Ilus eertyts heeft in Trojens vest geplant,
Ontziet geen heesch geschrei der Aganipse²⁵ spruiten,
Al zou d'Olymp'sche kroon van haren boodem stuiten.
Wy, stouter op ons daân, braveeren 't Hemeldom,
Met buld'rend' Lugtklaroen en onverzaagt gebrom
[voor de hel, noch voor de aanhangers van Pluto, god
van de onderwereld en tevens van de rijkdom, is hij bang:]

Weg dan Tartaarschen²⁶ hoop, vol snode Kaffer pluggen,
Die met uw krauwels beult de huid der Moorsche ruggen,
Die gy in slaverny voor uwe ploegen spand,
Als gy, met lasterspog, het heilig bed²⁷ aan rand;
Waar in het Chaos slaapt, op Erebeesche²⁸ spreijen,
'k Zal u, als Jupyns vaar²⁹ den zynen deed, bereiken,
Of lubben,³⁰ op het veld, dat Mars is toegeweid,
Om eens te zien wie 't best voor zynen Naneef pleit,
Wie 't langste lemmer voert, de waarheid, of de loogen?
[de dichter verheerlijkt Apollo, god van de dichtkunst, en
spoort hem aan verder te gaan:]

Schep moed, verheve Prins! gij zult uw Bruid ontfangen'
[voor hem is alles mogelijk]

Want vader Febus is, alleen, ons aller Heer.

Het aardryk geeuwt, het Meir dat gaapt, de lugt splyt oopen,
En 't vuur te dol, dat zal zig zelfs te barsten loopen:
't Wil al Apol, 't wil al den held, die harten boeit,
Ontfangen in een wel die naar zyn liefde vloeit.
Ryt dan Latona's³¹ telg, op frisscher zwaane pennen,
[...]

En sla uw eeuwig oog in ongebaande hoeken;
 Daar vind uw konst Penceel, en plet, en verf, en doeken.
 Daar tekent Jupyns zoon³² zyn vader met carmyn,
 Als oorzaak der Natuur, in 's moeders vatbaar brein:
 Waar uit de hoofdstof daalt, die zig vermeêrt door 't gesten;
 Een ingeprente wind kan aarde en water mesten,
 Zo maar de zon een vonk uit haare schatkist spuit,
 Dus rekt' zig Danees³³ schoot, voor 't zaat des Donders, uit:
 Gelyk Semeles kroost³⁴ word door de vlam voldragen;
 Dat Nysa's Bouwheer³⁵ nu deez'godheid helpe schragen,
 Met zyn gehoorent volk

[de dichter roept hiermee de hulp in van Bacchus en motiveert dat door te zeggen dat alles wat aan die andere, duistere kant staat zijn rechten aan Apollo ontleent:]

De Veldheer Pan is al zyn roem Apol verpligt.

Osiris veile pluim wierd eerst, door hem geboren!
 [eerst nadat ook deze kant in het gedicht betrokken is, is nu afronding mogelijk; de Bacchantische stoet zet zich dan in beweging, maar de dichter lijkt overmand door de roes die hij zelf heeft opgeroepen en hij breekt plotseling af.]

Daar rust zig Libers³⁶ zwerm ten dans, op paarde voeten;
 Hoe zal de Geitenrei deez' Hemelstar ontmoeten?
 Die dodderig van wyn, thans struikelt zonder maat,
 Gelyk het Faunen past, waar voor Silenus³⁷ gaat;
 Die 't Woutbordeel instapt, op gryze Ezels schonken:
 Myn Digt-nymph schynt, die wil by dronke Snollen ronken,
 En morren op haar nest, gelyk een Smuigster³⁸ doet,
 Die, overmant van damp, den dag eerst 's avonds groet.

1 *Faëton* is de zoon van de zonnegod, wiens wagen hij één dag mocht besturen, 2 *Eridanus* rivier waarin Faëton na zijn stoutmoedige tocht met de zonnewagen, neerstortte, 3 *Aterling* onmens, 4 *hem* zich, 5 *guichelen* spotten, 6 *Aurora* de morgenstond, 7 eerste karakteristiek van de kracht der liefde Hercules in travestie aan het spinnen bij koningin Omphale, 8 *Polyphem* eenogige cycloop, zoon van Poseidon, 9 *Jupyn* Jupiter, 10 *Pindus Juffer rei* de Muzen, 11 *benxt* hier voor het gevleugelde paard Pegasus, symbool van dichtsterlyke inspiratie; 12 *prammen* borsten, 13 *goudkloot* de zon, 14 *Minerva* godin der wijsheid, 15 *overkleet* verkleed, 16 *Esmerald* water, 16 *Thetis* zeegodin, 18 *Daphne* mijn poezie, in zijn reactie op Jan Mols pamflet spreekt Van Swaanenburg aldus in het algemeen over zijn poezie. 'So lang myn Daphne nog haar Lauwerprins kan

vryen'; 19 *getakelt*: opgetuigd; 20 *Mars* oorlogsgod, beeld van mannelijke kracht; 21 *Maro*: Vergilius; 22 *kinderen* gedichten; 23 *Pontus* de Zwarte Zee, waarheen Ovidius werd verbannen; 24 *Priamus* de laatste koning van Troje; 25 *Aganippe* aan de muzen gewijde bron; 26 *Tartarus* onderwereld, 27 *bed* het bed der natuur, 28 *Erebus* onderwereld; 29 *Jupyns vaar* Oeranos, de hemel, werd door zijn zoon Chronos of Saturnus, de tijd, ontmand; Zeus of Jupiter is de zoon van Chronos; 30 *lubben* castreren; 31 *Latoria's telg* Apollo; 32 *Jupyns zoon* Apollo; 33 *Danae* werd door Zeus in de gedaante van een gouden regen, bevrucht; 34 *Semeles kroost* Bacchus, die door Zeus werd opgevoed na de dood van Semele; 35 *Nysa's Bouwbeer* Bacchus, 36 *Liber* Dionysos of Bacchus, omringd door satyrs; 37 *Silenus* oude man, opvoeder van Dionysos, behorend bij zijn gezelschap, 38 *Snuigster* stiekeme genietster.

ZEGENBOOG,

Gerigt ter eere van den ONSTERFFELYKEN GOD.

[*Parnas, p. 12-19; twee passages hieruit*]

Die in zyn zelven daalt, die duikt naar Paerle Mynen,
En voelt een zoeter vlam op teêrer lonken schynen,
Die wezent zig in iets, het geen hy eertyts was,
Of vaart den lugtbol om, een Zee van enkel glas,
En ziet de Vezels op hun losse gronden springen,
En de onstof uit zyn zyn, in alle dingen dringen,
Zig teelen in 't gestrem van allerlei geslagt,
En schouwen, hoe het Eén heeft alles voortgebragt.

Grootheillig Wondergod! die lout're diepte zyt,
En egter met uw spoor op lugte golven ryt;
Die aan uwe Assen knoopt den romp van al 't geschapen,
En uit een niet, mogt klei tot duizent werelds rapen;
Die zelfs onttornen kunt al wat in wezen is,
Of 't ligt herscheppen uit een drom der duisternis;
Daar leit de laage pen, die hemelen zou heffen,
De losze Zwaanepluim, die 't ongezien wou treffen

APOLLOS MAJESTEIT
Van my als een BAGCHANT BEGROET
[Parnas, p. 32-34]

Verzegel nu, Silvaan,¹ het schraalst' van alle Zangen,
Door 't lommerige groen van uw gepuilde Hout,
Waar in de Bos-Papin de duist're schimmen trouwt,
Om 't heet Orakel-ligt met killig glas te prangen.
Myn Waagen, door Myrtil,² de Lunzen afgekneepen,
Die zuyzebolt, op 't zien van Febus viergespan,³
En kust de blankste Vliet, in 't byzyn van God Pan,⁴
Om dat de Zon, thans stout, zyn Paarden komt te zweepen.
De troetelige Nymph in 't Leuwenvel⁵ gedooken
Van God Alcides moed, heeft Faunus aangeport,
Om in een slaapgewelf, dat Nectar-droomen stort,
Te tasten naar een borst waar in de aderen kooken:
Maar ag! een forsche vuist heeft hem daar van geslaagen:
Aanschouw deez' platte neus, myn uitgeplukte kin,
En let hoe 't Boks-gedrogt, thans snelt ter Haagen in,
Om op een Boere riet zyn ongeval te klaagen.
Zal een bebloede bek de zilv're stralen leppen,
En armen met zyn mond de tep'len van uw vuur:
ô Delos Heiligdom!⁶ op 't altaar der Natuur,
Daar hy pas durft zyn tong van waare schaamte reppen?
Ik dronk my in de Bend' van zatte Satyrs-dronken,
En kreeg een volle roes van lekk're Malvazy,⁷
Waar door ik, al te dol, verzot op Pindus rey,
My als een Andromeed⁸ zag aan haar hals geklonken.
Wie helpt my in deez' noot? wie zal het Monster slagten?
Wie 't Pegazeesche ros doen stampen met zyn voet?
Om 't Hypocreene⁹ zog, dat Pindus lagchen doet,
Wyl 't droogste van myn Hei, leit naar een drop te wagten.
Ik zou een Zegenboog van jonge Maagden regten,
En stellen God Apol, op Clios¹⁰ zangarduin,
Bepruikt van Daphnes¹¹ hair, om 't breetste van zyn kruin,
Tot blydschap van den wyn, en zyn doornatte knegten.
Ik zou een Bloed-karos uit Thetys¹² Stallen rooven,
Getakelt tot een togt, en zynder Voerman van,

Al spooG Gods Waterspuit my tegens 't stardak an,
 En planten 't diamant, dat zielen streelt daar boven.
 Ik zou Cibeles¹³ romp, getoornt in twee Leeuwen:
 Gebruiken voor een troon der goude Majesteit,
 Die met haar Zomeras door Winterdreeven ryt,
 En doen vier Winden steeds den lof der Zon uitschreeuwen.
 Ik zou den blaauwen hoed van Coelum¹⁴ zelfs optoomen,
 Met Beeren van Saffier, tot hulszel van dat ligt,
 Het welk in 't merg der stof een and'ren Tempel stigt,
 Als zig Minerva's Uil¹⁵ verbeeft, door Kalchas¹⁶ droomen.
 Wat gilt myn toverklok al vreemde harssenspooken,
 Wat brengt de razerny al dolheit aan den dag?
 Ik ben niet 't geen ik hoor, ik schyn niet die ik plag;
 Maar lyk een Woutbagchant, ter Kerker uitgebroken.
 Zo giert het Lugtkanon op zynen Donderwaagen,
 Wanneer het, aangehitst, de kouw trotsseert met vuur;
 Zo schut verborge rook de rotssen van zyn muur,
 Wanneer hun wortel knakt door onderaardsche vlaagen.
 Zo gaat het, als het brein bevragt met Tygerzappen,
 Den Helikon opdringt, daar lout're wysheit wast,
 Die nooit geen Bok bekoort, die Mydas oor vergast,
 Met een gemeene Veel, gesnaart van 't Exterklappen.

1 *Silvaan*: Silvanus bosgod; 2 *Myrtil*: Myrtilos, stalmeester die wassen wielpinnen (lunzen) i.p.v. ijzeren in de wagen van zyn koning deed; 3 *Febus viergespan*: de wagen van de zonnegod; 4 *Pan*: veldgod met bokkestreken; 5 *'t Leuwwenvel*: kleding van Hercules – hier het omgekeerde van de Iole-travestie; 6 *Delos* Heiligdom: tempel van Apollo op Delos; 7 *Malvazy*: zoete wijn; 8 *Andromeed*: Andromeda, aan een rots geklonken als offer voor een monster; 9 *Hypocrene*: inspiratiebron op de Helikon, ontstaan uit hoefgetrappel van Pegasus; 10 *Clio*. muze der geschiedenis; 11 *Daphne*: nimf die op haar vlucht voor Apollo veranderde in een laurierstruik, sindsdien aan Apollo gewijd; 12 *Thetys*: zeegodin; 13 *Cibele*: vruchtbaarheidsgodin, wier wagen getrokken werd door twee voor straf in leeuwen veranderde jonggehuwden; 14 *Coelum*: hemel; 15 *Minerva's Uil*: bij van Swaanenburg beeld van schijnwijsheid; 16 *Kalchas*: wichelaar bij de Grieken, bij Van Swaanenburg vals profeet.

RYM EN PRONKNAALT,
Opgereg't ter eere van MEJUFFROUW JOHANNA. . .
Huisvrouw van den HEER. . .
By de Intreede des Jaars 1723. Opgedragen & c.
[Parnas, p. 94-107]

Vergulde Godheit, die uw hoofd met lauw'ren tooit,
Als gy de vonken gouds, op zilv're wolken strooit;
En uwe koets gareelt met Henksten, vlug als Draaken,
Die pek en zwavel, uit hun schorre keelen braaken;
Vergund een regtsse ziel, een telg des Zonne-stam,
Die uit een weinig wind, van 't denkent speeltuig kwam,
En vast gewrongen is, door vezelen, tot spieren,
Dat hy gekroont mag op uw Waagen zegevieren,
En breidelen den bek van 't gloeijent vuurgespan
[na dit gebed aan Apollo om als Faëton de zonnnewagen
te mogen besturen volgt een gedeelte waarin de evolu-
tie volgens de hermetische leer wordt uiteengezet, en
dit is dan weer aanleiding voor de dichter om trots zijn
filosofische praktijk te vermelden:]

Gy hoort, ô Faenix, op uw reuk- en ambertest,
Dat ik een jonge ben van 't egte Hemelnest:
Geen aterling, nog smet van ondermaansche Reuzen,
Die 't vlugtig harszenvogt op stompe leugens kneuzen,
Die styf van nek, en op onwisze droomen stout,
De bellen van het brein aanzien voor flikk'rent goud.
Clymene's Zoon¹ en keurt die monsters voor geen vrinden,
Die vryë zielen aan den band van dofhout binden;
En 't reed'lyk deel des mensch, tot hooger nut gestigt,
Berooven, om hun winst, van 't ingeboore ligt.
Hier kent men Basterts aan, dat zy te bot in 't peilen,
Niet derven met hun Roer het Starren-meir bezeilen,
Zig beuren door den wind op 't ryzende oppervlak,
En zien wat voor de stof in 't ruime geesthol stak;
Wat teepels, 't weezen mat, wat borsten of hy drukte,
Die van zyn eigen romp den maagdom zelve plukte
[vraag daarover, over wat voorafging aan de stof, niets aan
waanwijzen en "t Gemuilband Letterrot", want dat]

[...]weet van geen wonderheden,
 Ze blyven met de kap en rinkels² best te vreden;
 Waar op dat elk verzot, hen overal naloopt,
 En voor een beurs vol gelt, een zak met boonen koopt.
 Ik zal 't verhaalen, en uitprenten op papieren,
 Die 't zaam' gewassen zyn uit sappen van Lauw'rieren;³
 U hooren doen een Zang, die door de wolken breekt
 [en hij bezingt de vereniging van vuur en water:]
 Daar 't nat is van den brand in 't holle lyf gedronken,
 En 't eeuwige krystal is in de vlam gezonken;
 Daar ademt God zyn jeugt, zyn lekk're ziel om hoog,
 [als de vereniging van het mannelijke en vrouwelijke, die
 ook als zelfbevruchting het resultaat kan zijn van mystieke
 inkeer:]

De Vrouw leeft uit den Man, hy uit haar zagte togten;
 De tweeheit is in één, het één in twee gevogten;
 Het geen hy geeft als Man, ontfangt hy zelve weêr.
 Houw op, ô stompe pen! die stof is veel te teêr;
 Die zoete Muscadel⁴ maakt zwakke zinnen dronken,
 Of doet een yzig hart tot heete koolen vonken:
 Ons voelen, wat het is te zyn van zelfs bevrugt,
 Wanneer men 't al verkrygt, om dat men 't alles vlugt
 [hij onderbreekt en verwarmd door dit idee schijnbaar, be-
 gint hij weer een gebed:]

Gy Godheit, die in 't bloed van hooge Carmozynen,
 Uw Vorst'lyk Armelyn doet hel en schoonder schynen,
 U zelfs hervormt, tot al, wat dat gy wezen moet,
 En 's werelts ingewant met heete stroomen voed;
 Gy, die op 's Moeders schuim, en teêre liefdens-vliezen,
 Uw denkbeeld van myn zyn hebt willen gaan verliezen;
 Op dat gy vinden zoud in my uw Phaëton;
 Een vonk, een held're lamp van 't stralen uwer zon,
 Ei span uw Waagen in, uw taaije Donder-rollen,
 Die meir, en golven doen in hunne kruiken stollen,
 En Bergen weem'len zien op gronden van Arduin,
 Of Wolken sneuv'len doen in 's Aardryks dorre puin;
 En leen hem my één dag, om wonderen te maalen,
 Om al het diamant en goud by een te haalen

[alle aardse rijkdom zal hij bijeen slepen en een
Pronknaalt oprichten, en dat alles dan 'Tot roem
van 't Vrouw'lyk schoon'; na dit gebed vervolgt hij:]

'k Verstom om 't bly verzoek, de vreugde sluit myn lippen,
Daar zie ik, naar my dunkt, Auroor ter kim uit slippen:
Gods winkbrauw lagt my toe, hy ademt vrind'lyk ja,
En 't lieff'lyk Vaders hart dat schenkt den Zoon genaâ.
Houw nu de denking in om 't onverwagt te hooren,
Apollo zal een toon door dunne nevels booren;
Uitdaveren een stem die Werelden ontoert

[de godheid antwoordt:]

Wat zult gy Aardeling? wat wilt gy gaan beginnen?
Kunt gy een kunstjuweel verheffen met uw zinnen,
Die zwart en donker zyn? uitbrommen haaren lof?
Daar gy niet anders zyt als louter as en stof:
't Is waar, myn zaat is in uw Moeder slym gezonken,
Doe haare vogte kouw myn vlam heeft ingedronken;
Dog egter zyt gy tot dit werk heel ongeschikt,
Om dat myn zuiv're glans is in uw ziel verblikt.⁵

[en duidelijker:]

't Is boven uw bereik, Johanna is te groot

[niets is voldoende voor haar lof:]

Al naamt gy 't Zonnevuur, als Priester in uw handen,
Om al het Ambersmout⁶ in eene keer te branden
Op een Kaneel-gewelf van onwaardeerb'ren schat,
Het geen de levens-kragt der schoonste bloem in had;
Nog was die geur te min, en zou den glans onteeren
Van die verdiensten heeft, om Goden te regeeren:
Al kloofde gy de Zee, en dook in 't Marmer-nat,
Het geen een Oestermein in zynen schoot bevat;
En schuimde Ganges vloet van zyne roode baaren,
Tot siersel van 't gewelf en steile pronkpilaaren,
Geboort met hel Saffier, en zoomen van Robyn,
Nog was die grootsse zwier, voor haar tot praal, te klein.
Al dreeft gy op myn Ros naar Pindus breede heuv'len,
Of zag het Wolkendom voor uwe voeten sneuv'len;
Ja kreegt den Helden-krans, als Digter, om uw kop,
En voert nog hooger, als Virgiel, ter starren op;

Om met een schorre pen Johanna's lof te maalen,
 Nog zoud gy, ruggelings, ten afgrond moeten daalen:
 Ze is boven het bereik van uw gemeen verstant,
 En heeft een ziel, waar naar de myne watertant.

[Apollo zelf raakt ervan in verwarring:]

Ik leen haar zelfs myn koets, ik offer haar de toomen,
 Om langs het Firmament van 't eeuwig rond te stroomen;
 Zy teugelt mynen wil, ze boeit myn hartaâr vast
 Aan 't sierlyk Purpervagt, dat op haar wangen wast,
 Aan 't lodd'ren van haar mond, aan 't dart'len van haar lokken,
 Die duizent zielen uit hun zilte vormen schokken.
 Maar hoe! waar ben ik? ach! is de oorzaak van het ligt,
 Door 't zien van zulk een schoont', berooft van zyn gezigt?
 Ben ik dan zelfs op hol?

[en hij smeekt de dichter bijna:]

ô Phaëton! houw stant, en eis geen draaijent wiel,
 Dat niemant, als myn arm, tot stuur te beurte viel

[de dichter echter wenst door te zetten:]

Geen Donderkloot, Apol, zal mynen moed verzetten,
 Al zou Jupyn, te norsch, my met zyn blixem pletten;
 My kneuzen in de Hel, of stampen tot een niet,
 Nog wil ik, voor myn dood, beklimmen het gebied
 Van uw vergulde vuist, om langs 't Azuur te brallen,
 En zo het wezen moet, dan aanstonts nedervallen

[dan geeft Apollo toe:]

Daar is de Kar, tre op, ô stoute Zonne-jongen;
 Maar wacht u op de baan voor al te hooge sprongen,
 Is't laatste woord, het geen uit Vaders lippen vloeit,
 Die zynen heeten geest aan myne traanen boeit;
 En zig bewegen laat, om my te doen beginnen
 Een togt, waar by ik 't al verliezen moet, of winnen.
 Nu zit ik op 't Fluweel, op 't eeuwige Carmyn,
 En dwaal, met laggent goud, langs vlugtig lugt Sattyn.
 De Dagkaros krygt moed, zy wil de wereld temmen,
 En Zee, en baaren in haar snelle gangen stremmen;
 Den Aardbol tuim'len zien, om 't stralen van haar kap,
 De stoffen voeden gaan met vloeiend Sulpher-zap;
 Zig enten in de klei, den grond weêrom ontgronden,

En vinden iets, 't geen nooit van iemand is gevonden.
Zuig, zuig, ô Vuur! dan ys, breekt Wintersneeuw in twee,
En doet nu eens een teug, die nimmer Digter deê
[en zo gebeurt het:]

Daar spat het root koraal, uit water wildernissen,
Die in hun holle kil van heete vlammen zissen;
En kromt de takken, om de speenen van hun bron
Nu lang genoeg gerekt, door 't lurken van de Zon;
Om met een zoet gebloos het Paerle-ryk te streelen,
En aan het blankst' albast zyn Purper meê te deelen.
Wie zag ooit schoonder trouw? vereeniging van band?

[deze vereeniging van water en vuur,]

Die vreemde pekelzwier, en smeeding van het zout,
Heeft vrouw Natuur, in 't hol des vaalen nagts vertrouwt.
Die strengeling van jeugt, die tegenstrydigheden,
Die in één zelve ziel, gelyken 't zaam gepleeden,
Heb ik gekeurt voor 't schoonste, en tot Johanna's eêr
[anderen verheffen haar met andere zaken, maar]

Ik die gebooren ben, voor speeltuig van myn Vaâr;
Na dat hy was gespoort om my uit hem te scheppen,
Zal van geen braaf metaal, nog zulke leuren reppen.
Ik duik de baaren in, en kus Vrouw Thetys' mond:
Haar liefde heeft myn hart, myn ziel de haar' gewont.
Ik vry haar om haar hals, om Paerlemoere doppen,
Om borsten, hart van melk, waar op Granaten knoppen;
Om 't Godd'lyk bloed-koraal, het geen haar kaaken dekt,
En duizent zugten naar dat Suiker-eiland trekt.
De diepte van de Zee, die kronkelende schatten

[en alles wat in en om het water leeft:]

Die Reuzen van het Meir, die Wallevissen vatten;
Die Dwerger van den Nyl, dat Crocodile volk,
Al t'zamen Monsters van het slym der duist're kolk;
Met 't Zeemeir-mannendom, en ruig geschobde Vrouwen,
Zal ik vereënen, met myn schorre Snaar-gebouwen;
Hen heffen doen 't Gewelf, het Amber-pronkgevaart,
Dat ik geveizelt heb, en tot haar eer bewaart

[deze vervoering om het water is tevens verheerlijking van Johanna:]

Verliest uwe oogen niet, aanschouwers op de daaken,
Want Vrouw . . . die rust alreeds op fyn goud laken;
Ze krygt een Hemelvaart, door 't bruiszende krystal,
Naar 't opperst' van dien top, daarze eeuwig blyven zal.
Myn Zangheldin, thans prat op stuivende gareelen,
Op splinteren van glas, en bloem van watersteelen,
Verliest haar laag begrip, haar prentbeeld van den tyt
En al de heer'lykheit die in den afgrond leit
[pas nu dit gerealiseerd is, kan de dichter meer
wensen dan een verheerlijking van Johanna op dit
niveau:]

Geen ziltig dons van vogt,

[. . .]

Nog frissche Regenboog op Paerlemoêr geplant,
't Geen uit wat zugten vloeit van d'innerlyken brand,
Voldoen myn trots gemoet, nu hooger op de pennen,
Als immer Aardeling dorst op zyn wieken rennen.
Draaft Henksten, dat gy rookt, en sneller als gy plagt.
Op dat ik uiten mag 't geen niemant heeft gedagt.
Ik zweep u met myn wil, ik ruk u by de toomen,
Om aan het Staat-paleis des Donderaars te komen
[. . .]

Hier kan een geest zyn hart op zweevend ys verwarmen.
Hier aast een zilte wil het Suiker van 't Heel-al,
En proeft den voorsmaak reeds van 't geen men worden zal;
Als het gescheiden twee die eenheit zal verwerven,
Waarom wat levend word, gestadig dient te sterven
[maar hier is hij dan ook van zijn onderwerp Johanna
afgedwaald:]

Maar zagt, ik weet niet wat ik zeg, verrukt door 't steil,
En ben, als die door een Orkaan ten Hemel zeil:
Myn zinnen zyn op hol, myn brein dat heeft vergeeten,
Hoe of men u waardy, o . . . uit zal meeten.

[. . .]

Help, help ô Faebus! help uw Zoon nu wond'ren uitten;
Hy is in lyfs gevaar, hy weet begin, nog end,
Ten zy gy met uw spoor, zyn wufte driften mend.
Daar kryg ik weêr een zwier van Icareesche^a vleug'len,

[op dit niveau, dat al vóór-persoonlijk is, ligt tegelijkertijd het geheim van Johanna's persoonlijkheid verborgen:]

Ik zal iets wonders, uit verborge hooien scharren;

Eens melden hoeze wierd, en wat Johanna is;

Maar Goôn! waar haalt men verw, tot haar gelykenis?

[zij is nog beter dan wanneer zij was geboren uit zelfbevruchting door Jupiter:]

Al had Saturnus Zoon, zyn zelfs met moed be kroopen,

En in zyn eigen hol, by nacht, als man gesloopen;

Zig zelf hervormt van stip tot stip, en dat gevoed

Met eigen Moedermelk, en ongeworde bloed,

Tot dat hy zelfs gescheurt, had op zyn schoot ontfangen

Het lieff'lyk doelwit van zyn ingebeeld verlangen;

Zo had het dog in kragt niet eêlder konnen zyn,

Als haar sneeuwit krystal, getoetst met Carmosyn,

Het geen de Goden tergt op hun verheeven zaalen;

Wie schaft my kleur, om haar nog vlakker af te maalen?

'k Ben nog niet wyt genoeg, 'k moet streeven met myn kop,

Door 't tint'lend Lugt-azuur, en bonzen 't van zyn top,

Om 't ziels-paleis naar by te tuuren op zyn boogen.

Maar ach! wat duizeling! hoe schemeren myne oogen!

Daar louter flonker-duin Saffier tot geesten stolt,

En 't ongeschapen goed zyn stralen om zig rolt;

De denkingen verbind tot vaste wezenheden,

Dus kan één enk'le wil wel duizent willens kneeden:

Hier wierd uw ziel gevormt naar 't opper Raatbesluit:

Hier sprong uw snugger brein het eerst' ter kimmen uit;

Hier kreeg gy regt een band, een strengeling van zinnen,

Een vlot Idè, bekwaam om anderen te winnen;

Een eigenschap, die u doet zyn meêr als een Vrouw,

En d'oorzaak is, waarom ik deeze Vaerzen bouw

[haar echter in deze wezenlijkheid te tekenen is hem niet meer mogelijk: die staat voor zichzelf]

Dog schoon ik Jupyns vlam-penseel dwong met myn ving'ren,

En dat ik 't ondermaansch kon boven wolken sling'ren;

Dat ik een Chaos schiep van nooit verzonnen stof,

En plukte van het wout der Zon de Starren of;

Ja wrong de Goden vast aan mynen Helden-waagen,

Om uw volmaakten geest op 't rykste te doen daagen,
 In 't midden van den rei dier zaalige Gemeent',
 Die al haar vluggen glans van de eeuwigheit ontleent;
 Nog schoot ik veel te kort in 't treffen van uw gaaven,
 Een hart, als. . . hart, maakt al de zielen Slaaven;
 Het glinstert op zyn zelf, en heeft geen lof van doen,
 Een vyfde weezen kan steeds de eigen darmen voên:
 Dat schrokt geen tyt, geen wind, geen steigerende driften,
 Dat kan het waar van 't vals, het goed van 't kwaade schiften;
 Dat is zyn eigen toets, een kloot daar 't al om draait,
 Het geen Natuur van haar verborgene akkers maait.
 Dat maakt uw Dichter dol, en ziet hem zuizebollen,
 En doet de toomen los uit zyne handen rollen;
 ô Ja, daar voor verstuikt de Dagkar van Apol,
 En jaagt het Vuurgespan met Phaeton op hol.
 Waar bergt hy zynen roem? de stoutheid om u te eeren?
 Die u verheffen zal, die moet het daalen leeren.

[en wanneer de zon de aarde kan doen splijten:]

Als de aarde Faebus schouwt, zo schrikt ze voor haar zelve,
 Ze splyt, ze barst, ze toont haar vuile Graf-gewelven:
 De hette scheurt haar buik, zy is den adem kwyt,
 En zwoegt, als die om zog, op dorre speenen byt.
 Geen wonder dan, dat ik, verzencht door lust tot digten,
 Moet voor de toetssen van uw stralend brein neêr zwigten;
 Dat ik geblixemt daal, naar plaszen van den nagt,
 En, als een veege romp, den laasten snik verwacht
 [uitdagend zegt hij dan tegen de godheid, dat hij ook
 na zijn dood 'Zal juiggen tot uw spyt, en brommen
 voor 't Heel-Al':]

't Is zy alleen, niet gy, waarom ik nederval:

Uw Wapens zyn te wrang, te Boers uw Buldertoonen,
 Gy moet in 't onweêr slegts by bui en hagel woonen;
 Daar zy, van God Zefier⁹ verzelt, den Zomer mind,
 Oranje-bloisems gaart, en Roose-geuren vind

[de dichterlijke vervoering is nu eerst tot rust gekomen]

Zy eert Vrouw Juno's knoop, en Pallas blanke wetten,¹⁰
 Niets kan haare ed'le deugt, maar zy wel lasters pletten.
 Zy staat in Godvrugt vast, en liefst haar Egemaal,

De weereld is ze wars, haar kinders zyn haar praal:
 My agt zy als iets vreemts,¹¹ en die wat schynen, prullen;
 Die kapt het best, die elk kan naar zyn aanzigt hullen,
 Gelyk Vrouw . . . doet, die op haar deugden pal,
 Nog eindelyk eens in een Zon verwisz'len zal;
 Om steeds getrapt te zien, van 't Bos der ebbe boomen:¹²
 Hem, die te wuft van moed, de snelste Henksten toomen;
 Deed rennen langs de lugt, dat radt en Waagen brak,
 Waar door te voorschyn kwam, wat in den donker stak;
 Terwyl het licht, gefloerst, den ondergang beklaagde,
 Eens Zoons, die avonds schiep, om dat Johanna daagde.

1 *Clymene's Zoon Faeton* 2 *Kap en rinkels* attributen van de zothed, 3 *Lauw'rier* aan Apollo gewijde struik, 4 *Muscadel* een geurige vroegrijpe druif, 5 *verblift* verbleekt, 6 *Ambersmout* vet van amber, een welriekende stof, 7 *Thetys* als zeegodin de verpersoonlijking van het water, 8 *Icarus* zoon van Daedalus, vloog tegen diens waarschuwing in op wassen vleugels de zon tegemoet, 9 *Zefier* de westenwind, 10 de huwelykstrouw en de wijsheid, 11 *vreemt* nog zonder ongunstige gevoelswaarde, 12 *Helikon*?

DE VERREZE PYTHAGORAS,

Of een Nieuwe Poetische VERREKYKER,

Om te beschouwen de verbeteringe aller dingen, opgedraagen aan
 Mejuffrouw C . . . H . . . Weduwe van den HEER ANDREAS VAN
 DER . . .

Op haar 62ste Verjaardag.

[*Parnas, p. 108-112*]

[Een gelegenheidsgedicht waarin de dichter zich door zijn filosofie laat inspireren niet tot een poezie van vervoering, maar tot een leer-dicht, een uiteenzetting van zijn filosofische reïncarnatieleer als een bemoedigend perspectief voor de weduwe aan wie hij het gedicht opdraagt. Uitgangspunt is de wisselbeurt, de voortdurende wisseling van vormen, hier geobjectiveerd en voorgesteld als een stoet van geesten op zoek naar weer nieuwe vormen.]

De Wisselbeurt, voor lang, Gods rykste Wonder-mein,
 Vaart steeds den Aardbol om, met een onzigtb're tryn
 Van dun geblazen wind, waar in de geesten leeven,

Die geesteloos van geest te vooren moesten sneeven.
 Dat zielse volk weêrom belust op vaste stof,
 Snyt ook, als is gedaan, aan hen het leeven of,
 Van die, wiens Hut, of Kluis zy wenssen te bewoonen:
 Dus worden Ouders vaak de Kinders van hun Zoonen.
 Men peilt den Oceaan, dog nimmer de Natuur:
 Dan heerscht de Lugt, nu Aard', dan Water, straks het Vuur;
 't Grenst alles aan de dood, die weêr moet leevens teelen
 Voor stoffen, die gewis het leeven zal verveelen;
 De Doolhof, daar 't Heel-Al zig blind'lings in verliest,
 Is vol gespook, het welk voor 't ligt, slegts schaduw kiest.
 Die al 't gewemel van de dingen zou verhaalen,
 Waar zou die dog 't begin: waar dog het end' bepaalen?
 God zweept dit groot gevaarte in eenen ronden kring;
 Geen zaak, hoe vast, blyft ooit een stip, een zelve ding.
 De Maker is 't alleen, die eeuwig zit te rusten
 [nu is 'deze Hemel-Vorst' 'boven myn bereik']
 Dies zwyg ik liefst van Hem, en rol naar drek en slyk;
 Of stort my in het diep van grondelooze vogten,
 Daar draait een geest, als ik, in duizenderlei bogten,
 En paart zig met den glans van 't ongeboore ligt
 [in deze diepten doet hij de kennis op van de hoogste
 geheimen:]
 Zodra men al 't getalm van Droomers is ontvlooden:
 Dan drukt de wellust zelfs een teepel in den mond,
 Van die zig opwaarts zwenkt van d' allerlaagsten grond;
 Ver boven kruin en spits van dunne Hemel-wolken,
 Daar huist een tierig volk, dat ontaal kan vertoken;
 Dat digten kan naar maat, dat alle dingen weet,
 En, zo men 't zeggen mag, ook zelve Goden smeet:
 Die zien uit aart en kragt van allerhande zaaken,
 Hoe men een Vrouw tot Man, een Man tot Vrouw zal maken:
 Die peilen 't vogt, waar meê Natuur de klei vereent,
 En zien hoe d'eeene geest, den aâr een geest ontleent;
 Wanneer de groote Baas de Menschen staat te timm'ren,
 Die naar hun 't zamen-stel, of beteren, of slimm'ren.
 Wat leit 'er in dit werk niet al verborgenthheit,
 Waar op de domme-kragt der eeuw gestadig byt?

Den ondergang van 't geen, dat is, weet elk te preeken,
 Maar hoe een ding weêr komt, 't geen sterft, dat laat men steeken.
 Die fiere taal te hoog voor 't greinig onverstant,
 Loopt thans in ballingschap, verschooven agter 't lant.
 ô Ja, de snugg're ziel moet eeuwig blyven werken;
 Steek vry den klomp in d'aard', en dek hem toe met zerken,
 Hy waasemt door het steen, en zoekt een ed'ler lugt,
 Of port den Man, dat hy zyn Vrouw, met hem¹ bevrugt,
 Die aangezet, het zaat slegts slagt der offerhanden²
 Van 't lyveloos gestel, in 's Moeders ingewanden
 [dan wordt de uiteenzetting afgebroken, hoewel de
 kennis van de dichter verder reikt:]

Ik kan ontvouwen, als ik wil, de zagte toonen,
 Die in het starrenveld, om hoog als Goden woonen;
 De 't zamen-bindzels van dat yst'lyk zevental³

[na de uiteenzetting van het wisselbare karakter van
 alles wat bestaat, volgt de toepassing: alles kan zich
 vernieuwen:]

Verheug u dan, ô Mensch! wanneer gy jarig zyt;
 De Winterstreek blyft Moeder van een jonger tyt.
 Het sneeuw, de voorboê slegts van schoone zoomer-bloemen;
 Geen grooter heil, als die op ouderdom kan roemen,
 Waar in d'aloude deugt haar woonsteê heeft gevest.
 Een Faenix, leevens-zat, verbrand zig op het nest,
 En voeld uit zyn geraamte een zonnekind herleeven;
 Wie zou niet graag zyn huid, om weêr te leeven, geeven?
 [de vergoddelijking van de mens is het doel van deze voortdu-
 rende reïncarnatie:]

Een schepzel moet, eêr 't Goden evenaart, steeds sneeven,
 En blyven stadig hier beneden wisselbaar,
 Elk oogenblik verstrekt den mensch een ander jaar;
 Dus zoekt een Wysgeer niets, als loutere eeuwigheden;
 Wel hem, die al al zyn tyt in eeuwen kan besteeden!

[zo is het mogelijk de wisselbeurt overbodig te maken:]
 Dan leeft men steeds gerust, bevryst van 't namaals daalen
 [en de ziel:]

Ze zinkt, nog klimt niet meêr! Ze rust, ontlast van zorgen!
 God is haar zuiv'ren dag, haar avond, en haar morgen!

Ik zwyg, de stilheit boeit myn tong aan 't duist're slot;
 Geen eik, hoe fier, wierd ooit met meêr geweld geknot,
 Van donderend metaal, als ik, die neêrgezegen,
 Gelyk een aarde wagt, op Danè's⁴ gulde reegen
 [nadrukkelijk ontkent de dichter het tegendeel: dat
 de godheid als een verterend vuur zou komen, en hij
 besluit het gedicht:]

Verslind Semèle⁵ vry, Jupyn door gloed en vlam!
 Nog stoffe,⁶ wyl een God, door vuur haar 't leeven nam.
 Men sterft niet, als men sterft, door brand der opper goden:
 Geen beeter dag, dan als men 't leeven is ontvloeden'.

1 met hem: met die ziel (den Man) die, eenmaal daartoe aangespoord, zijn zaad in het moederlichaam stort als offerande voor het lijveloos gestel: de ziel; 2 (den Man) die, daartoe eenmaal aangespoord, zijn zaad in het moederlichaam stort als offerande voor het lijveloos gestel: de ziel; 3 zevental: de zeven planeten die volgens de astrologie het leven van de mens bepalen; 4 Danae werd door Zeus, in de gedaante van een gouden regen, bevrucht; 5 Semèle werd verteerd door het vuur waarmee Jupiter voor haar verscheen; 6 nog stoffe: en beroem u er niet op.

ZEGEN-ZANG,

Opgeheft ter eere van den hoog Welgebooren Heer, Mynheer
 ADRIAAN WILLEM, *Baron van Keppel, by het intreden van het Jaar 1717.*
 [Parnas, p. 117-119]

De staat des Lands gestuurt op 't Haagsche Capitoel,
 Naar 't overwys compas der Vaderlyke grooten
 Van 't zevental, staat vast, dog was ligt los te stooten,
 Zo Mars¹ den teugel brak, en draaide van zyn Pool.
 Schoon Janus² Tempeldeur, door vreê gesloten zit,
 En dat de Donderaar, vermoeit, legt vastgeklonken,
 Nog was die taaije rust, haast weêr ontdooft, aan 't vonken,
 Indien men slegts den Wal ontdeê van Oorlogs-pit.
 Daar Pallas³ steeds de Zaal, en Mars den Muur bewaakt,
 Daar moet een Argus⁴ zelfs zyn hondert oogen derven,
 Voorzigtigheid, die kan een Hydra⁵ zelfs doen sterven,
 Als slegts Alcides⁶ deugt het brave stuk aanvaart.

Het kroost van Bato,⁷ slaapt op 't schilt van Mavors⁸ moet,
 In d'ysre vuist gevat der dappere Oorlogs-harten:
 Men zeg ook, wat men wil, ons Land kan Helden tarten,
 Dewyl het niet als Staats-, en Oorlogs-wond'ren voet.
 Van dit getal, myn Heer, gy een der eerste zyt,
 Die, uit een fieren stam ontvonkt, Belloon⁹ durft trotssen,
 Wanneer haar zwang're schoot zig splyt, als Ethna's Rotssen,
 In vuur, en vlam, het geen de Landman vaak beschreit.
 Dan springt uw drift te paard, als 't vyand'lyk Arduin
 Haar blixemsteen braakt uit woedende Cartouwen,¹⁰
 Een Oorlogs-reus, die roem beoogt, kan niets benouwen,
 Als hy slegts standers poot op het geborste puin.
 De veege dood, die schrikt voor Keppels wakker staal,
 En durft geen tweegevegt, met zulk een Man verkiezen;
 Want schoon hy won, hy zou het meest daar by verliezen,
 Wyl men hem Benden slagt, en zend voor zegenpraal.
 De helsche Veerman¹¹ pruilt, wyl hy zyn Boot verstelt,
 Die lek, onbruikbaar is, van al het Zielen-voeren:
 Wie kan dien grysaart dog, met reën den baart toesnoeren,
 Wanneer hy van zyn ramp, u als een oorzaak melt?
 Vrouw Venus strookt haar boel,¹² op 't dart'le ledikant,
 De tyt is walgens zat van pluizen, en van vegten,
 Men kan met mond en wang dat vuur vry ligter slegten,
 Als daar men voor de vest een bui van hagel plant.
 Hier wind hy 't minst', die steeds de meeste stormen waagt;
 Dit bloed-krakeel heeft keur van zagter Oorlogs-wetten,
 't Verliezen is de prys, van die 't op worst'len zetten,
 Al was 't van 's avonds vroeg, tot dat de morgen daagt.
 Dog ik val van myn streek, tot op een laagen wal,
 Dies wend ik 't hooger op, en zie het Noord te peilen
 Van uw verdienst', die ik wel wou, kon 't zyn, bezeilen;
 Maar 't is vergeefs, want stroom en tegenwind staan pal.
 Vergeef, ô Zoon van Mars! myn laagen Helden-toon;
 Ik had wat hoogs in 't zin, dog steilte doet my zinken,
 Die 't verst' beklimt, moet vaak een volle Zee uitdrinken,
 Of geeven rekenschap aan Rhadamanth¹³ zyn troon.
 Het ga my, zo het wil, ik heb wat groots bestaan,
 En kom ik schoon te kort, uw wysheit mag my straffen,

Ik ly met lust, en zal 'er nimmer tegen blaffen;
 Want 't is my lofs genoeg, om uw ten grond te gaan.
 Jupyn, die 't al herstelt, het geen zyn hand ooit brak,
 Die voer uw kruin met moed, langs vrolyke eere wegen,
 Tot dat gy moê van heil, met rust in 't Graf gezegen,
 Uw Star geplaatst moogt zien aan 't blaauwe Hemel-dak.

1 *Mars*: oorlogsgod; 2 *Janus*: de tempel van Janus werd alleen gesloten als in het hele Romeinse rijk vrede heerste; 3 *Pallas*: Athene; 4 *Argus*: monster met honderd ogen; 5 *Hydra*: veelkoppige waterslang; 6 *Alcides*: Hercules, die de Hydra doode; 7 *Bato*: stamvader der Hollanders; 8 *Mavors*: Mars; 9 *Belloon*: Bellona, Romeinse oorlogsgodin; 10 *Cartouwen*: kanonnen; 11 *De helsche Veerman*: Charon, die de gestorvenen over een rivier bracht naar de onderwereld; 12 *boel*: minnaar; 13 *Rhadamanth*: rechter in het dodenrijk.

HERDERS-KLAGT,
 Aan den Heer J. F. M.
 OF DAMON IN DEN ROUW,
 Om 't missen van zyn vriend.
 [*Parnas*, p. 188-190]

Kunt gy het wollig Vee, ô Coridon!¹ nog leijen
 Langs Scaldus² groenen zoom, en lekk're klaverwei?
 Terwyl uw Damon³ dwaalt door woeste Berg en Hei,
 En 't zandig Duin, vermoeit door overmatig schreijen.
 Kunt gy, ô Coridon! nog Tovervaerzen maalen?
 En, op een Harders Luit, uitkweelen 't zoetste zoet,
 't Geen u de lieve rust in huis gevoelen doet?
 Daar Damons ziel, gezweept, gaat langs de velden dwaalen.
 Kunt gy, myn Coridon, met uw gesleepten ving'ren,
 Den naam van Cloris nog gaan znyen in den bast
 Diens breedten Olms, die met zyn vuist de wolken tast?
 Daar Damons ziel, gezweept, moet langs de klippen sling'ren.
 Spreek, Herder, spreek, vlegt gy nog bloemen met uw handen?
 Penseelt gy nog een Roos, voor Cloris⁴ helder wit?
 Of tast gy naar de Kars, die op haar boezem zit?
 Daar ik, helaas! moet om een lonkje watertanden.

Kan 't zyn, ô Goôn! kan 't zyn, heeft Damon dan geen vrinden!
En is zyn Coridon zyne oude eeden wars?
Die hy my voortyds zwoer, eêr 't noodlot, nog zo bars,
My in zyn lommer deed' al myn vernoegeen vinden.
Wat plagten wy te zaam niet meenig Digt te neuren,
By 't ruisschen van een Bron, van Cloris godd'lykheit?
En 't Nectar, dat haar tong langs purp're randen spreit?
Maar nu, nu mag, helaas! die vreugt my niet gebeuren.
Nu viert myn Coridon God Bacchus lekk're teugen,
En leunt met zynen mond op tepelen vol wyn,
Daar Damon, heel benart, tot ligting van zyn pyn
Een weinig water lept, dat naauw de dieren meugen.
Lag vry, ô Coridon! met uwe Metgezellen,
Wiens Velden ryk bevragt van Ooijen zonder tal
Des avonds vette melk, voort sleepen naar den stal;
Ik zal met droef geweene, myn ziel te vreden stellen.
'k Misgun u niet de vreugt, die u de Goden schenken,
Neen, Coridon, ô neen! het maakt myn droefheit bly,
Dat gy welvarend' zyt; maar ach! was ik, als gy,
Ik zou zomtyts nog eens om Damons vriendschap denken.
Dien Sukkelaar, die zwerft, ontbloot van hut en haaven,
De woeste paden door, en vind geen trouwen vrind,
Geen Coridon, als u, die hem, wel eêr bemind,
Nu laat in 't eenzaam Bos, door rouw, te barsten draaven.
Ach! ging een zugtje meê van Coridons meêleijen!
Zei hy maar eens! wie weet, waar of nu Damon is?
Ach! had hy uit myn kuip een weinig lafenis!
Wat zou 't myn veege ziel niet wonderlyk verblyen!
Al ben ik nog zo ver van u door plaats geweeken,
'k Zou 't voelen aan myn hart, zo 't uwe niet verhart,
My minde als 't eertyds deed, door 't deelen in myn smart,
En toonen het voor elk, door 't hoeft om hoog te steeken.
Maar neen, het is vergeefs, ô Damon! zulks te hoopen;
Want als 't geluk verstuijft, zo blyft ons niemant trouw,
En 't geen het hardste treft in 't midden van den rouw,
Is, dat de vrinden zelfs het eerste en verste loopen.
Ik val de Goôn ten voet, in 't midden van myn rampen,
Die waaren steeds om ons, schoon dat ons alles vlugt.

Hou moed, myn bange krop, al lang genoeg gezugt:
Want 't water, dat nu zinkt, zal haast naar boven dampen!

1 *Coridon* herdersnaam; 2 *Scaldus* Schelde; 3 *Damon* herdersnaam, 4 *Cloris* herderinnennaam.

WAARDE PHILLIS.
[*Parnas*, p. 204-205]

Van al de smart, die 'k ooit heb in myn ziel geleeden,
Is dit de grootste, dat ik u heb aangebeeden,
En nog en rouwt het my in 't allermiste niet,
Om dat een, die bemind, zelfs smaak vind in 't verdriet;
'k Storf liever alle daag, ja zelfs alle oogenblikken,
Als dat ik vry zou zyn van uw vergode strikken.
Uw oogen moorden my, zy gloeijen door myn borst;
Zy wekken in dit hart een doodelyken dorst,
Ontbloot van hoop, van ooit door haar iets te beerven,
Als naar een eindeloos geklag, van min te sterven.
Ik schryf u dit, op dat gy weeten zout, dat ik
Om uw gelonk, ô Zon! van droefheit schier verstik,
En niet, om dat gy iets zout uit myn traanen zuigen,
En uw alwaarde borst, kon 't zyn, te mywaarts buigen.
Ik heb u veel te lief, te teder is myn ziel,
Als dat ik wenschen zou, dat zy uw oog beviel.
Een Slaaf, die dag en nacht past op uw' zoete wenken,
Die niets en kan, als steeds op uw gedaante denken;
Die aan de keeten gaat van uw volmaakt gemoed,
Gelyk als ik, dien moet gy stooten met den voet,
En vesten uwe drift op 't spoor van zuiv're zeden:
Dus dryft gy Hemelwaarts, wyl ik leg neêrgestreedē,
En slegts van verre tuur, hoe gy te vreden zyt,
Terwyl een, die u mind, van vuur tot water slyt.
Dog zo gy van uw rust, iets kleins zout moogen missen,
Om slegts een traan twee, drie, van myne wang te wissen;
Zo zeg, by al uw vreugt, maar eens, hy minde my,
En lag dan weder voort, terwijl ik eeuwig ly.

MYN VIOLIER.
[Parnas, p. 205-206]

Raakt om uw zoet gezigt myn kiel aan 't ondergaan,
Zo laat, ô waarde Ziel! om mynen druk één traan;
Op dat ik op die drop mag eeuwig blyven zweeven.
Kunt gy in 't leeven my, het geen ik wensch, niet geeven,
Om dat de Hemel, nors, op myne min gestoort,
Niet dulden wil, dat ik u geef, 't geen u behoort.
Ontneem myn asse niet, uw lieff'lyk mededoogen;
Besproei met ééne zucht myn oogen, die nooit droogen:
Denk zomtyts eens, hy storf, op dat ik leeven zou,
En bleef, schoon 't anders kon geschiên, my altoos trouw.
Hy zocht geen loon voor min, geen kus om 't vuur te bluszen.
Het water van zyn oog kon best die vlammen zuszen;
Als hy verhit naar my, maar om myn deugden dagt,
Zo was zyn brandend hart voor myn altaar geslagt.
Hoe dikwils wiert hy root? nu bleek, dan zonder spreken?
Hoe dikwils moest de tong op bei zyn lippen breeken!
Eêr hy my zei, ik min; eêr hy my aan dorst zien.
Hy kwam my naâuw één lach, één wenk, één lonk aanbiên,
Maar kropte al zyne rouw, om my, gestaâg naar binnen:
't Was deugt, 't was waare trouw, 't was pit van 't regte minnen.
Ach! had hy niet te teêr, te vroom, te stil gelieft,
Hy was in 't leeven nog, en ligt geharte dieft.
Nu is hy weg, om hoog vervloogen uit ons zinnen.
Narciss', ei min my! kunt gy naar uw dood nog minnen?
Houd slegts dat zelve hart, tot dat ik by u kom.
Ik waar, nu dat gy weg zyt, stadig met u om;
Ik hoop u haast te zien, en al dat zoet te geeven,
Waarom gy, ach! eêr ik het dagt, te snel kwaamt sneeuven.
O Hemel! is de min van u, om hoog gebout?
Waarom my dan, aan 't geen ik min, niet straks¹ getrouwt?

1 straks: onmiddellijk.

OP ZEKER LEUVENS HOOG-LEERAAR,
Die zyn Party, met Schelden zocht te Overdwarszen.
[*Parnas*, p. 215]

Een eerlyk Man, die word gedoopt tot Atheïst,
Om dat hy niet gelooft al 't geen dat Sul-öom gist,
Die zyn Latyn en Grieks met lepels heeft gegeeten,
En zyn Hebreeuws verstaat, trots Mozes, en Propheeten.
Zo letter zonder geest, op 't Hooge School gepreekt,
Een Ezel leert den geest, die in de letter steekt,
Zo is de Boekekraam van wonderlyke kragten,
In 't wyze Buffeldom voor al zeer waardig te agten:
Dog zo by God, alleen onnooz'le demoet gelt,
En dat men ned'righeit voor groote kennis stelt,
Zo is 't geen Atheïst, die 't eigen ondervinden
Meêr schat, als al 't gespook van hooggeleerde blinden.

GEUSE AANMERKINGEN,
Op een PAAPS VERKEER-BORT,¹
Of de TYTKORTINGE der DEUCALIONIETEN.²
[*Parnas*, p. 228]

Die in de wereld tragt zyn naasten te braveeren,
Moet, als een man van eer, 't Verkeer-bort steeds hanteeren,
Dewyl 't een ieder doet, en als iets deftigs pryst:
Buiten Sint Jeun alleen, die 't van de hand afwyst.
Maar of hy niet Verkeert, in 't midden van zyn' Leeren,
Om schaapen van hun huid, en eêlste vagt te scheeren,
Laat ik, Verkeeders, aan uw oordeel, 't geen verkeert
De Lessen van zo'n Snaak voor een Verkeer-bort eert,
Waar in hy afgerigt, gelyk de grootste Heeren,
Zyn schyven aardig zet, om 't regtste te verkeeren.
Dog of eens de Opper-baas, die 't schut en herschut kent,
't Verkeeren, met één keer, niet keeren zal, leer 't end.

1 *verkeer-bort*: een soort tric-tracspel; 2 *Deucalionieten*: mensen, ontstaan uit de stenen die Deucalion en Pyrra achter zich wierpen.

VAARSJES,
Geschreven achter twee Kleine LANTSCHAPJES, Door my Geschil-
dert, ten dienste, en vermeerdering van het KUNST-KABINET Van
den Heer FRAULA, & C. tot BRUSSEL.
[Parnas, p. 229]

Het eerste.

Schoon Pallas¹ op 't getouw kon Werelden vertoonen,
Nog zou Arachne's² nyt de kunst met laster kroonen,
Een spinnekop zuigt gift uit 't eêlste dat men ziet.
Het loon der Kunst, is meest klein gelt, en groot verdriet.

Het tweede.

Daar Midas³ 't oordeel velt van Kunst en Schildery,
Gaat 't heden net, gelyk vortyts van Poezy;
Hy schat het slegtste best, het goed voor kinderleuren,
Dies laat geen Schildery, van Ezels-ooren keuren.

1 Pallas Athene, 2 Arachne meisje dat mooier weefde dan Athene en daarom door haar
in een spin werd veranderd, 3 Midas koning, compleet met ezelsoren de personificatie
van de domheid

BLYK van LIEFDE en KINDERPLIGT,
Opgesteld ter Verjaringe van myne lieve en waarde Moeder
MARGARETA VOSTER, Weduwe van
CORNELIUS van SWAANENBURG.
[Parnas, p. 126-127]

Verlaat een Ooijevaar de gevels van het land,
En kiest voor Wintertyt een aangenamer strand;
Hy torst het Vaderlyk geraamt' op by zyn schouders,
En leert den sterveling den pligt eens Zoons, tot de Ouders.
Ik die de Wetten ken, en de eer van Vrouw Natuur,
Weet hoe het killig ys zyn leeven krygt van 't vuur,
Dies dek ik met myn Ziel, de half bevrooze spieren
Van u, wiens Jaardag, dien ik tragt, als 't past, te vieren.

Een Vogel neemt zyn streek, met Grysaarts, door de lugt;
Maar ik, ik voer u Hemelwaarts, door myn gezugt,
En bid van God, voor u, al wat u kan behaagen;
Kan wel een zwakke Zoon een Moeder verder draagen?
Zo 't mogelyk kon zyn, 'k gaf u uw harten wensch,
Dog denk, die van een Vrouw voort komt, is slegts een mensch,
En hangt gestaâg van hem, die 't alles moet bepaalen.
God, die uit nietig niet, een wereld wist te haalen,
Die schep, om u, kan 't zyn, den allerblydsten dag!
Een dag! die nooit geen oog te vooren schoonder zag!
Een dag, die nimmer daal! of zo ze dog moet zinken,
Dat zy uw lydstar strek om schoonder nog te blinken.

DAMON.

[uit een pastorale samenspraak in *De Herboore Oudheid*, p. 278-279]

Trekkebekster,
Lustverwekster,
Lief duifje, dat u doffer kust,
Waarom,
Niet stom,
Myn poezel wigtje, met uw tukjes,
En meêr dan lonkjens, zagte rukjes
Op 't pluimtje, by uw min gerust?

Foel krytsterje,
Pram¹ slytstertje,
Dat steeds, met by uw boutjes tast
Naar melk,
Uit kelk
Van roos, of dauw der lelydaalen,
Laat eens uw voedster adem haalen
Die dag, en nagt, op 't wiegen past

Snoepig susje,
Ach! ik kusje,

Om 't rusten van een oogenblik:
Maar neen,
Gebeên²
Zyn uit, wyl 't meisje valt aan 't kreiten,
Het wil den boezem heel verslyten,
Daar ik slegts naar een slaapje snik.

Weg afmelkster,
Zog uitkelkster
En stoute prei, die 'k niet meêr lief
Is 't niet
Verdriet,
Voor minnemoêr by u te speelen?
Die met gestadig vlytig kweelen
Myn zieltje steelt, of 't hartje grieft.

ô Zoet diefje,
Zuiker liefje,
En honingbytje, dat ons wond,
Ik kyf,
Maar blyf,
Schoon of ik tier, u dog genegen,
Als ik een zoentje slegts mag geeven,
Tot straf daar voor, op uwen mond.

1 *pram*: borst; 2 n.l. om te mogen rusten.

[*Arlequin Distelateur*, p. 164]

Proficiat! kwaatspreekers van een *Arlequin*, die ze zeggen dat nader is
geparenteert aan *Swaanenburg*, dan hy aan Pallas. Het zy, hoe het zy,
wy zullen van deze twee dit eene fabricceeren:

Een paartje, mannen, net in *Leda's* ei gebakken,¹
Toen Jupyn, als een *Swaan* by hun mamaatje kwam,
Die nimmer dagt, dat hy, als *Arlequin* zouw snakken,
Die zy voor *Swaanenburg* eerst uit het nest op nam.

ô Neen, zy bad 'er van te zien een wicchel jonker,
 Een Castor, met een kap, of Pollux van verstand;²
 Maar laas! haar witte Meeuw is, als een Raaf zo donker,
 En bast, gelyk een reu, op teefjes van het land.
 Net, g'lyk Diogenes springt onze kribben byter,
 Uit zyn Jenever ton, met geesten van Courant,
 Terwyl de wereld schreeuwt: geen averegtsser schyter,
 Dan die zyn lagretort doet pizen vogt, dat brand.
 De Phosphoros, Messieurs, wort enkelyk gebooren,
 Uit Minervase³ uriên, een springbron van het vuur;
 Dog 't geld wast louter uit den geest van Ezelsooren,
 En daarom weet ik wel wie zot blyft op den duur.

1 *Leda* werd door Zeus, in de gedaante van een zwaan(!) bevrucht, 2 *Castor* en *Pollux* tweeling, kinderen van Leda en Zeus, 3 *Minerva* Athena, de godin der wijsheid

[*Arlequin Distelateur*, p. 168]

[Arlequin Distelateur presenteert zyn lezers:]
 'dit volgende voor een Philosophise loogen, gebooren uit Narcissus
 zelfsheit, die als een altoosduurende manin in den man verhoolen
 zit, zo de goudmakers hen niet vergiszen, die wy met dit vaers eens
 zullen Pegasees [dichterlyk] bepiszen, luistert aandagtig toe, jon-
 gens, want je zult 'er geen één woort van verstaan.

Myn vuur, ô vogt, verrukt, tast naar uw zilv're bron;
 Het vlamtuig van dit hart daalt in Narcissus baaren,
 Ik voelde een Etna's toorts doe 'k 't water spieg'len von,
 Waar in gy kwaamt, aan my, myn eigen zelf verklaaren.
 Wat is het lief te staan voor 't zweemszel van zyn schim!
 Wat tast men naar zig zelf, als alles is vergeeten!
 Hoe 'k dieper daal in u, hoe ik al hoger klím,
 Om het onnoembaar zoet van uwen schoot te meeten.
 Geef my, het geen ik geef! ontnem my, 't geen ik neem!
 Op dat van twee, dus teêr, die eenheit voort mag groeijen!
 Die heel wat anders is, als 't proefstuk van dat leên,
 't Geen even dan verdort, als 't pas begint te bloeijen.

Ons wezen is geen klei, geen aart, geen drek, te grof;
 Maar dunne hemellugt, om starren te verwekken:
 Laat and'ren vry hun stof veranderen tot stof,
 Ik kan myn puik Diaân, tot een Apollo strekken¹
 Dit vuur, zo'n vlam, deez' vonk, dat zieltje van myn ziel,
 Een blik van 't zalig ligt zal eeuwig in uw leeven,
 Want schoon dat de aardbol rees, de hemel nederviel,
 Nog zal het vuur steeds vogt, uw dauw ons straaLEN geeven.
 De waaszem van den geest is 't duurend element;
 Het kennen van zyn beeld, het worden van een ander:
 Waar toe word dog een man, op zyn mannin geënt?
 Als om, met haar, te zyn een stroomende Sal'mander.²

1 ik kan voor mijn uitverkoren Diana (maangodin) een Apollo (zonnegod) zijn; 2 de salamander ondergaat het vuur zonder te verbranden.

[*Arlequin Distelateur*, p. 287]

'zal Luna¹ zonder haar Endimion² te kooi gaan?' [op deze verwijzing naar wat ook bij Poot een aanduiding is van een 'precieuze', narcistische droomerotiek, gaat hij verder:]

'ik, zo mager, als ik ben,

Ik kus myn Vrouw Diaân eer modernaaft van leeden,
 In 't bad van Cytharé,³ en droog haare lonken af,
 Door 't pekелende vogt van traanen, en gebeden,
 Daar ik de kniën buig, by 't off'ren van myn staf,
 Om na haar lieven wenk te sneuv'len voor haar voeten,
 Dan dat ik, om het geld zou treden in 't verbond,
 Met eenen Woudsybil,⁴ die niemant durft ontmoeten,
 Om datze veel te bits van tanden, en van mond,
 Slegts voor een Scilla⁵ bast, om ieder te verbaazen,
 Die, van natuur geteelt, iets van den mens bezit,
 Die meêr op deugt, en zeên, dan schyven hoort te graazen,
 Die uit de myn der hel zyn enkel opgespit,
 Om waarheit, en verstand, kon 't zyn, als te overschreeuwen;
 Maar neen Iôles rok, dat zei, en dun fluweel,
 Waar onder zig verschool haar Ridder van de Leeuwen,⁶
 Neem ik voor 't zagt Sattyn, en dat genoegelyk deel,

Waar in myn zieltje slaapt, als op een bed van pluimen.
 Kus, Leda, kus u Swaan!⁷ zyn neb gloeit van carmyn;
 Zyn vlerken zyn yvoir, al 't bloed begint te schuimen,
 En hy wil op u schoot Apol geoffert zyn.
 ô Schepper van de lier!⁸ gy temmer van de vonken!
 Die deeze peezen zweept, met u verborge vuur;
 Ik zit op Leucothé,⁹ zy op myn haart te pronken,
 En wiszel beeld, om beeld door hette der natuur.
 Ik min het Vrouwen kleed, zy Herc'les knots, en boogen,
 En vind my in het zout van Cyprus¹⁰ Oceaan.
 Laat alles vry, ô zon! verdwynen voor myn oogen!
 Dewyl ik in my keer, door uit myn zelfs te gaan'.

1 *Luna*. Diana of maangodin; 2 *Endimion*: de eeuwig slapende herder die 's nachts door Diana wordt bezocht; 3 *Cytharé*: Afrodite, Venus; 4 *Woudsybil* in woeste vervoering profeterende vrouw; 5 *Scilla* mythologisch monster; 6 *Ridder van de Leeuwen*. Heracles, Hercules; 7 *Leda* werd door Zeus, in de gedaante van een zwaan, benaderd; 8 *Schepper van de lier*: Apollo 9 *Leucothé*: zeegodin, personificatie van het water als vrouwelijk element; 10 *Cyprus* centrum van de eredienst aan Afrodite, Venus.

[*Arlequin Distelateur*, p. 290]

Snoepig zieltje, dat verhit met roozenblaartjes scheidt,
 Uit een albaste kom den wortel van uw leven,
 Wat zult gy tot een dank aan Cyprus voedster¹ geeven?
 Die uw een Minnemoêr, door haaren boezem strekt.
 Te zwak van aâm versmagt myn liefde, die gewekt
 Op 't tipje staat van vreugt, en waare min te sneeven,
 Daar druiven aan een rank van elpenbeenen² kleeven,
 Wiens malsse zog, zo zoet Kupido's³ lipje lept.
 Weg wellust van myn hals, ik dobber in de stroomen
 Van Hebes⁴ kuisse dauw, en kus de Nectar⁶ zoomen
 Van de aangenaame lent, met purper in den mond,
 En speel voor Ganimed⁵ der eeuwige Ambrosynen,⁶
 Dewyl ik, als Narcis, tot bronvogt moet verdwynen,
 En duiken lyveloos in Eccho's wonder grond.

1 *Cyprus voedster*: Afrodite (Venus); 2 *elpenbeen*: ivoor; 3 *Kupido*: Eros; 4 *Hebe*: dochter van Zeus en Hera, symbool van de jeugdige volwassenheid; 5 *Ganimedes*: mooie jongen, door Zeus als schenker der goden aangesteld; 6 *nectar* en *ambrosyn*: het voedsel der goden

'Al hadden alle vlugge eigenschappen der natuur te zaamen gatje bil gespeelt, om een volmaakten onnozelen Nar toe te stellen, ze hadden geen droeviger konnen flikken, als de Herboore Oudheits knoeier is, want hy heeft zulke gekke stuipen, met eenige weinige hazenkoppen van zyn soort, gemeen, dat hy zomtyts meent wyzer te wezen, dan veele der alom bekende geltbezittende Amsterdamse Beursheilligen; een zotheid, die alle dwaasheit (ik heb nu NB een verstandige luim) surpasseert [overtreft]'. HO VII

Over de jeugd: 'Heel anders is het met de jeugd, die slaat alle lessen in den wind, en trots op bloed, en eêlste kragt der natuur, gebruikt zy de vermaaken, die haar in den zin schiet, met zo veel gretigheid, als ofze de onsterffelykheid door 't bederven van haar eigen gestel zouden verwerven: met zulk volk kan men leeven, of 'er geen dood in de wereld was, om dat al de vlammen van Pluto [god van de onderwereld] by hen misagt, hen den wellust doen vinden in iets, dat een gevolg van eindelooze jammeren naar zig sleept, terwyl het momaangezigt der baatzoekende fynen, geblanket om de beurzen dier snaaken te luizen, een tooneel vertoont van droefheid, over 't verval der zeeden, die ze in onderlinge oeffeningen, en stigtelyke thee-vergaderingen zelve in geenen deelen beharigen'. HO 3

Aan gedetailleerde literaire kritiek moet de voorwaarde worden gesteld dat zij steunt op begrip voor wat het werk bedoelt te zijn: Van Swaanenburg respecteert die 'mannen, die onpartydig, als bekwaame Hoveniers, de ruspen, zwarte vliegen, en schadelyke wormen uit de beste tuinen dryvende, geen planten, en struiken verstikken, voor datze de eigenschap, aart, en vrugten der zelve met be-

scheidentheit hebben onderzocht. De onbekenste gewassen hebben veelmaal de heilzaamste zappen, en in de allervarst schynenste takken nestelen doorgaans de helklinkenste Nagtigalen. Het is niet genoeg een perzoon, of zyn werk voor dol uit te kreiten, om dat men, op laage zoolen tredende, niet kan zien wat agter de verbloemde woorden voor een meening verborgen zit'. HO 39

'Neen, neen, een weinig gezeit, en wat veel gezweegen, is de kortste weg, om lang gelukkig te zyn'. HO 54

'Want de heele weerelt komt my verkout voor, en haare inwooners besnot, De natuurlyke ingeschapene warmte ontbreekt, en by een gesprokkelt takkebosje moet de barre kloot zig tegenwoordig verwarmen'. HO 57

'Eenige ziekzens spruiten uit den geest, andere uit het lighaam, en zommige, uit alle beide, dog het moet al een voornaam kruide-nier wezen, die ze alle helpen kan, inzonderheit het Jufferdom, dat om de zwakheit van haar complexie, liever het vallen, als het opstaan onderworpen schynt'. HO 78

'als ik een gebrek bestraf, leg ik myn hand op myn hart, met verwagtinge dat ieder, die zig geraakt vind, met my het zelve zal doen'. HO 101

'Eén, en zelve geest is alle wezens gemeen, en om een weinig nabyheit van verscheidene begeertens, die in een enkel gestel vereënen, wort een tollerabile ziel gescholden van haar benyders'. HO 109

'Een kuisse hen heeft aan één haan genoeg, mits zyn ambagt verstaande, dog een duif, die uit den veelvuldigen omgang met doffers heeft begreepen, dat een dubbelt getal een enkel overtreft, zal nooit haar egtverwant zo veel te doen vergen, als andere, om dat ze, hem te lief hebbende, niet wil bloot stellen voor de gevaaren, die uit overtollig ringsteken, duëlleren, en kampgevegten, enz. spruiten'. HO 124

'Wat is 'er wonder veel, in 't kleinste klein te leezen, / Wanneer de Tempel leit in 't vlees, voor steen gebout! / Dan botten ad'ren bloed, dan stollen onze geesten, / Dan krygt de spiegel vlam, en G[od] alleen zijn eêr'. HO 139

'Het eerste voetzels, dat de kinderen zuigen maakt haar doorgaants deelgenooten van de gedagten hunner bestierders, en hy wort voor een brave zoon geagt, die niet alleen volhart in het hartnekig vooroordeel van zyn Vader, maar het nog styfkoppiger onder zyne navolgers doet stand grypen'. HO 146

'Ik wil den wysgeer niet uithangen, want ik ben buiten alle de eigenschappen die een Aristotelise Carthesiaan, of omgekeerde aap nodig heeft, nog dwaas genoeg, om een wys mens in den weg te loopen'. HO 193

'ik houw my pal aan de eerste oorzaak, dat *ens entium*, 't welk ons tot een egale fraterniteit heeft geroepen, schoon de eigenbaat het contrarie wil bevestigen. Alle wateren leeven van vuur, en alle bronnen hebben hunne spiegelagtige flikkeringen, zelfs het onderdaardse zog bezit een hoedanigheid van beelden te vatten, naar de aard der zaden die het roeren, en wy stervelingen streven ons zelve voor by, en vinden wind in de hoge wolken, daar de eeuwigheit zo na in onze tydt versloten zit, als 't maagdelijk yvoor in sprenkelen robyn.

Dat Hermes Tresmegistus, *alias* 't waaragtig model van herszen-schimmen, deze woorden in zyn droom *Laboratorium* had gedistilleert, het zouw, naar myn denken, niet veel vizer hebben konnen vallen, als 't my daar uit den bek schiet, dog weet dat 'er geen groter sympathie is, als tussen narren'. HO 200

'Wie blikken wil op drek, die kom te gast, / Dog zie wel toe, dat hy hem niet vertast; / Want onder 't vuil, schuilt zeker zeltzaam wit, / Dat een, hoe blank hy lykt, verkeert in git'. HO 209

'was ik zo wel een waterpot als een aarde dekzel van Deucalions steenbakkery [was ik zowel een man als een vrouw], ik zouw met een streepje voor uit zo wel te regt raken als andere meisjes, en

niet voor kip spelen, Messieurs, als je ligt denkt, maar een Mevrouw oppassen voor [als] kamer-Juffer, om in de gunst van mijn Heer den Baron te raken, en te helpen disponeeren van Madames lyfrenten, die uit zyn huwelyks middeltjes aan haar alleen zouden beklyven, zo ze zo wel de overal tegenwoordigheid verstont, als ik de gebuigzaamheit onder Heeren van rang. Hemel! wat zouw Milords Kamerdienaar dan een koekoek worden, als hy langs de trappen van twee hoornen de steilte van een Gouvernement beklom, door een vesting te occuperen, die naar de overgave hygt!’ HO 212

‘Sint Vrankryks zon ons met zyne verdreeve stralen [vluchtelingen], bescheen, zo wierden de waternymphen van het Y, en de Maas zo warm, dat men wel met een gestadige brandspuit diende in de weêr te zyn, om de laauwe baaren der liefde te dooven. De zoonen van Bato [Hollanders] scheenen niet genoeg om de hoorenen des overvloets alleen te torssen, wyl alle Natien kwamen toegevlooten, om te deelen in den buit, die een snoepige schoot tans om een zoet zien, aan de gaande en koomenden man schenkt’. HO 296

‘Gewyde uijën, en praai. Gy knoflook, en heillige Goden der Egyptenaaren douw my een Zeeuwse rist [bundel] onder de neus van uw ruikende knollen, op dat ik voor geen steene *mater dolorosa* der Minnebroeders wykende, myn offerblokje mag vol krygen van den overvloed der zulen, die ik met een huilende tronie beschimp’. HO 297

‘Of men met zyn hooft, of zyn staart, met zyn kop of zyn gat de kost wind is dat niet evenveel, als men het maar met eeren doet En wat is eer? spreek . . . hoe zwygje? ach! myn onnozele zul, daar is zoveel manier van eêr in de werelt, dat je het niet gelooven zout; en wie is er zonder eêr?’ HO 367

‘Sta stil, sterveling met uw drekkar, waar in de vonken smooren, of gy stikt in het slyk, en daalt weder ten graave, zonder den hemel te kennen’. HO 390

‘De onderzoeking der dingen is slegts het beginndzel der waarheit, maar de verliezing van zyn opgeraapte meening het naaste pad tot de paleizen der liefde.’ HO 393

‘Onder alle gezintheeden zyn eerelyke lieden, maar zy zyn het eerelykst, die alle gezintheeden vereenigen, in dien eenen, die door verscheidene Kanaalen, alle Rievieren in zyn Oceaan wil verzwelgen. Onder den lommer dier éénheit betuig ik een vyand der verdeeltheden te wezen, dewyl ik al wat oorzaak is tot tweedragt, en meningen gisp, gelyk de Poppenkraam der Paussen is, die wel een hekelkam nodig heeft van een harkende pluim, dog niet moet geschonden worden door feitelykheden tegens publike goedkeuringen der Grooten. [. . .] Al wat tot devotie geweit is moet niet ontreinigt worden door een profaane hand, inzonderheit als het geloof der eenvoudige zig daar onder verbergt. Dat ik onder de Kanibalen kwam ik zouw haare hoogtens niet schenden, maar door jok, en ernst haar van die zien te voeren tot een beter. [. . .] Wy kunnen spotten, op onzen beurt, met de zever der Munniken, dog kunnen ook roemen, op de waare geestelyken, die onder hen schuilen, en door de uiterlyke schel dringen in het verborge pit’. AD 250-152

‘volk, dat in steen, en houd gelooft is altyd banger voor den Duivel, dan zy die hun vertrouwen planten op den onzichtbaaren Vader der zielen’. AD 259

‘Een Nederlandse Banneling, die geen voet aarde beneden bezit, zal eer omzien na Nieuw Engeland boven, als hy, die aan de Rivier de Vegt een Hof van Eden bouwt, waar in zyn Eva met de Slang consulteert over de voortplanting der Hoorenen. Of Sem, en Japhet, te Maarssen onder eenen Deeken schuylen raakt Vader Noach niet, want de Rynsche Beker, die hy dagelyks nypt, is een Preservatief voor de smert, die het uytbotten der Acteonse Tandden causeeren. Laat Cham vry spotten over dit Treurspel' een tas sonder Silverlingen, is het loon van zyn boert’. MO 20

Koloniale missionering: ‘Xaverius plante een Kaars by de Indiaanen, maar hy stal met een den Gouden Kandelaar, waarop hy had hooren te flikkeren’. MO 28

'De Eeuw van vijftienhondert is uyt, waar in Jupiter de menschen in Osschen had herschapen, door de onvergeeffelyke bortheid der Munniken, en die van seventien hondert is in zyn volle bloey, om ligt al dat geene, dat de eeven voorgaande Sestien-honderste had overgewoekert, door agteloosheid te verliesen. Op een goed Spaarder volgt doorgaants een wakker Verteerder'. MO 33

Hij hecht weinig belang aan astrologische voorspellingen: [wij] 'blyven hartnekkig beweeren, dat niemand van dreigen sterft. Alzo min als een Italiaansche bankrottier een eerlyk man kan schenden, al zo min kunnen ons de Planeeten schaden, zo wy niet overgelovig, door malle impressies ons zelven verzuimen. Men ziet dikwils een valsche voorzegging waar worden, om dat een zwakke geest die na haar trekt. Hy doet wys, die zig met het tegenwoordige bemoeit, en dat zo behandeld, als of het reeds daar was. Een vroom man kent geen tyd, wyl hy in de eeuwigheid verschoolen, oogenblikelyk adem haalt in de circlen van niets te zyn, of te wenschen'. MO 124-125

Er zijn 'Piëtisten', 'die niets, of weinig vertoonen, en alles beleeven. Voor die heb ik agting [. . .]. Die letten op de eigenschap der geesten, en penetreeren, of 'er een zeker vermoogen schuilt in de inbeelding des gemoeds, om door een waare Synpatetize trek, tot een voorgestelde zaak, dat te erlangen, waar na de begeerte kragtadig uitgaat. Schoon men veelzints reden heeft de wonderwerken, die 'thans voorkomen, te wantrouwen, zo blyft 'er egter een mogelykheid in duur, waar door ze konnen gebeuren. Ik zal meêr zeggen, twee verschillige voorwerpen van mening, en concepten kunnen dit beide ondervinden, zo ze in de manier van willen, en inbeelden accordeeren. Moses, en de Egiptenaaren deden dezelve kragten in sommige zaaken, en dog was de een zeer verscheiden van den ander. Die van Rome, en die van Jansenius praaten elk van hunne kunsten, en konnen allebei zo wel liegen, als waarheid zeggen, maar wie zal het oordeelen, als hy die tot de hoogte der wonderen gesteege, de natuur der *Magia* kan ontleeden. Dit is een wetenschap t'hans in weinig gebruik, of liever by ons niet bekend, om dat wy met meer waarneeming de uiterlyke voorwerpen, dan de zielsche beweeging der zaaken gaade slaan'. MO 132

De zuivering van de r.-k. kerk gaat hem ter harte en hij heeft er radicaler ideeën over dan de paus zelf: 'Door Outaars te wyen, *Avetjes*, en *Credo's* te leezen, Wywater te plassen, kruisjes te knoeijen, en duizend sottisen te bakken, meend hy de kerk te zuiveren van gebreeken. Neen, Paai, leg de beil aan den boom, hak Munniken, en Paapen om ver, stook brandhout van Poppen, en Beelden, geef de geile Nonnen een man, en de ritze Choornarren een wyf, doet de kinderen vader zeggen tegens den Burger, in steê van tegens den Priester, maakt de wyven manvast, en de mannen getrouw aan hun Egte deel: Schenkt het goed van Weduuw, en Weezen, door kloosters verslonden aan den armen weder, leert de beesten menschen zyn, door hun gierigheid te verzaaken, en word zelve van heer knecht, beleef uw naam van *Servus Servorum Dei* met de daad, geef uw sleutels over, aan hem die ze behooren, verwerp Concilien, Bullen, en Inzettingen der Gemeenterden, en volbreng het boek daadelyk [metterdaad], dat gy met den monde beleid, zo zal 'er kans zyn tot verbeetering der zeden'. MO 150

Over de kracht van de verbeelding: 'Is 't niet bekend, dat Oftmaals, een patient, die van alle geneesheeren is geabandoneert, reconvallesceert, door het gebruik van een kwakzalver, die met contrarie middelen te werk gaande, meêr operatie doet door zyn assuranten bek, dan door zyn konst, en dat meest, en alleen, om dat een kragtig vertrouwen van den zieken omtrent zyn operateur, de onnozele beuling in staat stelt te roemen op zyne *arcana* die hy eens, buiten zelfs de reden te weten, heeft goedgevonden, om door dien weg duizenden anderen, die van die geloovige verbeeldingen niets en wisten, om hals te brengen'. Overigens: 'Hoe verstandigere creaturen, hoe minder miraculen, en om die reden ben ik van advies, dat tuszen gelooven, en wysgeeren een vervaarelyke groote kloove leit. Men zal eêr een wonderwerk gewaar worden omtrent een gering begrip, als by een groot Philosoph'. MO 229-230

'De geest die uit een gezwolle beurs vol geld wast is onwederstaanbaar, en daarom is het vlees der armen zo goed koop, dat 'er meenigen Diomedischen [Diomedes voedde zyn paarden met mensen] vrek zyne koetspaarden mede mest. Zo 'er ymant aan dit zeggen twyffelt, die hebbe de goedheid maar van aan een deel

kruijers, sleepers, en arbeidslieden te vraagen, hoe veel of een deel gierige vroomen dagelyks besteeden voor een half pintje menschen zweet, en zo hy dan niet onderrigt is tot genoegen, zo zal ik het heele proces met de kosten verlooren schatten'. MO 274

'Daar is geen grooter dwaling onder de Zon, als zig op te werpen boven een ander'. Ludeman 150

Agrippa in gesprek met Rabelais lucht zijn hart over de treurige toestand waarin Europa en meer in het bijzonder hijzelf is komen te verkeren: 'Zegt al de Europeanen vry, dat de wyshheit de ziel is van 't

Heel-Al, zy zullen u, met hun gedrag het contrarie vertoonen. De buffels kolder van een Munnik is zo nootzakelyk in het Klooster, als de *metaphysica* aan een Schoenlapper [zinspeling op Ludeman?], hoewel men het laaste minder vint als het eerste, en nog zyn 'er wywen, die liever schuilen onder een gewyde kap, als dat ze bloot zoude staan voor de verroeste bajonet van een Mars [oorlogsgod], die zyn meeste poppegoet [speelgoed, genitalien] heeft verlooren door het stormlopen op gapende wallen! Och de domheit genereert sterk, en daarom zyn verstandige meêr gehoorrent, als zotten, want de gekken verrigten, het geen wyzen verveelt. De laaste zyn in 't beschouwende leeven, dog de eerste nog in 't werkende. Heerom leest zyn getyen, terwyl de leeken om een pintje loopen, en de moeder des huisgezins heeft meêr smaak in een converse-renderen Micchiels Engel [ordegeestelijke], als in een kwaden duivel van een man, dewelke moet uitgeworpen worden, om reine geesten plaats te verschaffen. Het kapelvaantje van Anthonius de Padua heeft van zyn leven op meenigen schoot miracels gedaan, en 't koortje van sinte Franciscus deze en geene Juffer meêr als ééns gekastyt, die langs het *scapularium* [schoudermantel van geestelijken] na den roozenkrans vatte van haar smakelyken bestierder, die voor Peenetentiaris [boeteprediker] ageert onder de Zusjes. Maar zegt, Agrippa, mondje toe van de geheimen des R: Altaars. Paus Oom kan geen jokken veelen, trouwens hy is nu doot, en de Conclavisten broeijen weêr een ander. Vivat de vinding, en lang leeeve de Paters, die my altoos immers niet verbieden zullen te zeggen, dat zothet en 't geval [het noodlot] veelyts de paaden zyn tot het geluk, 't is wel waar dat zy, die door die weegen zyn geavanceert u voor een leugenaar zullen begroeten, dog ik vertroost my met het lot van sinte Crispyn, die de Portugeesen over boort bruien, als hy niet wil doen als zy 't begeeren. Men kan 't hier nooit maken naar ieders zin, want beleeft men de wetten van zyn Vaderland, en behartigt men het intrest der heilighdommen, gelyk vroomaarts past; De menssen zullen u schelden voor een styf kop, een onverzettelyke vent, een dwarsdryver, ja een Tartuffe [schijnheilige uit Molière's gelyknamige spel]

zelfs. Doeje iets het minste, dat hier niet mede accordeert, het zal wezen het beest is een vrygeest, een Libertyn, een Karel [kerel] die zyn gat aan alle dingen veegt, met een woort daar zyn meêr kromme, als regte streepen, en meêr vallende meiden, als reizende mannen, en ik weet nog niet waar ik Rabelais voor zal houden, om dat ik door het onderzoek van my zelven ben geklommen op den uitersten top der onzekerheit, waardoor ik aan alle dingen twyffele, zelfs aan Carthestius, die de hooftpatroon aller dubien mag genoemd worden. Langs die begindzelen ben ik zulken baas geworden, dat ik myn eigen begin wantrouw, dat is te zeggen myn eigene vermogens, om wel te doen. Ik erken egter, als ik hem vergeet, een onbepaalde magt, die my nootzaakt, en ik vind my gelukkig, als ik my afhankelyk stel'. HO 134-135

Ook Rabelais voelt zich in deze tijd niet thuis:

'Ik was, in een vroeger eeuw, ik beken 't, een die de Grooten dorst hekelen, en nu word ik van den minsten begekt. Ik leefde op myn pen, gelyk een magere Pol [(bedrogen) minnaar], op een Hoer. Ik had gemeenschap met alle dingen, om dat ik verstoken was van my zelven, en om dat ik niets erkende, agten my ieder voor een man, die alles begreep. Nu zyn die tyden voor by'.

Zoals voor Agrippa, zo is er ook voor deze mislukte achttiende-eeuwse incarnatie van Rabelais maar één uitweg:

'Ach! was ik nog in de hollen der vergetenheit! was ik nog niet wedergekeert! zat ik nog agter Laethes gordynen [Lethe: rivier in de onderwereld, door van het water te drinken verloor men alle herinnering] verborgen! ik zouw niet hoeven te vraagen, waar toe de menssen gebooren worden? ik zouw niet zeggen; dat alle vreugt vervelt door jammer, en dat de droefheit van blydschap gevolgt, in grooter verwiszelt, by aldien men in geen Philosophise spiegel ziet, dat niemant voorspoedig mag genoemd worden, voor hy alle dingen egaal opneemt en te vrede blyft in den wil van zyn oorzaak. Dat heet: niemand gelukkig voor zyn Dood. Gestorven te zyn aan de begeertens, is te rusten in zyn begin. Dat ik onderga! ô Jupyn! dat eene andere adem den mynen verstik! dat gezuiverde vonken myn bruine bol verbranden! dat ik cristalliseer in wind! in lugt, en ligt, in 't oneindige! komt Hermetise weêr-glazen bestuit my in uw buik! doet my zien! waarom alle geschapene dingen dwaas zyn, daar de wortel zo wys, zo volmaakt zo

heilig, zo wonderbaar, en onnadenkelyk is. Vaar wel aarde, weg zorgen, agterwaarts spookten, ik vaar in myn oorsprong, ik rust op de as van 't heel-Al, schoon ik gedraait worde, om dat ik niet anders wil, als begeereloos te blyven'. HO 136

In de aflevering van 15 juni 1724 bespreken Momus, de spotter, en Eris, de godin van de tweedracht, het uitkomen van Van Swaanenburgs Parnas. Eris beschrijft de verpletterende indruk die het werk zal maken en somt daarbij ironisch een groot aantal kenmerken van deze poëzie op:

'Ze zeggen by naar altemaal, dat hoe schrikkelyk een star, met een staart ook gelykt te wezen, dat ze maar een bikkendekeek, met stroop is, in vergelykinge van dezen brouwers ketel der elementen. Al had je een verstand, als Mydas, je zout dol worden op het zien van een straal dezer Etna. Ze praaten al van de weerelt te willen uit te leggen, om deze roozennobel [gouden munt] te plaatzen, want ze weten der geen weg meê, en die schrikkelyk wys zoeken te wezen, gelooven, dat onze bol al cristalliseert, om dat de zieltjes op het zout bikken het geen der was, eêr de hoofdstoffen malkander konden zien. De Ideën, die spelen gatje bil, en die een man is wil perfors [met geweld] leidelyk zyn, al zou hy zyn poppegoed toe geven. Het Wyfje tast naar de testic[els] der natuur, om den baas over de vrouwelyken Oceaan te spelen door steigerende hoedanigheden. De Vaders worden gehergeneert van hunne kinderen, en die Papa roepen, die waarender al, eêr ze wierden. Pythagoras speelt voor Paus, onder de Kardinalen, carbonkels, of robynen, en Hermes Tresmegistus is de eerste stelder dezer order, die langs het Chaos der inbeeldingen het vuur doet heigen, op het water, als een ouden zondaar, die voor het laaste van zyn leeven nog eens wil probeeren, of een *Caput mortuum* [alchemistische term: bezinksel] door de aanraking van een maagdelijke Tinctuur eenes gezuiverde Balneums [bad] uit Luna wel een Sol zouw kunnen scheppen. 't Is puur of je in een Italiaansse Opera zyt, want de grootste onmogelykheden zyn der het meest te vinden. De Medea van Jan Vos die leit 'er toe, de Circes, de Armidas, de Konstpaleizen van Faenix, de Cephalus en Procris Atys en Sangarida [toneelstukken], en al wat niet naar waarheit, regels, kunst of toneel, en digt wetten zweemt moeten het op-

geeven, by dezen Roeland, die op een hoos, op een millioen orcanen, op starren, en donders zwiert, dat de ysbeeren de uiterste Poolen in het gat kruipen van angst. Hy zal je zo een heël leger sneeuwvlokken, winden en dampen lubben [castreren], om hen de voortteeling der omweêren te beletten als hy uit speellemeijen wil vaaren in den Citroenvyver van Flora, en in 't midden van den Winter een magazyn Somers baâren, in spyt van Jupyn, dat de Zanggodinnen hun water niet konnen houden, als ze om het pleisier denken, dat de klontjes ys zullen proeven, als ze tot reistenbrei met zuiker en pypkaneel staan te smelten. Veele Pothuis Poeëten, rymers, en lymers, loopen al met leepelen in de vuist, om een smulligen baart te haalen. Ze tuuren op de verborgentheden van die dreunende bierpap, dat 'er de kwyl van by den kin neêr loopt, en zommige slagten [lijken op] de verrukte aanschouweren der Overtoomsse Bevers [Quakers], en krygen, als goethalzen, het moêr en vaderspul op het lyf, dat het te vreezen staat, dat het beterhuis van David van Mecchelen te klein zal zyn, om ze alle te verzorgen van een behoorelyken kakstoel, om hun Uilen eieren in gaar te broeijen. Zommige keuren het woort Chaös van lauwrier voor onverbeterlyk, om dat ze het niet verstaan konnen, al neemen ze een ons Venetise Driakel [tegengif] in om te zweeten. Andere vraagen, waar men klompen van robyn verkoopt, om hun vetleere schoenen te verruilen, een derde wouw wel in een morgenkrekel verwiszelen, om van Aurora gebakert te worden. Een vierde zyt: ik wenste wel met myn vryërlyke schuimspaan uit ketels zout wat amber te aazen. Zommige tragten hun standert van lauwrier te planten op zilvre zuilen, nog zynder die zoeken naar het haer van het water, dat men by de lokken kan sleepen om hun alonsiepruiken [alongepruik naar achttiende-eeuwse mode] te verstellen, andere branden hun vingers aan het vogtig element van drebbel [zeventiende-eeuws natuurkundige], dat hier schuilt; zommige zyn al heël dol, andere half, en de meeste zullen het nog worden, met één woort: opent uw ooren, ô gy Walviszen, Olyfantten, Struiszen, gy Salamanders, en vier leevens der elementen, gy aartbollen die 'er zyn, en die 'er niet en zyn, met alle uwe instecten [?], want myne Fama [de roem] is zo schor, als die van een pökkige Non der Napelse agterstraten, om u uit te brommen, dat Willem van Zwaanenburgs Parnas is in de weerelt

verscheenen, om te toonen, dat die blyde dag is geopenbaart, waar in de Poeëtise dolheit is gestegen tot zulken top van volmaaktheit, dat zelfs de keelen der Hottentotten, der Bavianen, en Aapen ze niet konnen verzwelgen. *Lui Daphné nu uw klok, en steek de vaandels uit* [in zijn Chaos, of Swaanenburgs overstelpte digtluim], zyn 's mans eigene woorden. In die onnoemmelyke schatten, in die sattyn, carmosyn, en goud laken winkels, in die fluweele spreijen, in die armelynen heeft zig Eris gerolt: daar is geen Venusspel me [mee] gemoeit, ik heb geen zestehalven [zilveren munt] verdient, geen agtentwintigjes [zilveren munt] geslokt, geen Kamenier van de Zon geweest, niet op schiltwagt gestaan, als myn liefste zyn sleutel in een anders nagtslot stak om zyn sallaris te verdienen, nog de plunje gedraagen, die Carthousje [berucht Frans rover in begin 18e eeuw] heeft gerooft. De tweedragt is te eerlyk, om zig met taaken te behelpen, ik geef liever wat van myn armoede, ik stort liever myn gaven uit, als dat ik op de klap loop, als bedorve ligtmiszen van myn Vaderland doen, die eeuwig den beker troggelen van ryken Jan, en heksen kan ik voor alle dingen niet, ten waare dat je oordeelde, dat het een loopje van den duivel was, om op zyn Boekverkoopers de slegste grollen voor heerelyke werken op te vezelen, en vooze klanken voor kragtige gedagten uit te trompetten. Die maats zullen je straks een keel opsteeken, trots een Zwitser, die zyne groene kruiderbalszem recommandeert, zo ze een ongemeene zetpil hebben uitgevonden, om u den beurs te luizen. Al sche[et]je met verlof al je zakken, en Mydas darmen uit, ze zouden niet eens bang van zien, maar als gezwoore nagtwerkers den aartssen en vergankelyken drek ruimen, om u den gulden Hemel te laten zien, die zy bezitten, door de ontblootinge van uw zinnen, en goederen. Zelderement! wat schreeuwen de Drukker en zyn Autheur tans van hun Poeëtise Manifesten.

Het zyn geen sopperdegroentjes; geen mantjespeeren nog [noch] bergemotten van het kop een halve stuiver, neên vrinden, het zyn appelen van Atlas, het zyn goude Hercules knollen, het is kool van den Helicon, het zyn raapen van Olympus, met één woort, proef eêr je koopt, en benje niet bedroogen, zo haal me de drom [mel] want je zult zweeren dat deze vrugten van Sodom, langs de doode Zee gegroeit zynde, u in het doorbyten meêr vunze stof

verschaffen, als een Spaansse neut, die met de bedervinge sympathiseert'. HO 155-158

Atlas, koning der bergen, opent het tweegesprek met Parnas:

'Wy uit een stremming van *Aether*, en aarde, met een dogter van den *Oceaan* [Okeanos, de wereldzee, die de aarde omgaf] gehuwt, omwinden onze haeren met starren, en hebben een firmament op den schouder van eeuwige vonken. De Zon, en de Maan vat ik in deze vuisten, en met den riem der dieren omgord ik de elementen, en hun donkere sluizen. De heele wereld danst naar myn pypen, en als *Atlas* gaapt zo dreunen de krammen der natuur. Wy kennen de geheimen van 't groot-Al, en den boomgaart van onzen broeder *Hesper* [de avondstond (in) een tuin met gouden appels] be-muuren wy met yzre grendelen. De vlugste verstanden waszen op myn akker en de geleertheit en kunsten zyn slegts de geringste stoppelen van myn geest. Want ik ken alle dingen, en met het uitdreunen van klanken schep ik de benedenste vezels een taal, die de opperste beëamen. De steile *Olympus* [woonplaats der goden] regeert door myn wil: de toppen van *Hymetus* [berg, vermaard door zijn marmer en honing] knielen voor myne voeten, en de *Helicon* trompet myne daden. De leege valyen, en honingwaranden, de myrtesponden, en lauwerierbossen, de olyven, en palmen lacchen als een weste wind uit mynen mond vloeit, om hen te verkwikken, en als ik den Zuider tas ontknoop, zo werp ik water te grabbel voor dorstige duinen. Vorst *Eölus* [god van de winden] schuilt onder myn lommer, en slaapt op een spreij van onbekende pluimen, dog als ik hem wek, door parssing van myn innerlyke vuur, braakt hy orkanen, aardbevingen, en ruinen. Wie is grooter als ik? die *Caelum* [de hemel] onderschraag, en *Hercules* [deze moest o.m. de gouden appels uit de tuin van *Hesper* stelen] heb gesterkt, om my een oogenblik te verpoozen, doe hy ang voor den hondertkoppigen draak schudde op zyn stelten, als een Zee, die winden slokt, en geen kans zag de goude appels te plukken, die deze hand hem schonk. Langs mynen rug stygt men naar *Apol* [hier als zonnegod], en die hooger wil zyn als de Zon, klampt zyn armen in myn baart, en ziet den oneindigen booven het azuur glinsteren. Ja heuvels, en daalen, golven, en stranden kabbelt op my aan, zo klotst gy langs de wolken naar onuitmeetbere wonde-

ren, naar de archiven der gedaantens, de senuwen van het Chaös, naar den heiligen nagt, het dons van *Erebus* [Hades, de onderwereld], den bruinen *Tartar* [kerker onder de onderwereld, of de onderwereld zelf], naar den adem, dien *Zeüs*, dien *Daemogorgon* [Gorgonengod?], die het eeuwig element kneet waar in de zielen trippelen, die op lighamen loerende, zig wenssen te verëenigen met de groove klei der benedenste wortels. Die hier tegens wil wroeten wort geblixemt, want *Jupyns* donder bewaakt de heerschappy van myn staf. Ik ben *Atlas*, een zolder der Goden, een vliering, waar op de stof rust die de weerelt zal verbranden, zo ze ons niet erkent voor het steilste der toppen'. HO 161-162

Hij blijft echter niet deze majesteitelyke taal voeren; zodra hij Van Swaanenburg vermeldt: 'Ik heb 'er nog een, dien ik zeker zouw aan u schenken, by aldien hy my niet nodig was voor Hofnar en Tafelgek te dienen, en dat is eenen Swaanenburg' (165), vervalt hij met opzet in een andere toon: 'Ik gebruik een slegter steil als in den beginne van myn reden, om dat de dolheit van *Swaanenburgs Parnas* niets deftigs verdient, en ook met eenen, [om] dat my dunkt dat myne Vorstelyke waardigheid zouw verkleind zyn, als ik tegens u, die maar een uitschot der bergen zyt, heldentaal wilde voeren'. (166)

Uit een van de vier alleenspraken van Momus in De Herboore Oudheid:

'ô Heerelyk land! wat is Momus gelukkig, dat hy juist hier is geworpen! ik had by ongeluk eens konnen gevallen hebben op den Parnassus Berg, of in de Arcadise gehugten, en Bos waranden der menssen, daar zouw ik gestaan hebben als een gek onder de wyzen, neen, hier kan ik meê praaten gelyk een Papegaai van hooren zeggen. Hier hoeft men niemendal te weten, als dat andere geweeten hebben. Bloed! dat 's gemakkelyk! zonder nieuwe vindingen moog je rymen, digten, wysgeeren, al verstaan, wat je moogt verstaan, zo gek weezen als je buuren, zonder boete, of ongemak daar voor te wagten. Zeker, Momus, het zal wel gaan, laat de zorg vaaren, myn vriend, je hebt over je bestaan geen noot, val maar aan het plukken, doet als anderen doen, en wort zo dom als een buffel, zo zulje geen gebrek hebben. Dog voor alle dingen moet je de genereusiteit abandoneeren, en het comportedement

[houding] van een deftig man, schaamte, en eêr aan een zy stellen, een vyand weezen van kunsten, en wetenschappen, zetten het, als een mof op schrapen, en raapen, krygen en hebben zy de boot-schap, met één woort, houwt nooit geen woort, als 'er met liegen en bedriegen een stuivertje te winnen valt, zo zulje met 'er tyd, myn geliefde eigen zelfsheit het schoonste rybeest van Midas niet alleen in dit leeven wezen, om de wereldse zakken te torssen, maar naderhand in eeuwigheit konnen strekken voor een Com-missaal van de heete wyen van Pluto [god van de onderwereld], en smullen daar de schoonste vlammen, die je bedenken kunt, om de waterzugt, die je hier door vreeten, en zuipen hebt overge-wonnen, daar allengskens uit te vaporeren [uitdampen]. Maar zagt dat laaste bevalt my niet; zelderement, op een lekker ge-braat, een duivels zaus is niet van myn smaak. Ik ben geen Bra-bander, die van hartige dingen houwd; ik ben een koekeeter in myn hart, en rontsom een Amsterdammer. Holla! dat 's uitschei: ziet zo kan een klein tegenwindje de vaart stremmen onzer be-geertens, ik meende dat ik al half weegen was, want wel verzonnen, is half begonnen, naar men zegt. Maar eêr ik verder ga, met per-missie, Heer Lezer, hoe stajet met de hel? ik ben in die dingen niet al te wel onderwezen, geloofje 't? of geloofje 't niet? of hebje een groene kruiderbalszem tegens het vuur gevonden? of denkje 'er niet om? hebje te veel met uw affayrens te schaffen? of steekt u het klinkent metaal de oogen uit? hoe maak je 't man, met je gemoed op de Beurs? of laat je 't t'huis, als je negotieert? Heeren Advocaten, Doctoren, Wysgeeren, Studenten, Kooplieden, Am-bagtsgezellen, en al het ras van Babel, hoe stel je 't met je winkel? geen gehoor? is 'er geen audientie, vrienden? wel G[od] betert! ach Momus! het volk heeft het te drok om aan de eeuwigheit te denken, want een man die een lapje laaken tot een broek afsnyt heeft werk genoeg, dat hy het wat rekt, of een half zestienendeel korter meet, als zyn pligt is, de wigten, en de maaten tot zyn voordeel te gebruiken vereist een heel mens, iemant te bedriegen, of op een eerelyke wyze te bedotten, om zyn huishouwden voor te staan laat geen oogenblik rust aan een baas, die gelt, en plaisie-ren zoekt, een contract op te stellen bedriegelyk, of een zaak te verdraaijen om winst is van de uitterste moeite, met één woort, de creatuuren giszen niet verder als hun neus lang is, en zo ze op

het toekomende al peinzen, zo neemen ze een flauwe hoop, en troost in den arm, of stellen hun bekeering uit, tot hen *Monsieurs Mors* van de leer afstoot, als hangebasten, die om den hemel denken, als ze geen aardbol meêr kunnen ploegen. 't Is geen kwaat slag van volk om 'er meê te leeven, maar het deugt niet om 'er meê te sterven'. (HO 228-229)

Maar ook zichzelf houdt Momus een spiegel voor:

'Was het niet beter gevolgt, den weg der reden? het ligt van u gemoed?', vraagt hij zich af; '[...] 't is wel waar gy zult weinig mede wandelaars ontmoeten', maar dat weegt misschien op tegen de vreugde die hem wacht. 'Ja maar dat voor gek loopen, en van al de wereld bespot te worden, als een Fanatiek, een Klopbroêr, een Kwaker, een Uil, ja wel een Ketter, een Kaerel, die een gevoelen op zyn zelve heeft, en een strydigleeven leid tegens de gewoonte van anderen, die in een dronken zoes met de vollen stroom voort golven, bevalt my niet. Ik zouw je daar fyn gaan worden, en offeren myn verstand op aan de wysheit, doorzoeken de natuur en wysbegeerte, leeven afgescheiden van de zinnen en versturven aan myn zelve. Neen! ik weet beter: de vriend Momus laat zig van geen honden bepissen, want een deugdzaame ziel is een uitbraakzel van den tydt. Een bedelaar heeft meêr plaaisier als een vroom man; een Dief, en Moordenaar is niet half zo gehaat by de bedorve weerelt, als een mens die enkel G[od] zoekt te behaagen. Hy die zig geheel consacreert aan het oneindige, en dat volbrengt, het geen hem van binnen wort gedichteert, dat nimmer stryden kan met de uitterlyke beveelen, zo het afhankelyk blyft van zyn oorzaak, staat voor al de gevaaren pal, die aan het weldoen verknogt zyn. Hoe hooger gesteegen tot de volmaaktheit, hoe dieper afgrond van gevaaren den klimmer dreigen. 't Is waar de deugt is haar zelfs tot een loon, en in de volbrenging aller geboden leid een gelukzaligheid verslooten, die onafbeeldelyk is, dewyl het gemoet, ontledigt van alle aardse dingen, vervult wort met een zeker zoet, dat boven het peil aller beschryvinge is, en ik wel wenste eeuwig te genieten, maar, helaas! Momus is en blyft Momus: hy kent den weg ten Hemel, en verkiest dien van de hel. Hy slagt [lijkt op] zyne reisgenooten, en kan de lekkernyen van den tydt niet verlaaten, om de eeuwige te proeven. Foei zotte, en malle snaaken, gekken, slimmer, als Apen, om dat gy de reden verzaakt, die de

dieren niet is geschonken, waarom leesje myn grollen? waarom hebje smaak in myn fratsen, daar ik de plomste nar van u allen ben? My dunkt gy hoort wyzer te worden, door het zien myner malligheden, geefje twee stuivers voor een papiertje, dat niet beter is, als om 'er met verlof de poort aan te veegen? aasje op myn drek, ô honing str[ont]vliegen? scheid 'er uit, het schaamt zyn zelve dat we zo dom zyn, en 't is onvergeeffelyk, dat je om myne wisjewasjes te doorkruisen u tyd verzuimt. Dat ik zo gek ben van te schryven heeft nog eenigen schyn van reeden, om dat ik myn leege zakken met uw overvloed een weinigje stoffeer, maar gy raakt uw dubbeltje kwyt, en profiteert 'er niet by, als dat ik denk, wat zyn de Neêrlanders onnozele beulingen [lett. worsten], datze voor een rommelzoo van prullen nog gelt geeven, en de beste boeken, die hier te krygen zyn, niet doorbladeren. Dat ik je als een vriend mogt raaden, het zoud dit wezen, dat my dunkt, dat het beter zoud zyn voor u zelve, dat je de zestien duiten, die je aan myn cedel [geschrift] vermalt, aan den armen gaaft, om ten minsten hier in te leeren wel te doen. 't Is waar ik zoud 'er een pintje minder om moeten lurken, en wat meêr gebrek aan drank om lyden, dog wie weet, of ik hier door niet een vroom patriot zoud worden, en die paerel op baggeren, die ik nu verzuim, door zo dwaas te wezen, als je al te maal zyt. Ziet myn gezuikerde Zullen, en onnozele Prullewaars daar is geen nader weg tot de volmaaktheit, als armoede. Zy is de moeder der wetenschap, en konsten, den weg ten Hemel, het Paradys van wellust, met één woort het is zulken een lieve pop, dat ik wel wenste, dat je der al te maal zin in kreeg, en uw schatten en rykdommen wilde te grabbel gooijen, om haar zo moeder naakt te bekruijen, als ze is gebooren. Bloed! wat zoud Momus dan een Kaerel wezen! ik lagte in het weekkelyks schryven, en in al wat fraai, en leerzaam is, ja zelfs in W. v. Swaenenburgs Parnas, en ik ging even zo leeven, als myne zotjes al te maal doen. Sta vast kunnen, en glazen zoud het wezen: een paar harddravers, en een plaaisier plaats, met een Kat, twee, drie zoud het minste zyn, dat ik zoud verkiezen. Wat zoud ik een boeken koopen, en ze nimmer handelen, en een deel smarotssers [narren] den bek ophouden, die zig elk, hoeft voor hoeft, naar myn stuipen zoud schikken, om een smerigen bek te haalen. De Poeëten zoud ik net tracteeren, als de manier

is, te weeten voor gekken verslyten, en met een patakon [zilveren munt], of een agtentwintig voor een Bruilofts deun te knoeijen verzenden, en de Kommedianten voor kanalle uitbraaken, schoon ze veeltyts eerlyker zyn als hunne *auditores*, die de bak, en logien [loges] voor hunne plaaaten [geld] bezitten, dog de Schilders voor Baviaanen, om datze naaapers zyn van Aapen. Zag ik, by ongeluk eens iemand, die naar een mens leek, ik zouw denken, wat is een vergulde Ezel een heillig, by een mager Platonis vogel geraamt, en al had een man meêr hoorens, als Argus [monster met honderd ogen] oogen, hem voor myn broeder begroeten, zo hy anders een mooi wyf in pagt had genoomen om zyne middelen te vergrooten. De armen zouden over myn multheit niet klaagen, dewyl ik liever hondert vette, en ryke smarotzers zouw doen banketteren aan myn overvloedige tafel, als een paar nootlydende met broot, en water vergasten. Ampten, nog Staatsbedieningen zouw ik niet begeeren, om dat ik te lui zouw wezen om de lasten van het gemeen te torssen, die zwaarder zyn als ze by de burgeren schynen, die niet weeten, dat het heerssen een moeijelyk ampt is over een party onbandige Onderdaanen. Hoor of ik al veel zeg of niet en zeg, ik ben, en blyf kaal, maar had ik poen, ik zouw 'er zo wel meê voor den duiv[el] raaken, als een van u, Heeren Lezers'.

HO 231-232

Uit het gesprek dat Arlequin bij thuiskomst na jarenlange afwezigheid voert met Colombine: 'myn Circe [...], die zo meenigen jongeling in een zwyn heeft herschaapen'; Arlequin dreigt er helemaal lyrisch van te worden:

'[ik] wens my te ververszen in 't pekkel van Amphytrite [godin van de zee]; uit uwe wellen wil ik de wisselvormingen viszen, en zo gy, meêr als een Lesbische Saffo [dichteres op Lesbos] ons opening wilt geeven van Ariadnes Weduwelyken staat [Ariadne hielp Theseus uit het labyrint, maar werd door hem in de steek gelaten], zo zal de druiven staf van Bacchus uwe stranden bevogten met muscadellen [jonge druiven] van Liber [Bacchus].

Colombine. Moet de hooning des huuwelyks, en de amber der liefde dan altyd vloeijen uit de Poetise kuipen? en mag een Nederduitse kus niet rollen van een Batavise mond, op een ongeleerde wang, zonder een rist van antieke spreekwyzen te uitten? zo be-

klaag ik het Jufferdom onzer eeuw, dat de waarheden meêr meet by het gevoel, dan het gehoor. Op één aas weegen wy de verdiensten der mannen, want de balans der Hollandse Grietjes is daar omtrent Correcter, dan het diamantschaaltje der Juwelieren in de Orientaalse Margaretten [parels] te keuren. Had ik zo meenigen pistool [gouden munt], als ik de verzoekingén heb doorgeworstelt der Jupynse stieren! en zo meenigen rozennobel [gouden munt] als ik pal heb gestaan voor de verlokzelen der eeuwen! wat zouw ik myn bemindes kruin met andere versierzelen kroonen, als hy nu gedwongen is te torssen! myn hart is nog het zelfde tot u, myn snobbelige guit, dat het geweest is voor u vertrek, al heeft het slakken hoorentje, waar in het huist gestadig te huur moeten zwerven, om den band van ziel en lighaam tot uwe wederkomst onoplosselyk te bewaaren. Ik heb in dezen al gedaan wat de pligt is van een vrouw, die niet zonder man kan duuren, om my niet af te zonderen door een particuliere Kettery van de gewoonte der wyfjes, welkers pilooten vreemde kusten peilen. Nu weet ik hoe een hen bestaat, welkers haan de morgen wekker van het Oosten te gemoet trekt om peper te haalen. Zouden de blanke Matroozen by Westindise spoken gerust slapen, en wy om den anderen avond niet een nieuwen Serviteur op doen, om ons de vaak te verdryven, dat was elendig, en ik weet dat lieden van oordeel, als gy zyt, daar niets tegens zullen inbrengen, als dat het jammer is, dat het nagtsallaris van Cyprus [Venus'] kamenieren zo zeer is vermindert van prys, dat men in deze bedroefde tyden 'er naauwelyks meêr meê kan overwinnen, als een kind, of twee, dog dit geschiet meêr door kladders en beunhaazen der negotie, als door brave Makelaars en Kooplieden der neeringryke Steeden. Waar maar een duit met eeren te verdienen valt, snuivender tegenswoordig duizende op uit. Het getal der loontrekkende Juffers is zo toegenoomen, dat men voor een stooter [munt], waar van een pistool opdoet: ja zo myn lieve Arlequin vervallen alle kunsten en wetenschappen: en is 'er al eens hier en daar een gelukkige Dame, die een stuivertje by een man van fatzoen overgaart, wat is het anders, als voor uitzuipers? koomen de Waaltjes en Moffen niet by heele doozynen over, om op Katten te aazen. Als een Hans donder maar zo veel penningen uit zyn patrimonieele goederen kan by een schraapen, dat hy met een kaalgenopt vagenbonderend kleetje kan geraaken

op onze bodems, is hy vliegende een groot Sinjoor, en vertoont ons vaak een Ridderorder, die men met zwynen te hoeden in Westphaalen alzo min heeft verdient, als met hier op schildwagt te staan, wanneer de onderhouder van een Snol de Lythanie der Heidense Goden in den Tempel van Venus prevelt, om zyn uitgerekten adem niet ontvrugtbaar te verliezen.

Arlequin. Hoe gerustelyk schud een man van kennis in vreemde gewesten zyn beursje niet uit, als hy weet dat de spaarpot van zyn matres nimmer ledig staat van kluiten! en wat is het een geneugte voor den revertteerenden bul, als zyn blanke Iö [priesteres, door de jaloerse echtgenote van Zeus in een koe veranderd] hem de welkomst laat toe bulken, door eenige van haare overgewonne Kalveren, waar van een halve stad den tytel van Vader met een goede consciëntie mag voeren'.

Hij voegt daar dan nog aan toe:

'Ziet, ziel lief, ik ben van de kwaadste slag van Hoorendragers niet, als je wel hoort, dog het werk der onderlinge liefde en mededeelzaamheit moet zig niet verder uitstrekken, als onder onze geloofsgenooten'. HO 364-366

Uit de laatste aflevering van De Herboore Oudheid, 'In een nareden verhandelt door den Autheur':

'Toen de weekelykse Herbarist van oud Severzaat, voor heden-daagse wormen, op zyn Europees Kermis Theater in 't Nieuw verscheen, was hy genoeg overtuigt van zyn bekwaamheit, om een jaar lang zyn vlugge toehoorderen loome gedagten in te boezemen, door behulp van zyn eigen zotheid, en de Jan Pottasie [clowneske] stuipen, die hem gestadig verzellen, dog nimmer dagt hy, dat het volk van deze contrei zo gek zouw zyn geweest van zo veel tyd te verbruiën, om dezelve te slokken'. HO 411

Aldus het begin van deze laatste aflevering waarin de schrijver zijn lezers op allerlei manieren om de oren slaat, zoals in deze passage:

'Hy weet welk een last het u geweest is, nog is, en altyd blyven zal, een regel verstants te ontmoeten, en daarom zig aan uw belangens opofferende, zo roept hy met een geveinst gemoet: weg met de wysheit, en lang leve de zotheid! ziet dat lykt 'er na, maar ik denk het einde goed, al goed. Had ik lompen hond van den beginnen af, als een beest geschreeven, wat had ik al meenigen

dubbeltje beet gehad, dat ik nu heb verzuimt, door zomtyts een mensselyke grap onder myn kuuren te mengen. Foei myner! maar dat gedaan is, kan niet herstelt worden, dog zo de vergiffenis plaats heeft omtrent boetvaardige schultbekenneren, zo ziet uw Momus met zulke barmhartige oogen aan, als hy u doet, en denkt van hem, het geen hy van u denkt, te weeten: van een neetelige gront kan men zelden beter als distelen en doornen aazen'. HO 413

De Nareden wordt dan aldus beeindigd, nadat 'den schralen troep der wysaarts' tegenover 'den rykdom der onnozelen' is gesteld: 'Onder de laasten wil ik niet hooren, schoon ik onder de eerste niet kan zyn, want met de schatten des tyds te lagghen in een Stad, en in een Land, daar men by naar niets anders zoekt, ruikt naar een vreedebreuk by de geltschraapende Batavieren ô Neen, eêr ik myn oogen sluit voor myn eigen dolheit, en dit Boek offer, aan de buien der alvernielende eeuw, moet ik uitgillen; dat het gelt het eenige is, dat in Europa gezogt wort, en schoon een klein hoopje deugtzaame Lezers hier ligt tegens zal aan woelen, zo maak ik my stout, dat 'er onder het getal van hondert, zo 'er zo veel zyn, altoos ten weinigesten negen en negentig zullen gevonden worden, die zekerlyk, is het niet openbaar, in hun harten zullen gewaar worden, dat de zugt tot de klinkende geltsel in hen zo ver niet verstorven is, of ze zouden met hun opregte pootjes nog al eens toe tasten, zo hy een goud drolletje liet vallen voor hun verstorvene oogjes. Och, myn goeje slokkers in de verzoeking, en in den proef moet men zyn zelve leeren kennen, want veel zusjes zyn kuis, om dat de broertjes niet toevlooijen, en veele verzaaken met een hoogmoedig hart, het geenze niet konnen door gemaakte nederigheid krygen, maar in 't midden der aardse wellusten zig te ontdoen van de wereld is hemels. Hoe weinig dit wort gevonden weet ieder, en om die reeden zal ik hier van zwygen, hoopende en geloovende, dat 'er ook zulke zyn, alhoewel ik ze nooit gevonden heb, trouwens myn verkeerling is niet veel onder de waare wyzen, om dat ik zo een groote gek ben, dat ik de dwaazen naar loop, om kool, voor raapen te verruilen. Hoe onnozel de Osjes van Europa's wei ook zyn, zo houden we van geen raapers, als van hun zelve, en schoonze al te mets al eens een blaasje kool slokken, zo scheitenze dog geen poen, en ze hebben gelyk ook, want dewyl hun heele bestek bestaat in schraapen en raapen, zo zoudenze zondi-

gen tegens hun natuur en opvoeding, by aldienze een duit kwamen te besteden, aan Pallas. Laat dat magere beest zyn zelfs bedruipen vrienden, terwyl wy met één hart en één ziele voortvaaren den Tempel van Mydas te vereeuwigen: waar toe zouden de late- re eeuwen de ouden oversnoeven, en wat voordeel zouw het ons zyn, by aldien zy, die naar ons kwaamen, ons zouden roemen spruiten van Minerva geweest te zyn. 't Is genoeg dat wy weten, dat wy afkomstig zyn van Bato, en die kwam weêr van een ander, en zo voort, en die alle zyn dood, en zy, en die naar ons koomen, zullen meê al sterven, dog wie bedenkt de eeuwigheit van zyn wezen, en de duuring van zyn ziel. 't Is waar men zeit, en men gelooft dit, zo men zeit, maar daar de werken spreken hout de praat op, en om dat ik zo veel vertel heeft ieder reden myn doeningen te wantrouwen, dat ik wel mag lyden, want ik spreek nog schryf nooit iets, om iemant te bedriegen, dewyl het hart van ieder Lezer die post getrouwelyk waarneemt. Ik ben maar een Charlatan van een dubbeltje, dog daar zyn 'er wel grooter, en om die reeden wys ik je daar na toe, want de dingen die veel kosten, en weinig voeden worden voor de beste gekeurt: geloofje me niet? vraag uw Doctoren en Apothekers, maar dat volk is te digt, om u een relaas van hun dodelyke conserven meê te deelen. Die inventien konnen geen dagligt verdraagen, en daarom doen ze hun operatien in het kakhuis, terwyl ik in 't publiek u mixtuuren verkoop, die u de ooren doen gloeijen, zo ze niet doof zyn voor de toonen van een nar; en welk een nar? een zulke die wysheit orakelt onder de zotten.

Dat 's beget veel gezeit, zulje denken: het doet zeker niet, Lezers, want ik verhandel daar tegens wel ruim zo veel dolheit onder de verstandigen, en dat is kamp. Wat ben ik een ongelukkige d[ui]- vel! dat ik het niet van pas kan maaken, ik moet verkeert gevormt zyn, want de een klaagt over myn verheeven styl, en een ander walgt van myne zottiezen. Grooten en Kleinen beklagen hunne dubbeltjes alzo veel als ik, want nu het jaar om is, heb ik 'er geen een van overgehouden. Gy hebt geen zegen van myn schryven, nog ik van u gelt: Dat gy 'er uitscheide met lezen, en ik met schryven zouw niet kwalyk begreepen zyn, naar my dunkt. *Fiat!* hier op ons eens beslaapen, en van een mooie meid gedroomt zal veelligt het einde schaffen van het verschil. *Vale*'. HO 417-418

Arlequin Distelateur spreekt zijn verwondering uit over de geringe waardering die hij bij zijn vrouwelijke lezers ontmoet:

‘Praat ik van Zanggodinnen, van kunst, of overstroming van Pegasese [Pegasus, het gevleugelde paard, symbool der dichtelijke inspiratie] pis, ieder bergt zyn lyf voor den Zondvloet, en elk bouwt een Ark van verwondering, om zig te verschuilen onder de lommer van een pyp toebak voor alle de hoozen, en orcaanen, die myne troepen verzellen. Werp ik de Deereus met roozen, en stoet ik met lelien, daar schuilt een angel roepen de Juffers onder de violieren van dien stinkert, en ben ik bezig by de getrouwde huisengelingen myn pligt af te leggen, door haar haare hoedaanigheden op het aangenaamste te conterfeiten; men gilt het penseel van dien gek flatteert niet; hy verkiest onze breede smoelen te veel van vooren, en weet niet aan welke kant een kat met vier pooten het best valt aan te vatten, hy schildert ons met een baart, snuifttoebak onder de neus, vergift in de oogen, tanden in den bek, en tang, en asbeezem voor een waaijer in den poot, ja onze hals, die krop van den dui[vel] die twee elpenbeene Etna’s, die blaasbalken van Pluto [god van de onderwereld], die tetten van Heintje Pik die omsluit hy met Klinkdigen, waar op de honden blaffen, en komt hy lager met zyn verfkwaast, dan gaat het voorburg van de hel oopen, en de arme geesten der mannen worden in een vagevuur gezuivert van alle overgebleeve aardagtige bruijeryen, met een woort, ’t is hartje lief, laat Arlequin dog uit den huis, of ziet . . . en daar meê denkt Vader om een snoepse nagtkus van Moeder lief, en geeft my de Benedictie van den heiligen Uil, door te zeggen tegens den Boekverkopers Mercur, en den kleinen Maja’s zoon [Mercurius of Hermes, god van behendigheid en snelheid, van handel en jeugd, zoon van Zeus en Maia]: wy willen die voddens niet meêr hebben, en dat zyn die weekelykse extracten, Messieurs, die ik in het zweet van myn aanschyn stook, om alle myne Landsluiden te verkwikken’. AD 314

Enkele passages uit de enige, geheel aan de mystiek gewijde aflevering in de Arlequin Distelateur:

‘Gewyde vaaten, en balszemkruiken, gy gulde schaaen, en zilv’re kuipen der biddende zangers opent uwen Nardus [een geurige plant], de specerye geuren van Libanon, op dat ik langs den am-

ber van verdwynend kaneel opvaar, als een Paradysvogel in de onzienelyke robynklooven der alleen zig zelfs kennende G[od]heit. Daar moet ik ontmantelt van alle eigen vlees en bloed herjongen tot een morgenkrekel van den stortenden dauw der geesten'. AD

354

Een duizeling bevangt hem echter :

'De galm van honderd duizend springende mortieren kan geen sterveling meêr doen verbaazen, dan hem overvalt, die op het stip van doordringentheit in het oneindige zig los ziet op een enkele vezel voor een afgrond van verrukking. De inbeelding op het onmeetbaar gevest, valt in een betoverende verdwyning voor den bejaart der zaalige dieptens, en schoon 't gemoet niet volkomen geheilligt, door de overrompeling der instortende Ideën op de kant blyft van haar nietigheid zo geniet ze dog een gewaarwording van ruimte, die haar eenigzins ontankst door de vrede van een toestemmende omhelzing, om, de door al te veel onderzoeking, verdiende hel te verduuren met gelaatene willeloosheit, waar uit een hemel ontwortelt, die het karakter der wezentlyke wellust stempelt op het was der gebuigzaame ziel'. AD 354

Het mystieke minnespel wordt dan beschreven en verheerlijkt in een lang gedicht, waaruit :

'ô Zalig wonder ligt, en Vader van den duister,
Die op uw donder knarst, als gy oracels brult,
Wat groeit 'er, op myn nagt een glans van fieren luister,
Nu ik myn kaalen kruin, met demoed voel gehult;
Nu ik van verre staâ, zo komt uw goedheit nader,
En wyl ik van uw wyk, zo loopt uw gunst my na.
Ik vind u, het is waar, door zelfs verzuim wat spader,
Om dat ik werken wouw, daar enkel u gena
Myn levenskruk moet zyn; maar, ach! nu 'k u mag voelen,
Gelyk een Westen wind, met lieffelyk geruis,
Langs 't boezemend gekir van 't duivenkropje woelen,
Zo tukt ons torteltje, in een woestein van huis,
Met wiekjes van de min, op hemelende pluimen
En slaat den zoeten neb, om 't lokje van zyn lief,
Tot dat de ad'ren van lust, en dartelheden schuimen,
In 't ondoorwaadbaar zoet van zulken harten dief
Als ooit twee zonnen stak, langs 't glas van lodd'rende oogen,

Waar door de geest verrukt, en 't eigen leeven wars
 Zig merkt geheel, en al in 't tegenbeeld gevloogen,
 't Geen leeniger, dan was in steê van stuur, en bars
 Gelaaten wagt de wil te vangen in haar weezen,
 Ten vonkje van dat vuur, 't geen brand dog niets verteert,
 Wyl 't uit een oly is dier G[od]heit opgerezen
 Die door vermindering de glans myns lamps vermeert.
 Hoe 'k kleinder ben door 't grootst, hoe 'k ruimer schyn te wor-
 den,
 Hoe 'k teerder op myn talk een wuftig lichtje spin,
 [talk: grondstof voor vetkaarsen]
 Hoe ik een breeder lugt voel om myn schedel gorden,
 Waar in ik redenloos een nieuwer ádem vin.
 Als 't al myn niet, het niet myn al schynt te verwekken,
 Om dat dit denktuig smelt in de oorzaak van 't Idé,
 Dan sleept de zoel vreugt van 't heillig trekkenbekken,
 Het lighaam zelfs van hier ten derden hemel meê'.
 Deze nieuwe lichamelijke ervaring is niet uit te drukken:
 'Al was Maria's deel, de kalmte van haar Moeder,
 In deze romp geprent, nog was ik onbekwaam
 Te uiten aan 't gemeen, hoe de eigen geesten voeder,
 In 't vlees, door liefde slaat den stempel van zyn naam'. AD 355

Het gedicht besluit aldus:

'Maar zagt wie meê wil van die diepe wond'ren leezen,
 Daal zelfs geheel in 't bad, waar uit ik nevel put.
 Die word een dauw gelyk van vroege morgenzugten,
 En huppel langs het groen van 't blyvend Paradys,
 Of keer weêr in 't begin, waar uit hy kwam te vlugten,
 Toen hy de waarheit zong op Babels loogen wys.
 Geen spits van duizend myl voert ons in G[od]s verbonden,
 Geen steig'ren, naar om hoog leert ons wat of hy is,
 Maar, als een drop te zyn in de Oceaen verslonden,
 En daar te blyven steeds is 't naaste pad gewis,
 Wyl dan de eene vat, 't geen de andere komt te baaren,
 Waar door één ádem twee doet één zyn in dat één,
 Dat ik zo wel met vreugt niet uiten kan, dan snaaren,
 Bevogt met traanen van Maria's marmersteên'. AD 356-357
 In de beschrijving van deze ervaring, waarin de dichter het besef

van zijn eigen lichamelijke identiteit verliest, verschijnt hij in beelden van een nu eens vrouwelijke, dan weer kinderlijke overgegeven zelfbeleving:

'ik rast in de nevel der natuur naar de boesem van des zelfs Moeder, en vat de speën der ongeschapenheit met verdwynende lippen. De melk der onsterffelykheit, en de room der eeuwen spat in myn mond, wanneer ik ontledigt van alle eigen lugt, gaapende leg te rekhalzen naar de instorting van iets, dat ik proef, als de zinnen gezwagtelt in de luijeren der vergetelheit, gewaar worden wat het is zelve niets te zyn door het eenige al te omhelzen'.

In deze toestand van zelfovergave vloeien alle verlangens uit en zijn de tegenstellingen overwonnen:

'Geheel ontbloomt te zyn van 't heigen van den wil;
De hemel, en de hel, het zoet en 't zuur te ontvangen,
En in die beide niets te durven ooit verlangen,
Als dat G[od]'s raat geschiet is 't toppunt van het stil'.

De verzaliging in deze toestand wordt dan beschreven als de genieting van de natuur in een ruim en verstillid landschap, waarvan de schildering wordt gevolgd door een mystiek minnedicht:

'Gelyk hy die op een schilderagtige voorgrond leggende, (die bruin [donker] is, om kragt aan het licht te deelen) langs de hobbelende baaren der ruiszende vlieten, en stuivende watervallen den gezigteinder verliest in de deizige verschieten der steigerende klippen, die uit het zilver van den dag haar zandige rokken stikken met ultiere mareine festonnen [guirlandes] door goude draaden omweeven, en een zekere vreugde gevoelt de ver afgelegentheit der Steeden en Kasteelen langs een wykende nevel te begluuren in de kalmte der aangenaame Lente, ja zig ontzet over de uitgestrektheit des wêrlds, die Berg op Bergen rotst (waar onder de valeijen banketteeren) om den hemel te verduuren met puntige toorens en wytuitgestrekte wallen, zo genoeggelyk lommert de ziel, onder de vergeetel warandens der uiterlyke stoffen, als ze van verre de purp're dageraat ziet opstaan uit de Cherubs [engel] pluimen der warme Ideën, als die Bruid, die haar trouw belofte dadelyk wil verzegelen met onzen geest te omhelzen voor het altaar der zon.

Staat op myn ziel van 't mos, en 't neêrgedrukte gras,
En schut de traanen af, die de avond heeft gebooren,

Want zy die, eêr gy wiert, reets lang u liefste was
 Treet als een morgenroos in de armen van uw dooren.
 Steek met geen scherpe drift het bloemtje van den steel,
 Nog kus door dartel groen haar bladertjes aan stukken,
 Maar dans een minnewet [menuet], op een gelaten veel [viool]
 Om wellust, booven peil door 't ádemen te plukken.
 Hoe geurt haar purp're mond, door 't vroege morgengoud!
 Wat huppelt hier een dauw van hooningraat der Byen!
 't Is of de hemel weêr aan de aardbol vast getrouwt,
 De tyd wil op het dons der eeuwigheden lyen'. AD 358
 De aflevering besluit met de opmerking dat 'de plaats te klein is,
 om een grooter Kerk te stigten voor dien Schepper, die de eerste
 volkeren geen Tempels wilden bouwen, dewylze oordeelde, dat
 de heele wêrld te klein was, om zyn wezen te omvatten'. AD

360

De paus heeft de Spaanse troepen bij Gibraltar en hun zieke aan-
 voerder Generaal De las Torres een heilig geraamte gestuurd ter be-
 moediging in hun strijd tegen de Engelschen. Momus mijmert daarop
 door:

'Innocentius doet considerabele moeite, om na zyn overlyden in een
 Sanct te vervellen, maar wie weet, of ik, die in ver na de fynste
 broeder niet en ben, daar niet eer toe komen zal, dan hy, want als
 men t'avond, of morgen eens zal benodigt wezen, om een reliquie
 van de een of de ander beuling te hebben, en dat men my hier, of
 elders vind in de knikknelishuizen der graaven, zo kon het ligt
 gebeuren, dat ik, die thans zo ryk ben, als een Poeet moet zyn,
 dan nog eens zal pryken in een zilvere, of goude tombe, hoewel
 onder een anderen naam bekend, als ik nu bezit. *Momus*, nu uitge-
 jouwt van grooten en klynen, zal ligt nog met kniebuigingen be-
 groet, staan keiken op den altaar der kerken, als een reus in het
 Amsterdamse doolhof, na al de Catholyke kyen, en zonder dat
 hy het zelfs zal weeten. 't Zal zyn heilige N.N. bid voor ons! en
 schoon ik 'er nog minder van profiteeren mogt, als van myn wee-
 kelykze nouvellen, nog zou egter myn Gardiaan, op myn geana-
 tomiseerde spieren, dit lukkende, kunnen subsisteeren [in zyn
 levensonderhoud voorzien], als een koggel op een hoer. Op zo een
 wys kan gemakkelyk een knevel, die in zyn leeven nergens toe

heeft gediend, na zyn dood de varkens slagten, en smeeren den paapzen kool. Coeragie! myn ziel! fopje tegenwoordig de paapen, na de dood zullenze het u veelligt dubbeld vergelden. Hoe wil de koster my de ribben nog keeren, als ik bestooven, en bespinragt, niet beziens waard zou zyn, was ik niet opgetrarariet met een Catholyk vygeblaadje voor myn Geuze schamelheid. De Meisjes en Wyven, die my nu haten, om dat ik haar de waarheid preek, zullen my dan wel duizend kusjes schenken. Wie weet hoe de Deêrns haar rozenkransje zullen vryven tegens myne verlepte fragmenten! Bloed! wat zal ik nog een kaerel worden, zo ik eens braaf afgeboent, door de een, of de andere schrobber van een Bagyn, zal dienen, om in het maagdelyke convent te pronken, als een uitgemergelt *Pater*, onder wiens coevart [dekking] de vette ten reye gaan! Licht dat ik nog wel in processie uit wandelen loop, op de luien rug der Bedelmunniken, of dat ik worde geplaatst in standaars, en vaandels, om veldslaagen, en steeden te helpen winnen. Al zag my de nikker [duivel] dan, hy zou moeten vlieden, want zie ik 'er nu desperaat, mal, en mager uit, over honderd jaar zal ik afschuwelyker wezen om te beschouwen, als het *Kunstpaleis van Faenix* zelve is, waar voor de verstandige gruuwen. Leefde dan de Generaal *de las Torres*, hy wierd wis gezond, door my te begroeten. Licht dat ik door hem, gelyk een molik [vogelverschrikker] op schildwagt gesteld zynde, de Engelze spreeuwen zou kunnen verjaagen uit de Spaanze kriecken: en ligt ook wel, dat zy 'er niet veel na vraagende, my na het gat veterden met een salvo van kanonnen, en mortieren. Verloor 'er dan zo een heiligheid, gelyk ik zou zyn, een been, of een arm door, geen zwaarigheid; honderd doodgravers zouden 'er toeschieten, om ons te proviandeeren met de keur van meêr knokken en schinkels, als 'er nodig geweest zyn, om een leger van elf duizend Urselinnen uit te rusten voor de Keulze marionetten. Ik zou de eerste Sanct niet wezen, die aan malkander gelapt van verscheide schonken, en bonken, haast zo veel vaders zou gehad hebben, als onze Madam *Theresa* [?] alhier mannen heeft geexerceert, door haar onvermoeide hebzugt. Dog al lang genoeg van de generatie der Sancten gesproken'. (MO 211-212)

VOORREEDEN Aan den gunstigen LEZER.

[geschreven bij de uitgave van de onvoltooid gebleven jaargang van *De Vervrolykende Momus*]

Ziet hier weder een Tractaatje van 42. vellen gedrukte letteren, zo prop vol *Swaanenburger* onverstaanbaarheden, als 'er vereist worden, om een onervaaren weetniet geheel te verstompen. Een wysman wind veel land, als hy zotten verliest, en ik heb altyd blyde geweest, als ik het geluk genoot te vernemen, dat dagelykze begrippen geen weg wisten met mynen schryftrant. Ieder boekknoeijer heeft een bezonder oogmerk, dat hem aanzet de waereld te bewandelen. Zommige zyn Catholyk, en byna universeel, en dat zyn de gelukkigsten. Anderen schryven alleen voor de gekken, en die vaaren wel. Zommigen doelen op onderzoekende liefhebbers, en die raaken naauwelyks rond met hun arbeid, en kosten. Dog die voor een veertig, of vyftig blok-kende nazidders hun geest tot gruis rasphuisboeven, die komen meêr, dan de helft op alles te kort; en hoewel dit zo veel is, als water in een zeev te scheppen, zo is het dog nog duizendmaal voordeeliger, dan enkel, en alleen, na zyn zin, voor zyn zelven te schryven, en dat als een delicatessie de waereld te willen opdringen. Of ik onder de laatsten, of op één na onder de laatsten behoer, en weet ik niet, dog dit is zeker, dat ik meêr voor de toekomstige, dan voor de tegenswoordige eeuw in de weer ben. Het oogmerk van een hedendaagze penbestierder doelt meest op geld, of eer: twee poolen, waar langs een schoolnar ten grave snelt. Ik, die van natuure, als Midas [alles wat Midas aanraakte veranderde in goud], geen zugt heb tot het goud, en die de waare glorie stel in de veragtinge, en de smaet van het gemeene gepeupel te ondergaan, denk op die uiterstens niet, die de geleerden bedoelen, en daarom profiteer ik zo veel van myn arbeid, als de waarheid, en de deugd van hun leerredenen doen. En hoewel dit voor onbedrevenen gek schynd, zo verzeker ik den Lezer, dat my alle deze onheilen niet verveelen, want het is een eigendom van Pallas [Athene], en de haaren, kinderloos agter den dyk Apol [de zon] te zien op, en te zien ondergaan, zonder 'er iets van te profiteeren, als haar te verblyden over de voortreffelykheid van zyn nabylheid, en haar te bedroeven over zyne wyking, als de nagt deszelfs

klaarheid toegrendelt door donkere gardynen. Ik zou winsteloos, ja tot myn schade, en tydverlies dit werk nog langer hebben uitgerekt, had een ziekte, byna tot de dood toe, de loop van myn voornemen niet gestut. Een meêr dan gemeene zwakheid des lighaams heeft myn ziel overrompelt met een onmagt, om de meeningen myner geest te penseelen, en langer te vertoonen, dat ik als een muilezel wel bekwaam ben, om byna van een ieders tong met een schimp-spoor bereden te worden, dog geheel niet in staat schyn, om afzetsels van myn aard voort te brengen. Die van zyn Vaders kant van een paard, en van zyn Moeders zeî van een ezel is te zaamen gesteld, sterft kinderloos. Ziet daar een nette beschryving van myn familie, vrienden, en afkomst, waar mede ik my weinig bekommer, en die ik meêr schuw, dan ik ze nader, in zo verre zy aan de graauwe ridderordre der langöorige sociëteit behooren. Ik kan met Midas niet hotten, schoon ik geen Foebus [Apollo] ben. Die snaak praat van een quart percent, van maaten, en gewigten, en dewyl de zon die dingen niet bezigt, maar, als de eerste kerk, alles na de algemeene liefde wikt, zo is 'er, en blyft 'er een stuiting tuszen den dag, en de nagt, waar van in deze volgende bladeren vry wat te doen valt. Ik prys ze niemand aan, om niemand te bedriegen, maar ik legze, als de bakker zyn bollen doet, op het venster te pronk. Wil ze iemand koopen, wy zyn gereed om ze te leveren, en schoon ze door de overvloedige gest een weinig bitter hier, en daar vallen, zo zyn ze dog gezonder, als de *universalia* van *Doctor Crispyn* [Crispinus, het type van de onbeduidende filosoof, een zinspeling op Ludeman], die door een schielyke operatie zo rustverwekkende zyn, dat de innemers der zelve, door geene met salpeter geladene kanon, nog mortiertongen kunnen wakker geschreeuwd worden. Daar schuylen onder onze semelen hier, en daar eenige greintjes blom, die den doortogt behulpzaam zyn voor veruitziende reizigers, die buiten hun zelve gaarne wenszen te trekken na die verborge zelfsheid, waar by de Heeren Goudmakers zweeren, den *lapidem Philosophorum* toe te stellen. Dat grapje is in deze mixturen te baggeren voor een getingen [drukfout voor: geringen] prys, en daarom valt 'er niets te doen, als den buidel af te leggen. 'tSa wakker jongens, schud de beurs! voor een baggatel heb je den kei der Wyzen. Een emmer *aurum potabile* [vloeibaar goud] voor een ryksdaalder is immers een dolle koop. Ik verzekerje op myn eer, dat je 'er eêr gek, dan dronken van zult worden: want alle de

ingredienten zyn meêr bryn, dan bloedtreffende, en dat is al veel in deze verligte tyd, waar in de kikvorszen in rym, en de muyzen in *prosa* in een geduurigen oorlog zyn over het regt van preferentie tot het algemeene dolhuis der natuur. Ik gun ieder Lezer zyn plaats in het zelve, mits conditie my van dien cel niet te berooven, door welkers tralie het my wonderbaar gemakkelyk valt te zien, dat één oog voor koning onder de blinden ageert. Kon ik dien vorst op myn zei werven, ik riep als Caesar: *veni, vidi, vici*, Romen, ik wil zeggen, Amsterdam. ô! Daar is niet gelukkiger voor een Autheur, als het handgeklap te genieten van die wysaarts, die met een pedantische graviteit een regt hebben overgewonnen, over die toehoorders, die het zever, en 't kwyl langs den kin rolt, als zy verwondert, van wegens de Ciceronianize graviteit hunner voorzwetters, die dog zeer gering valt, zitten te luisteren als een jonge deêrn na den huwelykstekst haarer serviteuren. Onder het allerhatelykste lommer der bedilällen, en het schermdekzel hunner reizige ooren oog ik op myn Lezer, die ik meêr gezondheid toewens, dan ik thans krankheid bezit, om hier door in staat te blyven van de schriften, die ik dan, en dan meen uit te geven, te kunnen gebruiken, tot die diensten, waar toe ze ieder, na zyn aard, en bevattingen bekwaam oordeelt. Met deze wens slaat myn trom tap toe.

Uit myn Ziekbedde, den 2. October, 1727.

WILLEM VAN SWAANENBURGS WERKEN

W. V. SWAANENBURGS PARNAS, OF DE ZANG-GODINNEN VAN EEN SCHILDER.

TE AMSTERDAM, By HENDRIK BOSCH, Boekverkoper over het Weeshuys, by de Blom-markt, 1724.

Maro's Goude Heldentoon, op 's Ygods zilvere snaaren gezet, ter onsterffelyker verheerlyking van Gysbregts steigerende vest, Nu ten top gevoert, onder het wyze staatsbestier der manhaftste Burgervaderen van Amstels breedten muur. Opgedreunt door hunnen geringste dienaar Willem van Swaanenburg. Onder de Sinspreuk: Virgilius zonder Mecaenas. [Adam Lobé, Amsterdam, 1724]

DE HERBOORE OUDHEIT, OF EUROPA IN 'T NIEUW, *Door t'Zaamenspraaken verhandelt* VAN Verscheidene soorten van wyzen, en zotten: ZYNDE Een opregt mengelmoes Van Waarheit, en loogen, van jok, en ernst, en een klaare sleutel, om den donkeren PARNAS van W. van SWAANENBURG zo digt toe te sluiten, dat zelfs geen MOL kans zal zien om 'er, PRO PATRIA, door te booren: Alles tot tyd-kortingen der welmeenende beschreeven, Onder de Zinspreuk: VIRGILIUS ZONDER MECAENAS.

T'AMSTERDAM, Gedrukt voor den Autheur. En zyn te bekomen by ADAM LOBÉ, Boekverkooper in de St. Jan Straat. [1725]

ARLEQUIN DISTELATEUR, OF DE OVERGEHAALDE NOUVELLES; ZYNDE Een werk immers zo dwaas, als de maaker zelfs, dewyl het in twee-en-vyftig weekelykse afdeelingen, aan een gezond oordeel zonneklaar vertoont alle de hokken van het Dolhuis dezer geheele wêrld, met weinig geest, dog veel woorden, meest, *ex tempore*, (tot vermaak dier Wysaarts, die uit gebrek van onderzoek naar he-

melse dingen, op dezen aardbol met hyn tyd verleegen zyn) by den ander geflanst, DOOR EEN PELGROM VAN ZUTPHEN, Die, onder den Zinspreuk VAN: VIRGILIUS ZONDER MECAENAS. Langs Amsterdam, den dollen trommel roert, om Soldaaten voor den kwy-nenden Parnas te werven.

TE AMSTERDAM, Gedrukt voor den Auteur, en zyn te bekoomen by de Weduwe A. VAN AALTWYK, Boekverkoopster in de Pyl-steeg. [1726]

GEDENKTEKEN ter eeuwigen Gedagtenisse van de algemeene Vreugd der AMSTELAAREN, Over de verheffing van de EDELE AGTBAAREN HEER EN MR. FERDINAND VAN COLLEN, *Heere van Gunterstein*, etc. etc. etc. Tot het BURGEMEESTERSCHAP van hunne Hemelsteygerende Vest, *Opgeregt onder den Zinspreuk VIRGILIUS zonder MECAENAS*.

t'AMSTERDAM By HENDRIK BOSCH, Boekverkooper over het Meysjens Weeshuys, by de Blom-markt. 1727 [twee gedichten, waarvan het eerste ondertekend: J. J. H. en het tweede (Non, nisi grandia, Canto): W. v. Swaanenburg]

HANSCHRISTOFFEL LUDEMAN, afgerost Door zyn eigen HARDERSTAF, die hy gebruikt heeft, tegens de Magistraat der Stad Haarburg, In spyt van BRITA BEIERS middernagts kroon, en gekroonde Morgenstont, Ter Verdediging van, op de infaamste maniere, Gepasquilleerde levendigen, en dooden. Door. W. V. SWAANENBURG. Gedrukt voor den Auteur, en zyn by de Boekverkoo-pers, tot Amsterdam & c. te bekoomen. 1727

DE VERVROLYKENDE MOMUS, OF KODDIGE BERISPER, Opge-dragen aan HANS CHRISTOFFEL LUDEMAN, *Doctor, zonder Promo-tie*. DOOR W: V: SWAANENBURG, Bekend onder den Zinspreuk: *Virgilius, zonder Mecaenas*.

Tot AMSTERDAM, A° 1727. Gedrukt voor den Auteur, en zyn by Hem, en de Boekverkopers aldaar te bekoomen.

AANTEKENINGEN

I INLEIDING

- 1 Ed. Serrarens: Willem van Swaenenburg, een zonderling uit het begin der 18e eeuw; De Gids 1936 IV, p. 201
- 2 Gerard Knuvelde: Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse letterkunde II; 's-Hertogenbosch 1948, p. 300
- 3 C. M. Geerars: Hubert Korneliszoon Poot; Assen 1954, p. 369 e.v.
- 4 Karel Meeuwse: Jan Luyken als dichter van de Duytse Lier; Groningen 1952, p. 43
- 5 S. Feitama: Nagelaten Dichtwerken van S. F.; Amsterdam 1764, p. 263 en 294
- 6 G. Tysens: Apollo's Marsdrager, Veylende Allerhande Scherpzinnige en Vermakelyke Snel, Punt, Schimp en Mengeldigten III; Amsterdam (Hendrik Bosch) 1728, p. 107
- 7 Campo Weyerman: Den Vrolyken Tuchtheer; Amsterdam 1730, p. 2 (aflevering 4 juli 1729)
- 8 C. H. P. Meyer: Pieter Langendijk, zijn leven en werken; 's-Gravenhage 1891, p. 485 e.v.
- 9 Gerard Brom: Boekentaal; Amsterdam 1955, p. 55. Ook K. ter Laan: Letterkundig Woordenboek voor Noord en Zuid; 's-Gravenhage 1952, p. 515
- 10 G. A. Steffens: Pieter Nieuwland en het evenwicht; Zwolle 1964, p. 173 e.v. De betreffende regel in een verjaardicht uit 1786.
- 11 Brom (cfr. aant. 19), p. 43
- 12 B. H. Lulofs: Gelderlands Vortreffelijke Dichter, Letter- en Landhuishoudkundige Mr. A. C. W. Staring van den Wildenborch, In zijn leven, karakter en verdiensten geschetst; Arnhem 1843, p. 297
- 13 Hieronymus van Alphen: Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen I; Utrecht 1778, p. 108; in zijn hoofdstuk 'Over het grappige, en belagchelyke' p. 211, haalt hij bovendien het graf dicht van Feitama aan als voorbeeld van geslaagde parodie.
- 14 J. Kinker: De Post van den Helicon I; Amsterdam 1788. Over Van Swaenenburg vooral de nummers 15, 16 en 17, waarvan het laatste een Zamenspraak tusschen de Schim van SWANENBURG en die van BOILEAU (p. 113-136)
- 15 J. Kinker: Gedichten I; Amsterdam 1819, Voorreden p. XXII-XXIII. Kinker merkt overigens 'eene wijsgeerige natuurdriфт' bij hem op en vergelijkt hem met 'een' hedendaagschen natuur-filosoof'. In zijn artikel 'De dichterlyke genie' in Magazijn voor de Critische Wijsgeerte IV; Amsterdam 1801, p. 172-208 spreekt hij met betrekking tot Van Swaenenburg van 'zielmartelende konst-

- drift, van den waaren genie ontbloot' (p. 189) en 'niet een schepend, maar veel eer een verwoestend, vermogen' (p. 190)
- 16 P. G. Witsen Geysbeek: Biografisch, Anthologisch en Critisch Woordenboek v; Amsterdam 1821-1827, p. 377
 - 17 Jeronimo de Vries: Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde III; tweede druk Amsterdam 1836, p. 101
 - 18 A. de Jager: Nieuwe Taal en Letteroefeningen; Groningen 1876, p. 46-66
 - 19 Meyer (cfr. aant. I 8), p. 485 e.v.
 - 20 G. Kalff: Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde v; Groningen 1920, p. 451 e.v.
 - 21 J. te Winkel: De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde III; Haarlem 1910, p. 400
 - 22 W. Kloos: Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid; Amsterdam 1909, p. 232, de betreffende passage wordt aldus ingeleid: 'en eindelijk – schrik niet, waarde lezer! – W. v. Swaanenburg'
 - 23 Ed. Serrarens: De Ratio in 't gedrag, Tijdschrift voor Taal en Letteren 1938; p. 207-220
 - 24 In Serrarens' tweede artikel over Van Swaanenburg (cfr. aant. I 23), p. 216

2 FEITEN EN ACHTERGRONDEN

- 1 Parnas (verder aangeduid als PA), p. 237-238
- 2 Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek II; Leiden 1912, p. 1398
- 3 'EEN EENVOUDIGE, Dog duidelyke VERKLAARING Over de zo genaamde onverstaanbare PARNASDREUN, TER BRUILOTTE &c. Door den AUTHEUR zelve opgesteld, Alleen uit LIEFDE en ZUGT Voor de Onbedreeve POETEN en DOZYNWERKERS Van zyn gelukkig Vaderland; beneffens eene juiste VOORREDEN, hier toe dienende'. PA p. 230 e.v.
- 4 Te Winkel III (cfr. aant. I 21); p. 277
- 5 Delft 1725; volgens N. Ned. Biografisch Woordenboek (cfr. aant. II 2)
- 6 PA 126
- 7 Arlequin Distelateur (verder aangeduid als AD), p. 241
- 8 AD 410
- 9 AD 410, 411
- 10 AD 69
- 11 AD 164
- 12 Album Studiosorum Academiae Rheno-Trajectinae; Utrecht 1886, p. 63
- 13 Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek IV; Leiden 1918, p. 669
- 14 Gemeentearchief Utrecht; NA XIII 152 – Gerrit Houtman II
- 15 Archief Kerkeraad inv. no. 33
- 16 R.B.S. 1876
- 17 Idem
- 18 Memorie – en Resolutieboek Zutphen; inv. 21, 6 juni 1679
- 19 Vroedschapsvergadering 3 december 1680
- 20 Vroedschapsnotulen LXXIX; deel 1674-1679, p. 232
- 21 Idem LXXXI; deel 1680-1687, p. 8
- 22 Doopboek van de Dom en andere kerken 1680-1692
- 23 Idem
- 24 Voorl. Inventaris van Goes, nr. 132; Stadsresolutien 1683, jan. 1-1687, dec. 26. Folio 26 vo
- 25 Notulen kerkeraadsvergadering 14 november 1682
- 26 Idem 28 november 1682
- 27 Retroacten van de Burgerlijke Stand te Goes, nr. 2; Doopboek NH 1671, juni 17-1713, dec. 25

- 28 Idem, nr. 21 Begraafboek, 1680-1729 Folio 56 vo
- 29 AD 185 e.v.
- 30 AD 188-190
- 31 AD 407-408
- 32 AD 234-235
- 33 De Vervrolykende Momus (verder aangeduid als MO), p. 315-316
- 34 Archief van de N. H. Gemeente te Hoorn: '2 aug. 1678 is te Hoorn gedoopt Hendrik zoon van Jan Claesz. en Marrytgen Hendriks'; 5 januari 1676 getrouwd: 'Jan Claesz. Rietschoof, j.g. van Hoorn wonende op de Turfhaven, met Marrytge Hendriks, weduwe van Amsterdam', 10 mei 1705 getrouwd: 'Hendrik Rietschoof j.m. van Hoorn wonende te Wormerveer met Maritie Compostel' en 'Hendrik Rietschoof [] syn huisvrouw Maritie Compostel[..] versoeken attestatie na 'Wormerveer', 'gegeven op 2 July 1705'.
- 35 AD 92
- 36 AD 385
- 37 E. F. Kossmann: Nieuwe Bijdragen tot de Geschiedenis van het Nederlandsche Tooneel in de 17e en 18e eeuw; Den Haag 1915, p. 21-22
- 38 O.m. AD 289; cfr. J. A. Worp: Geschiedenis van het Drama en Toneel in Nederland II; Groningen 1908
- 39 O.m. AD 33-34
- 40 Heliogabalus door Met Tyd en Vlyt; AD 67
- 41 AD 60
- 42 De Herboore Oudheid (verder aangeduid als HO), p. 105
- 43 Worp (cfr. aant. II 38)
- 44 MO 328
- 45 HO 386
- 46 MO 154
- 47 AD 199
- 48 HO 345
- 49 HO 213
- 50 HO 171
- 51 HO 154
- 52 HO 140
- 53 PA 117
- 54 PA Voorreden, p. 3
- 55 Gegevens verstrekt door de Koninklijke Landmacht, Hoofdkwartier, Sectie Krijgsgeschiedenis en Ceremonieel, in brief nummer 240/o/64, dd. 27 maart 1964.
- 56 MO 168
- 57 PA 83
- 58 Gegevens verstrekt o.m. door het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage en het Gemeentearchief te Zutphen; bronnen: W. J. d'Ablain van Giessenburg: Bannerheeren en ridderschap van Zutphen; 's-Gravenhage 1825, p. 154, 162 e.v.; J. R. van Keppel: Genealogische Tabellen van het Geslacht Van Keppel; Breda 1912, tabel IX; H. M. Werner: Geldersche Kasteelen; Zutphen 1906, deel II.
- 59 AD 406, 407
- 60 PA 115
- 61 PA 86
- 62 PA 227
- 63 PA 70
- 64 Ph. Rombouts en Th. van Lerijs: De Liggeren en andere Historische Archieven der Antwerpsche Sint Lucas-gilde II; 's-Gravenhage z.j.
- 65 PA 156, 160
- 66 PA 163
- 67 Jakob Campo Weyerman: De Levens-Beschryvingen der Nederlandsche Konst-Schilders IV, 1769
- 68 PA 67
- 69 Getrokken uit Noord en Zuid; Brussel 1865 - door F. H. Mertens, stadsbibliothecaris te Antwerpen.
- 70 Ook in Noord-Nederland werd een vertaling uitgegeven: in 1722 te Amsterdam; loflichten o.m. van Brouerius van Nidek, G. Tydens, W. van der Hoeven.
- 71 PA 150
- 72 PA 188
- 73 Gedigten op W. V. Swanenburgs

Parnas; Hendrik Bosch 1724, p. 4

- 74 PA 213
75 PA 119
76 PA 36
77 PA 48
78 PA 43
79 PA 173
80 PA 20
81 PA 61
82 HO 180
83 AD 382
84 MO 148
85 Serrarens (cfr. aant. I 23)
86 AD 202
87 HO 250
88 MO 88
89 AD 82
90 AD 86
91 AD 90
92 PA 229
93 PA lofdicht Vryhoff
94 AD 246
95 HO 191
96 Uit de fiches op veilingen etc.;
Kunsthistorisch Documentatiecen-
trum, 's-Gravenhage; ook: Christ.
Kramm: de Levens en Werken der
Hollandsche en Vlaamsche Kunst-
schilders v; Amsterdam 1861, p.
1590
97 MO 45 e.v.
98 AD 116
99 HO 132
100 Boeken van het Leids Kerkhof;
Gemeentearchief Amsterdam 22
april 1728: Jannetje van der Strae-
ten voor Willem van Swaenenburg
op klasse 5. Doop-, Trouw- en Be-
grafenisboeken; idem 1235/38 vo
23 april 1728: Willem van Swa-
nenburg in de Oude Loyerstraat.
101 Amsterdam 1755; in dezelfde
band: De Gedichten van Hubert
Gregorius Van Vryhoff, Leiden
1725
102 Van J. F. Meskens een lofdicht in
de bundel van 1725; op hem een
gedicht van Vryhoff in de bundel
van 1755, p. 81
103 In de bundel van 1725 (cfr. aant.

II 101), p. 11

- 104 MO 199-200
105 Cfr. p. 27
106 HO 121-128
107 HO 105-112
108 MO Voorreden 2
109 MO 11
110 AD 393-400
111 AD 1
112 AD 288
113 HO 379-380
114 HO 397
115 HO 398
116 HANS CHRISTOFFEL LUDEMAN,
afgerost Door zyn eigen HARDER-
STAF, die hy gebruikt heeft, te-
gens de Magistraat der Stad Haar-
burg, In spyt van BRITA BEIERS
middernagts kroon, en gekroonde
Morgenstont [...] Door W. V.
SWAANENBURG, Amsterdam
1727 - tweemaal in een jaar her-
drukt. Het boekje is een reactie op
De Herder-Staf, Gebruikt tegen
de Magistraat der Stad Haarburg,
Door J. C. Ludeman. Doct. Phil.
& Med. (1727), waarin Ludeman
alle beschuldigingen en inlichtin-
gen over hem in zijn geboortestad
Haarburg afwijst, nadat die in
Amsterdam hebben geleid tot een
vonnis 'dat Ludeman een zekere
zomme gelds zou op het Stadhuis
brengen, waar uit Dorothea [zijn
vrouw, die hem verlaten heeft,
omdat hij zou samenlev en met zijn
assistente Britta Beier] alle jaaren
haar onderhoud rykelyk zou kon-
trekken', aldus Van Swaenenburg
in zijn boekje tegen Ludeman, p.
55. Tevens reageert Van Swaenen-
burg daarin op twee tractaatjes van
Britta Beier: *De Middernachts-kroon
Door de wedergeboorte erkamt en be-
schreeven, door Britta Beier*, Swedi-
sche Dochter (1723) en De ge-
kroonde Morgenstond, Na een
veertienjarige Verdrukkinge ver-
scheenen en Beschreeven door Bri-
ta Beyer. Waarby na den Opdracht

- gevoegt is een Brief aan Lysbeth Schrooters, Weduwe van Jacob de Haan, Geschreeven van de Heer Doct. Ludeman (1727).
- 117 HO 385
- 118 Den Sleutel des Afgronds. Apocalypsis xx. 1. Uyt het Hoogduitsch overgezet door J. C. Ludeman. [...] 1721.
- 119 Op 8 juni 1721, nadat Ludemans vrouw diens huis had verlaten, en op 16 en 17 juli 1726 – o.m. blijkens Ludemans brief in Britta Beiers De gekroonde Morgenstond.
- 120 Britta Beiers De Middernachtskroon
- 121 Van Swaenenburgs Hans Christoffel Ludeman, p. 16
- 122 AD 51
- 123 Hans Christoffel Ludeman, Opdragt p. 11
- 124 PA 232
- 125 Ludemans Den Sleutel des Afgronds en Britta Beiers De Middernachtskroon.
- 126 AD 126
- 127 AD 5
- 128 AD 288

3 DE CARRIÈRE VAN EEN DICHTER

- 1 PA 72 bij Thomas Arents Mengel Poezy; PA 78 bij Lambert Bidloos Hymnus Prosodiacus
- 2 De Speel-pop van de Geheele Werelt, Naakt uitgekleet, in de rendervoering Van d'Heer Balthazar Schuppius In syn Leven Professor tot Marburg over de Meening, ofte Inbeelding van alle Menschen Uyt 't Latyn voor de Liefhebbers overgeset 1703; gevolgd door: De Verstandige Heekelaar, zynde een vervolg op de Speelpop der Wereld, bestaande in verschillende Oratien – in een vertaling door G. van Broekhuizen, Amsterdam 1705 en nog een samenspraak tussen leeuw en vos: De Leeuw op een troon.
- 3 PA 231
- 4 PA 233
- 5 PA 234
- 6 PA 230
- 7 PA 234
- 8 PA 236
- 9 Te Winkel III, p. 398 (cfr. aant. 1 21)
- 10 cfr. p. 12-13
- 11 PA 239
- 12 Haagsche en Amersfoortse Krukkendans: gemengd met de traanen van Do^e Jakob Visvliet; (Amsterdam) 1695
- 13 De geciteerde coupletten met het commentaar resp. PA 243, 248-249 en 253
- 14 HO 1-8
- 15 HO 24
- 16 HO 33-40
- 17 R. van Leuwe's Mengelwerken verdedigt tegen de onheuse Berisping van de zogenaamde Republic der Geleerden, Van de Maanden september en oktober 1723. Tot Amsterdam By Jacobus Verheyde Molsteeg; de kritiek in de aflevering van september-oktober 1723, p. 312-330. De Republic der Geleerden, Of Boekzaal van Europa, Voor den Kunst- en Letterminnaren geopend door Verscheide Liefhebbers [] Te Amsterdam, By R. en G. Wetstein was een voortzetting van de Boekzaal der Geleerde Werelt, waarnaast sinds 1715 de Maendelyke Uittreksels, Of de Boekzael der Geleerde Werelt; by Gerard onder de Linden te Amsterdam. Meyer acht David van Hoogstraten de hoofdredacteur (cfr. aant. 1 8), p. 433
- 18 HO 68; een reactie op De Bataafsche Proteus, aflevering 11 (11

- maart 1724); Amsterdam, p. 84-85: 'Proteus moet hartelyk lachen, als hy ziet met hoe weinig succes, een dol, en een zot Ridder, doch beide van de droevige-viguur, in zyn water vissen; ze deden beter dat ze dienst namen en soldaat wierden, maar 't schynt dat ze geen zin hebben in 't *schilderen*'.
- 19 AD 292
- 20 Latynsche en Nederduitsche Keur-dichten, Vyfde Vervolg; Utrecht 1729, p. 52 en 53
- 21 HO 81-88
- 22 het reurspel Eudochia in Roeland van Leuve's Mengelwerken II; Amsterdam, Jacob. Verheyden 1723
- 23 HO 89-96
- 24 Boekzaal (cfr. aant. III 17) maart 1724, p. 272-283
- 25 Republyk (cfr. aant. III 17) mei-juni 1724, p. 530-540
- 26 HO 305
- 27 PA 72-77
- 28 PA titelpagina
- 29 O.m. HO 127
- 30 HO 142
- 31 HO 150
- 32 HO 153-160
- 33 HO 161-168
- 34 HO 169-176
- 35 HO 177-184
- 36 Niet in het betreffende gedicht, maar in het lofdicht bij Arents Mengel Poezy, resp. PA 74 en 72
- 37 HO 185-192
- 38 HO 194-195
- 39 HO 228
- 40 De afleveringen 38, 39, 43 en 44, resp. HO 299, 307, 323, 339 en 347 e.v.
- 41 AD 28-31
- 42 HO 259-266 op Willem Karel Hendrik Friso; AD 48 op Peter Alexowitz, keizer van Rusland en zijn opvolgster Catharina, ook AD 79-80, 103-104, 112; AD 159 op Lowijk xv
- 43 AD 43 op Pieter Burman
- 44 HO 207, 208 op kapitein Kornelis Schryver, idem HO 361-362; AD 46 op kapitein Albert Schaap
- 45 HO 272-274 op ds. W. Vonk
- 46 HO 233-240 op burgemeester Van Stryen; MO 69-72 op Ferdinand van Collen
- 47 HO 101
- 48 HO 127
- 49 HO 215
- 50 MO 92-93
- 51 HO 402
- 52 HO 225, 226
- 53 HO 410
- 54 HO 411-418
- 55 AD 6-7
- 56 AD 77
- 57 AD 401
- 58 AD 303
- 59 AD 96
- 60 AD 413
- 61 AD 415
- 62 AD 416
- 63 MO 13
- 64 MO 218
- 65 MO 305
- 66 MO 176
- 67 MO 178
- 68 PA 72-77
- 69 PA 78-82
- 70 PA 147-149
- 71 HO 354
- 72 Leiden 1725, in een band met De Gedigten van H. G. van Vryhoff, Amsterdam 1755
- 73 Boekzaal (cfr. aant. III 17) resp. augustus 1715, p. 199-203 en september 1715, p. 41-66
- 74 Tys Onverstand, of de bruiloft van Anne met 'er Baard kluchtspel; Amsterdam Hendrik Bosch 1724
- 75 De Gedichten van Hubert Gregorius Van Vyhoff, Leiden 1725: het lofdicht; De Gedigten van H. G. van Vryhoff Amsterdam 1755: Op de Schilderkunst van den Heer J. F. Meskens, p. 81
- 76 AD 145

- 77 J. A. Worp: Geschiedenis van het Drama en Toneel in Nederland II; Groningen 1908, p. 144
- 78 MO 320
- 79 MO 318-319
- 80 AD 241-248
- 81 De Schoole der Wereld, Geopent in CXL. Vliegende Bedenkingen op veelerhande voorvallende gezichten en zaeken; Door F. V. H., tweede vermeerderde druk, Amsterdam Hendrik Bosch 1725
- 82 AD 245
- 83 AD 263-264
- 84 AD 243
- 85 AD 387-388
- 86 O.m. HO 59, AD 243, MO 101
- 87 AD 33
- 88 AD 162 e.v., al eerder 153 e.v.
- 89 C. M. Geerars: Een Hermetische cyclus in de minnedichten van Poot; De Nieuwe Taalgids 57, p. 24 e.v.
- 90 AD 146-148
- 91 AD 311
- 92 MO 328
- 93 MO 94
- 94 MO 127
- 95 AD Opdragt p. 2
- 96 AD 298
- 97 AD 36
- 98 HO 11
- 99 PA 230-231
- 100 HO 224
- 101 PA 236
- 102 HO 199
- 103 HO 224
- 104 HO 417
- 105 Cfr. aant. II 100
- 106 In De Herder-Staf (cfr. aant. II 116) heet Ludeman 'Doct. Phil. & Med.'; de titel van zijn proefschrift luidt: Genees en Wysgeerige Inwydings TWISTREDEN over Zevenderley zoorten van Waterzuchtige Ziektens TER VERKRYGING VAN DEN LEERAARSTRAP, benevens de Hoogste Eeren en Voorrechten in de GENEESKUNDE [...] Op den 5. Maart ter gewone plaats en uure. Tot AMSTERDAM By Johannes van Septeren, Boekverkoper 1728.
- 107 AD 394
- 108 Nagelaten Dichtwerken van S. F. onder de Zinspreuk Studio Fovetur Ingenium; Amsterdam 1764, p. 265
- 109 Idem p. 294, gedateerd 1728
- 110 G. Tysens: Apollo's Marsdrager III (cfr. aant. I 6); p. 107
- 111 Idem, p. 70
- 112 'de Auteur der maandelyke Boekzaal [...] beschaamt den Marmer, in koelheid' Den Amsterdamschen Hermes II; Hendrik Bosch 1723, p. 313
- 113 Den Vrolyken Tuchtheer; Amsterdam 1730, p. 2 (aflevering 4 juli 1729)
- 114 Worp (cfr. aant. III 77), p. 141
- 115 Meyer (cfr. aant. I 8), p. 484 e.v.
- 116 Keurdichten (cfr. aant. III 20), p. 117
- 117 54 Meyer (cfr. aant. I 8), p. 432-
- 118 434 Meyer (cfr. aant. I 8), p. 99
- 119 De Gedigten van H. G. van Vryhoff, Amsterdam 1755; Philip Zweerts Aan den Bescheiden Lezer.
- 120 Meyer (cfr. aant. I 8), p. 135
- 121 Blijkens een lofdicht in diens bundel Parnas aan de Waal, Amsterdam Hendrik Bosch 1726
- 122 Te Winkel III (cfr. aant. I 21), p. 650; het gedicht waarop hij zich baseert is te vinden in de Latynsche en Nederduitsche Keurdichten, Zesde Vervolg; Utrecht 1733, p. 8. De geciteerde passage zou ten onrechte de indruk kunnen wekken dat het hier om het laatste dichtgenootschap zou gaan, Te Winkel merkt op dezelfde plaats op: 'Ook vergeet men te dikwijls, dat de eigenlijke dichtgenootschappen nauwelijks vóór het midden der eeuw zijn ontstaan en dat hun bloeitijd valt tusschen 1765 en 1780.'
- 123 HO 104
- 124 MO Voorreden

4 HET VERLOREN PARADIJS

- | | |
|--------------------------------------|-------------------------------------|
| 1 HO 9-16 | 26 HO 282 |
| 2 HO 409 | 27 HO 318 |
| 3 HO 17-24 | 28 HO 407 |
| 4 HO 25-32 | 29 Cfr. ook R. A. Cornets de Groot: |
| 5 AD 298 | Vestdijks Mnemosyne in de ber- |
| 6 AD 38 | gen; Merlyn III 5, p. 354 |
| 7 AD 63 | 30 MO 265-272 |
| 8 C. M. Geerars in zijn artikel over | 31 AD 134 |
| Poot (cfr. aant. III 89) | 32 MO 208 |
| 9 AD 287 | 33 HO 409 |
| 10 AD 307 | 34 PA Voorreden, p. 6 |
| 11 AD 403 | 35 MO 255 |
| 12 MO 199-200 | 36 HO 272 |
| 13 AD 170-171 | 37 HO 360 |
| 14 HO 241 | 38 HO 99 |
| 15 HO 275-282 | 39 HO 387-394 |
| 16 HO 41-48 | 40 HO 403-410 |
| 17 113-120 | 41 HO 319 |
| 18 HO 137-144 | 42 MO 105 |
| 19 HO 136 | 43 AD 357 |
| 20 HO 201-208 | 44 HO 295 |
| 21 HO 315-322 en HO 331-338 | 45 AD 109 |
| 22 HO 267-274 | 46 AD 135 |
| 23 HO 355-362 | 47 AD 161 |
| 24 HO 266 | 48 HO 135 |
| 25 C. G. Jung: Psychologie en Gods- | 49 MO 270 |
| dienst (Terry Lectures 1937); | 50 Corpus Hermeticum, Tome I; |
| Amsterdam-Antwerpen | Paris 1960, p. 155 en 156 |

5 HET POETISCH PERSPECTIEF

- | | |
|------------------------------|---------------|
| 1 PA 25-27 | 17 PA 68-70 |
| 2 HO 183 | 18 PA 145-147 |
| 3 PA 1-12 | 19 PA 193-195 |
| 4 PA 12-19 | 20 PA 195-196 |
| 5 PA 28-32 | 21 PA 127-132 |
| 6 PA 32-34 | 22 PA 122-123 |
| 7 PA 20-24 | 23 PA 119-121 |
| 8 HO 180, zie ook hier p. 89 | 24 PA 112-115 |
| 9 PA 43-47 | 25 PA 132-139 |
| 10 PA 36-42 | 26 PA 178-183 |
| 11 PA 48-58 | 27 PA 108-112 |
| 12 PA 61-66 | 28 PA 123-126 |
| 13 PA 173-177 | 29 PA 86-93 |
| 14 PA 35-36 | 30 PA 117-119 |
| 15 PA 94-107 | 31 PA 115-116 |
| 16 PA 58-61 | 32 PA 83-86 |

- 33 PA 78-82
 34 PA 156-159
 35 PA 163-172
 36 Zoals bij de brand van de Jezuïetenkerk in Antwerpen zijn Klaegende Dicht; Antwerpen 1718. Ook het al eerder vermelde De Beeldhouwkonst, in Nederduitsch rym beschreven – opgenomen in een handschrift dat uit 1720 dateert en in 1865 werd uitgegeven (cfr. p. 31 en aant. II 69); de eigenlijke titel is Eenighe Voornaemste En Noodighe Regels van de Beeldhouwerye Door Joannes Claudius de Cock [...] In Antwerpen, A° 1720, 3 Junij.
 37 PA 249
 38 HO 405
 39 HO 346
 40 HO 27
 41 HO 85, 86
 42 HO 160
 43 PA 136
 44 HO 18
 45 HO 273 resp. 274
 46 HO 155
 47 PA 76
 48 AD 47
 49 HO 282
 50 PA 112
 51 AD 167
 52 HO 378
 53 HO 24
 54 AD 299
 55 AD 409
 56 HO 215
 57 PA 183-187
 58 PA 193-195
 59 PA 195-196
 60 PA 188-190
 61 PA 190-192
 62 PA 200
 63 PA 204-205
 64 PA 205-206
 65 PA 215
 66 PA 226
 67 PA 228
 68 PA 229
 69 PA 126-127
 70 HO 233-240
 71 HO 207
 72 AD 141
 73 AD 39
 74 AD
 75 AD 228
 76 AD 236
 77 HO 39
 78 HO 310
 79 HO 215
 80 HO 253
 81 AD Opdragt, p. 3
 82 J. J. E. van Dijk: Balthazar Huydecoper en Vondel Een hoofdstuk uit de geschiedenis der achttiende-eeuwse Vondelwaardering in Uit de School van Michels; Nijmegen 1958, p. 107
 83 Idem p. 101
 84 Idem p. 91
 85 Idem p. 103
 86 P. H. de Vries: Tussenspel der redelijkheid Schets van de cultuurgeschiedenis der 18de eeuw; Amsterdam 1948, p. 18
 87 Idem p. 33
 88 J. Huizinga: Natuurbeeld en historiebeeld in de achttiende eeuw; Neophilologus 19 (1934), p. 81 e.v.
 89 Idem p. 84
 90 Maatstaf III (1955), p. 314 e.v.
 91 F. J. J. Buytendijk: De psychologie van de roman; Utrecht-Antwerpen 1961, p. 9
 92 Ed. Serrarens: Willem van Swaenenburg (cfr. aant. I 1)
 93 Anton van Duinkerken: Beeldenspel van Nederlandse dichters; Utrecht-Antwerpen 1957, p. 144
 94 C. M. Geerars: Hubert Korneliszoon Poot, p. 370 (cfr. aant. I 3)
 95 C. M. Geerars: Jacob Campo Weyerman (1677-1747); Annalen Thijmgenootschap 45 (1957), p. 294
 96 M. M. Prinsen: De Idylle in de 18e eeuw; Amsterdam 1934, p. 327
 97 M. M. Prinsen: Ten Kate als

- aestheticus; *De Nieuwe Taalgids* 30 (1936), p. 66
- 98 *Idem* p. 56
- 99 J. van Vloten: *Bloemlezing uit de Nederlandsche Prozaschrijvers der achttiende eeuw*; Arnhem 1871, p. 64
- 100 Th. Nolen: *Iets over David van Hoogstraten en de letterkundige twisten van zijn tijd*; Rotterdam 1886, p. 35
- 101 *De Gedichten van Pieter Langendijk* 1 tweede druk; Haarlem 1721, Voorbericht (Aan de Beminnaars der Nederduitsche Dichtkonst), p. 2. Langendijk merkt daar terecht op: 'My is niet onbekend dat sommige geleerde mannen, en groote vernuften, de naauwkeurigheid der letterkonstenaars beschimpen'; onder de 'opbouwers onzer taale' noemt hij naast Vondel en Hooft ook David van Hoogstraten (p. 3).
- 102 Jos J. Gielen: *Vondel en Poot*; *Tijdschrift voor Taal en Letteren* 1938, p. 115. Ook Nolen (cfr. aant. v 100), p. 34-35
- 103 Huydecoperarchief in Rijksarchief Utrecht, no. 715
- 104 HO 378
- 105 HO 377, 378
- 106 HO 378
- 107 Gustav René Hocke: *Die Welt als Labyrinth Manier und Manie in der europäischen Kunst*; Hamburg 1957, p. 130
- 108 *Idem* p. 9
- 109 *Idem* p. 11
- 110 *Idem* p. 14
- 111 *Idem* p. 118
- 112 *Idem* p. 15
- 113 *Idem* p. 15
- 114 *Idem* p. 146
- 115 *Idem* p. 101
- 116 *Idem* p. 51
- 117 *Idem* p. 179
- 118 *Idem* p. 187
- 119 *Idem* p. 193
- 120 *Idem* p. 197
- 121 *Idem* p. 199
- 122 *Idem* p. 197
- 123 *Idem* p. 190
- 124 *Idem* p. 201
- 125 *Idem* p. 202
- 126 *Idem* p. 204
- 127 *Idem* p. 216
- 128 *Idem* p. 137
- 129 *Idem* p. 188
- 130 *Idem* p. 206
- 131 *Idem* p. 200
- 132 *Idem* p. 207
- 133 *Idem* p. 212
- 134 *Idem* p. 190
- 135 *Idem* p. 212
- 136 *Idem* p. 125
- 137 *Idem* p. 210-211
- 138 *Idem* p. 213
- 139 *Idem* p. 200
- 140 *Idem* p. 200
- 141 AD 414
- 142 AD 329
- 143 AD 414

behorende bij het proefschrift
"WILLEM VAN SWAANENBURG, achttiende-eeuwer en tijdgenoot",
door Jacques van Alphen op 8 juli 1966 aan de
Katholieke Universiteit te Nijmegen
te verdedigen

STELLINGEN

- I De achttiende-eeuwer Willem van Swaanenburg vertegenwoordigt met zijn werk op oorspronkelijke en volledige wijze het maniërisme in onze literatuur.
- II Dat de literair-historische beoordeling van het werk van Willem van Swaanenburg uiteen kon vallen in de beoordeling van een aantal afzonderlijke aspecten en dat men daarbij veelal is blijven steken op zijn verzet tegen de literatuur van zijn tijd, kan verklaard worden als gevolg van het feit dat het ontbroken heeft aan een methodische benadering van dit werk vanuit of gericht op het 'klimaat' van die tijd.
- IIIa Het is aannemelijk dat juist de moderne lezer openstaat voor Van Swaanenburgs werk in zijn totaliteit.
b Het is aannemelijk dat juist de moderne onderzoeker in staat is plaats en betekenis van Van Swaanenburgs werk binnen de achttiende-eeuwse literaire situatie te bepalen.
- IVa In het werk van Willem van Swaanenburg blijkt dat de verbinding van erotische tegenstellingen in de verbeelding de bestaanservaring kan verruimen en intensiveren.
b De vraag lijkt gerechtvaardigd of niet ten onrechte aan de psychische identificatie met het biologisch geslacht een normatief karakter wordt verleend.
- v Het feit dat Willem van Swaanenburg in zijn weekblad *Arlequin Distelateur* (p. 146-148) zijn bewondering uitspreekt voor de dichter H. C. Poot juist om diens vrijmoedige verbeelding van de liefde, kan gelden als een bevestiging van de

hypothese die C. M. Geerars ontwikkelt in *De Nieuwe Taalgids* (57, p. 24-31) met betrekking tot de aard van de liefde die door Poot wordt verbeeld of verhuld.

- VIA De voorstelling van een preromantiek in de begin-achttiende-eeuwse literatuur als tegenhanger van een rationalistisch classicisme is aanvechtbaar omdat zij uitgaat van een tegenstelling tussen rede en gevoel die zich pas in de romantiek manifesteerde.
 - b Die eigenschappen van de begin-achttiende-eeuwse literatuur op grond waarvan men zou willen concluderen tot het bestaan van een preromantiek, zijn wel als elementen te onderkennen binnen de samenhang van een totaal romantisch concept, maar niet daarbuiten als cultuurhistorische aanduidingen van romantisch beleven te hanteren.
- VII Het verschijnsel van de romantiek in de literatuur is niet historisch te verklaren als reactie op de overheersing van het rationalisme in de begin-achttiende-eeuwse literatuur, maar als consequentie van de verwijdering tussen subject en object of de scheiding tussen gevoel en verstand die zich voltrok in het beleven.
- VIII Met het verwijt van formalisme tegen de literatuur van welke periode dan ook, of het die van het achttiende-eeuwse classicisme of die van de rederijkers is, bewijst de literatuur-historicus alleen zijn onvermogen de in deze literatuur beoogde werking te onderkennen.
 - IXa Alleen aan zijn werking herkent men het kunstwerk.
 - b In die werking dient het kunstwerk zich aan als eenheid van vorm en inhoud.
 - c Van de kunstcriticus mag worden verwacht dat hij het werkstuk van de kunstenaar tracht te volgen in zijn bedoeling kunstwerk te zijn.
 - d Een kritiek die kunstkritiek wil zijn dient haar uitgangspunt te vinden in de werking die het kunstwerk beoogt; niet op de verhouding van vorm en inhoud, maar op zijn doelmatig-

heid ten aanzien van de beoogde werking, dient zij het kunstwerk te beoordelen: het kunstwerk wordt beoordeeld naar de maatstaven die het zichzelf aanlegt.

- x In de werking van het kunstwerk wordt de waarneming van het materiaal in de door de kunstenaar bepaalde structuur tot beleving van een door dit materiaal opgeroepen illusoire werkelijkheid.
- xi De door het kunstwerk opgeroepen werkelijkheid kan door de kunstcriticus omschreven, dient echter niet door hem beoordeeld te worden: iedere werkelijkheid die het kunstwerk beoogt op te roepen, dient voor hem a priori acceptabel te zijn.
- xii a De waarachtigheid van de kunstenaar staat los van de geloofwaardigheid van de door hem opgeroepen werkelijkheid, of: kunstkritiek heeft niet te beoordelen in hoeverre de kunstenaar, maar uitsluitend in hoeverre het kunstwerk zichzelf waarmaakt.
 - b Ook dan wanneer het kunstwerk persoonlijke expressie van de kunstenaar bedoelt te zijn, dient de kritiek het te beoordelen op zijn doelmatigheid ten aanzien van de beoogde werking, niet op de persoon van de kunstenaar.
 - c Een criticus die meent zich tegenover de illusoire werkelijkheid van het kunstwerk te moeten beveiligen, kan beter iets anders gaan doen.
- xiii De door het kunstwerk opgeroepen werkelijkheid kan worden herkend en gewaardeerd wanneer zij aansluit op de werkelijkheidsbeleving van de waarnemer en er zich anderzijds van onderscheidt: zij ligt in het verlengde van de werkelijkheidsbeleving van de waarnemer en vormt daarop een perspectief.
- xiv a In zoverre de werkelijkheidsbeleving van de waarnemer mede bepaald wordt door de tijd waarin hij leeft, zal de relatie tot de in het kunstwerk opgeroepen werkelijkheid mede bepaald

worden door het collectief beleven en de periodieke wisseling daarvan: aan een nieuwe collectieve werkelijkheidsbeleving of 'klimaat' (Paul Rodenko) beantwoordt het perspectief van een nieuwe in de kunst opgeroepen werkelijkheid.

- b Een verklaring voor de wisseling in stijlen en normen in de geschiedenis van de kunst kan niet gevonden worden in de geschiedenis van de kunst zelf, maar in de veranderingen van de collectieve werkelijkheidsbeleving; het is de taak van de cultuurpsychologie deze veranderingen als ontwikkeling te verklaren.

xva De voorstelling van een z.g. eeuwigheidswaarde van het kunstwerk berust op een verabsolutering van het feit dat het kunstwerk aan de binnen de werkelijkheidsbeleving van de waarnemer geldende beperkingen schijnt te ontsnappen.

- b De waarde van een kunstwerk is gebonden aan de situatie waarin het werkt.

xvi Het is merkwaardig dat zich met de ontwikkeling van u tot ui voornamelijk taalkundigen bezighouden.

xvii Een wetenschappelijke werkwijze die zich beperkt tot het opsporen van oorzaken en gevolgen rond een verschijnsel, kan resulteren in de reconstructie van een ontwikkeling, niet in een begrip van dat verschijnsel zelf.

xviii Wanneer het volkskarakter die eigenschappen omvat die door een volk collectief worden erkend en gecultiveerd als nationale eigenschappen, dan zal een onderzoek naar de ontwikkeling van het Nederlandse volkskarakter zijn uitgangspunt vinden in de jaren rond 1600, toen zich een Noord-nederlands identiteitsgevoel ontwikkelde waarvoor Zuid-nederlandse culturele superioriteit verkeerde in pretentieuze aanstellerij en het besef van eigen bottigheid in idealisering van het rechte en slechte.

xix Het onderkennen en terugnemen van projecties hoeft geen verarming in te houden van de relatie tot de buitenwereld.

- xxa Provocaties zijn ook in hun meest ongerichte vorm nog uitdrukking van een onbehagen ten aanzien van een bestaande maatschappelijke situatie.
- b Provocaties door jongeren maken duidelijk dat de grens tussen jeugd en volwassenheid is komen te liggen bij de bewustwording van lichamelijke rijpheid, waaraan de jongere nu het recht ontleent op maatschappelijke erkenning.
- c Het optreden van de overheid tegen deze provocaties wordt bepaald door de onzekerheid waarmee ouderen zich vastklampen aan de orde als een tot waarde verheven abstractie.
- d Deze provocaties zijn zinvol, ten eerste omdat zij ouderen de gelegenheid geven hun gebrek aan authenticiteit te tonen, en ten tweede omdat zij jongeren de gelegenheid geven zichzelf tegenover deze ouderen te bevestigen.
- xxi Het verdient aanbeveling de eisen voor het vak Nederlands bij het eindexamen gymnasium aan te passen aan die bij het eindexamen H. B. S. en uit te breiden met de verplichte inlevering van een literatuurlijst.
- xxii Wanneer de selectie van de opsteltitels bij het eindexamen H. B. S. berust op de veronderstelling dat de H. B. S.-er wordt opgeleid tot het schrijven van betoogjes over onnozele onderwerpen, houdt dat een miskenning in van het onderwijs in het Nederlands zowel als van het aandeel dat H. B. S.-ers in de Nederlandse literatuur vertegenwoordigen sinds 1880.

